

การปฏิรูปการปกครองหัวเมืองลาวเฉียงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ก่อนสมัยเป็นมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2427 - 2436)

ปริญญานิพนธ์

ของ

พร้อมพงศ์ ฤ เชียงใหม่

THE LIBRARY
COLLEGE OF EDUCATION
BANGKOK, THAILAND

เสนอต่อวิทยาลัยวิชาการศึกษา
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต

มีนาคม 2518

คณะกรรมการที่ปรึกษาประจำตัวนิสิต ได้พิจารณาปฏิญานพนธฉบับนี้แล้ว
เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการศึกษามหาบัณฑิตของ
วิทยาลัยวิชาการศึกษาได้.

วราภรณ์ สันหวด นวเดช ประธาน

จรูญ กรรมการ

ประกาศคุณประการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้เนื่องจากผู้เขียนได้รับความช่วยเหลืออย่างดียิ่งจาก อาจารย์ คุณวรณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา แห่งมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ และ อาจารย์ ดร. เศษ บุนนาค แห่งกระทรวงการต่างประเทศ ที่ได้กรุณาเป็นอาจารย์ที่ปรึกษา และแนะนำช่วยเหลือตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งปริญญานิพนธ์สำเร็จลงด้วยดี ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

ขอขอบพระคุณอาจารย์แผนกประวัติศาสตร์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ และขอบคุณเพื่อน ๆ ที่กรุณาให้คำแนะนำและให้กำลังใจในการเขียนปริญญานิพนธ์จนสำเร็จ

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่เอกสารตัวเขียน หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร กองบรรณสาร กระทรวงการต่างประเทศ ที่ได้กรุณาบริการและช่วยเหลือทางคานเอกสารชั้นต้น

สารบัญ

บทที่

หน้า

	บทนำ	1
1	สภาพสังคมและการปกครองหัวเมืองลาวเฉียงก่อนการปฏิรูปการปกครอง	6
	ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและลานนาไทยโดยสังเขป	6
	1. ความสัมพันธ์ก่อนสมัยกรุงธนบุรี	8
	2. ความสัมพันธ์สมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น	15
	3. ลักษณะการปกครองหัวเมืองลานนาไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น	18
	3.1 การปกครองส่วนกลาง	18
	3.2 การปกครองส่วนท้องถิ่น	23
	3.3 การศาล	23
	3.4 การเรียกเก็บภาษีอากรและผลประโยชน์ของเจ้านายเมืองเหนือ	25
	4. หน้าที่ของลานนาไทยในฐานะประเทศราชของกรุงเทพ ฯ	29
	4.1 การป้องกันพระราชอาณาเขต	29
	4.2 การขยายพระราชอาณาเขต	36
	4.3 การช่วยเหลือราชการปราบกบฏ	42
	4.4 การส่งบรรณาการ	44
2	บ่อเกิดของการปฏิรูปการปกครองและความพยายามของกรุงเทพ ฯ ที่จะแก้ไขปัญหการปกครอง	48
	1. ปัญหาคานการป่าไม้	48
	2. "สัญญาเชียงใหม่" ระหว่างไทยกับอังกฤษ พ.ศ.2416	50
	3. การส่งชาหลวงขึ้นไปประจำเพื่อปรับปรุงการปกครองในหัวเมืองเหนือ พ.ศ.2417 - 2426	57

4.	ปัญหากรณีพิพาทชายแดนระหว่างไทยกับอังกฤษใน หัวเมืองลานนาไทย	61
5.	สนธิสัญญาระหว่างไทยกับอังกฤษ พ.ศ.2426	65
3	กรมหมื่นพิชิตปริชากรเสด็จขึ้นไปจัดการหัวเมืองมณฑล ลาวเฉียง พ.ศ.2427	71
	1. ความบกพร่องและความวุ่นวายภายในของบรรดา เจ้านายในหัวเมืองมณฑลลาวเฉียง เมื่อกรมหมื่น พิชิตปริชากรเสด็จขึ้นไปถึง	71
	2. กรมหมื่นพิชิตปริชากรทรงปรับปรุงการปกครองมณฑล ลาวเฉียง พ.ศ. 2427	74
	2.1 การปรับปรุงและแก้ไขปัญหายาชายแดน	74
	2.2 การปรับปรุงด้านการปกครอง	83
	2.3 การปรับปรุงด้านภาษีอากร	90
	2.4 การปรับปรุงและแก้ไขปัญหาล่าไม้ม	101
	2.5 การระวางรักษาความสงบสุขภายในบ้านเมือง	105
4	ผลการปฏิรูปการปกครองตามแบบของกรมหมื่นพิชิตปริชากร และปฏิกิริยาของชาวเมือง	116
	1. ความล้มเหลวของการปฏิรูปการปกครอง	116
	2. ปฏิกิริยาของชาวลานนาไทยที่มีต่อการปฏิรูปการปกครอง	121
	2.1 ปฏิกิริยาของเจ้านายบุตรหลาน	121
	2.2 ปฏิกิริยาของประชาชนชาวลานนาไทย และกบฏพระยาผาบสงคราม	125
	3. สาเหตุที่ทำให้การปฏิรูปการปกครองตามแบบอย่าง ของกรมหมื่นพิชิตปริชากรล้มเหลว	140
5	บทสรุป	147
	บรรณานุกรม	154
	ภาคผนวก	166

หัวเมืองฝ่ายเหนือของประเทศไทยนั้น รู้จักกันในนามของลานนาไทย อันมีศูนย์กลางอยู่ที่จังหวัดเชียงใหม่ในปัจจุบัน ในระหว่าง พ.ศ. 2427 - พ.ศ. 2436 นั้น มีบริเวณที่อยู่ภายใต้การปกครอง 5 หัวเมือง ได้แก่ นครเชียงใหม่ นครลำปาง นครลำพูน นครน่าน และเมืองแพร่ ดินแดนดังกล่าวนี้เรียกว่า มณฑลลาวเฉียง หรือ มณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ และต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็นมณฑลพายัพ

การที่ผู้เขียนเลือกศึกษาประวัติศาสตร์ การปรับปรุงการปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือของประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2427 - 2436 ก็เพราะว่า ในระยะช่วงเวลานี้เป็นระยะเวลาที่ประเทศไทย เราได้พบกับแรงกดดันภายนอกประเทศที่มีแนวโน้มว่าจะทำให้เกิดอันตรายต่อประเทศ และหัวเมืองฝ่ายเหนือของไทย ซึ่งเป็นดินแดนที่มีความสำคัญต่อประเทศไทย เป็นจุดหนึ่งที่ได้พบกับอันตรายดังกล่าวนี้ กล่าวคือ อังกฤษซึ่งได้ขยายอิทธิพลเข้าครอบครองประเทศพม่าตอนเหนือ ได้แสดงท่าทีที่จะแผ่ขยายอิทธิพลเข้ามาบริเวณหัวเมืองเหนือนี้ด้วย จะเห็นได้ว่าอังกฤษได้พยายามเอารัดเอาเปรียบฝ่ายไทยทุกประการ ในการที่จะกอบโกยเอาผลประโยชน์จากการค้าขายและขยายอิทธิพลทางการเมืองเหนือดินแดนแถบนี้จากอันตรายที่กล่าวมานี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระวิตกเป็นอย่างยิ่ง จึงได้ทรงวางวิเทโศบายที่จะปรับปรุงการปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือนี้ให้รัดกุมมีระเบียบแบบแผน เพื่อที่จะให้มีความเจริญก้าวหน้าเข้มแข็ง สามารถจะครองกับฝ่ายอังกฤษได้

อย่างไรก็ตามการที่เข้าไปจัดการเปลี่ยนแปลงและปรับปรุงการปกครองในดินแดนฝ่ายเหนือของประเทศไทยซึ่งมีฐานะเป็นประเทศราชของไทยนั้น เป็นเรื่องลำบากมาก ทั้งนี้ก็เพราะว่าอำนาจการปกครองและบริหารทุกอย่างยังคงอยู่ในมือของเจ้าผู้ครองนคร ซึ่งสืบเชื้อสายจากราชวงศ์ของเมืองเหนือที่มีอายุยืนนานพอกับราชวงศ์จักรีของไทยก็ว่าได้ นอกจากนั้นความรู้สึกด้านเชื้อชาติเป็นส่วนหนึ่งที่เป็นอุปสรรคสำคัญต่อการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ต่อกันอีกด้วย¹ ดังนั้นการที่จะเข้าไปลดอำนาจการปกครองของเจ้าประเทศราช

¹ จักกฤษณ์ นรนิติคณาการ "สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาค้ำจองราชานุภาพกับกระทรวงมหาดไทย" คณะรัฐศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2506

นั้น จึงเป็นเรื่องที่นับว่ามีความลำบากยากยิ่ง แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงจัดการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือเป็นผลสำเร็จ และได้กลายมาเป็นดินแดนอันหนึ่งอันเดียวกันของราชอาณาจักรสยามในที่สุด

ด้วยเหตุนี้ผู้เขียนจึงเห็นว่า น่าจะได้มีการศึกษาถึงวิธีการที่ได้เข้าไปทำการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือของรัฐบาล รวมถึงอุปสรรคต่าง ๆ ในการดำเนินงานและผลที่ได้จากการปรับปรุง การปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือนี้ว่ามีผลต่อการปกครองของประเทศไทยอย่างไร ซึ่งประวัติศาสตร์ของไทยในช่วงนี้เป็นช่วงที่สำคัญช่วงหนึ่งสมควรที่จะได้ทำการค้นคว้าเผยแพร่ต่อไป

ความมุ่งหมายของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาสภาพการปกครองของหัวเมืองฝ่ายเหนือก่อนการปรับปรุงการปกครอง
2. เพื่อศึกษาวิธีการและปัญหาในการปรับปรุงการปกครองในหัวเมืองฝ่ายเหนือ
3. เพื่อศึกษาปฏิกิริยาของหัวเมืองฝ่ายเหนือที่มีต่อกรุงเทพฯ ในการเข้าจัดการปกครอง
4. เพื่อศึกษาผลของการปรับปรุงหัวเมืองฝ่ายเหนือที่มีต่อการปกครองของประเทศไทย

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

1. ผลจากการศึกษาค้นคว้าจะให้ความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างหัวเมืองฝ่ายเหนือกับกรุงเทพฯ ก่อนรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ขึ้น
2. ผลจากการศึกษาค้นคว้าจะทำให้ทราบถึงสาเหตุ อุปสรรค และปัญหาของการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวระหว่าง พ.ศ. 2427 - 2436

3. ผลจากการศึกษาค้นคว้าจะทำให้ทราบถึงวิธีแก้ปัญหาของรัฐบาลในการที่เข้จัดการปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือ
4. ผลจากการศึกษาค้นคว้าจะทำให้เข้าใจชีวิตความเป็นอยู่และขนบธรรมเนียมท้องถิ่นของหัวเมืองฝ่ายเหนือได้เป็นอย่างดี
5. ผลจากการศึกษาค้นคว้าจะนำไปใช้อ้างอิง ในการสอนวิชาประวัติศาสตร์ไทยในระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย ระดับประกาศนียบัตรวิชาการ ศึกษาและอุดมศึกษา

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

1. จะศึกษาค้นคว้าถึงความสัมพันธ์ระหว่างหัวเมืองฝ่ายเหนือกับกรุงเทพฯ ก่อน พ.ศ. 2427 อย่างสังเขปเพื่อให้เป็นพื้นฐานสำหรับพิจารณาเหตุการณ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
2. จะศึกษาค้นคว้าถึงลักษณะการจัดการปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือระหว่าง พ.ศ. 2427 - 2436 อย่างละเอียด
3. จะศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับปฏิกริยาของประชาชนในหัวเมืองฝ่ายเหนือที่มีต่อการปรับปรุงการปกครอง วิธีการแก้ปัญหาและผลของการแก้ปัญหาที่มีต่อการปกครองของประเทศไทย

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้ จะใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) และเสนอรายงานแบบพรรณาวเคราะห์ (Analytical Description) ข้อมูลที่ใช้ศึกษาค้นคว้าจะใช้ข้อมูลที่เป็นหลักฐานชั้นหนึ่ง (Primary Sources) เป็นหลัก และต้องอาศัยข้อมูลที่เป็นหลักฐานชั้นสอง (Secondary Sources) ประกอบด้วย

แหล่งศึกษาค้นคว้าที่สำคัญคือ

1. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร
2. หอสมุดแห่งชาติ
3. หอสมุดวิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร
4. แหล่งอื่น ๆ เช่น หอสมุดสยามสมาคม, หอสมุดกรมพระยาคำรง ฯ

สำหรับเอกสารนั้น จะใช้เอกสารดังนี้

1. เอกสารที่เป็นหลักฐานชั้นหนึ่ง (Primary Sources) ได้แก่
 - 1.1 เอกสารตัวเขียน (Manuscript Sources) เช่น
 - หนังสือสัญญาว่าคดียกการที่เจ้านครเชียงใหม่จะรักษามืองให้เรียบร้อย
 - รายงานกรมหมื่นพิชิตปริชากร เรื่องจักราขการเมืองนครเชียงใหม่ ลำปาง และลำพูน
 - ใบบอกเมืองเชียงใหม่ ลำปาง และลำพูน
 - หนังสือมหาดไทยราชการฝ่ายนครเชียงใหม่ น่าน แพร ลำพูน ลำปาง
 - หนังสือราชการปี ร.ศ. 108 - 109 พระองค์เจ้าโสภณพัฒนพิบูล เรื่องราชการนครเชียงใหม่ และการในพระองค์
 - 1.2 เอกสารที่เป็นหลักฐานชั้นหนึ่ง (Primary Sources) ที่ตีพิมพ์แล้ว (Printed Primary Sources) ได้แก่
 - ประชุมพงศาวดาร เช่น ประชุมพงศาวดารภาคที่ 3 พงศาวดารเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน
 - พงศาวดารโยนก
 - พระราชดำรัสพระบรมราชาโชวาท
 - ราชกิจจานุเบกษา

2. เอกสารที่เป็นหลักฐานชั้นสอง (Secondary Sources) ไคแก

2.1 หนังสือต่าง ๆ

- ทำนानเมืองเหนือ
- ไทยสิบสองปันนา
- คนคืเมืองเหนือ
- ประเพณีไทยภาคเหนือ
- ประชุมตำนานเมืองเหนือ
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรง ฯ กับ

กระทรวงมหาดไทย

2.2 วารสาร (Periodicals) ต่าง ๆ เช่น

- วารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์
- วารสารศิลปากร
- วารสารการปกครอง

ฯลฯ

สภาพสังคมและการปกครองหัวเมืองลาวเฉียง ก่อนการปฏิรูปการปกครอง

บริเวณที่เรียกว่าหัวเมืองลาวเฉียง ก่อนนั้นมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "ลานนาไทย" เป็นดินแดนส่วนหนึ่งอยู่ภาคเหนือสุดของประเทศไทยในปัจจุบัน อาณาจักรลานนาไทยเคยเป็นอาณาจักรที่เจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 19 ถึงกับเคยเป็นคู่แข่งของกรุงศรีอยุธยา และอาณาจักรพุกามของพม่า แต่ต่อมา อาณาจักรลานนาไทย ไคออนแอลจึงถูกเพื่อนบ้านที่มีกำลังเข้มแข็งกว่า อันได้แก่ กรุงศรีอยุธยา และพม่า แลัดเปลี่ยนกันเข้ามาครอบครอง ลานนาไทยจึงกลายเป็น ดินแดนที่ตอกราชการของกรุงศรีอยุธยาและพม่า ดังจะเห็นได้ว่า อาณาจักรทั้งสองได้ทำ สงครามขับเคี่ยวกันเพื่อครอบครองดินแดนลานนาไทยในสมัยต่อ ๆ มา ทั้งนี้เพราะ เหตุว่าลานนาไทยมีลักษณะเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญในการทำสงครามของทั้งสองฝ่าย จากประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาจะเห็นว่าสงครามที่ไทยต้องเสียเอกราชแก่พม่าทั้งสองครั้งนั้น พม่าได้ใช้ลานนาไทยเป็นฐานปฏิบัติการจนมีชัยเหนือกรุงศรีอยุธยา ด้วยเหตุนี้ ลานนาไทยจึงมีความสำคัญในลักษณะสองประการคือ ในแง่ของพม่าการครอบครอง ลานนาไทยหมายถึงความได้เปรียบและโอกาสที่จะยึดครองกรุงศรีอยุธยา และในแง่ ของกรุงศรีอยุธยา การได้ครอบครองลานนาไทยหมายถึงการอุดหนุน จึงเห็นได้ ว่าตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยา ทั้งสองฝ่ายคือพม่าและไทย จึงได้พยายามที่จะแข่งขัน และทำสงครามกันเพื่อเข้าไปมีอิทธิพลเหนือลานนาไทย ในที่สุดตั้งแต่สมัย พระเจ้าตากสินมหาราชเป็นต้นมา ลานนาไทย ได้ตกมาอยู่ใต้อิทธิพลของไทยอย่าง แท้ที่ ทั้งนี้ เพราะมีหัวหน้าของชาวลานนาไทยได้คิดที่จะสลัดแอกของการที่พม่า ปกครองลานนาไทยอยู่เป็นเวลานาน

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าลานนาไทยจะได้อิทธิพลของไทยอยู่ ๖ ใน ๑๐ ฐานะประเทศราชแล้วก็ตาม ฝ่ายพม่าก็ยังมิได้เลิกล้มความตั้งใจที่จะกลับเข้ามา มี อิทธิพลเหนือลานนาไทยอีก โดยพม่าได้พยายามใช้กำลังเข้าทำการหลายครั้งหลายหน

ฉะนั้น จึงเป็นปัญหาของกรุงเทพ ฯ ว่า จะรักษาอิทธิพลของคนที่มียุ่เหนือลานนาไทย เอาไว้อย่างไร การแก้ไขปัญหานี้ในระยะแรกทางกรุงเทพ ฯ กระทำโดยการมอบ อำนาจอย่างสิทธิขาดแก่เจ้าเมืองในการจัดการปกครองตนเอง แต่วิธีการนี้จะทำให้เกิดปัญหาต่อมา เมื่อทางฝ่ายกรุงเทพ ฯ คิดจะปรับปรุงการปกครองในระยะต่อมา ห้างนี้เพราะทางฝ่ายเจ้านครในหัวเมืองลานนาไทย ก็ถือว่าตนสกุลของตนถือ กำนันคมาในระยะเกี่ยวกับการสถาปนากรุงเทพ ฯ ต้องการที่จะรักษาอำนาจและ ศักดิ์ศรีของตนไว้อย่างเต็มที่ จึงทำให้เกิดความตึงเครียดระหว่างกรุงเทพ ฯ และ หัวเมืองลานนาไทยขึ้น เมื่อกรุงเทพ ฯ ได้เข้าไปจัดการปรับปรุงการปกครอง นอกจากนั้น ทางฝ่ายเจ้านายหัวเมืองลานนาไทยเองยังมีปัญหาการเมืองภายในเกิดขึ้น เช่น การขัดแย้งกันระหว่างเจ้าเมืองและเจ้านายตำแหน่งรอง ๆ ลงมา ทำให้เป็น การเพิ่มความยากลำบากต่อการจัดการปกครองมากยิ่งขึ้น

ต่อมาหลังจากที่อังกฤษมีชัยชนะเหนือพม่า และได้เริ่มครอบครองดินแดนของ พม่าบางส่วนแล้ว ภัยที่เคยมีจากพม่าจึงค่อยหมดสิ้นไป แต่ภัยจากอังกฤษซึ่งนับว่า เป็นภัยที่ร้ายแรงยิ่งกว่าพม่าได้ก่อตัวขึ้นแทนที่ กล่าวคือ เมื่ออังกฤษปราบปรามพม่า ลงแล้ว อังกฤษก็ใคร่ที่จะขยายอิทธิพลออกมาทางตะวันออก ซึ่งมีอาณาเขตติดต่อ กับไทย ทำให้เกิดการกระทบกระทั่งกันขึ้นหลายครั้งหลายหน โดยเฉพาะในบริเวณ ลานนาไทย เรื่องที่เกิดความขัดแย้งเกิดกรณีพิพาท มีเรื่อง ป่าไม้เป็นปัญหาใหญ่ สิ่งเหล่านี้จึงเป็นปัญหาเพิ่ม เติมขึ้นมาอีก ทางกรุงเทพ ฯ จึงเกิดความหวั่นเกรงว่า การขาดประสิทธิภาพในการปกครองของเจ้านายทางหัวเมืองลานนาไทยจะเปิดโอกาส ให้อังกฤษเข้าแทรกแซง และอาจจะเข้ายึดครองหัวเมืองลานนาไทยไปเป็นส่วนหนึ่ง ของอังกฤษได้

ด้วยเหตุนี้ทางรัฐบาลกรุงเทพ ฯ จึงเล็งเห็นความจำเป็นที่จะต้องริเริ่ม ปรับปรุงความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพ ฯ กับประเทศราชลานนาไทยให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น โดยการจัดส่งข้าหลวงขึ้นไปช่วยจัดการปรับปรุงบ้านเมือง และในที่สุดได้เข้าทำการ ปฏิรูปการปกครองหัวเมืองลานนาไทย ก่อให้เกิดความผสมกลมกลืนเข้ามาเป็นส่วน หนึ่งของราชอาณาจักรไทยในที่สุด

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและลานนาไทยโดยสังเขป

1. ความสัมพันธ์ก่อนสมัยกรุงธนบุรี

ลานนาไทยหมายถึงดินแดนทางภาคเหนือของประเทศไทย อันได้แก่จังหวัด เชียงราย เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน และแม่ฮ่องสอน ประกอบด้วย เนื้อที่ประมาณ 61,890,000 ไร่ เป็นเนื้อที่เพาะปลูกประมาณ 3,857,192 ไร่ เป็นเนื้อที่นา 2.7 ล้านไร่ เนื้อที่รวมดงกลาวประมาณ 3 ใน 4 ส่วน เป็นภูเขา และที่สูง นับว่าเป็นดินแดนที่อุดมสมบูรณ์แห่งหนึ่งของประเทศไทย แต่หากจะ พิจารณากันจริง ๆ ถึงอาณาจักรลานนาไทยตั้งแต่ครั้งโบราณกาลแล้ว อาจจะกว้าง กว่าปัจจุบันนี้มาก คืออาจจะกินเนื้อที่เข้าไปถึงดินแดนส่วนหนึ่งของสหภาพพม่า ทาง เหนือสุดอาจจะถึงเชียงรุ่งในเขตยูนนาน¹

ลานนาไทยเป็นอาณาจักรอิสระมีเจ้าครองนครซึ่งเปรียบเสมือนพระมหากษัตริย์ ทำการปกครอง และบริหารบ้านเมืองเป็นของตนเองมาเป็นเวลานาน ผู้ที่สร้างความ เป็นปึกแผ่นมั่นคง ให้แก่อาณาจักรลานนาไทยคือ พระยาเม็งราย ผู้ครองเมือง หิรัญนครเงินยาง * โดยได้รวบรวมแว่นแคว้นเล็ก ๆ น้อย ๆ ของชนชาวไทย ทั้งหลายให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และหลังจากที่พระองค์รวบรวมอาณาจักรของ พระองค์ได้เป็นที่เข้มแข็งมั่นคงแล้ว พระองค์ก็ได้เริ่มทำการขยายอาณาจักรให้ กว้างขวางออกไปอีก โดยการเข้าทำลายอาณาจักร หริภุญไชย ลงได้ใน พ.ศ.1824² หลังจากนั้นพระองค์ได้ทรงย้ายเมืองหลวงจากเมืองหิรัญนครเงินยาง มาตั้งอยู่ที่

¹ มณี พยอมยงค์ ประวัติและวรรณคดีลานนา หน้า 4

* อยู่ในบริเวณเมืองเชียงใหม่ในปัจจุบัน แต่ไม่แน่นอนว่าอยู่ในเนื้อที่ใด

² หอพระสมุดวชิรญาณ ประชุมจารึกสยาม ภาคที่ 1 หน้า 58

ที่เมืองเชียงรายได้ใน พ.ศ. 1805¹ ใน พ.ศ. 1839 พระองค์ทรงย้ายเมืองหลวงมาตั้งที่เมืองเชียงใหม่² ทั้งนี้เพื่อความเหมาะสมในการปกครองและการบริหารบ้านเมือง และเมืองเชียงใหม่ก็ได้เป็นศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนาไทยตลอดมา

สมัยของพระองค์ตรงกับสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชแห่งอาณาจักรสุโขทัย ความสัมพันธ์ระหว่างสองอาณาจักรนี้เป็นไปในทางไมตรีอย่างแน่นแฟ้น ทั้งนี้เพราะว่าทั้งพระยาเม็งรายและพ่อขุนรามคำแหงเป็นพระสหายสนิทรวมพระอาจารย์เดียวกัน ดังจะเห็นได้ว่า เมื่อครั้งพระยาเม็งรายทรงสร้างเมืองเชียงใหม่ขึ้นนั้น พระองค์ทรงเชิญพ่อขุนรามคำแหงให้เสด็จมาปรึกษาหารือในการสร้างเมืองด้วย³ หลังจากสมัยของพระยาเม็งรายและพ่อขุนรามคำแหงแล้ว อาณาจักรทั้งสองยังคงมีความสัมพันธ์อันดีต่อกันอยู่ ถึงแม้จะไม่แน่นแฟ้นเช่นสมัยกษัตริย์ทั้งสองก็ตาม จนกระทั่งอาณาจักรสุโขทัยตกเป็นของอยุธยาในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นแล้ว ศูนย์กลางของชาวสยามจึงเปลี่ยนมาอยู่ที่อยุธยา ซึ่งยังให้ลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรทั้งสองเปลี่ยนแปลงไปด้วย

ในสมัยอยุธยาความสัมพันธ์ระหว่างล้านนาไทยและอยุธยาเป็นไปในรูปของการเป็นศัตรูมากกว่าการเป็นมิตร เพราะเมื่ออยุธยาสามารถตีได้อาณาจักรสุโขทัยแล้ว พระมหากษัตริย์องค์นั้น ๆ ของกรุงศรีอยุธยาได้พยายามแผ่อำนาจขึ้นไปทางเหนือมากยิ่งขึ้น ซึ่งหมายถึงความตองการที่จะเข้าครอบครองอาณาจักรล้านนาไทย สงครามระหว่างล้านนาไทยและอยุธยาเกิดขึ้นครั้งแรกใน พ.ศ. 1923 ตรงกับสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ในการทำสงครามครั้งนี้ทางฝ่ายกรุงศรีอยุธยาเป็นฝ่าย

¹ คณะกรรมการการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ หน้า 52 - 53.

² ค. หน้า 28

³ สำนักนายกรัฐมนตรี ประชุมศิลาจารึก ภาค 3 หน้า 210.

ยกขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่ แต่สงครามครั้งนี้กองทัพของกรุงศรีอยุธยาไม่สามารถตีเมืองเชียงใหม่ได้สำเร็จ¹

ใน พ.ศ. 1929 เกิดความวุ่นวายขึ้นในล้านนาไทย คือเกิดการแย่งชิงราชสมบัติกันขึ้นระหว่างเจ้าแสนเมืองมา และท้าวมหาพรหมณ์เป็นอา ท้าวมหาพรหมเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ ไคหนี่มาพึ่งกรุงศรีอยุธยา และเมื่อได้รับกำลังช่วยเหลือจากกรุงศรีอยุธยาแล้ว ท้าวมหาพรหมก็โดยยกกองทัพกลับขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่อีกครั้งหนึ่ง การสงครามครั้งนี้กำลังของกรุงศรีอยุธยาไม่สามารถตีเมืองเชียงใหม่ได้เช่นเดียวกับในครั้งแรก พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐกล่าวถึงเหตุการณ์ตอนนั้นว่า

".....และให้เขาปล้นเมืองนครลำปางมิได้ จึงแต่งหนังสือให้เข้าไปแก่มั่นนครเจ้าเมืองลำปาง ฯ นั้นออกมาถวายบังคมและทัพหลวงเสด็จคืน....."² เมืองเชียงใหม่ซึ่งเป็นศูนย์กลางของล้านนาไทยได้พ่ายแพ้แก่กองทัพกรุงศรีอยุธยาอย่างอหจรงเมื่อ พ.ศ. 1927 ในสมัยของสมเด็จพระรามาเมศวร การรบในครั้งนี้พระเจ้าเชียงใหม่ถึงกับต้องเสด็จออกจากเมือง กองทัพกรุงศรีอยุธยายึดเมืองเชียงใหม่ไว้ได้ พระรามาเมศวรทรงแต่งตั้งให้ "นักสร้าง" บุตรของพระเจ้าเชียงใหม่ขึ้นครองเมืองเชียงใหม่แทน นอกจากนั้นยังได้ทำการกวาดต้อนครัวเมืองเชียงใหม่ลงมามากมาย โดยโปรด ฯ ให้จัดส่งลงไปไว้ที่เมืองพัทลุง สงขลา เมืองฉะเชิงเทรา และเมืองจันทบุรี³

ต่อมาในสมัยของพระบรมราชาธิราชที่สอง ได้เสด็จยกกองทัพขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่สองครั้ง คือ ใน พ.ศ. 1971 และ พ.ศ. 1973⁴ การยกกองทัพไปตีเมือง

¹ พงศาวดารฉบับ บริติช มิวเซียม หน้า 23 - 24.

² กรมศิลปากร พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ คำให้การชาวกรุงเก่า หน้า 445.

³ กรมศิลปากร พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ คำให้การชาวกรุงเก่า หน้า 445

⁴ พงศาวดารฉบับ บริติช มิวเซียม หน้า 26

เชียงใหม่ทั้งสองครั้งนี้ถึงแม้ว่าจะตีเมืองเชียงใหม่ไม่ได้ก็ตาม แต่กองทัพกรุงศรีอยุธยา ก็สามารถกวาดต้อนผู้คนจากหัวเมืองเหนือทั้งหลายมาเป็นเชลยเป็นจำนวนมาก¹

จากที่กล่าวมาแล้วนี้จะเห็นว่าการทำสงครามกันแต่ละครั้งนั้น กองทัพกรุงศรีอยุธยาเป็นฝ่ายยกขึ้นไปรบกับล้านนาไทยทุกครั้งไป ทั้งนี้เป็นเพราะว่าที่แล้ว ๆ มา เจ้าเมืองเชียงใหม่ไม่มีความสามารถเข้มแข็งในการทำสงครามอย่างแท้จริง แต่ถ้ามองไต่ทางฝ่ายล้านนาไทยมีเจ้าครองเมืองที่มีความสามารถแล้ว จะเป็นฝ่ายรุกรานหัวเมืองของกรุงศรีอยุธยาเช่นกัน เช่น ในสมัยของพระเจ้าติโลกราช* ได้เป็นฝ่ายยกกองทัพมารุกรานกินแดนในอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา กล่าวคือ ใน พ.ศ. 1994² พระเจ้าติโลกราชได้ยกกองทัพมาโจมตีเมือง ชากังราว และสุโขทัย แต่ไม่สามารถยึดเมืองทั้งสองไว้ได้ อย่างไรก็ตามตลอดสมัยของพระเจ้าติโลกราชนี้ ได้ยกกำลังมาโจมตีหัวเมืองฝ่ายเหนือของอยุธยาหลายครั้งหลายหน และหาจะเนื่องจากเหตุการณ์ทางด้านการไม่สงบสุขเกิดศึกสงครามอยู่เนือง ๆ นี้เอง ทำให้สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ต้องเสด็จขึ้นไปประทับอยู่ ณ เมืองพิษณุโลก เพื่อที่จะดำเนินการให้ไต่ทันเหตุที่ ในการที่จะป้องกันการรุกรานจากล้านนาไทย แต่สงครามระหว่างล้านนาไทยและกรุงศรีอยุธยาได้ยุติลงใน พ.ศ. 2018 โดยฝ่ายล้านนาไทยเป็นฝ่ายขอสงบศึก และขอเป็นไมตรี ความวุ่นวายต่าง ๆ จึงสงบลงชั่วระยะหนึ่ง³

ต่อมาในสมัยของพระบรมราชาธิราชที่ 2 ได้เสด็จยกกองทัพขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่อีกครั้ง⁴ ใน พ.ศ. 2058 และ พ.ศ. 2059 ทั้งนี้สาเหตุมาจากในระยะที่ว่างเว้นจากการทำสงครามกันระหว่างล้านนาไทย และกรุงศรีอยุธยาอยู่นั้น ทางฝ่ายล้านนาไทยได้ถือโอกาสยกกองทัพมาโจมตีหัวเมืองส่วนเหนือของกรุงศรีอยุธยาอีก พระบรมราชาธิราชจึงได้เสด็จยกกองทัพขึ้นไปปราบปราม และในการทำสงครามครั้งที่สอง กองทัพกรุงศรีอยุธยาสามารถตีได้เมืองเชียงใหม่ และนับว่า ได้กวาดต้อน

¹ กรมศิลปากร พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ คำให้การชาวกรุงเก่า หน้า 445

* ตรงกับสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถของกรุงศรีอยุธยา

² กรมศิลปากร จ.ก. หน้า 447.

³ ค. หน้า 449

ได้กวาดต้อนเชลยถึง 120,000 คน¹ เมืองเชียงใหม่จึงตกมาอยู่ใต้อำนาจของ
กรุงศรีอยุธยาตั้งแต่นั้นมา แต่ถึงแม้ว่ากรุงศรีอยุธยาจะได้เมืองเชียงใหม่มาไว้ใน
อำนาจก็ตาม แต่กรุงศรีอยุธยาก็ไม่เคยเข้าไปจัดการปกครองบ้านเมืองหรือแต่งตั้งคน
ขึ้นไปปกครองแต่อย่างใด คงมอบหมายให้เจ้านายทางเมืองเหนือปกครองกันเอง
สืบต่อมา

จนกระทั่งถึงสมัยพระเจ้าบุเรงนองกษัตริย์ของพม่า หลังจากที่ได้จัดความ
วุ่นวายภายในของพม่าเองได้แล้ว พระเจ้าบุเรงนองได้พยายามที่จะขยายอาณาเขต
ออกไปอย่างกว้างขวาง ใน พ.ศ. 2101² กองทัพของพระเจ้าบุเรงนองก็สามารถ
ตีเมืองเชียงใหม่ได้ สาเหตุที่พระเจ้าบุเรงนองยกกองทัพมาตีหัวเมืองลานนาไทย
ก็คงจะเป็นเพราะพระองค์ทรงมีพระราชประสงค์จะเตรียมยกกองทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา³
การที่เมืองเชียงใหม่พ่ายแพ้แก่พม่าครั้งนี้นับว่าเป็นการเสียเอกราชอย่างแท้จริงของ
เมืองเชียงใหม่ ทั้งนี้เพราะทางฝ่ายพม่าบังคับให้เมืองเชียงใหม่ส่ง ช้าง ม้า แพร
และของอื่น ๆ เป็นบรรณาการแก่พม่าทุก ๆ ปี⁴ นอกจากนั้นพระเจ้าบุเรงนองยังได้

¹ พงศาวดารฉบับ บริติช มิวเซียม หน้า 30.

² พระยาประชากิจกรจักร พงศาวดารโยนก หน้า 431.

³ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงทราบในหนังสือเรื่อง ไทยรบพม่า หน้า 29
ทรงนิพนธ์เกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า "...พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองปรารถนาจะเข้ามาตี
กรุงศรีอยุธยา แต่พวกข้าราชการทูลทัดทานว่ากรุงศรีอยุธยามีกำลังมาก ที่ตั้งพระนคร
ก็เป็นชัยภูมิค้ำชันมั่นคง มีแม่น้ำล้อมรอบ ครั้นพระเจ้าตะเบงชเวตตี้มาตีก็เสียที่...
ขอให้ปราบปรามบ้านเมืองใกล้เคียงให้ราบคาบ รวบรวมกำลังให้ได้มากกว่าไทยเสีย
ก่อนจึงค่อยมาตีกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าหงสาวดีเห็นชอบด้วย จึงยกกองทัพขึ้นไปตี
เมืองพม่าได้เมืองอังวะ... แล้วไปตีเมืองไทยใหญ่ (คือเงี้ยว) ต่อขึ้นไป แล้วจึงเข้า
ตีเมืองเชียงใหม่....."

⁴ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ พระราชพงศาวดารพม่า เล่ม 1 หน้า 177.

แต่งตั้งเจ้าเมืองเข้าปกครองตามหัวเมืองต่าง ๆ ที่พม่าได้ทั้งหมด¹ ตั้งแต่นั้นมา เมืองใดที่พม่าจะยกกองทัพมารุกรานกรุงศรีอยุธยา พม่าจะใช้หัวเมืองลานนาไทยเป็น ฐานทัพสำคัญในการโจมตีทุกครั้งไป เช่น เมื่อคราวที่พม่ายกกองทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา ใน พ.ศ. 2106² และจนที่สุดในคราวที่ไทยต้องเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่า ครั้งที่ 2 ใน พ.ศ. 2310³ ทั้งนี้เพราะพม่าได้หัวเมืองลานนาไทยซึ่งเป็นดินแดนอุดมสมบูรณ์ เป็นฐานทัพนั่นเอง การพ่ายแพ้ของเมืองเชียงใหม่ต่อพระเจ้าบุเรงนอง เมื่อ พ.ศ. 2101 นั้น นับได้ว่าเป็นการสิ้นสุดราชวงศ์พระยาเม็งราย ที่ปกครองเมือง นครเชียงใหม่สืบต่อกันมาตั้งแต่ครั้งโบราณกาล ทั้งนี้เนื่องมาจากว่า หลังจากที่ พระเจ้าบุเรงนองตีเมืองเชียงใหม่ได้แล้วได้แต่งตั้งให้โอรสของพระองค์ ซึ่งทรง พระนามว่า "สารวคินทร" เป็นเจ้าผู้ครองเมืองเชียงใหม่แทน⁴ คุณแลและ ปกครองหัวเมืองลานนาไทยทั้งหมด

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ภายหลังที่ได้ประกาศ อธิสธภาพจากพม่าแล้ว* พระองค์ทรงยกกองทัพไปตีหัวเมืองขึ้นของพม่า และยก กองทัพไปตีหัวเมืองขึ้นของพม่า ส่วนใหญ่พระองค์เสด็จไปทางหัวเมืองลานนาไทย⁶

¹ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ล.ค. หน้า 177 - 179.

² สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงราชอาณาภาพ ไทยรบพม่า หน้า 45

³ ล.ค. หน้า 65

⁴ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ล.ค. หน้า 262.

* พระนเรศวร ทรงประกาศอิสรภาพเมื่อ พ.ศ. 2127 ขึ้นครองสมบัติเมื่อ พ.ศ. 2133 ก่อนที่จะทรงขึ้นครองราชได้ทำหน้าที่แม่ทัพในการต่อสู้กับพม่า

⁵ กรมศิลปากร พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ คำให้การชาวกรุงเก่า หน้า 464.

⁶ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงราชอาณาภาพ ล.ค. หน้า 90.

ครั้งพระเจ้าบุเรงนองสิ้นพระชนม์ หัวเมืองประเทศราชของพม่าก็แสดงความกระด้างกระเดื่อง ทั้งนี้รวมถึงหัวเมืองลานนาไทยด้วย หัวเมืองเหล่านั้นหันมาสมาคมกับกรุงศรีอยุธยาทั้งสิ้น¹ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงตระหนักถึงความสำคัญของหัวเมืองลานนาไทย โดยทรงเห็นว่า หากจะปล่อยให้หัวเมืองลานนาไทยปกครองกันเองดังที่แลมาแล้ว ก็จะเป็นการเปิดโอกาสให้พม่ากลับเข้ามามีอิทธิพลอีก ดังนั้น ก่อนที่จะทรงยกกองทัพกลับมายังกรุงศรีอยุธยา พระองค์จึงทรงแต่งตั้งให้พระยารามเคโซคอยกำกับราชการอยู่ที่เมืองเชียงแสน² เป็นอันว่าหัวเมืองลานนาไทยได้ตกมาเป็นประเทศราชของไทย

แต่ใน พ.ศ. 2142 ได้เกิดความวุ่นวายขึ้นในหัวเมืองลานนาไทยอีก สมเด็จพระนเรศวรจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเอกาทศรถขึ้นไปจัดการปกครองหัวเมืองลานนาไทย และระงับเหตุวุ่นวายที่เกิดขึ้น ในครั้งนั้นพระเจ้าเชียงใหม่ได้อพยพมาเฝ้าถวายบังคมที่เมืองลำพูน และพระเอกาทศรถทรงให้พระเจ้าเชียงใหม่ทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัทยา ต่อสมเด็จพระนเรศวรที่พระมหาธาตุหริภุญชัย³ นับว่าเป็นครั้งแรกที่เจ้าผู้ครองนครในลานนาไทยทำพิธีถือน้ำแสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์อยุธยาอย่างหัวเมืองประเทศราช⁴

อย่างไรก็ตามลานนาไทยกลับตกไปเป็นเมืองขึ้นของพม่าอีกในปลายสมัยของกรุงศรีอยุธยา ขณะนั้นพม่าอยู่ในสมัยคันทราววงศ์ครองพญา กองทัพของพม่าได้ยกเข้าโจมตีเมืองเชียงใหม่ใน พ.ศ. 2306⁵ พระเจ้าเชียงใหม่ขอกองทัพกรุงศรีอยุธยา

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยางกูร ราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 1 หน้า 167

² ล.ค. หน้า 168

³ ปรีศนา ศิรินาม ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและประเทศราชในหัวเมืองลานนาไทย ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น หน้า 17

⁴ พระยาประชากิจกรจักร ล.ค. หน้า 424.

⁵ กรมศิลปากร พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 ตอน 1 หน้า 157.

ขึ้นไปช่วย สมเด็จพระเจ้าเอกทัศโปรดฯ ให้ยกกองทัพขึ้นไปช่วยเหลือเมืองเชียงใหม่
แตกกองทัพพม่าตีเมืองเชียงใหม่ได้ก่อน กองทัพกรุงศรีอยุธยาต้องยกกลับลงมา
เชียงใหม่จึงตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าอีกครั้งหนึ่ง จุดประสงค์ของพม่าในการครอบครอง
ลานนาไทยครั้งนี้ก็เพื่อเตรียมการที่จะยกกองทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา โดยพม่าหวังจะ
ใช้เชียงใหม่เป็นฐานทัพ และรวบรวมเสบียงอาหาร กำลังคน กำลังอาวุธ เช่นแตกกอง

หลังจากได้ครอบครองหัวเมืองลานนาไทยแล้ว นัยวพม่าได้บีบบังคับให้
ราษฎรชาวเมืองปลูกพืชผลแล้วพม่าเก็บเอาเป็นผลประโยชน์เสีย เหลือให้ชาวเมือง
แต่พอกินเท่านั้น¹ ถ้ามีผู้ขัดขืนไม่ทำตามคำสั่ง ก็จะถูกพมามากขี่ข่มเหงต่าง ๆ นานา
ทำให้ชาวเมืองได้รับความเดือดร้อนเป็นอันมาก บางพวกถึงกับต้องหลบหนีไปอาศัย
อยู่ตามป่าตามเขา บางพวกก็รวบรวมกำลังตั้งเป็นกองโจรคอยต่อสู้กับพม่า
แต่พม่าก็ยังคงครอบครองเมืองเชียงใหม่อยู่จนกระทั่งกองทัพพม่าตีกรุงศรีอยุธยาแตก
ใน พ.ศ. 2310

2. ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและลานนาไทยในสมัยกรุงธนบุรี และสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงกู้สุระภาพจากพม่าสำเร็จ และได้เสด็จขึ้น
เสวยราชสมบัติแล้ว ลานนาไทยยังคงตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของพม่า พม่ายังคงใช้
เป็นฐานทัพคอยรบกวนไทยอยู่ สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงทรงดำริที่จะขับไลพม่าให้
ออกไปจากลานนาไทยอย่างสิ้นเชิง ดังนั้น ใน พ.ศ. 2313 จึงเสด็จยกกองทัพขึ้น
ไปตีเมืองเชียงใหม่ แต่การยกกองทัพไปครั้งนี้ไม่สามารถตีเมืองเชียงใหม่ได้²

¹ สงวน โชติสุรัตน์ สารคดีจากลานทอง หน้า 336.

² องค์การคำครุสภา พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทมาศ
ประชุมพงศาวดาร เล่ม 10 หน้า 53 - 55.

ต่อมาใน พ.ศ. 2317 พระองค์ทรงยกกองทัพไปตีเมืองเชียงใหม่อีกครั้งหนึ่ง การยกกองทัพขึ้นไปครั้งนี้ได้รับความช่วยเหลือจากหัวหน้าของชาวลานนาไทย 2 คนคือ เจ้ากาวิละ และ พระยาจาบาน ซึ่งทั้งสองคนนี้ได้ได้รับความไว้วางใจจากพมามาก แต่เหตุที่หันมาช่วยเหลือกองทัพพระเจ้ากรุงธนบุรีก็เพราะทนต่อการปกครองของพม่าไม่ได้ เมื่อทราบวาทกองทัพไทยยกขึ้นไปขับไล่พม่า เจ้ากาวิละ และ พระยาจาบาน เห็นเป็นโอกาสจึงคบคิดกัน เพื่อจะกอบกู้เอกราชของลานนาไทย

จากการที่ทั้งสองเป็นผู้ได้รับความไว้วางใจจากพม่านั้นเอง เมื่อกองทัพไทยยกขึ้นไป เจ้ากาวิละและพระยาจาบานจึงรับอาสาต่อ ไปสุพลฯ แม่ทัพใหญ่ของพม่าขณะนั้น ว่าจะขอเป็นกองทัพพม่ายกกำลังมารบกับกองทัพไทยก่อน แต่พอได้โอกาส พระยาจาบานก็ได้ลอบฆ่าทหารพม่า เจี้ยวที่มากับตนตายสิ้น แล้วรีบลงมาเมืองกำแพงเพชร เขาสุวรรณภูมิศักดิ์ของกองทัพพระเจ้าจักรี¹ แม่ทัพหน้าของพระเจ้าตากสิน หลังจากนั้นก็ได้นำกองทัพเข้าโจมตีเมืองนครลำปาง และเมืองเชียงใหม่จนเป็นผลสำเร็จ กองทัพไทยจึงได้เข้าครอบครองเมืองลานนาไทยส่วนใหญ่อีกครั้งหนึ่ง

เพื่อตอบแทนความชอบของเจ้ากาวิละ และ พระยาจาบาน สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงแต่งตั้งให้พระยาจาบานเป็นพระยาวิเชียรปราการ ครองเมืองเชียงใหม่ และเจ้ากาวิละเป็นพระยาภาณุวงศ์ ครองเมืองนครลำปาง² โดยที่สมเด็จพระเจ้าตากสินได้ตรัสถึงบุคคลทั้งสองนี้ว่า

"....พระยาลาวมีชื่อสุวรรณภูมิศักดิ์เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารได้ ทำราชการช่วยรบพมามีความชอบ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระแสงปืนยาว ปืนสั้น หอก เลื่อยดา แก พระยาจาบาน ให้ถือพระราชาอาญาสิทธิ เป็นพระยาวิเชียร

¹ ประชุมพงศาวดาร ภาค 5 พงศาวดารโยนก หน้า 534.

² องค์การคำครุสภา อ.ค. หน้า 53 - 55.

ปรากฏ ครองเมืองนครเชียงใหม่ พระราชทานปิ่นยาว
 เสื้อผ้า แก่พระยาวิงพร้าวผู้หลาน ให้เป็นพระยาอุปราชฝ่ายหน้า
 นครเชียงใหม่ พระราชทานพระแสงปิ่นยาว เสื้อผ้า แก่
 น้อยโพธิ์ เป็นราชวงศ์ พระราชทานพระแสงปิ่นยาว ปิ่นสั้น
 หอก เสื้อผ้า แก่พระยาลำพูน ให้ถือพระราชอาชญาสิทธิ เป็น
 พระยาภักยวงศ์ ครองนครหริภุญชัย พระราชทานพระแสงปิ่นยาว
 เสื้อผ้า แก่ค่อมทอง ผู้อง ให้เป็นพระยาอุปราชฝ่ายหน้า
 นครหริภุญชัย พระราชทานพระแสงปิ่นยาว พระแสงหอก
 เสื้อผ้าแก่กาวิละ ให้ถือพระราชอาชญาสิทธิ เป็น
 พระยาภาวิละครองนครลำปาง พระราชทานเสื้อผ้าแก่
 น้อยธรรม ผู้อง ให้เป็นพระยาอุปราชฝ่ายหน้านครลำปาง
 พระราชทานเสื้อผ้าแก่นายสม นายคงทิพย์ นายมูลา
 นายคำตัน นายบุญมา ผู้อง เป็นราชวงศ์ ให้จัดแจงแต่งตั้ง
 พระ หลวง แสน ขุน หมื่น ขึ้นไว้แต่ในแวนแควนเมือง
 เชียงใหม่ เมืองหริภุญชัย เมืองนครลำปาง เมืองแพร่
 เมืองเงิน บ้านเกาะ คอกเหล็ก บ้านนา ตามริค ตามกอง
 รังเมือง ครองเมืองเชียงใหม่ เมืองหริภุญชัย เมือง
 นครลำปาง เมืองแพร่ เมืองเงิน ตามบูรณประเพณีสืบมา"¹

ก่อนที่พระเจ้าตากสินจะทรงยกกองทัพกลับกรุงธนบุรี โปรดให้เจ้าเมือง
 ลานนาไทยที่ทรงแต่งตั้งขึ้นนั้น ทำพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาสาบานว่าจะจงรักภักดีต่อพระองค์
 ตามประเพณีเมืองประเทศราช

¹ กรมศิลปากร พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทมาศ
 ประชุมพงศาวดาร ภาค 65 หน้า 59 - 60.

ถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นกษัตริย์ไทยทุกพระองค์ก็ได้ทำการควบคุมหัวเมืองเหนืออย่างใกล้ชิด โดยถือว่าลานนาไทยเป็นประเทศราชหนึ่งของกรุงเทพฯ บรรดาเจ้านายทุก ๆ หัวเมืองในลานนาไทยจะต้องได้รับการแต่งตั้งจากกรุงเทพฯ และต้องเชื่อฟังคำสั่งอย่างเคร่งครัด นอกจากนั้นบรรดาเจ้านายทั้งหลายจะต้องทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์จากทุกปี และต้องส่งบรรณาการต่อกรุงเทพฯ ทุก ๆ 3 ปีอีกด้วย

3. ลักษณะการปกครองหัวเมืองลานนาไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

3.1 การปกครองส่วนกลาง

การปกครองภายในของหัวเมืองลานนาไทยตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีมานั้น อำนาจสิทธิขาดในการปกครองบ้านเมืองอยู่ในมือของเจ้าผู้ครองนครต่าง ๆ กล่าวคือ เจ้าผู้ครองนครได้รับ "อาชญาสิทธิ"¹ จากพระมหากษัตริย์ เพราะฉะนั้นเจ้าผู้ครองนครจึงมีอำนาจอย่างเต็มที่ในการบริหารและการปกครอง แม้กระทั่งอำนาจในการตัดสินประหารชีวิต² นอกจากเจ้าผู้ครองนครนี้แล้ว ยังมีเจ้านายตำแหน่งอื่น ๆ เป็นผู้ช่วยเหลือในการปกครองบ้านเมืองอีกหลายตำแหน่ง ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น มีตำแหน่งทางการเมืองรองลงมาจากตำแหน่งเจ้าเมืองอีก 4 ตำแหน่ง ได้แก่ตำแหน่ง พระยาอุปราช พระยาราชบุตร พระยาราชวงศ์ และพระยารัตนเมืองแก้ว* ซึ่งเป็นที่รู้จักกันว่า "เจ้าชั้น 5 ใบ"³ ตำแหน่งต่าง ๆ เหล่านี้ นับว่าเป็นตำแหน่งผู้ช่วยของเจ้าครองนครของแต่ละเมืองในหัวเมืองลานนาไทย เดิมทีนั้นเขาใจว่าเป็นตำแหน่งทางการทหาร หรือผู้ช่วยทางด้านการทหาร ทั้งนี้ เพราะในสมัยกรุงธนบุรี และสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น หัวเมืองลานนาไทย

¹ กรมศิลปากร พงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทมาศ ประชุมพงศาวดารภาค 65 หน้า 59 - 60

² บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ เชียงใหม่ และภาคเหนือ หน้า 78

* ต่อมาตำแหน่งนี้เปลี่ยนชื่อเป็น พระยาบุรีรัตน

³ ปรีศนา ศิรินาม ด.ค. หน้า 97

ทั้งปวงตกอยู่ในฐานะอันตราย เพราะพม่ายังคงพยายามที่จะใช้กำลังที่จะกลับเข้ามา
ครอบครองหัวเมืองลานนาไทยอีก จะเห็นว่าในระยะนั้นพม่ายกกองทัพเข้ามาตีหัวเมือง
ลานนาไทยอยู่เสมอ¹ จึงเป็นหน้าที่ของเจ้าครองนครต่าง ๆ จะต้องหาทางป้องกัน
และรักษายานเมืองเอาไว้ ซึ่งวิธีการหนึ่งคือ การจัดกองทัพออกไปสู้รบกับพม่า
ตำแหน่งดังกล่าวแล้วนั้น คงเป็นตำแหน่งแม่ทัพในการออกต่อสู้กับพม่า แต่ในรัชกาล
ต่อ ๆ มา หน้าที่ทางด้านการสงครามหมดไป ตำแหน่งเหล่านั้นจึงกลายมาเป็น
ตำแหน่งทางด้านการปกครอง และการบริหารบ้านเมืองแทน *

อย่างไรก็ตาม ตำแหน่งผู้ช่วยราชการของเจ้าครองนครในหัวเมืองลานนาไทย
ได้เพิ่มจำนวนมากขึ้นในสมัยต่อ ๆ มา ทั้งนี้ นอกจากหน้าที่ราชการต่าง ๆ จะมีมาก
ขึ้นแล้ว องค์พระมหากษัตริย์ทรงเห็นว่า บรรดาเจ้านายหัวเมืองเหนือทั้งหลายต่างก็
ได้รับราชการมีความก็ความชอบสมควรที่จะพระราชทานตำแหน่งเพื่อเป็นเกียรติยศ
จึงได้มีการแต่งตั้งตำแหน่งเจ้านายหัวเมืองเหนือขึ้น ในวาระต่าง ๆ กันขึ้นอีกหลาย
ตำแหน่ง

ปราชญ์ ศิริธร ณ พัทลุง ได้ศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับตำแหน่งเจ้านายของ
หัวเมืองลานนาไทยไว้ในหนังสือเพชรลานนา ทำให้เข้าใจเกี่ยวกับตำแหน่งต่าง ๆ
ของเจ้านายเมืองเหนือได้ดี โดยกล่าวไว้เป็นลำดับดังนี้

".....1) ชั้นเดิมมี 5 คือ เจ้าผู้ครองนคร 1 เจ้าอุปราช 1
เจ้าราชบุตร 1 คนเมืองนี้เรียกว่าเจ้าชั้น 5 ใบ

2) ครั้งพระเจ้ากาวิโรสุริยวงศ์ ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าตั้งอีก 3 เจ้าราชภาคนัย (เจ้าน้อยแผนฟ้า...ได้รับ

¹ องค์การศาสนา พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี หน้า 53

* ดูเรื่องการปรับปรุงการปกครองในบทที่ 3

** พระเจ้ากาวิโรสุริยวงศ์ ครองเมืองเชียงใหม่ตั้งแต่ พ.ศ. 2399 -

พระราชทานเป็นคนแรก) พระยาอุตรการโกศล (นายน้อยมหาพรหม
ณ เชียงใหม่... เป็นคนแรก) พระยาไชยสงคราม (หนาน หนั๋นไชย
พ้อเมืองฝาย เป็นคนแรก)

3) ครั้นพระเจ้าอินทวิชยานนท์...โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเพิ่ม
อีก 3 คือ เจ้าราชภาติวงศ์ (เจ้าเทพวัง ณ เชียงใหม่เป็นคนแรก)
เจ้าราชสัมพันธ์วงศ์ (เจ้าธรรมลังกา...เป็นคนแรก) เจ้าสุริยวงศ์
ภายหลังได้เป็น เจ้า อินทวโรธ สิริวงศ์ เป็นคนแรก **

4) ราว ร.ศ.113 (พ.ศ.2438) โปรดเกล้าฯ ให้เพิ่มเติมอีก
2 คือ เจ้าทักษิณนิเทศน์ (เจ้านิเวศอุดร

5) ภายหลังเมื่อไคร้ตราพระราชบัญญัติ ศักดินา เจ้านายแล้ว
โปรดเกล้าฯ ให้เพิ่มอีก 4 คือ เจ้าประพันธ์พงษ์ เจ้าวรญาติ
เจ้าราชญาติ เจ้าไชยวรเชษฐ....."¹

ตำแหน่งต่าง ๆ ที่ทรงโปรดให้แต่งตั้งเพิ่มขึ้นมาในสมัยหลังนั้น มีปรากฏ
หลักฐานการแต่งตั้งเพียงตำแหน่งเจ้าราชภาติไนยเท่านั้น โดยใน ปี พ.ศ.2302
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแต่งตั้งให้เจ้าน้อยแผนฟ้า เป็นเจ้าราช
ภาติไนย พงศาวดารเมืองนครเชียงใหม่ ฯ ของพระยามหาอำมาตย์ธิบดี (หรุ่น)
กล่าวถึงการแต่งตั้งเจ้าราชภาติไนยว่า

.....ครั้น ณ วัน เดือน 12 แรม 12 ค่ำ ปีมะแม เอกศก
พระเจ้าเชียงใหม่ให้นายน้อยหน่อคำ นายน้อยแผนฟ้า บุตรน้อยเงิน

* พระเจ้าอินทวิชยานนท์ ครองเมืองเชียงใหม่ตั้งแต่ พ.ศ. 2416 - 2440
ตรงกับสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

** เจ้าอินทวโรธ ครองเมืองเชียงใหม่ตั้งแต่ พ.ศ. 2440 - 2452
ตรงกับสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

¹ ปรานี ศิริขร ณ พัทลุง เพชรลานนา เล่ม 1 หน้า 97-98

คนไม่หลงมาหลงเล่า ๆ ถวาย จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า
ว่า ที่ราชวงศ์เมืองเชียงใหม่ยังว่างอยู่ นายน้อยหน่อคำก็เป็นบุตร
พระยาเชียงใหม่ชาวเผือก ควรจะเป็นที่ราชวงศ์ได้ แต่นายน้อยแผนฟ้า
หลานพระเจ้ากาวิโรรสนั้นก็มีความชอบ ได้เกลี้ยกล่อมรวบรวมผู้คน
ทำศึกกับพม่าปัจจามิตร ก็ควรจะให้ นายน้อยแผนฟ้าเป็นที่ใดที่หนึ่งขึ้น
ในเมืองเชียงใหม่ ที่ทางก็ไต่ทรงพระมหากรุณาแต่งตั้งเต็มตำแหน่ง
หมดแล้ว จะต้องคิดข้อตั้งขึ้นให้สมควรแก่ที่เกี่ยวของเป็นบุตรหลาน
โดยลำดับ ท่านเสนาบดีก็เห็นชอบพร้อมด้วยกระแสพระบรมราชโองการ
จึงโปรดเกล้า ๆ ตั้งนายน้อยหน่อคำ เป็นที่เจ้าราชวงศ์ ตั้งนายน้อย
แผนฟ้าเป็นเจ้าราชภาติไนย....." ¹

นอกจากตำแหน่งเจ้าราชภาติไนยนี้แล้ว ไม่พบหลักฐานการแต่งตั้งเจ้านาย
ตำแหน่งอื่น ๆ การแต่งตั้งตำแหน่งเจ้านายของหัวเมืองลานนาไทยเพิ่มขึ้นตามลำดับ
มานั้น เป็นการสร้างความผูกพันทางจิตใจขึ้นระหว่างกรุงเทพ ฯ และหัวเมือง
ลานนาไทย ประการหนึ่ง ทั้งนี้เพราะการตั้งเจ้านายเข้ารับตำแหน่ง เท่ากับการให้
รางวัล หรือเกียรติยศแก่ผู้มีคุณความดีความชอบต่อราชการอันอาจกระตุ้นให้บรรดาเจ้านาย
ทั้งหลายเพิ่มความจงรักภักดี และเอาใจใส่ต่อราชการมากยิ่งขึ้น

สำหรับศูนย์กลางของการปกครอง และการบริหารงานทั้งปวงของแต่ละ
หัวเมืองในลานนาไทยนั้น ก็คือ "คุ้ม" ของเจ้าครองนครในแต่ละเมือง ซึ่งศูนย์กลาง
การบริหารงานนี้เรียกว่า "เกาสนามหลวง" * หรือ "เกาสนามหลวง" เกาสนาม

¹ พระยามหาอมมาตย์อภัย (หรุ่น) พงศาวดารเมืองนครเชียงใหม่ เมือง
นครลำปาง เมืองลำพูนไชย หน้า 112 - 113.

* คำว่า "เกา" เป็นภาษาเมืองเหนือ แปลว่า "ต้น" หรือ "แรก" ใน
ความหมายนี้จะหมายถึงเป็นที่เริ่มต้นของความคิด หรือการกระทำต่าง ๆ หมายความว่า
เจ้าครองนครหรือบรรดาเจ้านายจะเป็นผู้เริ่มว่าจะคิดจัดการบริหารบ้านเมือง
อย่างไร ก็จะมาปรึกษากันที่เกาสนามหลวง เมื่อตกลงกันอย่างไรแล้ว ก็จะ
ดำเนินการไปตามที่ปรึกษากัน เช่น การทำสงคราม การเก็บภาษีอากร การออก
กฎระเบียบต่าง ๆ เป็นต้น

หลวงจะมีขึ้นเมื่อไรไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด แต่หลักฐานที่ค้นพบที่กล่าวถึงเคาสนามหลวง
นี้ ปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 2 ซึ่งพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 ของ
เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ กล่าวถึง เคาสนามหลวงไว้ว่า

"....ในปักษ์ อัฐศกนั้น ลาวมีชื่อหมอลาวไปเที่ยวโพนช้างใน
ป่าแขวงเมืองเชียงใหม่ คลองโคช้างพลายช้างหนึ่ง....รูปงาม
หนทางสรรพ เอาเขาไม้ไผ่แล้วกลับมาที่ชุมชุม เวลาคืนวันนั้นฝน
ตกหนัก ครั้นรุ่งขึ้นเวลาเช้าเขาเจ้าของออกไปดูเห็นช้างนั้นขาว
เปลืองออกไปทั้งตัว รูปร่างเป็นช้างเผือก จึงเอาความมาบอก
กับสนามว่า คลองโคช้างเผือกช้างหนึ่ง สนามจึงไปแจ้งความ
แก่พระยาเชียงใหม่...."

อย่างไรก็ตามน่าจะสันนิษฐานว่าเคาสนามหลวง น่าจะมีขึ้นพร้อมกับการแต่งตั้ง
เจ้าเมืองต่าง ๆ ของหัวเมืองลานนาไทย ในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ทั้งนี้เพราะ
ตั้งแต่โบราณมาหัวเมืองลานนาไทยมีลักษณะการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราช
คือมีกษัตริย์ปกครองสืบต่อกันมาหลายพระองค์ อำนาจสิทธิขาดในการปกครองขึ้น
อยู่กับกษัตริย์แต่เพียงผู้เดียว ต่อมาหัวเมืองลานนาไทยตกไปเป็นเมืองขึ้นของพม่า
เป็นเวลานาน ในระหว่างที่พม่าโคครอบครองหัวเมืองลานนาไทยอยู่นั้น พม่าก็ได้
แต่งตั้งคนมาปกครองดูแล โดยให้อำนาจแก่ผู้ถูกแต่งตั้งมาปกครองนั้นอย่างเต็มที่
จนกระทั่งถึงสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อพระองค์สามารถขับไล่พม่าให้ออกไปจาก
พระราชอาณาจักรได้แล้ว พระองค์ได้แต่งตั้งหัวหน้าคนไทยที่ช่วยเหลือขับไล่พม่าขึ้น
เป็นเจ้าเมืองปกครองดูแลต่างพระเนตรพระกรรณ และเนื่องจากเจ้าเมืองที่ถูก
แต่งตั้งขึ้นใหม่นี้ ต่างก็ยังไม่คุ้นเคยกับการปกครองและการบริหารบ้านเมือง
จะเห็นว่าในคราวที่พระเจ้าตากสินแต่งตั้งเจ้าเมืองในหัวเมืองลานนาไทยนั้น พระองค์
ยังได้แต่งตั้งตำแหน่งต่าง ๆ รองจากตำแหน่งเจ้าผู้ครองเมือง เพื่อช่วยเหลือและ

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2

และเป็นที่ปรึกษาในการบริหารบ้านเมือง ดังนั้น ก็น่าจะเชื่อได้ว่าเมื่อมีการตั้งบ้านเมืองและเจ้าเมืองขึ้นมาแล้ว น่าจะมีสถานที่ประชุมปรึกษารือ หรือที่เรียกว่า "เคาสนาม" นี้ด้วย

3.2 การปกครองส่วนท้องถิ่น

สำหรับการปกครองส่วนท้องถิ่นในหัวเมืองลานนาไทยนั้น ก่อนหน้าที่จะมีการปรับปรุงการปกครอง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หัวเมืองลานนาไทย มีการแบ่งการปกครองออกเป็นแคว้น มีหัวหน้าแคว้นเรียกว่า "แคว้น" * ปกครองดูแล แต่ละแคว้นแบ่งออกเป็นหมบาน มีหัวหน้าหมบานเรียกว่า "แก" ** ปกครองดูแลลูกบ้าน แต่ถึงแม้จะมีการแบ่งเขตการปกครองและมีหัวหน้าแคว้น หัวหน้าหมบานทำหน้าที่หัวหน้าในการปกครองก็ตาม หัวหน้าแคว้นและหัวหน้าหมบานเหล่านั้นก็มีหน้าที่เพียงดูแลความทุกข์สุข และรักษาความสงบเรียบร้อยในเขตของตนเท่านั้น หัวหน้าแคว้นหรือหัวหน้าหมบานไม่มีอำนาจจะสั่งการใด ๆ ทั้งสิ้น¹ อำนาจในการสั่งการที่แท้จริงคงอยู่ที่เคาสนามหลวง อันเป็นศูนย์กลางของการปกครองและการบริหาร

3.3 การศาล

การศาลของหัวเมืองลานนาไทยก่อนการปฏิรูปการปกครอง ยังไม่มีระเบียบแบบแผนอันใด อำนาจสูงสุดในการตัดสินคดีความต่าง ๆ อยู่ที่เจ้าผู้ครองนคร เมื่อมีคดีความฟ้องร้องเกิดขึ้น คู่คดีจะตองมาฟ้องร้องกัน "เคาสนาม" ฝ่ายเจ้านายจะเป็นผู้ตัดสินตามขนบธรรมเนียมของบ้านเมือง² แต่บางครั้งคงจะมีการตัดสินความใจ

* มีความหมายคล้าย "กำนัน" ในปัจจุบัน

** มีความหมายคล้าย "ผู้ใหญ่บ้าน" ในปัจจุบัน

¹ กองกฎหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/88 กรมหมื่นพิชิตปรีชากร
กราบบังคมทูล พ.ศ.2427.

² กองกฎหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/191 หนังสือสัญญาว่าด้วยการที่
เจ้านครเชียงใหม่จะรักษามานเมืองให้เรียบร้อย วันที่...เดือน....พ.ศ.2416.

ชอบ แลแล้วแต่ว่าฝ่ายเจ้านายจะมีผลประโยชน์รวมอยู่ด้วยหรือไม่ ลักษณะของการพิจารณาคดีเช่นนี้ย่อมที่จะก่อให้เกิดความยุติธรรมขึ้นได้ง่าย เพราะบรรดาเจ้านายจะตัดสินคดีออกมาในรูปใด ๆ ก็ใด ถ้าหากว่าคดีฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดเป็นคนของเจ้านายก็ไม่มีปัญหาว่าจะต้องเป็นฝ่ายชนะในคดีนั้น

เกี่ยวกับตัวบทกฎหมายก็เช่นเดียวกัน กฎหมายที่ใช้ในการตัดสินคดีความส่วนใหญ่จะมีลักษณะที่เรียกว่า กฎหมายประเพณี คือคดีความที่เกิดขึ้นจะถูกตัดสินโดยพิจารณาจากคำตัดสินเกี่ยวกับคดีอย่างเดียวกันที่เคยเกิดขึ้นมาแล้ว ในบางครั้งเมื่อเกิดคดีความขึ้นและศาลไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่า ใครเป็นฝ่ายถูกหรือฝ่ายผิด ผู้ตัดสินก็จะหาทางออกโดยการให้ทำการพิสูจน์แบบโบราณ เช่น การให้ค้ำน้ำหนักกัน เป็นต้น¹ ในเรื่องที่กฎหมายและการตัดสินคดีความยุติธรรมนี้ มีตัวอย่างที่แสดงให้เห็นได้จากบันทึกของ คาร์ล บ็อค กล่าวถึงการเกิดคดีความคดีหนึ่งว่า

"....เรื่องมีว่าในวันหนึ่งขณะที่ข้าหลวงไทยกำลังขี่ช้างไปรอบๆ เมืองลำพูนตอนโพลเพล ช่างตัวที่ขี่โคนคนลอบแทงบาดเจ็บสาหัสปรากฏว่าก่อนหน้านี้.... น้องชายของเจ้าเมืองลำพูนซึ่งเล่นการพนัน.... ได้เกิดวิวาทกับลูกน้องของพระยาราชเสนา (ข้าหลวงไทยขณะนั้น) คนหนึ่ง เจ้าชายผู้นั้นจึงถูกกล่าวหาว่าหมิ่นประมาท.... มีการจับกุมตัวและไต่พิสูจน์กันแล้วว่าเจ้าชายเป็นผู้บริสุทธิ์ ในกรณีนี้ แต่เจ้าหลวงเชียงใหม่ไม่ยอม.... เจ้าชายจึงโดนตัดสินประหารชีวิต...."²

จากข้อความที่กล่าวนี้แสดงให้เห็นว่ากระบวนการกฎหมายยุติธรรมและการตัดสินคดีความของหัวเมืองล้านนาไทยยังไม่มีหลักเกณฑ์อะไรที่แน่นอนขึ้นอยู่กับความพอใจของผู้มีอำนาจ ผู้บริสุทธิ์อาจจะต้องได้รับโทษทัณฑ์โดยที่ไม่รู้ตัวมาก่อนเลย

¹ เสฐียร พันธงนี้ และ อัมพร จุลานนท์ สมัยพระปิยะมหาราช หน้า 336

² ล.ค. หน้า 341 - 342

ความไม่มีระเบียบแบบแผนทางการศาลนี้เองต่อมาได้ก่อให้เกิดปัญหา
ยุ่งยากขึ้น กล่าวคือ เมื่ออังกฤษเริ่มครอบครองเมืองพม่า คนในบังคับอังกฤษได้
เดินทางเข้ามาค้าขายในหัวเมืองลานนาไทย บางครั้งมีความขัดแย้งกับชาวเมือง
และเมื่อเกิดกรณีพิพาทถูกตัดสินโดยกระบวนการศาลที่ไม่มีระเบียบแบบแผนดังกล่า
วฝ่ายอังกฤษก็ร้องเรียนมายังรัฐบาลกรุงเทพ ฯ ขอให้ให้มีสิทธิสภาพนอกอาณาเขตใน
ด้านการศาล เพราะอังกฤษอ้างว่าการศาลในหัวเมืองลานนาไทยขาดความยุติธรรม
เรื่องของการศาลนี้จึงเป็นสาเหตุสำคัญสาเหตุหนึ่งที่ทำให้รัฐบาลต้องรีบแก้ไขและ
ปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลานนาไทย เพราะอาจจะเป็นสาเหตุก่อให้เกิดการ
กระทบกระทั่งกับอังกฤษขึ้นได้ อันอาจกระทบกระเทือนอิสรภาพของราชอาณาจักร
ในที่สุด

3.4 การเรียกเก็บภาษีอากรและผลประโยชน์บางอย่างของ เจ้านายเมืองเหนือ

ถึงแม้ว่าหัวเมืองลานนาไทยจะมีฐานะเป็นประเทศราชประเทศหนึ่งของ
กรุงเทพ ฯ แต่ทางรัฐบาลกรุงเทพ ฯ ไม่ได้เข้าไปปกครองหัวเมืองลานนาไทย
อย่างจริงจังดังเช่นเมื่อครั้งพม่าปกครองอยู่ ยังคงให้อิสระแก่บรรดาเจ้าเมืองใน
การบริหารบ้านเมืองอย่างเต็มที่ ในเรื่องของการเก็บผลประโยชน์ของบรรดา
เจ้านายเมืองเหนือ รัฐบาลกรุงเทพ ฯ ก็ไม่ได้เข้าไปมีส่วนยุ่งเกี่ยวแต่อย่างใด
ดังเช่น สารตรา ฯ เจ้าพระยาจักรีมีไปถึงพระยาเชียงใหม่ฉบับหนึ่งซึ่งกล่าวว่า

"....ของอันใดที่เป็นประโยชน์เกิดขึ้นในป่าเขตแดนเมืองไร
ก็โปรดพระราชทานไว้ให้สำหรับใช้สอยจับจ่ายราชการบ้านเมือง
นั้น ๆ เป็นอย่างธรรมเนียมเมืองประเทศราชสืบมา ป่าเขตแดน
เมืองไรเกิดผลประโยชน์ก็ให้สิทธิขาดอยู่กับเจ้าเมือง ซึ่งมอญ
พม่าจะขอตัดไม้.... ตามปลายเขตแดนเมืองใด ก็ให้ไปว่า
กล่าวกับเจ้าเมือง และผู้รักษาคานทางเมืองนั้น เจ้าเมือง
ยอมให้ก็ได้ จะขายไม่ขายกันประการใดสุดแต่เจ้านายเจ้าเมือง..."¹

¹ จกหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1204 เลขที่ 14 สารตราเจ้าพระยาจักรี
ถึงพระยาเชียงใหม่ เรื่องบอกชาวเมืองอังวะรบกับอังกฤษ

26

นโยบายที่จะไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวเรื่องการเงินหรือผลประโยชน์ของเมืองประเทศราชนี้
ยังคงใช้มาถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และถึงแม้ว่าในสมัย
ของพระองค์จะมีการส่งข้าหลวงออกไปปรับปรุงบ้านเมืองตามหัวเมืองต่าง ๆ แล้ว
ก็ตาม นโยบายนี้ก็ยังคงไม่เปลี่ยนแปลง ดังจะเห็นได้ว่า

"....เรื่องการเสียภาษีอากรเมืองประเทศราชทั้งปวงนั้น
ไฉ่ทรงทราบพระกระแสอยู่ว่า เงินทองอันเป็นประโยชน์เกิด
จากเมืองไหน ควรจะไฉ่จ่ายราชการแลทำนุบำรุง แลเป็น
กำลังของเจ้านายในเมืองนั้น ไม่ไฉ่ยินว่ามีพระราชประสงค์
จะเอาเงินเมืองประเทศราชมาใช้กรุงเทพฯ ๑ ถ้าการอื่นที่ไม่ใช่
ของเมืองนั้นเลย...."¹

ผลประโยชน์ของบรรดาเจ้านายหัวเมืองเหนือมีอยู่หลายอย่างได้แก่

3.3.1 รายได้จากป่าไม้ ขอนสั๊ก บรรดาป่าไม้ทั้งหลายทั่ว ๆ ไป
ถือว่าเป็นของเจ้าผู้ครองนคร และเจ้าผู้ครองนคร มีสิทธิที่จะแบ่งปันให้แก่เจ้านาย
คนใดคนหนึ่งที่มีความสามารถช่วยเหลือราชการ หรือเหตุใดเหตุหนึ่งเป็นที่พอใจของ
เจ้าเมือง ต่อมาป่าไม้เกิดมีราคาขึ้น ทั้งนี้เพราะชาวพม่าในบังคับอังกฤษได้เข้ามา
ขอทำสัญญาตัดไม้ขอนสั๊ก ในสมัยที่พระยาเทพประชันขึ้นไปจัดการปกครองเมือง
เชียงใหม่ นั้น รายได้จากการทำป่าไม้สั๊กนี้ คิดจากต่อไม้ซึ่งเรียกกันว่า "ค่าต่อ"
ต่อหนึ่งจะมีค่า 3 รูเปี้ย² เงินค่าต่อนี้เองที่เป็นผลประโยชน์สำคัญของบรรดา
เจ้านายหัวเมืองล้านนาไทย เพราะจะเป็นรายได้ที่มีมูลค่ามหาศาล และนอกจาก

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ค.14 : 4/1 หนังสือไปรเวต
กรมหลวงเทววงศ์วโรปการถึงพระยาไกรโกษา ลงวันที่ เดือน พฤษภาคม
พ.ศ. 2435

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร. 5 ม.58/88 ล รายงานกรมหมื่นพิชิตปรีชากร
เรื่องการป่าไม้ในเมืองเชียงใหม่ ลงวันที่...เดือน พ.ศ. 2427

ค่าทอนี้แล้ว เจ้าของบ้ายังคงได้ผลประโยชน์จากป่าอีกหลายอย่าง เช่น ค่าจ้าง ค่าน้ำรัก คาดาน และของป่าอื่น ๆ อีกด้วย

3.3.2 การเก็บภาษีอากร ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น การจัดเก็บภาษีอากรและผลประโยชน์ต่าง ๆ ของหัวเมืองลานนาไทยยังมีน้อยมาก หรืออาจจะเรียกว่ายังไม่มี การจัดเก็บภาษีอากรอย่างเป็นทางการแต่อย่างใด ลักษณะการเก็บผลประโยชน์ของแผ่นดินในระยะแรกแบ่งเป็น จังกอบ อากร ส่วย และ ฤชา ซึ่งรวมเรียกว่า ส่วยสาอากร¹ โดยทางบ้านเมืองจะจัดส่งคนออกไปเก็บบรรดาอากรตามหมู่บ้านต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่จะเก็บเป็นข้าว โดยได้มีการกำหนดกันไว้ว่า ราษฎรทำนาหว่านข้าวปลูกลงในนา 1 สัจ จะได้ข้าวมากหรือน้อยเท่าใดก็ตาม ราษฎรผู้นั้นจะต้องนำข้าวมาส่งทอสนามขึ้นฉางไว้ 1 สัจเช่นกัน² แต่การที่ทางราชการจัดส่งคนออกไปเก็บผลประโยชน์ตามชนบทต่าง ๆ นั้น มักไม่ค่อยได้ผลมากนัก เนื่องจากมีปัญหาลายประการ เช่น จำนวนเจ้าหน้าที่มีไม่เพียงพอ เจ้าหน้าที่บางคนรับสินบนไม่ปฏิบัติหน้าที่อย่างเต็มที่ สิ่งเหล่านี้ทำให้ผลประโยชน์ต้องขาดหายไปเป็นจำนวนมาก อย่างไรก็ตาม การจัดเก็บภาษีในรูปของชาวนามีกรณียกเว้นในบางกรณีเช่นกัน กล่าวคือ ถ้าหัวเมืองใดอยู่ทางไกล หรือเป็นหัวเมืองชายแดน เมืองหน้าด่านแล้ว ใ้รับการยกเว้นไม่ต้องเสียภาษีอากร³ หมายความว่าราษฎรเมืองนั้นไม่ต้องนำข้าวมาส่งยังสนาม

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้เกิดมีระบบผูกขาด การเก็บภาษีขึ้น การผูกขาดนี้เนื่องจากมีผู้เสนอรับทำภาษีสิ่งของบางอย่าง ซึ่งรัฐบาลเห็นว่าจะมีรายได้

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชฯ อธิบายตำนานภาษีอากร หน้า 12.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ค.14.4/1 หนังสือเจ้าบุรีรัตนกราวหมูล เรื่อง การภาษีอากรเมืองเชียงใหม่ ลงวันที่ 29 มีนาคม พ.ศ. 2423.

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/74 หนังสือพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น คำรงราชานุภาพกราบบังคมทูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น ตอมรพันธุ์ ลงวันที่.....เดือน.....พ.ศ. 2427.

แน่นอน และของนั้น ๆ แต่เดิมไม่เคยเป็นรายได้มาก่อน การที่ผู้ได้รับทำภาษีอากรชนิดใดชนิดหนึ่ง ก็ต้องเป็นผู้ประมูลได้คือ เป็นผู้ให้ราคาสูงสุด ใครประมูลได้ เรียกผู้นั้นว่า "เจ้าภาษีนายอากร"¹ เจ้าภาษีนายอากรซึ่งได้รับทำภาษีจะมีอำนาจสิทธิขาดในการเก็บภาษีอากรในสิ่งที่ตนประมูลได้ และเมื่อถึงเวลาจะทวงนำเอาเงินภาษีอากรที่เก็บได้ไปส่งยังสนามตามสัญญา* สำหรับหัวเมืองลานนาไทยก่อนที่จะมีการปฏิรูปการปกครอง มีภาษีที่เจ้าภาษี นายอากร ประมูลเก็บจากราษฎร 7 ชนิดคือ ภาษีมะพร้าว ภาษีพลู ภาษีคนหมาก ภาษีสุกร ภาษียาสูบ และภาษีชาเข้า ขาออก¹ ** /

3.3.3 การเก็บค่าธรรมเนียมอื่น ๆ นอกจากเงินค่าหอไม้สัก และรายได้จากการจัดเก็บภาษีอากรดังกล่าวมาแล้วนั้น ยังมีการเรียกเก็บค่าธรรมเนียมจากราษฎรตามหัวเมืองต่าง ๆ อีกหลายอย่าง หลายประการ ดังรายงานของหลวงประจำชาติกิจ ขาหลวงเซอร์เว เขตแดน ได้กล่าวถึงค่าธรรมเนียมที่เรียกเก็บจากราษฎรว่า

".....ค่าหัวเคียนสำหรับเลี้ยง เจ้าขุนนาง ทหาร นายบ้าน
ขุนเมือง เก็บเอาจากราษฎร เคียนละครัง มีคนมากเสียมาก
มีคนน้อยเสียน้อย ตั้งแต่เคียนละหนึ่งแถบ ลงไปถึงเพื่องหนึ่ง
มาเป็นกำหนด

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ค.14.4/1 ด.

* โปรดดูภาคผนวก ก.

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/74 ค.

ภาษีมะพร้าวเก็บในราคา 2 ตนต่อ 1 วัน

ภาษีพลูเก็บในราคา 4 คางต่อ 1 วัน

ภาษีสุกรเก็บในราคา 1 ตัวต่อ 1 วัน

** ภาษีชาเข้า-ขาออก เก็บตามค่านางน้ำ จัดเก็บที่ท่าแม่น้ำสาละวิน เมืองแม่ฮ่องสอนอันเป็นเขตแดนในราคา ชาเข้าเรือขึ้นลำละ 3 รูเปีย คนในเรือทั้งชาขึ้นชาลงเที่ยวละ 3 สลึง ส่วนคนเดินทางไปมามีสินค้าหรือไม่มีสินค้าเก็บคนละ 3 สลึง

เงินรายเกณฑราชการ คนที่ไม่ไ้ต้องเกณฑ์ไปใช้ในลารเมือง
เก็บปีหนึ่งเคื่อนละ 5 แดบ เสมอกัน

เงินค้ตรวจบัญชีดำโนคร้ว เมื่อถูกเคื่อน 7-8 ปีละครั้ง
เก็บค้สำรวจเรือนละสลึง

ค้ธรรมเนียมลูกค้เขาออกเมือง ลูกค้โคตาง มาตาง
ลาตาง สิ้นค้เก็บค้ดินโค ตันมา ตันลา ตัวละ 1 รูเปี้ย ลูกหาบ
หาบละหนึ่งวัน หรือเฟื่องรูเปี้ย เก็บเอาตามราคาสินค้
สิบชักสองบาง แต่ลูกค้ตางเมืองนั้นเขาเข้าไม่เก็บ ๆ แต่เขาออก
ลูกค้ มาตาง โคตาง ลาตาง ซึ่งทองเหี้ยวชื้อขายกัน
ในเมือง เก็บค้ ดินโค ตันมา ตันลา สิบตัวเป็นเงินกึ่งแแถบ
ค้จวน (ค้เขียนหนังสือ) หนังสือเคินทางเบิกค้านออกเมือง
ใบละสลึง.....¹

4. หน้าที่ของลานนาไทยในฐานะประเทศราชของกรุงเทพฯ

4.1 การป้องกันพระราชอาณาเขต

ในสมัยพระเจ้าตากสิน ถึงแม้ว่ารัฐบาลกลางจะได้ครอบครอง
หัวเมืองลานนาไทยได้เป็นส่วนใหญ่ตลอดก็ตาม แต่อำนาจของพม่าก็มีใ้จะหมด
สิ้นไปอย่างสิ้นเชิง พม่ายังคงยึดเมืองเชียงแสนอันเป็นเมืองเหนือสุดของ
ลานนาไทยไว้ในอำนาจอยู่ และยังไม่ละความพยายามที่จะกลับเขามาครอบครอง
หัวเมืองลานนาไทยอีก จะเห็นว่าเมื่อใดที่พม่ามีโอกาสก็จะยกกองทัพเข้ามาตี

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ต.40/3 รายงานหลวงประชาคึกิจ
กราบทูลเรื่องการผลประโยชน์ และส่วยอากรในเมืองเงี้ยว

เมืองเชียงใหม่ ดังเช่นใน พ.ศ. 2319 พระยาจำปานเห็นว่าพมามีกำลังเหนือ
 กว่ามาก จนถึงกับต้องทิ้งเมืองลพพินมาอยู่ที่เมืองสวรรคโลก¹ ปล่อยให้เมือง
 เชียงใหม่เป็นเมืองร้างชั่วระยะหนึ่ง พอถึงสมัยพระพุทธรูปฟ้าจุฬาโลก โค้โปรด
 ให้ยกกองทัพขึ้นไปป้องกันการณ์รุกรานจากกองทัพของพม่า เพราะใน พ.ศ. 2328 นั้น
 พม่าได้ยกกองทัพใหญ่เข้ามาเพื่อหวังจะตีกรุงเทพฯ ให้แตก กษัตริย์ของพมายุ่ง
 ยกกองทัพมาในครั้งนั้น ทรงพระนามว่า พระเจ้าปดุง ได้แบ่งกองทัพออกเป็น 9 ทပ်
 ในการเข้าตีกรุงเทพฯ และ 3 ในจำนวน 9 ทပ်นี้ ยกเข้ามาทางหัวเมืองลานนาไทย
 เมื่อมีเหตุการณ์รุนแรงเกิดขึ้นเช่นนี้ พระพุทธรูปฟ้าจุฬาโลก จึงโปรด ฯ ให้
 สมเด็จพระเจ้าอนุวงศ์เจ้าเมืองลาวจกและเจ้าพระยามหาเสนา
 ยกกองทัพขึ้นไปสกัดทัพพม่าทางหัวเมืองลานนาไทย กองทัพกรุงเทพฯ และกองทัพ
 ลานนาไทยได้รวมมือกันขับไล่ทัพของพม่าให้ถอยไปได้ ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้
 แผนการตีกรุงเทพฯ ของพม่าครั้งนั้นไม่ประสบความสำเร็จ การที่กองทัพไทยมีชัย
 เหนือกองทัพพม่าในครั้งนั้น ทำให้พระยาแพะ พระยาเยอ และพระยาเชียงใหม่
 ได้รวมกันแข็งเมืองต่อพม่า โดยรวมกันจับโปมะยวงเจ้าเมืองเชียงใหม่ไปให้
 เจ้ากาวิละเจ้าเมืองลำปาง พระยาภาณุวงศ์จึงได้ส่งตัวโปมะยวงมาถวายที่กรุงเทพฯ
 อีกทีหนึ่ง² อิทธิพลของพม่าในลานนาไทยก็ไต่ลด

แม้ว่าภัยจากพม่าจะเบาบางลงแล้ว หน้าที่ของบรรดาเจ้าเมืองและบรรดา
 บุตรหลานทั้งปวงที่จะต้องคอยดูแลสอดส่องสืบข่าวคานการทัพ คืบจากพม่ายังมีอยู่
 เสมอ หน้าที่สำคัญที่จะต้องปฏิบัติในระยะเริ่มแรกนี้ก็คือ การป้องกันพระราชอาณาเขต
 ทั้งนี้เพราะยังไม่เป็นที่วางใจว่าพม่าจะยกกองทัพเข้ามารุกรานเมื่อใดอีก

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
 รัชกาลที่ 1 หน้า 107.

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ล.ค. หน้า 160.

4.1.1 การสร้างสัมพันธไมตรีกับหัวเมืองชายแดนที่ไม่ขึ้นกับพม่า

เมืองยางแดงหรือกะเหรี่ยงแดงเป็นเมืองที่อยู่ทางปากตะวันตกของแม่น้ำคง เป็นเมืองอิสระไม่อยู่ภายใต้การปกครองของพม่า พม่าเองได้พยายามที่จะเข้า ครอบครองเมืองยางแดงหลายครั้งหลายหน ดังเช่นในสมัยรัชกาลที่ 3 พม่ายก กองทัพจะมาตีเมืองยางแดง ชาวเมืองยางแดงได้สู้รบต้านทานพม่าไว้เป็นสามารภ พม่าไม่อาจจะตีเอาเมืองยางแดงได้ ทั้งนี้เพราะเมืองยางแดงนั้นเป็นเมืองที่อยู่ใน ทุบเขา มีภูเขาล้อมรอบ มีทางเข้าที่เป็นช่องเขาเพียงสองทางเท่านั้น¹ ในการรบ ครั้งนั้น พ่อ พง เจ้าเมืองยางแดง ได้มีหนังสือมาขอให้เมืองเชียงใหม่ยกกำลังไป ช่วยเมืองยางแดงรบกับพม่าด้วย²

การที่เมืองยางแดงมาขอให้เมืองเชียงใหม่ช่วยเหลือในการรบกับพมานั้น ก็เนื่องมาจากว่าทั้งสองเมืองคือ เมืองยางแดงและเมืองเชียงใหม่ เคยทำสัญญาไมตรี ต่อกัน ตั้งแต่ครั้งสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกแล้ว ซึ่งตรงกับสมัย พระเจ้ากาวิละนครองนครเชียงใหม่ ในครั้งนั้นเจ้ากาวิละได้มอบหมายให้นายน้อยธรรม* ออกไปตรวจตราดูแลพระราชอาณาเขต นายน้อยธรรมเห็นว่าเมืองยางแดงเป็น เมืองอิสระไม่ขึ้นกับพม่า จึงเกลี้ยกล่อมชักจูงให้เจ้าเมืองยางแดงเป็นไมตรีกับเมือง เชียงใหม่ ในที่สุดเมืองทั้งสองได้ตกลงที่จะเป็นไมตรีต่อกัน และได้ทำพิธีสาบาน ตามประเพณีของยางแดงที่หาสยาริมฝั่งแม่น้ำคง จากเอกสารในรัชกาลที่ 5 กล่าว ถึงเหตุการณ์ตอนนั้นว่า

"....ดมกระบือลงตัวหนึ่งแล้วเลี้ยงกัน ครั้นแล้วจึงเอาเขากระบือ ผาออกเป็นสองซีก ซึ่งซีกหนึ่งเมืองยางแดงรักษาไว้ อีกซีกหนึ่ง

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พงศาวดารรัชกาลที่ 3 เล่ม 2 หน้า 105-106.

² จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1211 เลขที่ 5 ร่างสารตราพระยาจักรี ถึงพระยานครเชียงใหม่เรื่องเมืองยางแดง ขมเหรงรบกวนบ้านเมืองและพันแห่งผู้คน ตายเป็นอันมาก

* นายน้อยธรรมต่อมาได้เป็นพระเจ้าเชียงใหม่ข้างเผือก ครองนครเชียงใหม่ เป็นองค์ที่ 2

เมืองเชียงใหม่รักษาไว้ แล้วจึงตั้งสัถยสมาคม ใจความว่า
เมืองเชียงใหม่กับเมืองยางแดงจะรักใคร่เป็นบ้านพี่เมืองน้อง
เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันไม่เบียดเบียนทำร้ายกัน คราบโคที่
แม่น้ำคงยังไม่หาย เขาควายไม่ซื้อ ถ้าช้างเผือกไม่ยุบ
คำสัตย์สัญญานี้จะถาวรคงอยู่ตราบนั่น"¹

จากข้อความที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นว่า ในสมัยพระยาภาวดีนั้น ได้พยายาม
ที่จะป้องกันรักษาอาณาเขตเอาไว้ โดยการทำสัญญาเป็นไมตรีกับหัวเมืองที่ไม่เป็นเมือง
ขึ้นของพม่า โดยเฉพาะเมืองยางแดง ซึ่งเป็นเมืองอิสระ เป็นที่ต้องการของพม่า
ดังนั้น คราบโคที่เมืองยางแดงยังคงเป็นอิสระ อันตรายจากทางด้านพม่าก็จะลดน้อยลง
เพราะอย่างน้อยก็จะมีเมืองยางแดงเป็นด่านชั้นนอกคอยป้องกันภัยจากพม่า ความ
เปลี่ยนแปลงใด ๆ ในเมืองยางแดงจึงเท่ากับเป็นสัญญาณเตือนล่วงหน้าที่จะช่วยให้เห็น
ท่าทีของพม่าที่มืดมิดไทย²

4.1.2 การทำสงครามป้องกันการรุกรานจากพม่า

โดยที่พม่าไม่ละทิ้งความพยายามที่จะกลับเข้ามาครอบครองล้านนาไทยอีก
ดังกล่าวข้างต้น และโดยกลับเข้ามาอีกหลายครั้งหลายหน ซึ่งแต่ละครั้งล้านนาไทย
ก็ได้นำหน้าต่อสู้กับพม่าอย่างสุดความสามารถ คราบโคที่เห็นว่าพม่ายกกำลังมามาก
เกินกำลังที่จะต้านทานได้ ก็จะขอกำลังความช่วยเหลือจากกรุงเทพฯ ขึ้นไปช่วย
ดังเช่น

".....ลจุลศักราช 1146 ปีมะโรง นักษัตร ฉอศก วันพุธ เดือนสี่
ขึ้นสิบห้าค่ำ ประทานแมงกี้ แม่ทัพพม่าคุมไพร่พลสี่หมื่นเศษ ยกมาล้อม
เมืองนครลำปาง พระยาภาวดีไว้ เมืองป่าซางให้ฟ้าชายแก้วผู้มิดา

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ค.40/3 รายงานหลวงประกาศกิจ
เรื่องหัวเมืองมณฑลลาวเฉียง ร.ศ.109

² ปรีศนา ศิรินาม ล.ค. หน้า 101.

กับพระยาอุปราช และนายน้อยธรรมณของอยุธยา ส่วนคนนั้น
 จักไต่กำลังพันคน สืบกับพม่า รักษาเมืองนครลำปาง แล้วไซ้
 ให้แสน สลวะ ถือหนังสือบอกขอราชการทัพไปกรุงเทพฯ ๖ ขอ
 กำลังทัพขึ้นมาช่วย....." ¹

และ

"....กองทัพพม่ายกมาแม่ทัพพม่าชื่อ อั้ง แซะโป้ และ ชิคซิงโป้ มีพล
 พลเกาหมันเศษ เข้าตั้งล้อมเมืองนครเชียงใหม่ไว้ พระยาการวילה
 เจ้าเมืองเชียงใหม่แต่งพี่น้องบุตรหลานถือพลออกต่อสู้ สืบกับกองทัพ
 พม่า ทุกทิศทุกทางหลายกอง พมามีอาจหักเอาเมืองนครเชียงใหม่
 ได้ ก็ตั้งล้อมรอบกันอยู่ พม่าแตกแล้วกลับคืนมาเอาหลายครั้งหลาย
 คราว....." ²

สำหรับกรุงเทพฯ ก็เห็นความสำคัญของหัวเมืองล้านนาไทยว่า เป็นด่าน
 ป้องกันการรุกรานจากพม่า ดังนั้น เมื่อชาวล้านนาไทยไม่สามารถจะต้านทานกำลัง
 ของพม่าได้ และขอกำลังมา ทางกรุงเทพฯ ๖ จึงได้จัดกำลังขึ้นไปช่วยเหลือทุกครั้ง
 ดังเช่น ใน พ.ศ. 2340 พม่ายกกองทัพมาตีเมืองนครเชียงใหม่ กองทัพพม่าที่ยกมา
 ครั้งนั้น ประกอบด้วยพลจำนวนมาก พม่าเข้าล้อมเมืองเชียงใหม่หวังจะตีให้ได้
 ฝ่ายพระยาการวילהเจ้าเมืองเชียงใหม่ขณะนั้น ได้ทำการต่อสู้เป็นสามารถ เมื่อเห็นว่า
 กำลังพมามากเกินกว่าที่จะต้านทานได้ จึงได้ส่งคนมาขอกำลังจากกรุงเทพฯ ๖ ขึ้นไป
 ช่วยเหลือ ซึ่งในครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็ได้โปรดให้จัดกำลัง
 ขึ้นไปช่วยเหลือ ดังพงศาวดารโยนกกล่าวไว้ว่า

¹ กรมศิลปากร พงศาวดารโยนก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า 488.

² ค. หน้า 497

36

"....พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เสด็จยাত্রา พยุหยาตราทูลหวงขึ้นไปเมืองนครเชียงใหม่
เสด็จโดยทางชลมารคจากกรุงเทพ ฯ ถึงเมืองตาก แล้วเสด็จดำเนินทัพบก กองทัพ
หลวงเดินครลำปาง ให้พระเจ้าลูกยาเธอลำควน อินทร์ ถือพลห้าพันเดินทางเมืองลี้
ตีสนาบทัพพม่า อั้งแซะไปแตกพ่ายไป จับได้อุปกองโป และไพร่พม่าเป็นอันมาก..."¹

การที่ชาวลานนาไทยได้ทำสงครามต่อสู้กับพม่า เพื่อป้องกันดินแดนไทยหลาย
ครั้งหลายหนนี้ ทางกรุงเทพ ฯ ได้ตอบแทนคุณความดีของบรรดาเจ้านายบุตรหลานทั้ง
หลายด้วยการแต่งตั้งตำแหน่งต่าง ๆ ให้ รวมทั้งการมอบสิ่งของที่ได้จากการทำ
สงครามคืนให้ เพื่อเป็นรางวัลสินน้ำใจ ทั้งนี้เป็นผลทำให้หัวเมืองลานนาไทยและ
กรุงเทพ ฯ มีความสนิทสนมแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

4.1.3 การส่งคนออกไปสอดแนมและการตั้งเมืองหน้าด่าน

แม้แต่ในยามที่ไม่มีการรบพุ่งกันโดยตรง หัวเมืองลานนาไทย
ก็ต้องส่งคนออกไปสอดแนมสืบข่าวคราวของข้าศึกอยู่เสมอ และถ้าหากเห็นว่ามีความ
จำเป็นก็จะตั้งเมืองขึ้นมาใหม่อีก เพื่อทำหน้าที่เป็นเมืองหน้าด่านชั้นนอก ซึ่งจะประสาน
งานกับหัวเมืองแม่ เช่น ใน พ.ศ. 2381 ในสมัยพระเจ้าเชียงใหม่ช้างเผือก หลังจาก
จากที่ได้ยกกำลังออกไปตีเมืองเล็กเมืองน้อย ตามปลายพระราชอาณาเขตแล้ว
แล้วได้ปักหมายเขตแดนด้วยเสาไม้รักไว้ตามแนวเขาคอยแง มาตามแนวหลักสี่ทา
แดนเดิมซึ่งมีมาแต่โบราณ แล้วตั้งด่านไว้ที่ห่านาสม ปะสบกบ ไวฟ้าโชย กับ
แสนโอกาส แสนตะชะ ชาวบ้านแม่อาว เป็นผู้รักษาด่านรักษาเขตแดนสืบมา"²
นายด่านที่ถูกแต่งตั้งให้ประจำด่านต่าง ๆ นั้น มีหน้าที่จะต้องสืบข่าวคราวของข้าศึกว่า
จะมีการเคลื่อนไหวอย่างไร เมื่อทราบข่าวคราวแล้วนายด่านจะต้องรีบรายงานเข้า
มายังเมืองที่ตนสังกัดอยู่เพื่อที่จะดำเนินการได้อย่างทันท่วงที

¹ กรมศิลปากร พงศาวดารโยนก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ หน้า 498.

² กรมศิลปากร อ.ค. หน้า 524

สำหรับการตั้งเมืองหนาคานนั้น ถ้าหากว่าบรรดาเจ้านายบุตรหลานในหัวเมืองลาวเฉียงพิจารณาเห็นว่าสถานที่ตำบลใด หรือ เมืองร้างเมืองใด สมควรที่จะจัดตั้งขึ้นเป็นเมืองหนาคาน เพื่อคอยป้องกันการรุกรานจากพม่า หรือเพื่อเป็นศูนย์กลางการสืบข่าวแล้ว ก็จะขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตตั้งเมืองนั้น ๆ ขึ้นเพื่อผลประโยชน์ดังกล่าว เช่น ใน พ.ศ. 2386 "...พระยานครลำปางน้อยอินทรี พระยาอุปราชมทาวงค์ เมืองเชียงใหม่ ลงมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทกราบบังคมทูลพระกรุณาขอตั้งเมืองเชียงรายเป็นเมืองขึ้นเมืองเชียงใหม่ ตั้งเมืองงาว เมืองพะเยา เป็นเมืองขึ้นเมืองนครลำปาง แล้วมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้แบ่งเอาคนเมืองเชียงใหม่ไปไว้ในเมืองเชียงราย แบ่งคนเมืองนครลำปางไปไว้ในเมืองพะเยา เมืองงาว จะได้อำเภอรักษามานเมืองต่อไป"¹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 ได้กล่าวถึง การที่เมืองเชียงใหม่ได้จัดตั้งเมืองเชียงรายเป็นเมืองหนาคานคอยสืบข่าวพม่าไว้ว่า

"....ให้นายหนานธรรมลังกา น้องนายพิมพ์ิสาร ขึ้นไปเป็นเจ้าเมืองเชียงราย ให้นายน้อยคำแสน น้องพระยาอุปราชตางมารคา เป็นที่ราชวงศ์ เมื่อขึ้นไปถึงนั้นได้รวบรวมชายฉกรรจ์ทำสามะโนครัวได้ 1500 คนเศษ จัดแจงทำค่าย.... ให้พระยาพญาจำเมือง คู่มไพรพล 100 คนเศษ ขึ้นไปตั้งอยู่ที่ศรีษะโป่ง คอแถบเมืองไร ให้ลาดตระเวนฟังข่าวข้างเมืองเชียงตุง...."²

¹ พระยามหาอำมาตย์ธิปัตย์ (หรุ่น) พงศาวดารเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูนไชย หน้า 104.

² จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207 เลขที่ 236 คำให้การทหารสุทิมงคล เรื่องการตั้งเมืองเชียงราย และเขตแดนเมืองเชียงราย

4.2 การขยายพระราชอาณาเขต

ควบคู่กันไปกับการป้องกันพระราชอาณาเขต หน้าที่ของหัวเมืองลานนาไทยในฐานะประเทศราชอีกประการหนึ่งคือ การขยายพระราชอาณาเขตให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ การขยายพระราชอาณาเขตนี้กระทำในหลาย ๆ วิธีสุดแล้วแต่โอกาสจะอำนวย เป็นคนว่า ถ้าเมื่อใด สืบทราบวาทางฝ่ายพม่าเกิดความวุ่นวายทางฝ่ายเจ้านายบุตรหลานหัวเมืองลานนาไทยก็จะถือโอกาสออกไปเกลี้ยกล่อมหัวเมืองชายแดนของพม่าให้หันมาสวามิภักดิ์ต่อไทย นับว่าเป็นการขยายพระราชอาณาเขตออกไปได้ทางหนึ่ง ยกตัวอย่างเป็นคนว่า ใน พ.ศ. 2326 ทางฝ่ายลานนาไทยทราบวาทางฝ่ายพม่าเกิดความวุ่นวายแย่งชิงราชสมบัติกันขึ้น พระยาวชิระปราการเห็นเป็นโอกาสจึงส่งคนออกไปเกลี้ยกล่อมหัวเมืองชายแดนทั้งหลายตั้งข้อความจากพงศาวดารโยนกกล่าวไว้ว่า

".....พระยาวชิระปราการแต่งหนังสือเป็นคำสั่งเกลี้ยกล่อม
ผ่านอัยยวงเมืองหลวง และจัดด้วยลายงาม 30 ใบ เสื้อ
แพรพื้นหนึ่งให้ชนมีชื่อไปเกลี้ยกล่อม ทางแสนหลวง ยางหัวคาน
เกรียง ฝ่ายปากตะวันตกแม่น้ำคง ยางทางแสนหลวงยอมสมัคร
จึงมีหนังสือไปถึงผ่านอัยยวง ผ่านอัยยวงยอมสวามิภักดิ์....
ในนอยชินาขาว นอยชินาคำ หมอสุก ถือหนังสือไปเกลี้ยกล่อม
พระยามาลาเมือง จวค พระยามาลาเมืองจวคก็สวามิภักดิ์..."¹

การที่หัวเมืองชายแดนของพม่าหันมาสวามิภักดิ์ต่อไทยนั้น ก็มาจากว่าหัวเมืองขึ้นของพม่าทั้งหลายทางไมพอใจต่อการปกครองของพม่า เช่นเดียวกับชาวลานนาไทยที่เคยถูกพม่าปกครองมาแล้ว เพราะพม่าปกครองอย่างใกล้ชิดเกินไป เรียกเก็บภาษีอากรอย่างหนัก และถ้าหากมีราชการ พม่าก็จะเรียกเกณฑ์แรงงาน

¹ ประชุมพงศาวดาร ภาค 5 พงศาวดารโยนก หน้า 544.

บรรดาชาวเมืองที่พม่าปกครองอยู่ โดยที่มิได้ให้ผลตอบแทนแต่อย่างใด¹ จึงทำให้หัวเมืองขึ้นของพม่ามีความเกลียดชังพม่ามาก จนถึงกับหัวเมืองใหญ่ ๆ บางเมือง เช่นเมืองไทยใหญ่ ก่อการขบถต่อพม่าเนื่อง ๆ เพราะได้รับความเคียดแค้นจากการเก็บภาษีอากรของพม่า² ด้วยเหตุนี้หัวเมืองชายแดนของพม่าจึงคอยหาโอกาสที่จะแยกตัวไม่ยอมขึ้นกับพม่า และเมื่อฝ่ายไทยเสนอรับที่จะให้ความช่วยเหลือ หัวเมืองเหล่านั้นก็แสดงที่หาที่จะหันมาสวามิภักดิ์ต่อไทยโดยเร็ว

วิธีการออกไปเกลี้ยกล่อมหัวเมืองตามชายแดน เพื่อให้หันมาสวามิภักดิ์ต่อไทยนี้ยังคงใช้อยู่เรื่อยมาแม้กระทั่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ฝ่ายไทยก็ยังคงใช้วิธีการเช่นนี้อยู่ ดังเช่นใน พ.ศ. 2429 พระยามหามหิทธิวงศา เจ้าเมืองฝาง ได้รับมอบหมายจากพระเจ้านครเชียงใหม่ ให้ออกไปสืบข่าวฟังราชการตามชายแดน เพราะขณะนั้น หัวเมืองชายแดนของพม่าเกิดความวุ่นวายรบพุ่งกันอยู่ พระยามหามหิทธิวงศา ได้ถือโอกาสชักชวนหัวเมืองชายแดนของพม่าให้หันมาสวามิภักดิ์ต่อไทย ดังข้อความจากจดหมายเหตุนั้นว่า

".....ให้ยอมขึ้นแก่ฝ่ายเรา และทำให้เมืองเหล่านั้นกลัว โดยกล่าวความว่า เมื่อมีเหตุการณ์ที่เมืองนั้นได้กระทำกับเมืองหมอกใหม่อยู่ขณะนี้ ฝ่ายเราจำเป็นจะแต่งกองทัพไปรักษาเขตแดน ซึ่งเป็นช่วงที่ทำให้เกิดความลำบากเป็นอันมาก แต่เมืองเชียงใหม่ นั้นถ้าพวกเขาจะรักษาการให้เรียบร้อยในเมืองนั้นได้แล้ว ฝ่ายเราจะต้องคิดจัดการเพื่อความจำเป็นให้เราเข้าไปถือเอาเพื่อ การที่จะรักษา แห่งความสงบ แลความเรียบร้อยในเมืองนั้น แต่ถาฝ่ายเขาคิดเห็นว่าเป็นการเหลือกำลังที่เขาจะรักษาเมือง นั้นให้เรียบร้อยก็มิได้แล้ว ฝ่ายเราต้องคิดอ่านกันเองที่จะ

¹ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ พงศาวดารไทยใหญ่ เล่ม 2 หน้า 92.

² ปริศนา ศิรินาม อ.ค. 78

ยอมขึ้นแก่ฝ่ายเราเสีย แล้วเมืองเชียงใหม่จะคุ้มครอง
ป้องกันเมืองของเขาให้มีความเจริญไปภายหน้า....."¹

การออกไปเผด็จล้อมหัวเมืองชายแดนของพระยามหามหิทธิวงศา พอเมืองฝาง
ในครั้งนั้น นับว่าประสบผลสำเร็จเป็นอย่างมาก เพราะในวันที่ 25 ตุลาคม
พ.ศ.2429 พระยามหามหิทธิวงศา โค้พา หมอวันณะ พอเมืองทวน อายบุญ
พอเมืองหาง สามหลวงพอเมืองจวด แสนไชยบอภาณุ น้อยสุรินทร์ เมืองทา
เหงหัวนต น้อยอริยะ เมืองสาก กับ อำมาตย์ผู้ใหญ่เมืองหาง เมืองจวด และ
ไพร่ 25 คน เข้ามาขอสวามิภักดิ์เป็นข้าขอบขัณฑสีมา ขอเอาเมืองและไพร่ราษฎร
เป็นเมืองขึ้นต่อพระเจ้าเชียงใหม่² พระยามนตรีสุริยวงษ์ (ข้าหลวงเมืองเชียงใหม่)
ขณะนั้น) จึงมีบัญชาให้พระยามหามหิทธิวงศาเขียนหนังสือยอมสวามิภักดิ์เมืองละนบับ
ให้พอเมืองกรรมการทั้งห้าลงชื่อเป็นหลักฐาน แล้วให้รับน้ำพระพิพัฒสัตยา และแจก
ผ้าผืนเงินแก่ และเสื่อราชปะแตนที ผาขาวให้พอเมืองทั้งห้าคน คนละสำหรับ ให้
เงินเมืองละ 100 รูปี แล้วให้กลับไปรักษาย่านเมืองตามเดิม³

¹ กองบรรณสาร, กระทรวงการต่างประเทศ แฟ้มที่ 8.1 ตอนที่ 1
โทรเลขพระยามนตรี ถึง พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงเทเวศร์วัชรปรีการ
เรื่อง ชักชวนเมืองม้น เมืองทวน เมืองยาง เมืองจวด เมืองทา มาขึ้น
แก่ไทย ลงวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2429.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.2.12 ใบนอกเมืองเชียงใหม่
ศุภอักษร พระเจ้าเชียงใหม่ถึงสมุหนายก ลงวันที่ 28 พฤศจิกายน พ.ศ.2429

³ นคร พันธุ์รงค์ การเจรจาและข้อตกลงระหว่างรัฐบาลสยามกับ
รัฐบาลอังกฤษ เกี่ยวกับหัวเมืองชายแดนล้านนาไทย และพม่า ในสมัย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระยะเวลา พ.ศ. 2428 - 2438
ปริญญาณิพนธ์หมั่นพิต เสนอต่อวิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร หน้า 50.

วิธีออกไปเกลี้ยกล่อมหัวเมืองชายแดนพม่าให้ยอมสวามิภักดิ์หันมาเป็นข้ายอม
ขอบขันทีสามของกรุงเทพ ฯ นี้ เป็นที่น่าสังเกตุว่าการเกลี้ยกล่อมนั้นต้องมีรางวัล
เป็นเครื่องล่อทุกครั้ง ทั้งนี้เพื่อเป็นการเอาใจเจ้าเมืองเหล่านั้นให้เห็นความแตกต่าง
ระหว่างไทยกับพม่าว่า มีความเอื้ออารีต่อกัน ที่หลังจากยอมถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาแล้ว
ทางกรุงเทพ ฯ ยังมีรางวัลเป็นบำเหน็จความชอบและให้เจ้าเมืองกลับไปครองบ้านเมือง
ตามเดิม

นอกจากการขยายอาณาเขตด้วยวิธีการออกไปเกลี้ยกล่อมหัวเมืองชายแดนนั้นแล้ว
หัวเมืองลานนาไทย ยังมีวิธีการใช้กำลังเข้ายึดครองบรรดาหัวเมืองชายแดนต่าง ๆ
อีกด้วย แต่ทั้งนี้วิธีการใช้กำลังนี้จะใช้ก็ต่อเมื่อเห็นว่าไม่จำเป็นต้องใช้วิธีการเกลี้ยกล่อม
หรือวิธีการทั้งกลดาวไม่ไคยผล เช่น ในสมัยของพระยาวชิระปราการ ใช้วิธีการใช้
กำลังมากกว่าสมัยใด ๆ พงศาวดารโยนกกล่าวถึงการใช้กำลังเข้ายึดครองหัวเมือง
ชายแดนตอนหนึ่งว่า

"....พระยาวชิระปราการแตงให้นายจันทราชาญหลานกับขุนมีชื่อ
คุมกำลังบ่าวไพร่ไปตีบ้านพาคาฝั่ง ฟากตะวันตกแม่น้ำคง ไค้ตัว
พอเมืองกุ พอเมืองลลิตี พอเมืองยอน อาจารย์พันโท กวาดครว
อพยพรามฤมาสู่บ้านเมือง แล้วพระยาภาวดีแต่งให้แสนราชโกฐ
คุมลี้พลไปตีไค้บ้านแม่ปะ ไค้ตัวแสนชิตยะ หมื่นชมภู กวาดครว
อพยพรามฤมาสู่เมือง....."¹

ด้วยวิธีการขยายพระราชอาณาเขตทั้งสองวิธีดังกล่าว ทำให้อาณาเขตของ
ลานนาไทยในสมัยของพระยาวชิระปราการขยายออกไปกว้างขวาง พงศาวดารโยนก
กล่าวถึงเขตแดนในสมัยพระยาวชิระปราการไว้ว่า "....รวมถึงเมืองหลวง
เมืองกาย เมืองแร เมืองซอง เมืองเชียงขวาง เมืองวะ เมืองลง
เมืองขุน เมืองแซ เมืองราย เมืองเจง ทาลอ เมืองพาน เมืองมา
เมืองลา เมืองวัง เมืองยาง เมืองภาค เมืองสูง ลิบสองปันนา

¹ ประชุมพงศาวดาร ภาค 5 พงศาวดารโยนก หน้า 544.

เมืองเชียงรุ่ง นับว่าเป็นสมัยที่ล้านนาไทยมีอาณาเขตกว้างขวางที่สุด

การทำสงครามเพื่อการขยายอาณาเขตของหัวเมืองล้านนาไทยยังคงกระทำต่อมาแม้กระทั่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ในรัชกาลนี้ชาวล้านนาไทยได้ทำสงครามครั้งที่สำคัญในประวัติศาสตร์ไทยอีกครั้งหนึ่ง คือการสงครามในคราวศึกเมืองเชียงตุง กล่าวคือ ในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำริเห็นว่า การที่หัวเมืองล้านนาไทย ต่างก็ได้จัดตั้งเมืองหน้าด่านขึ้น เพื่อคอยป้องกัน และสืบข่าวคราวของข้าศึกนั้น อาจจะไม่เป็นที่ปลอดภัยอย่างแท้จริง เพราะฝ่ายพม่ายังคงมีเมืองเชียงตุงเป็นเมืองหน้าด่านสำคัญ ที่จะป็นฐานกำลังของพม่าในการยกมาทำร้ายไทย เพื่อเป็นการสร้างความมั่นคงให้พระราชอาณาจักร ก็ควรจะไ้ทำลายเมืองเชียงตุงเสีย เพื่อตัดกำลังของพม่า ดังจะเห็นจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ว่า

".....อนึ่ง เมืองเชียงตุงนั้นถ้ายังตั้งเป็นบ้านเมืองอยู่แล้ว เมืองเชียงรายของเราเป็นที่วางใจได้ไม่ จะป่วยการไพร่พล.....รักษามันเมืองอยู่ทุกปี ถ้าแล้ววางราชการศึกอายุพม่าก็ให้คิดอ่านไปกระทำเอาเมืองเชียงตุงเสียในเร็ว ๆ.... ถ้าเข้าไปอายุพม่าจะรักษาเมืองเชียงตุงมั่นคง จะทำยาก....."¹

โอกาสของฝ่ายไทยมาถึงเมื่อ พ.ศ. 2390 ในปีนี้พวกกองตระเวนด่านทางรายงานเข้ามาว่า เจ้านายในเมืองพม่าเสียพระจริต และประชวรสิ้นพระชนม์ติด ๆ กันหลายพระองค์ บ้านเมืองไม่สงบสุข จึงเป็นโอกาสอันดีที่จะคิดทำการกับเมืองเชียงตุง² ทางฝ่ายบรรดาเจ้านายในเมืองเชียงใหม่จึงจัดกองทัพขึ้นประกอบด้วยกำลังของเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง และเมืองลำพูน

¹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 43 สารตราถึงเมืองเชียงใหม่ เรื่องการตั้งเมืองเชียงแสนและให้คอยระวังกองทัพพม่า

² จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1209 เลขที่ 13 สารตราตอบไ้รับข่าวว่า พม่ายกทัพเข้ามาตีเมืองเชียงใหม่ เชียงราย

เป็นจำนวน 7,000 คน และนอกจากนี้พระยาเชียงใหม่ยังได้ส่งคนไปเกลี้ยกล่อม
มหาไชย เจ้าเมืองพง ให้ช่วยเหลือในการโจมตีเมืองเชียงตุง อีกด้วย ซึ่ง
มหาไชย เจ้าเมืองพงตกลงให้ความร่วมมือ¹

อย่างไรก็ตาม การที่หัวเมืองลานนาไทยทั้งหลายได้จกกำลังขึ้นไปทำ
สงครามกับเมืองเชียงตุงของพม่า ครั้นนั้นมิได้ประสบความสำเร็จ คือไม่สามารถ
ตีเมืองเชียงตุงได้ตามพระราชประสงค์ ทั้งนี้ มีสาเหตุสำคัญหลายประการเช่น
ขาดเสบียงอาหารและกระสุนดินดำ ที่สำคัญที่สุดคือบรรดาเจ้านายที่เป็นแม่ทัพ
นายกองในครั้งนั้น ขาดความสามัคคีปรองดองกัน เวลาเข้ากระทำการ แยก
แย่งชิงดี ชิงเด่น ต่างก็อยากจะได้ความดีความชอบมิได้รักษารื้อกัน
ดังเช่นหนังสือพระยานครด่าปางมีส่งมาถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
ไปตีเมืองเชียงตุงว่า "คณย" ราชการจะยกกองทัพขึ้นไปตีเมืองเชียงตุงครั้งนี้
จะได้รักษารื้อพร้อมมูลกันเหมือนเช่น บิดา มารดา แรกก่อนก็ก่อนก็มี....."²
ราชการสงครามครั้งนั้นจึงล้มเหลว

ราชการสงครามครั้งสุดท้ายที่หัวเมืองลานนาไทย ได้มีส่วนร่วมกับ
กองทัพกรุงเทพฯ เกิดขึ้นใน พ.ศ. 2396 ในครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
ทรงโปรดให้ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท เสด็จยกกองทัพขึ้นไป
ปราบปราม เมืองเชียงตุงอีกครั้งหนึ่ง แต่ถึงแม้ว่าฝ่ายไทยจะได้พยายามแก้ไขข้อ
บกพร่องต่าง ๆ ในการบังคับบัญชาแล้วก็ตาม แต่ก็ไม่สามารถจะตีเมืองเชียงตุงได้
ทั้งนี้เพราะเหตุว่าทางฝ่ายเมืองพม่า พระเจ้ามินดงได้ขึ้นครองราชสมบัติ

¹ จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1209 เลขที่ 53 เรื่องคำให้การท้าวพระยา
เมืองสิบสองปันนา

² จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1209 เลขที่ 53 เรื่องคำให้การท้าวพระยา
เมืองสิบสองปันนา

(พ.ศ. 2396 - พ.ศ. 2421) ในสมัยของพระองค์ พม่าได้ยุติสงครามกับอังกฤษ ทำให้พม่าหันมาสนใจหัวเมืองชายแดนได้มากขึ้น เมื่อเมืองเชียงตุงซอกำลังกองทัพพม่าไปช่วยป้องกันเมือง พระเจ้ามินดงจึงโปรดให้กองทัพพม่า 3,000 คนไปช่วยรักษาเมือง และยังได้เกณฑ์พวกไทใหญ่อีก 6,000 คน ไปช่วยรักษาเมืองเชียงตุงอีกด้วย¹ เมืองเชียงตุงจึงเข้มแข็งขึ้นกว่าแต่ก่อน กองทัพไทยล้อมเมืองเชียงตุงได้ 21 วัน พระเจ้านองยาเชอกรมหลวงวงศาธิราชสนิททรงเห็นว่าจัดตั้งทัพอยู่ต่อไปแล้ว ก็อาจจะเสียทีแก่พม่าได้ ค่ายฝนตกหนัก และผู้คนเจ็บป่วยมาก ดังนั้น จึงโปรดให้ถอยทัพ กลับลงมาในปี พ.ศ. 2397 เป็นอันสิ้นสุดสงครามเมืองเชียงตุง ซึ่งเป็นการพยายามขยายพระราชอาณาเขตขึ้นไปทางเหนือเป็นครั้งสุดท้ายในสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

4.3 การช่วยเหลือราชการปราบชบด

นอกจากการป้องกันและการขยายพระราชอาณาเขตทางทิศเหนือแล้ว หัวเมืองล้านนาไทยยังได้มีส่วนช่วยเหลือราชการสงครามของกรุงธนบุรีและกรุงเทพฯ อื่น ๆ อีกด้วย เช่น เมื่อครั้งเกิดชบดเจ้าอนุวงศ์ เจ้าเมืองเวียงจันทน์ ใน พ.ศ. 2369² เป็นต้น ในครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีตราเกณฑ์ กองทัพหัวเมืองประเทศราชทั้งหลาย รวมทั้งเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน แพร่ น่าน ให้ไปช่วยในราชการด้วย³

อย่างไรก็ดีในการเรียกเกณฑ์กำลังหัวเมืองฝ่ายเหนือไปช่วยราชการสงครามครั้งนี้ ปรากฏว่าหัวเมืองล้านนาไทยยกไปช้ากว่ากำหนด กล่าวคือ เมื่อยกกองทัพไปถึง

¹ ม.ร.ว.แสงโสม เกษมศรี และ วิมล พงศ์พิพัฒน์ ประวัติศาสตร์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ แดงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี ปีที่ 1 เล่มที่ 2 พฤษภาคม 2510 หน้า 137.

² จดหมายเทศราชกาลที่ 2 จ.ศ. 1171 เลขที่ 1 ศุภอักษรเจ้าประเทศราชและเกณฑ์ กระคาบ เพลา ป่าน ใช้ในการพระบรมศพ

³ จดหมายเทศราชกาลที่ 3 จ.ศ. 1189 เลขที่ 16 หนังสือบอกราชการเมืองเกาะหมาก กับเรื่องเกณฑ์หัวเมืองฝ่ายเหนือไปรบเจ้าอนุา

การปราบปรามพวกขบถไกรยาบคามลงแล้ว ทั้งนี้เพราะเหตุว่า ขณะที่ทางกรุงเทพ ฯ เรียกเกณฑ์กำลังให้ไปช่วยเหื่อนั้น เจ้านายทั้ง 3 หัวเมือง คือเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง และเมืองลำพูน ลงมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทที่กรุงเทพ ฯ และหลังจากที่ถวายบังคมลาขึ้นไปรักษามานเมือง ไค้เดินทางถึงแค่เมืองตากเหตุการณ์ร้ายก็เกิดขึ้น กว่าจะเดินทางถึงเมืองของตัวเอง และเรียกเกณฑ์กำลัง จึงล่าช้ากว่าที่นาจะเป็น อีกอย่างหนึ่งอาจจะเป็นเพราะวาระยะทางจากหัวเมืองลานนาไทยถึงเวียงจันทน์ เป็นระยะทางไกล ประกอบกับภูมิประเทศที่จะต้องเดินทัพผ่านเป็นป่าและภูเขาสูงโคยตลอด จึงทำให้การเดินทางไปถึงล่าช้า การที่หัวเมืองลานนาไทยไปถึงช้ากว่ากำหนดนี้ทำให้ถูกเพ่งเล็งจากกรุงเทพ ฯ โดยถูกกล่าวหาว่าคิดไม่ซื่อต่อกรุงเทพ ฯ¹ ดังจะเห็นได้จากรายงานการบบังคมทูลของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลแม่ทัพกองทัพลวงว่า "ฝ่ายทัพพม่า 5 หัวเมือง และหัวเมืองหลวงพระบางนั้น ถ้าทัพหลวงไม่ไค้เมืองเวียงจันทน์ ก็หาญไค้มาถึงเมืองเวียงจันทน์ไม่ แต่จะคอยเก็บครอบครัว ช่างมา อยุริมเซตเคน คอยที่ไหวพริบเป็น 2 เดือน"²

ถึงแม้ว่ากองทัพเมืองลานนาไทยจะยกไปถึงล่าช้า และไม่ได้มีโอกาช่วยเหลือราชการสงครามอย่างเต็มที่จนเป็นเหตุให้ถูกเพ่งเล็งจากกรุงเทพ ฯ ก็ตาม ในครั้งนี้ทางเจ้านายของหัวเมืองลานนาไทยก็ได้คิดที่จะทำราชการแก้ตัวเพื่อเป็นการลบล้างความผิดที่เกิดขึ้นล่าช้า เพราะตามประเพณีการศึกสงครามแล้ว กองทัพที่ยกมาถึงล่าช้า ถือว่าอยู่ในระหว่างมีโทษ³ พระยานครลำปาง พระยาอุปราชเมืองเชียงใหม่ พระยาอุปราชเมืองลำพูน พระยานาน พระยาอุปราชเมืองหลวงพระบางจึงได้

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 1 หน้า 62.

² ค.

³ ปรีศนา ศิรินาม อ.ศ. หน้า 110

ขอพระราชทานทำการฉลองพระเศพระคุณแก้ว จะคิดตามตัวอายอน อ้ายปาศักดิ์
 อ้ายราชวงศ์ อ้ายสุทธิสาร อ้ายโง่ง กับบุตรภรรยาญาติพี่น้องทูลเกล้าทูลกระหม่อม
 ถึงมาตราจะมีใครตัวก็ไม่ใครกลับมาตั้งเสียนนามในแผ่นดินขึ้นได้" ¹ ซึ่งในที่สุด
 พระลัธแล นายหนานชิตติยะเมืองน่าน และห้วมหาพรมเมืองหลวงพระบาง ก็ร่วมกัน
 จับเจ้าอนุวงศ์และครอบครัวได้ กิ่งที่ไคตั้ง ปณิธานไว้ ²

4.4 การส่งบรรณาการ

หน้าที่ป้องกันพระราชอาณาเขต การขยชยพระราชอาณาเขต และช่วย
 เหลือในราชการสงครามเป็นหน้าที่ประจำของหัวเมืองประเทศราช แต่นอกเหนือไป
 จากนี้แล้ว ยังมีอีกหน้าที่หนึ่งที่หัวเมืองประเทศราชจำต้องปฏิบัติ อันเป็นสัญลักษณ์ของ
 การเป็นประเทศราช นั่นคือ การส่งบรรณาการ ทั้งนี้เพื่อเป็นเครื่องหมายว่า
 หัวเมืองประเทศราชเหล่านั้น ยังคงจงรักภักดีต่อกรุงเทพฯ อยู่ ในการส่งบรรณาการ
 นั้น โดยทั่วไปกำหนดให้ส่ง 3 ปีต่อหนึ่งครั้ง บรรณาการที่สำคัญที่จำเป็นจะต้องส่งก็คือ
 ต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง สำหรับหัวเมืองลานนาไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ไม่พบ
 เอกสารว่าใครส่งต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง มีจำนวนดอกขนาคสูงค่าเท่าไร มาพบหลักฐาน
 ขึ้นหลังในสมัยรัชกาลที่ 5 ในคราวที่พระเจ้าอินทวิชยานนท์พระเจ้าเชียงใหม่จัด
 ต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง มอบให้เจ้าราชภาดินัยลงมาทูลเกล้า ฯ ถวายใน พ.ศ. 2427 ³
 ซึ่งเอกสารรัชกาลที่ 5 ได้กล่าวถึงต้นไม้เงิน ต้นไม้ทองของเมืองนครเชียงใหม่ว่า

"....ต้นไม้ทองคำต้นหนึ่งสูง 5 ศอก 5 นิ้ว มี 9 ชั้น กิ่ง 53 กิ่ง
 ใบ 363 ใบ ดอก 173 ดอก รวมเป็นทองคำซึ่งโค้นัก 10 คำลึง
 ต้นไม้เงินต้นหนึ่ง สูงค่า มีกิ่งก้าน ดอกใบเท่าต้นไม้ทองคำ
 รวมเป็นเงินหนักขึ่งหนึ่ง" ⁴

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ล.ค. หน้า 66

² ก. หน้า 90.

³ ปรีสนา ศิรินาม ล.ค. หน้า 104

⁴ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.5 12 ก. ใบบอกพระยาราชสัมภารากร
 ขาหลวงเมืองเชียงใหม่ ถึงสมเด็จเจ้าบรมวงศ์เธอ ผู้สำเร็จราชการกรมมหาดไทย

บรรณาการที่เป็นต้นไม้เงิน ต้นไม้ทองนี้ มิเฉพาะเมืองเชียงใหม่เท่านั้นที่ต้องส่งต่อ
กรุงเทพฯ ทุก ๆ สามปี เมืองนครลำปาง และเมืองลำพูน ก็ต้องส่งเช่นเดียวกัน
จากหลักฐานที่ค้นพบ ทราบแต่เพียงว่ามีการส่งต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง แต่ไม่ทราบว่า
มีขนาดสูงต่ำ มีกิ่งก้านดอกใบเท่าใด

นอกจากบรรณาการอันใดแก่ต้นไม้เงิน ต้นไม้ทองนี้แล้ว บรรดาหัวเมือง
ลานนาไทยยังจะต้องส่งส่วย ซึ่งเป็นสินค้าพื้นเมือง ส่งลงมาถวายต่อพระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพฯ อีก ปริศนา ศิรินาม ได้กล่าวถึงส่วยที่หัวเมือง
ลานนาไทยต้องส่งให้กรุงเทพฯ ไว้ในปฏิธานิพนธ์ เรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างไทย
และประเทศราชในหัวเมืองลานนาไทย สมัยรัตนโกสินทรตอนต้นไว้ว่า มีไม้ซอสลัก
ผ้าขาวเพลา น้ำรัก งาช้าง และสีผึ้ง¹

นอกจากนั้น เมื่อใดที่ทางหัวเมืองลานนาไทยจับได้ช้างเผือก หรือช้างที่มี
ลักษณะพิเศษ ก็ต้องส่งลงมาถวาย ทั้งนี้เพราะเป็นที่เชื่อถือของคนในแถบนี้มานาน
แล้วว่า ช้างเผือก เป็นของบุญบารมีของพระมหากษัตริย์ เป็นสัญลักษณ์ของการมี
อำนาจของกษัตริย์ผู้เป็นเจ้าของ จากพงศาวดารการหัวเมืองลานนาไทยจะพบว่า
ได้มีการส่งช้างเผือกและช้างที่มีลักษณะพิเศษลงมาทูลเกล้าฯ ถวายหลายครั้ง
ครั้งที่สำคัญคือ ในสมัยพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในสมัยนั้นพระเจ้าเชียงใหม่ได้ทูล
เกล้าถวายช้างเผือกที่มีลักษณะงดงาม ถูกต้องตามลักษณะลงมาถวาย พงศาวดาร
เมืองนครเชียงใหม่ ๗ กล่าวความตอนนี้อย่างนี้ว่า

".....ครั้นจุลศักราช 1177 ปีกุน สัปตศก พระยาอุปราชน้อยขรรคม
พระยาราชวงศ์หมุลา เมืองเชียงใหม่ พระยาลำพูนไชย พระยา
อุปราชเมืองลำพูนไชย นำช้างพลายเผือกลงมาถวาย....ทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นำช้างขึ้นสู่โรงสมโภชขึ้นระวาง
พระราชทานนามว่า พระเศวตโรยราบวรพาหะนาถอิสรราชบรม
จักรีสีสังข์ศักดิ์ อุโสดคชคเชนทรทราชาติ อากาสจარიเผือกผ่องศรี

¹ ปริศนา ศิรินาม ล.ค. หน้า 105 - 106.

บริสุทธิ์ เกลิมอยุขย่ายิงยศ วิมลมังคลจวบสกตเลศฟ้า....."¹ และในครั้ง
โปรตุเกส ๑ แดงตั้งให้พระยาอปรานอยธรรมขึ้นเป็นพระยาเชียงใหม่
ครองเมืองนครเชียงใหม่ ซึ่งรู้จักกันในนามพระเจ้าเชียงใหม่ข้างเผือกใน
เวลาต่อมา ทั้งนี้เป็นเพราะมีความดีความชอบเป็นพิเศษที่สามารถแสวงหา
ช้างเผือกขึ้นทูลเกล้าถวายได้²

สรุปได้ว่านับตั้งแต่สมัยพระเจ้าตากสินเป็นต้นมา หัวเมืองล้านนาไทยได้ตก
มาเป็นประเทศราชของกรุงเทพฯ โดยสมบูรณ์ ซึ่งมีความหมายในสาระสำคัญว่า
การปกครองภายในอำนาจสิทธิขาดในการปกครองบ้านเมืองอยู่ในมือของเจ้าผู้ครอง
นครต่าง ๆ ผู้ถือ "อาชญาสิทธิ" จากพระมหากษัตริย์ที่กรุงเทพฯ แต่ในขณะเดียวกัน
เจ้าผู้ครองนครเหล่านั้นก็หน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติในฐานะประเทศราชอย่างเคร่งครัด เช่น
การป้องกันพระราชอาณาเขต การขยายพระราชอาณาเขต การช่วยเหลือราชการ
สงคราม และการส่งเครื่องบรรณาการเป็นสำคัญ แต่สถานการณ์นี้เริ่มตนเปลี่ยน
แปลงเมื่อภัยจากพม่าหมดไป แต่ภัยจากอังกฤษก่อตัวขึ้นมาแทนที่ กล่าวคือภายหลัง
จากที่อังกฤษสามารถครอบครองประเทศพม่าทั้งหมด โดยที่อังกฤษทำสงครามกับพม่า
ถึง 3 ครั้งคือ ครั้งแรก ใน พ.ศ. 2369 อังกฤษได้ครอบครองแคว้นอรกัณ และ
ตระนาวสี ครั้งที่ 2 ใน พ.ศ. 2395 อังกฤษได้พม่าตอนใต้ และครั้งที่ 3
ใน พ.ศ. 2428 อังกฤษได้ครอบครองประเทศพม่าทั้งหมด ซึ่งตลอดเวลาดังกล่าวเริ่ม
แรกที่อังกฤษสามารถยึดบางส่วนของประเทศพม่าไว้ได้ อังกฤษก็ได้พยายามขยายตัว
ออกมาทางตะวันออก เพราะเมื่ออังกฤษได้ครอบครองดินแดนส่วนใดของพม่าไว้
อังกฤษได้จัดการปกครองดินแดนเหล่านั้นให้เป็นระเบียบแบบแผนง่ายต่อการควบคุม
ของอังกฤษเอง และถือว่าบรรดาคนพม่าหรือชาติอื่น ๆ เช่น ทองซุ เจียว ฯลฯ

¹ พระยามหาอำมาตย์ธิปที (หรุ่น) ล.ค. หน้า 96.

² ปรีศนา ศิรินาม ล.ค. หน้า 108.

ซึ่งเคยขึ้นกับพม่า เป็นคนในบังคับอังกฤษทั้งสิ้น อันคนในบังคับของอังกฤษที่อาศัยอยู่ตามชายแดนติดต่อกับหัวเมืองล้านนาไทยนี้เองที่เป็นต้นเหตุของการขัดแย้ง เกิดกรณีพิพาทกันขึ้นระหว่างไทยกับอังกฤษ กล่าวคือ คนในบังคับเหล่านี้เดินทางเข้ามาติดต่อกาขายกับหัวเมืองล้านนาไทยอยู่เสมอ และบางพวกได้เข้ามาขอเช่าทำป่าไมต่าง ๆ ในหัวเมืองล้านนาไทย กลุ่มคนในบังคับบางคนเมื่อเข้ามาอาศัยอยู่ในพระราชอาณาเขต และมีการติดต่อกับคนในหัวเมืองล้านนาไทยแล้ว ในบางครั้งก็เกิดกรณีพิพาทกันขึ้น เกิดการฟ้องร้องหลายครั้งหลายหน จนอาจจะเกิดผลเสียหายต่อความมั่นคงและบูรณภาพแห่งดินแดนของพระราชอาณาจักรได้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้มีข้าหลวงขึ้นไปจัดการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองล้านนาไทย ซึ่งยังผลให้ล้านนาไทยกลายมาเป็นส่วนหนึ่งของพระราชอาณาจักรไทยอย่างสมบูรณ์ในที่สุด

บ่อเกิดของการปฏิรูปและความพยายามของกรุงเทพ ฯ ที่จะแก้ไขปัญหการปกครอง

1. ปัญหาดานการป่าไม้

ปัญหาเรื่องป่าไม้เป็นปัญหาสำคัญในหัวเมืองลานนาไทยเพราะเป็นปัญหาที่จะนำไปสู่ความรุนแรงระหว่างไทยกับอังกฤษจนถึงกับเป็นอันตรายต่อเอกราชของชาติได้ จุดสำคัญของปัญหานี้คือ การขาดระเบียบแบบแผนและวิธีการจัดผลประโยชน์ของป่าไม้สัก ดังที่กล่าวมาแล้ว ป่าไม้โดยทั่วไปเป็นของเจ้าผู้ครองเมือง และเจ้าเมืองมีอำนาจที่จะแจกจ่ายให้แก่บรรดาเจ้านายบุตรหลานได้ เพราะฉะนั้นในสมัยต่อ ๆ มา เจ้านายชั้นสูงโดยทั่วไปจึงเป็นเจ้าของป่าไม้ทั้งหลายในหัวเมืองลานนาไทย เจ้าผู้ครองนครหรือเจ้านายเจ้าของป่ามีสิทธิที่จะอนุญาตให้สัมปทาน หรือทำสัญญาให้เช่าตัดฟันไม้ในป่าที่เป็นเจ้าของให้แก่บุคคลใดหรือบริษัทใด ๆ ได้ตามความพอใจ ด้วยเหตุนี้ บุคคลใดหรือบริษัทใดต้องการที่จะขอเช่าทำป่าไม้ ณ ป่าใด แห่งใด ก็หาหนทางเช่าติดต่อกับบรรดาเจ้านายบุตรหลานผู้เป็นเจ้าของป่า เพื่อขออนุญาตหรือขอทำสัญญาตัดฟันไม้ ซึ่งในการนี้บรรดาเจ้านายบุตรหลานจะได้รับผลตอบแทนจากการอนุญาตตัดฟันไม้ในป่าที่ตนเป็นเจ้าของเป็นจำนวนมาก กล่าวคือ เจ้าของป่าจะได้ผลประโยชน์ตัดฟันไม้ ด้วยการนับจำนวนต้นไม้สักที่ถูกโค่นตัดฟันลงมา

ในระยะแรกการป่าไม้ยังไม่มีปัญหาที่ยุ่งยากมากนัก ปัญหาเกิดขึ้นในสมัยต่อมาคือ หลังจากที่อังกฤษได้เข้าครอบครองพม่าส่วนใด ชาวพม่าส่วนนั้นก็กลายเป็นคนในบังคับอังกฤษ และเข้ามาติดต่อกาขายกับชาวเมืองลานนาไทยในฐานะนั้น อันนับว่าเป็นจุดเริ่มต้นของปัญหาเรื่องป่าไม้ ปัญหาที่เกิดขึ้นเป็นเพราะการขาดระเบียบวิธีการในการให้เช่าทำป่าไม้ประกอบกับการถืออำนาจของบรรดาเจ้านายบุตรหลานทั้งหลายซึ่งคอยเอาเปรียบพวกพม่าที่มาขอเช่าทำป่าไม้อยู่เสมอ เป็นต้นว่าเมื่อได้สัมปทานให้แก่มุขขอเขาไปรายหนึ่งแล้ว ยังออกใบอนุญาตให้บุคคลอื่นเข้าไปทำซ้ำในป่าเดียวกัน

นั้นอีก¹ บางครั้งเจ้านายโชอันนาจบังคัมมิให้ผู้เขาทำการชักลากไม้ที่พื้นแล้ว ทำให้ผู้ได้รับสัมปทานเสียผลประโยชน์² บางครั้งก็ออกใบอนุญาตของแต่ละป่าแล้วแนวเขตกัน³ ทำให้เกิดการขัดแย้งระหว่างผู้เขาเป็นต้น จากความไม่มีระเบียบในการจัดการ เรื่องป่าไม้นี้ก่อให้เกิดกรณีพิพาทระหว่างเจ้านายบุตรหลาน ผู้เป็นเจ้าของป่ากับบรรดาชาวพม่าในบังคับทั้งหลายที่เขาขอเขาทำป่าไม้มากหลายครั้งหลายหน จนเป็นคดีความยืดเยื้อระหว่างรัฐบาลไทยกับตัวแทนของรัฐบาลอังกฤษที่กรุงเทพฯ ๗ หลายเรื่อง เพราะชาวพม่าในบังคับอังกฤษใช้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตของตนโอนเรื่องมาฟ้องร้องต่อศาลที่กรุงเทพฯ ๗ และขอความสนับสนุนจากกงสุลอังกฤษ คดีที่สำคัญที่สุดเกิดขึ้นใน พ.ศ. 2414 กรณีพิพาทครั้งนี้ นับว่ามีความสำคัญมาก จนถึงกับชาหลวงใหญ่อังกฤษซึ่งประจำอยู่ ณ ประเทศอินเดีย ได้มีหนังสือมาฟ้องต่อเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศว่า เจ้านายบุตรหลาน พระยาลาว เมืองเชียงใหม่ ได้ไปเก็บริบไม้ขอนสักและริบทรัพย์สินของ ช่าง มา โค กระบือ และพาพันพวกรวมมาตองซู ซึ่งเป็นคนในบังคับอังกฤษ

เมื่อเกิดเรื่องขึ้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้พระยาจำแลนบดีศรีวิบาล เจ้ากรมมหาดไทยฝ่าย พลัมกั๋ง กับ พระยาสุริยภักดีขึ้นไปจัดการชำระความ พวกรวมมาตองซู คนในบังคับอังกฤษ กับ เจ้านาย แสันทาวพระยาลาว ณ เมืองนครเชียงใหม่⁴

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.16/6 สลอนนกลาวโทษเจ้าราชบุตร
เมืองเชียงใหม่ เรื่องป่าไม้เมืองขอม ลงวันที่ เดือน พ.ศ.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.16/5 มองกนกอฟ้องพระเจ้านคร
เชียงใหม่ เรื่อง ป่าไม้เมืองขอม ลงวันที่ เดือน พ.ศ.

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.16/8 ความมองบันโยฟ้องเจ้าอุตรการโกศล
เรื่องไม้ขอนสัก ลงวันที่ เดือน พ.ศ.

⁴ พระยามหาอำมาตย์บันทึก (หรุ่น) จ.ค. หน้า 123 - 124

ที่เกิดคดีความกันขึ้น เพื่อให้เป็นที่เรียบร้อยในครั้งนั้น จึงได้มีการฟ้องร้องกันต่อที่
กรุงเทพ ฯ ในการตัดสินคดีกันต่อที่กรุงเทพ ฯ นี้ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ
ให้พระยาราชวรานุกูล พระยาจางสานบดี พระยามหามุนี เป็นผู้ชำระความ
ผลของการพิจารณาปรากฏว่า ให้ยกฟ้องเสีย 21 เรื่อง และให้จำเลยแพ้คดี
11 เรื่อง¹ และในครั้งนั้นบรรดาเจ้านายเมืองนครเชียงใหม่ต้องถูกปรับชดเชยนี้เป็น
เงินถึงสี่พันชั่งเศษ หรือประมาณ 320,000 บาท² การที่บรรดาเจ้านายบุตรหลาน
เมืองนครเชียงใหม่เป็นฝ่ายแพ้คดีในบางเรื่อง จนถึงต้องชดเชยเงินเป็นจำนวนมากนั้น
พระเจ้านครเชียงใหม่เองไม่มีทุนทรัพย์พอที่จะเสียค่าปรับ จึงต้องกราบบังคมทูล
พระกรุณาขอยืมทรัพย์ในท้องพระคลังไปชำระโดยสัญญาว่าจะชดเชยชำระคืนภายใน
กำหนดเวลา 7 ปี³

2. "สัญญาเชียงใหม่" ระหว่างไทยกับอังกฤษ พ.ศ. 2416

ภายหลังกรณีพิพาทเกี่ยวกับการป่าไม้ครั้งสำคัญในปี พ.ศ. 2414 นี้ ฝ่ายอังกฤษ
ได้เสนอให้มีการเปิดการเจรจาตกลงเกี่ยวกับปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในหัวเมืองล้านนาไทย
ซึ่งรัฐบาลไทยก็ต้องการที่จะแก้ไขอยู่แล้ว ดังนั้น ทางกรุงเทพ ฯ จึงตอบสนองความ
ต้องการของอังกฤษ โดยทั้งสองฝ่ายได้ส่งผู้แทนไปเจรจากัน ซึ่งในครั้งนั้น
"สมเด็จพระเจ้ากรุงสยามจึงโปรดแต่งตั้งให้พระยาเจริญราชไมตรีเป็นผู้ใหญ่ได้บังคับ
การสิทธิขาดในศาลต่างประเทศ เป็น มินิสเตอร์เลอเนลโบเตนเคอเรียที่หนึ่ง
พระยาสมุทรธานุรักษ์ ผู้บังคับการเมืองสมุทรปราการเป็นมินิสเตอร์เลอเนลโบเตนเคอเรีย
ที่สอง พระมหามุนีศรีวงศ์รักษ์ สมุทเจ้ากรมพระตำราวจในขวาเป็นที่ปรึกษานายหนึ่ง

¹ พระยามหาอำมาตย์สืบคดี (หรุ่น) หน้า 125

² สงวน โชติสุขรัตน์ คนดีเมืองเหนือ หน้า 289

³ ค. หน้า 290

กับหลวงสยามานุเคราะห์ กงสุลเมืองราชบุรณายหนึ่ง ฝ่ายท่านเรทอนเนอเรเปลด
 ทอมัสยอค แบริง บารอนนอตบรูก ที่ สเตรทคอน เป็นบารอนเนต แลเป็นที่ปรึกษาของ
 สมเด็จพระนางเป็นเจ้าแผ่นดิน เกรกบริแทน แลอาयरิลแลนค์ แลเป็น แครน ทมาส เคอ
 เครื่องอิศริยาศหรือ สะตาร อินเียนอย่างสูงสุด แลเป็น ไวสรอยคอเวอนเนอ
 เยเนรอลอินเียน อยู่ในที่ประชุม จึงได้ตั้งท่าน ซาเล็มเฟอสตอน เอกจิซอน
 คอมแปเนียน ซึ่งได้รับเครื่องอิศริยาศ อย่างสูง ซึ่ง สะตารอินเียน เป็น
 เพลนีโปเตนติเอรีย และผู้มีอำนาจทั้งสองฝ่าย ได้ปรึกษาเห็นถูกต้องตกลงกัน¹ แลใน
 ที่สุดทั้งสองฝ่ายได้รวมลงนามกันในสนธิสัญญาฉบับหนึ่งซึ่งมีชื่อว่า "สนธิสัญญาระหว่าง
 รัฐบาลสยามกับรัฐบาลอินเียน เพื่อส่งเสริมการค้าทอทางพาณิชย์ระหว่างพม่าของ
 อังกฤษกับอาณาเขตของเมืองเชียงใหม่ ลำปาง และลำพูน" หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า
 "สัญญาเชียงใหม่"² ซึ่งลงนามกัน ณ เมืองกัลกัตตา เมื่อวันที่ 14 มกราคม
 ค.ศ. 1874 (พ.ศ. 2416)

สาระสำคัญของสนธิสัญญานี้มีส่วนใหญ่เป็นการปกป้องผลประโยชน์ของอังกฤษ
 ซึ่งได้รับความกระทบกระเทือนจากการขาดการรับผิดชอบของเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นฝ่ายไทย
 โดยสรุปความสำคัญได้ 3 ประการคือ*

(ก.) เกี่ยวกับปัญหาโจรผู้ร้าย ฝ่ายอังกฤษต้องการให้ฝ่ายไทยจัดตั้ง
 คานและกองตระเวน ตามชายแดนเพื่อระงับเหตุและจับกุมพวกผู้ร้ายที่คอยรบกวน
 ผลประโยชน์ของอังกฤษ และเพื่อให้การติดต่อค้าขายของคนในบังคับอังกฤษเป็นระเบียบ
 และมีความรักศุภมากยิ่งขึ้น ทางฝ่ายอังกฤษจะออกหนังสือเดินทางแก่คนในบังคับของ
 อังกฤษ ซึ่งจะเดินทางเข้ามาในเขตเมืองเชียงใหม่ เมืองลำปาง และเมืองลำพูน

¹ กรมสนธิสัญญา และกฎหมายกระทรวงการต่างประเทศ ล.ค. หน้า 31

² ก.

* โปรดดูตัวบทในภาคผนวก ข.

ถ้าหากผู้ใดมีหนังสือเดินทางเจ้าหน้าที่ฝ่ายไทยจะชักชวนมิได้ แต่ถ้าผู้ใดไม่มีหนังสือเดินทางติดตัว เจ้าหน้าที่ฝ่ายไทย จะมีให้เข้ามาในพระราชอาณาเขตก็ได้ แต่ห้ามทำอันตรายควยประการใด

ข. เกี่ยวกับปัญหาการค้า ฝ่ายอังกฤษต้องการให้ฝ่ายไทยแต่งตั้งผู้ที่มีความรู้ความสามารถทางการค้าขึ้นไปประจำอยู่ ณ เมืองเชียงใหม่ เพื่อจะได้พิจารณาตัดสินคดีความต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ให้เป็นระเบียบแบบแผน และมีความยุติธรรมมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะคดีความของคนในบังคับอังกฤษ นอกจากนี้ได้ทำความตกลงเกี่ยวกับการที่จะให้ฝ่ายไหนเป็นผู้ตัดสินคดี ถ้าหากเกิดปัญหาขึ้นมา เช่น ถ้าคนในบังคับสยามฟ้องคนในบังคับอังกฤษ ที่มีหนังสือเดินทางติดตัวมา ถ้าคนในบังคับอังกฤษยอมให้ชำระที่ศาลเมืองนั้น ๆ จึงจะชำระตัดสินได้ ถ้าคนในบังคับอังกฤษไม่ยอมให้ตระลาการฝ่ายไทยชำระตัดสิน ต้องให้กงสุลอังกฤษในกรุงเทพฯ หรือขุนนางอังกฤษซึ่งตั้งอยู่ในเขตแดนที่ยอมตัดสินชำระตัดสิน หรือถ้าคนในบังคับสยามที่อยู่ในเขตแดนพม่า เกิดเป็นความกันเอง จะหาตระลาการฝ่ายอังกฤษในตำบลนั้นให้ชำระความ ตระลาการอังกฤษจะต้องช่วยกลาวให้ หรือ ถ้าคนในบังคับอังกฤษเข้ามาในเมืองเชียงใหม่ เมืองลำปาง เมืองลำพูน โดยไม่มีหนังสือเดินทางสำหรับตัว ถ้าทำความผิดในเขตแดนสยาม ต้องชำระตามศาล และกฎหมายเมืองนั้นเป็นต้น

ค. เกี่ยวกับปัญหาค่าน้ำ ฝ่ายอังกฤษต้องการให้ฝ่ายไทยจัดระเบียบเกี่ยวกับการเช่าป่าไม้ให้รัดกุมมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้ เพื่อมิให้เกิดปัญหาดังที่เป็นมาแต่ก่อน โดยทั้งสองฝ่ายได้ตกลงกันว่าต่อจากนี้ไป ถ้าคนในบังคับอังกฤษผู้หนึ่งผู้ใดจะมาขอเช่าทำป่าไม้ในเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน ต้องทำหนังสือสัญญาต่อเจ้าของป่าให้มิกำหนดปี หนังสือสัญญาต้องทำไว้สองฉบับ โดยถือไว้ฝ่ายละฉบับ และตระลาการที่เมืองเชียงใหม่ต้องส่งสำเนาหนังสือสัญญาให้แก่ขุนนางอังกฤษที่ยอมตัดสินทุกครั้ง เจ้าเมืองเชียงใหม่จะต้องห้ามมิให้เจ้าของป่าทำหนังสือสัญญาขายไม้หรือทำป่าในตำบลเดียวกันเป็นสองราย สามราย และห้ามมิให้ผู้หนึ่งผู้ใดตีตรา หรือลบตราที่เจ้าของป่าตราไว้ ถ้าฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดผิดสัญญา ให้ตระลาการที่เมืองเชียงใหม่

พิจารณาบังคับชดโศกเสียหาย

เป็นที่น่าสังเกตว่า การที่ทางฝ่ายกรุงเทพฯ ได้เปิดการเจรจาเพื่อความตกลงกับอังกฤษที่เกี่ยวกับหัวเมืองลานนาไทยนั้น ทางลานนาไทยมิได้มีส่วนรู้เห็นในการเจรจาและการตกลงแต่อย่างใด เพราะฉะนั้น เพื่อให้การปฏิบัติงานของทั้งฝ่ายไทยและฝ่ายอังกฤษ เป็นไปตามข้อบังคับของสัญญาที่มีต่อกัน ในขณะที่มีการเจรจาใกล้จะยุติลงนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ มอบหมายให้เจ้าพระยาภูธราภัย ร่างหนังสือสัญญาฉบับหนึ่ง เพื่อบังคับให้เจ้าอุปราช ผู้ซึ่งจะได้เป็นเจ้านครเชียงใหม่ องค์ต่อไปได้ประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้ให้เป็นไปตามหนังสือสัญญาที่รัฐบาลกรุงเทพฯ ทำกับอังกฤษ หนังสือสัญญานี้มีชื่อว่า "หนังสือสัญญาว่าด้วยการที่เจ้านครเชียงใหม่จะรักษามานเมืองให้เรียบร้อย" ¹ เมื่อได้ร่างหนังสือสัญญานี้เป็นที่เรียบร้อยแล้ว ทรงโปรดฯ ให้ พระพิเรนทรเทพ เจ้ากรมพระตำรวจใหญ่ นำหนังสือสัญญาที่พระเจ้าเชียงใหม่ต้องปฏิบัติขึ้นไปชี้แจงต่อพระเจ้าเชียงใหม่ และพร้อมกันนั้นก็ชี้แจงถึงข้อความในสนธิสัญญาที่รัฐบาลกรุงเทพฯ ทำกับอังกฤษให้พระเจ้านครเชียงใหม่ทราบด้วย ซึ่งเจ้าอินทวิชยานนท์ ได้กราบบังคมทูลฯ รับทราบ

"....ด้วยวันที่ 29 เมษายน พ.ศ. 2417 พระพิเรนทรเทพ เจ้ากรมพระตำรวจใหญ่ เชิญสุภอักษร แลหนังสือสัญญาไปถึงเมืองเชียงใหม่... โปรดให้พระพิเรนทรเทพ เชิญสุภอักษร แลหนังสือสัญญาขึ้นไปชี้แจงให้ข้าพระพุทธเจ้ากับบุตรหลานพี่น้องแสนท้าวพระยาลาวประพฤติกการรักษามานเมือง จะไม่ให้มีความเกี่ยวข้องกับคนในบังคับอังกฤษต่อไปนั้น ข้าพระพุทธเจ้า

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/191 หนังสือสัญญาว่าด้วยการที่พระเจ้าเชียงใหม่ จะรักษามานเมืองให้เรียบร้อย ลงวันที่... เดือน... พ.ศ.

จะประพาศการรักษามันเมืองให้ถูกต้องตามหนังสือสัญญาต่อไป...."¹
 ข้อความในหนังสือสัญญาที่ทางกรุงเทพ ฯ ส่งไปให้พระเจ้าเชียงใหม่ประพาศปฏิบัติตาม
 นั้น เป็นการวางแนวทาง เพื่อปฏิบัติให้เป็นไปตามสนธิสัญญาที่กรุงเทพ ฯ ทำกับอังกฤษ
 โดยสรุปใจความสำคัญได้ 3 ประการคือ

ก. เกี่ยวกับปัญหาโจรผู้ร้าย เพื่อจัดปัญหาเกี่ยวกับโจรผู้ร้ายที่มี
 อยู่อย่างชุกชุมตามชายแดนที่ติดต่อกับอังกฤษนั้น ให้เจ้านครเชียงใหม่ ตั้งด่านขึ้นตาม
ชายแดนเป็นแห่ง ๆ แล้วให้ตั้งแสนท้าวพระยาลาวคุมไพร่พลเป็นกองกระบวน เดิน
ลาดกระเวนตระวังโจรผู้ร้าย อย่าให้พวกโจรผู้ร้ายทำร้ายพวกราษฎรหรือลูกค้ำที่เดินทาง
ติดต่อกับชายใด ซึ่งเจ้าอินทวิชยานนท์ กราบบังคับมทูลว่าจะปฏิบัติตามดังนี้

"....ตอน้นำสำมะโน 30 คน เกณฑ์คนเมืองไปตั้ง
 โคงหลวง 30 คน ทางเมืองแห่งเป็นเมืองร้าง ทางลูกค้ำ
 เดินมาแต่เมืองพม่า จัดให้คนเมืองกิดไปตั้งด่านตระเวน
 50 คน ทางกานางามก ต่อแดนเมืองปุม เมืองสาค เมืองขึ้น
 เมืองอังวะ จัดคนเมืองพร้าวไปตั้งกองตระเวนรักษา 30 คน
 ทางหัวโป่งเมืองเชียงแสนต่อแขวงเมืองพร้าวไปตั้งกองตระเวน
 รักษา 30 คน ทางหัวโป่งเมืองเชียงแสนต่อแขวงเมือง
 เชียงตุง จัดคนเมืองเชียงรายไปตรวจตระเวนรักษาเดือนละ
 30 คน รวมเป็นคน 350 คน คนเกณฑ์ 200 คน คนจ้าง
 150 คน...."²

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.2.12 ก ใบบอกเชียงใหม่
 หนังสือเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าอุปราช ฯ กราบบังคับมทูลเรื่องให้จัดการรักษาเขตแดน
 ตามหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ลงวันที่ 8 มิถุนายน พ.ศ.2417 โปรดคฤทวารทเติม
 ในภาคผนวก ข .

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/191 ล.ค.

ข. เกี่ยวกับปัญหาด้านการศาล เนื่องจากแอกอนมาระบบการศาล
 ของเมืองเชียงใหม่ยังไม่เป็นระเบียบแบบแผนที่ดีพอ มักจะเกิดปัญหาเกี่ยวกับการพิจารณา
 ชำระคดีสินคดีเสมอมา โดยเฉพาะคดีความที่เกี่ยวข้องกับคนในบังคับอังกฤษ ดังนั้น
 เพื่อจัดระบบการศาลให้เป็นระเบียบแบบแผนยิ่งขึ้น ทางกรุงเทพ ฯ ได้วางแบบแผนใหม่
 คือ นับแต่นั้นต่อไปให้เจ้านครเชียงใหม่ตั้งศาลต่างประเทศขึ้นเพื่อชำระความที่เกี่ยวข้อง
 กับคนในบังคับต่างประเทศโดยเฉพาะ แล้วจะโปรดเกล้า ฯ ให้ขุนนางจากกรุงเทพ ฯ
 เป็นข้าหลวงขึ้นมายุ่งประจำ เป็นตุลาการชำระความ ถ้าเกิดมีคดีความเกี่ยวกับคนใน
 บังคับเกิดขึ้น ต้องมาชำระความกันที่ศาลต่างประเทศ เจ้านครเชียงใหม่จะชำระ
 คดีสินเองดังเช่นแต่ก่อนไม่ได้ นอกจากนี้ได้วางกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการฟ้องร้องไว้เป็น
 หลายประการเป็นต้นว่า "....เจ้านครเชียงใหม่แลแสนท้าวพระยาลาวและราษฎร
 เมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน จะฟ้องคนในบังคับอังกฤษ แล
 ชาวต่างประเทศ ซึ่งไปมาค้าขายอยู่ในบ้านเมืองของตัว ข้อคดีสิ่งใดสิ่งหนึ่งก็ให้ไป
 ฟ้องต่อข้าหลวงผู้ซึ่งเป็นตุลาการศาลต่างประเทศ ถ้าจำเลยเป็นคนในบังคับอังกฤษ
 ข้าหลวงจะได้มีหนังสือส่งฟ้อง แลตัวโจทก์ไปยังตุลาการอังกฤษ ซึ่งมาตั้งอยู่ที่
 แมนัสสาระวินฝั่งซ้ายให้ชำระ ถ้าตุลาการอังกฤษจะให้คนหาโจทก์จำเลยมาสืบ
 พยานที่เมืองเชียงใหม่ ให้เจ้านครเชียงใหม่กับข้าหลวงเป็นธุระ ช่วยตุลาการ
 ขุนนางอังกฤษให้ไต่สืบพยานโดยเร็ว ถ้าโจทก์จำเลยเป็น พม่า ต้องรู้ คนในบังคับ
 อังกฤษด้วยกันทั้งสองฝ่าย จะฟ้องหากันก็ด้วยคดีสิ่งใด ห้ามมิให้เจ้านครเชียงใหม่
 แลแสนท้าวพระยาลาวรับฟ้องไว้ชำระเองเหมือนแต่ก่อน..."¹ และเพื่อที่
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะได้ทรงทราบถึงเหตุการณ์ทางด้านการศาล
 ในเมืองเชียงใหม่โดยใกล้ชิดทรงรับสั่งให้มีรายงานข้อคดีความมายังกรุงเทพ ฯ ทุก ๆ
 3 เดือน ในเรื่องนี้ถึงกับระบุไว้ในหนังสือสัญญาว่า

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/191 ล.ค.

".....ให้พระเจ้านครเชียงใหม่พร้อมด้วยชาวหลวงพระบางการมี
หนังสือบอกข้อความของชนชาวต่างประเทศ แลฉบับความที่ฟ้อง
ใหม่ แลชำระไปแล้ว แลความที่ชำระค้างอยู่นั้น กับขอราชการ
บ้านเมืองลงไปยัง ๗๗๗ ลกขุน ณ ศาลา ไท่หน้าขึ้นกราบบังคมทูล
พระกรุณาให้ความไต่ทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทเถื่อนละครั้งจง
เสมอทุกเดือน....."¹

ค. เกี่ยวกับปัญหาการป่าไม้ ทางกรุงเทพฯ ๗ พยายามที่จะแก้ไข
ปัญหาป่าไม้ให้สอดคล้องกับสนธิสัญญาใหญ่แบบที่ห้าขึ้นกับอังกฤษ ณ เมืองกลักดตา
โดยกล่าวว่า "ตั้งแต่ต้นสืบไป พม่า ต้องรู้ แลคนสืบแยกเมืองต่างประเทศ จะมา
ทำสัญญาขอทำป่าไม้ขอแลก ค่าบดโกนก็ดี ถ้าเจ้าของป่าไม้กับผู้ที่จะมาทำป่าไม้นั้น
พูดจาตกลงกันแล้ว จึงให้มาแจ้งความต่อชาวหลวงพระบางการศาลต่างประเทศก่อน
แล้วให้ชาวหลวงพระบางการสืบดู ผู้ที่จะมาทำป่าไม้นั้น เห็นว่า ผู้นั้นมีบุตรอนสมควรจะ
ทำการใด ก็ให้ทำหนังสือสัญญากันต่อชาวหลวง แล้วให้คัดสำเนาหนังสือสัญญาไว้ที่
ศาลฉบับหนึ่ง จะได้เป็นพยานต่อกันทุกครั้ง ถ้าชาวหลวงสืบสวนใดควมว่าผู้ที่จะมา
ทำป่าไม้นั้นบุตรอนไม่มีพอที่จะทำการนั้น ก็ให้ชาวหลวงพระบางการมีหนังสือแจ้งความไป
ถึงพระลังการอังกฤษ ถ้าฝ่ายพระลังการอังกฤษมีหนังสือตอบมาว่า ผู้นั้นควร
ทำได้.... ก็ให้ชาวหลวงพระบางการยึดหนังสือตอบของพระลังการอังกฤษฉบับนั้นไว้
เป็นสำคัญ แล้วให้ทำหนังสือสัญญาประทับตราตามธรรมเนียม ถ้าพม่า ต้องรู้
แลคนในบังคับต่างประเทศทำกรรมปิตตามกำหนดในหนังสือสัญญาแล้ว จะขอทำต่อไปก็ดี
ถ้าเจ้าของป่าไม้มิยอมจะให้ทำต่อไป ก็ให้ทำหนังสือสัญญากันใหม่ ให้ถอนหนังสือ
สัญญาก่อนเสีย ถ้าจะมีผู้เข้ามาขอขึ้นราคาป่าไม้ใหม่มากกว่าผู้ทำอยู่ก่อน ในระหว่าง
ยังไม่ครบกำหนดหนังสือสัญญา ก็อย่าให้เจ้าของป่าไม้ชักถอนป่าไม้นั้นมาให้แก่อื่น
ราคาใหม่ ถ้าคนเก่าทำครบตามหนังสือสัญญาแล้ว เจ้าของป่าไม้จะถือเอาป่าไม้นั้น
มาให้แก่อื่นราคาใหม่ทำได้ตามแต่ใจเจ้าของป่า....."²

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/191 ล.ค.

² ค.

หนังสือสัญญาที่ทางกรุงเทพ ฯ บังคับให้เจ้านครเชียงใหม่ทำขึ้นนี้สรุปได้ว่าเป็นการวางกฎเกณฑ์ใหม่ เพื่อให้เจ้านครเชียงใหม่ปฏิบัติได้ถูกต้องตามหนังสือสัญญาที่ทางรัฐบาลกรุงเทพ ฯ ทำกับอังกฤษ โดยมีการจัดส่งชาหลวงจากกรุงเทพ ฯ ขึ้นไปประจำในฐานะ "ชาหลวงตระดาการศาลต่างประเทศ" ณ เมืองเชียงใหม่ ควดย แต่ชาหลวงดังกล่าวนี้นอกจากจะปฏิบัติหน้าที่เกี่ยวกับการศาลและการป่าไม้ที่เกี่ยวข้องกับคนในบังคับอังกฤษแล้ว โดยที่ประจำอยู่ ณ เมืองเชียงใหม่ ได้กลายเป็นตัวแทนของรัฐบาลกลางในการควบคุมหัวเมืองลานนาไทยโดยปริยาย หรืออีกนัยหนึ่งเป็นผู้วางรากฐานในการปฏิรูปการปกครองของหัวเมืองลานนาไทยในระยะต่อมา

3. การส่งชาหลวงขึ้นไปประจำเพื่อปรับปรุงการปกครองในหัวเมืองเหนือ

พ.ศ. 2417 - พ.ศ. 2426

เมื่อวันที่ 5 พฤศจิกายน พ.ศ. 2417 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไต่ทรงโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งพระยานรินทรราชเสนี เป็นชาหลวงประจำอยู่ ณ เมืองเชียงใหม่ ซึ่งพงศาวดารเมืองนครเชียงใหม่ กล่าวถึงการจัดส่งชาหลวงครั้งนี้ว่า

"....และในปีจอ ฉศก ศักราช 1236 ปีนั้นโปรดเกล้า ฯ ให้พระนรินทรราชเสนี ปลัดบัญชากรมพระกลาโหมเป็นชาหลวงที่ 1 หลวงเสนีย์พิทักษ์ กรมมหาดไทยเป็นชาหลวงที่ 2 ขึ้นไปอยู่ ณ เมืองเชียงใหม่ แล้วโปรดเกล้า ฯ ให้ทหารนาย 10 คน ทหารเดว 60 คน รวม 70 คน ขึ้นไปประจำกำกับอยู่กับชาหลวงเมืองเชียงใหม่ควดย....."¹

¹ พระยามหาอำมาตย์ธิบดี (หรุ่น) พงศาวดารเมืองนครเชียงใหม่ ฯ

การที่โปรดเกล้าฯ ให้พระนรินทรราชเสนีเป็นข้าหลวงขึ้นไปประจำอยู่ ณ เมือง เชียงใหม่ครั้งนี้ ยังมีใบบังหมายให้จัดการปรับปรุงการปกครอง หากจัดส่งขึ้นไป เพื่อทำหน้าที่ทางด้านการศาลกับการป่าไม้ตาม "สัญญาเชียงใหม่" ระหว่างไทยกับ อังกฤษ พ.ศ. 2416 เป็นสำคัญ

อย่างไรก็ดี การที่รัฐบาลกลางส่งข้าหลวงไปประจำ ณ เมืองเชียงใหม่ เพื่อแก้ไขปัญหาทางด้านการศาลและการป่าไม้ ณ ทางกรุงเทพฯ จำเป็นที่จะต้อง ระมัดระวังในการดำเนินนโยบาย ทั้งนี้เพื่อมิให้กระทบกระทั่งหัวเมืองลานนาไทย มากเกินไป เพราะหัวเมืองเหล่านี้เป็นหัวเมืองประเทศราช ที่ตั้งอยู่ในเขต ล่อแหลม และมีความเป็นอิสระในการปกครองตนเองอย่างมาก หากกระทำการ รุนแรงลงไปแล้ว อาจจะมีผลเสียหายต่อเอกภาพของพระราชอาณาจักรได้ ด้วย เหตุนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ จึงได้ทรงพยายามที่จะแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ด้วยวิธีการที่นุ่มนวลมิให้เกิดความบาดหมางต่อกัน ทั้งนี้โดยอาศัยความผูกพันที่มีอยู่ ระหว่างกรุงเทพฯ กับหัวเมืองลานนาไทยเป็นพื้นฐาน

ความผูกพันที่ยิ่งใหญ่นอกเหนือไปจากหน้าที่ที่พึงมีต่อกันในฐานะหัวเมือง ประเทศราชและเมืองแม่ก็คือ ความผูกพันทางด้านจิตใจที่มีมาตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี และทางกรุงเทพฯ ก็ได้พยายามกระชับเกื้อยวสัมพันธ์ที่มีอยู่นั้นให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้นอยู่ เสมอ ยกตัวอย่างเช่นว่า ทางกรุงเทพฯ ได้มีการจัดส่งข้าหลวงขึ้นไปยังหัวเมือง ลานนาไทยในโอกาสต่าง ๆ กัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในโอกาสที่เจ้านายหัวเมือง ลานนาไทยถึงแก่พิลาลัย และในกรณีเกิดเหตุการณ์วุ่นวายต่าง ๆ ขึ้น

การส่งข้าหลวงขึ้นไปในโอกาสที่เจ้านายหัวเมืองลานนาไทยถึงแก่พิลาลัย นั้นจะเริ่มมีมาแต่ครั้งใดไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด แต่จากหลักฐานที่ค้นพบทราบว่า เริ่มมีมาเมื่อครั้งรัชกาลที่ 3 กล่าวคือ ใน พ.ศ. 2367 นั้น พระยาเชียงใหม่คำพัน และเจ้านครลำปาง ควงทิพย์ไค้ถึงแก่อนิจกรรมลง จึงได้โปรดให้ข้าหลวงขึ้นไป ปลงศพเจ้าเมืองทั้งสอง และนับตั้งแต่นั้นมาถ้าเกิดเจ้าผู้ครองนครในหัวเมือง

¹ พระยามหาอำมาตย์ขีปี้ (หรุ่น) พงศาวดารเมืองนครเชียงใหม่ ฯ

ลนนาไทยถึงแก่พิลาลัยครั้งใด ก็จะมีทรงโปรดให้ข้าหลวงขึ้นไปปลงศพทุกครั้ง

สำหรับในกรณีที่เกิดความวุ่นวายอันเนื่องจากการทะเลาะวิวาทกันในหมู่บรรดาเจ้านายก็จะทรงโปรดให้ข้าหลวงขึ้นไประงับเหตุเช่นเดียวกัน ดังเช่นใน พ.ศ.2397 พระเจ้ามโหตรประเทศ ถึงแก่พิลาลัยในครั้งนั้นก็มีตราโปรดเกล้าฯ ให้พระยาอุปราชพิมพ์พิสารวาระการบ้านเมืองแทน แต่เหตุการณ์บ้านเมืองไม่สงบเกิดการขัดแย้งแย่งชิงกันขึ้น เจ้านายไม่มีความสามัคคี ดังนั้น ใน พ.ศ.2398 จึงได้โปรดให้ เจ้าพระยา มุขมนตรี (เกต) หลวงวิสูตรสมบัติ (พร้อม) ขึ้นไประงับการที่เมืองเชียงใหม่¹ อย่างไรก็ตาม การส่งข้าหลวงขึ้นไปในลักษณะเช่นนี้ยังไม่พบหลักฐานว่ากรุงเทพฯ จะส่งขอราชการอื่นใดให้ปฏิบัติด้วยหรือไม่² เพราะจะเห็นว่าข้าหลวงที่ถูกส่งขึ้นไปในลักษณะเช่นนี้เมื่อปฏิบัติหน้าที่เสร็จเรียบร้อยแล้วก็จะเดินทางกลับ

การจัดส่งข้าหลวงขึ้นไปหัวเมืองลนนาไทยในโอกาสต่าง ๆ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 มานั้น นับว่ามีส่วนทำให้การเข้าไปจัดการปรับปรุงการปกครองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสะดวกยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพราะเจ้านายหัวเมืองลนนาไทยเคยชินต่อระบบการส่งข้าหลวงขึ้นไปปฏิบัติราชการอยู่แล้ว และตลอดระยะเวลาเวลานั้น ทั้งกรุงเทพฯ และหัวเมืองลนนาไทยต่างก็ได้มีการติดต่อขอราชการกันอย่างสม่ำเสมอ ในรูปของสารตรา ศุภอักษร และใบบอกต่าง ๆ ฉะนั้นในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อมีการจัดส่งข้าหลวงขึ้นไปประจำ ณ เมืองเชียงใหม่ บรรดาเจ้านายและราษฎรจึงมิได้มีปฏิกริยารุนแรงว่าทางกรุงเทพฯ ส่งคนขึ้นไปปกครองพวกตน

ตั้งแต่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระนรินทรราชเสนีขึ้นไปเป็นข้าหลวงประจำอยู่ ณ เมืองเชียงใหม่ใน พ.ศ.2417 แล้ว ก็ได้มีข้าหลวงผลัดเปลี่ยนกันขึ้นไป

¹ พระยามหาอำมาตยธิบัติ (หรุ่น) ล.ค. หน้า 108

² ปริศนา ศิรินาม ล.ค. หน้า 124

ประจำอยู่ ณ เมืองเชียงใหม่เสมอมา โดยมีกำหนดให้ชาวหลวงอยู่ประจำคราวละ 3 ปี* ชาวหลวงที่ขึ้นไปประจำอยู่ ณ เมืองเชียงใหม่นี้เรียกว่า "ชาวหลวงใหญ่" ** อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าจะได้มีการทำหนังสือสัญญา กับเมืองเชียงใหม่ เพื่อให้เจ้านครเชียงใหม่ได้ปฏิบัติให้ออกทองคำตามสนธิสัญญา และได้มีการส่งชาวหลวงขึ้นไปประจำอยู่ ณ เมืองเชียงใหม่ก็ตาม ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปัญหาเกี่ยวกับคนในบังคับอังกฤษก็หาได้หมดสิ้นไปไม่ และในส่วนที่เกี่ยวกับปัญหาเรื่องป่าไม้ก็ได้เกิดกรณีพิพาทขึ้นอีกใน พ.ศ. 2420 จนต้องทรงโปรดเกล้า ฯ ให้พระยาเทพอรชุนขึ้นไปแก้ไขปัญหานั้นที่เมืองเชียงใหม่¹

* ตาราง รายชื่อชาวหลวงใหญ่ที่ขึ้นไปประจำอยู่ ณ เมืองเชียงใหม่ตั้งแต่ พ.ศ. 2417-2435

ปีที่ขึ้นไป	รายชื่อชาวหลวงใหญ่
2417	พระยานรินทรราชเสนี
2420	พระยาเทพอรชุน (พม ศรีไชยันต์)
2423	พระยาราชเสนา
2426	พระยาราชสัมภารากร
2428	พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชั้น บุนนาค)
2430	พระยาเพชรพิไชย (จีน จารุจินดา)
2431	พระยามหาเทพ
2433	พระยาไกรโกษา (ทศ สิงหเสนี)
2435	พระยาทรงสุรเดช (อิน บุนนาค)

¹ เฑช บุนนาค "การปกครองแบบเทศาภิบาล เป็นระบบหรือวิวัฒนาการ"

สังคมศาสตร์ปริทัศน์ 4 (3) : 58 - 65, 2509

**

การกำหนดให้ชาวหลวงใหญ่อยู่ประจำ ณ เมืองเชียงใหม่คราวละ 3 ปีนั้นเป็นการกำหนดที่ไม่ตายตัวแน่นอน เพราะบางครั้งจะมีชาวหลวงที่อยู่เกินกว่ากำหนด 3 ปี และบางครั้งชาวหลวงก็อาจถูกเรียกตัวกลับก่อนกำหนด เช่น พระยาเพชรพิไชย ขึ้นไปเป็นชาวหลวงประจำเมืองพ.ศ. 2431 และถูกเรียกตัวกลับในปีเดียวกัน

สาเหตุที่ข้าหลวงใหญ่ที่ประจำอยู่ ณ เมืองเชียงใหม่ไม่สามารถจะแก้ไข ปัญหาต่าง ๆ ได้ถึงพระราชประสงค์ โดยเฉพาะปัญหาด้านการป่าไม้นั้นก็เพราะว่า ผลประโยชน์ส่วนใหญ่ของเจ้านายฝ่ายเหนือมาจากป่าไม้ บรรดาเจ้านายบุตรหลาน ต่างหวงแหนป่าไม้ที่เป็นผลประโยชน์ของตน และไม่ต้องการให้ผู้อื่นเข้ามายุ่งเกี่ยวกับผลประโยชน์นี้ เมื่อรู้สึกว่าการค้าขายทางฝ่ายกรุงเทพ ฯ เขาแทรกแซงในกิจการก็ย่อม เกิดความไม่พอใจขึ้น ประกอบกับทางกรุงเทพ ฯ ไม่มีนโยบายที่จะใช้กำลังรุนแรง เพื่อแก้ปัญหาในหัวเมืองล้านนาไทย ข้าหลวงไม่มีอำนาจจัดการอย่างเต็มที่ เช่น การจะออกกฎหมายบังคับบางอย่างต้องปรึกษารื้อกับเจ้านายบุตรหลานก่อนเป็นต้น สิ่งเหล่านี้ทำให้บรรดาเจ้านายบุตรหลานมักจะหาทางหลบหลีกข้อสัญญาโดยเสมอ ปัญหาต่าง ๆ จึงไม่สามารถจะแก้ไขให้หมดไปได้ อีกทั้งการที่ข้าหลวงที่ถูกส่งขึ้นไป ประจำ ณ เมืองเชียงใหม่ในระยะแรก ๆ มิได้เป็นเชื้อพระวงศ์ แต่เป็นเพียง ข้าราชการชั้นผู้น้อย ทำให้เจ้านายหัวเมืองล้านนาไทยบางองค์ขาดความเคารพ เชื่อถือเท่าที่ควร และบางครั้งข้าหลวงที่ถูกส่งขึ้นไปนั้นได้ถืออำนาจชมเชงราษฎร ทำให้ราษฎรไม่พอใจ และไม่ให้ความร่วมมือ ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้ข้าหลวง ที่ถูกส่งขึ้นไปประจำ ณ เมืองเชียงใหม่ ตั้งแต่ พ.ศ.2417 - พ.ศ.2426 ไม่สามารถจะแก้ไขปัญหานั้นได้โดยแท้จริง

4. ปัญหากรณีพิพาทชายแดนระหว่างไทยกับอังกฤษในหัวเมืองล้านนาไทย

นอกจากปัญหาเรื่องป่าไม้ซึ่งรวมถึงปัญหาคันในบังคับอังกฤษโดยปริยายแล้ว ยังมีอีกปัญหาหนึ่งที่ข้าหลวงไม่สามารถแก้ไขได้ นั่นคือ ปัญหากรณีพิพาทเกี่ยวกับเขตแดน กับอังกฤษ โดยที่ทางฝ่ายตองก็อ้างว่าดินแดนส่วนปลายพระราชอาณาเขตที่ติดต่อกัน อันได้แก่ เมืองหาง เมืองสาคร เมืองทวน เมืองท่า และเมืองจวาด หรือที่เรียก กันทั่วไปว่าหัวเมืองเงี้ยวทั้งห้า เป็นของตน

อย่างไรก็ตามประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาหัวเมืองทั้งห้านี้เคยตกเป็นของไทยมาก่อน โดยมีหลักฐานว่าภายหลังจากที่พระเจ้าตากสินได้เสด็จยกกองทัพไปตีหัวเมือง

ฝ่ายเหนือได้แล้ว ได้โปรด ฯ ให้พระเจ้าเชียงใหม่ กาวีละ วชิระปรากฏาการ จัดการ
ปราบปรามหัวเมืองต่าง ๆ ให้เป็นที่เรียบร้อย และใน พ.ศ. 2325 พระเจ้าเชียงใหม่
กาวีละวชิระปรากฏาการ ได้ทำการเป็นไมตรีกับพม่าเจ้าเมืองย่างกุ้ง ซึ่งเป็นรัฐอิสระ
ตั้งอยู่ปากตะวันตกของฝั่งแม่น้ำคง วาจะเป็นไมตรีต่อกัน¹ โดยจะไซ้แม่น้ำคงเป็นเส้น
กันเขตแดน ดังนั้น หัวเมืองทั้งห้าคือ เมืองหาง เมืองสาค เมืองควน เมืองทา
และเมืองจวาก ซึ่งเป็นเมืองอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำคง จึงถือเป็นเมืองที่ขึ้น
กับเมืองนครเชียงใหม่ อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าหัวเมืองทั้งห้าจะได้อธิบายว่าเป็นเมืองที่
ขึ้นกับเมืองเชียงใหม่ แต่บรรดาเจ้านายบุตรหลานเมืองนครเชียงใหม่ต่อ ๆ มาหา
ได้เอาใจใส่ดูแลหัวเมืองดังกล่าวไม่ เพียงแต่เข้าใจกันว่าเป็นเมืองที่ขึ้นกับเมือง
นครเชียงใหม่เท่านั้น หากคงให้เจ้าเมืองทั้งห้า ปกครองกันเองมิได้ส่งคนออกไปกำกับ
แต่อย่างใด²

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หัวเมืองทั้งห้าเกิด
ความวุ่นวายขึ้น บางเมืองถูกเมืองหางปากตะวันตกยกมาโจมตี บ้านเมืองระส่ำ
ระส่าย ทั้งนี้เนื่องมาจากว่าใน พ.ศ. 2395 นั้น อังกฤษได้เข้ายึดหัวเมืองทางตอนใต้
ของพม่าไว้ได้³ ประกอบกับพม่าเองมีความวุ่นวายภายใน บรรดาหัวเมืองขึ้นของพม่า
จึงคิดกระด้างกระเดื่อง ตั้งตนเป็นอิสระ เช่นเมืองเชียงตุงเป็นต้น บางเมืองเกิดรบ
พุ่งแย่งชิงความเป็นใหญ่ พม่าไม่สามารถควบคุมเหตุการณ์ชายแดนของตนเองไว้ได้
ความวุ่นวายตามหัวเมืองชายแดนของพม่านั้นมีผลกระทบกระเทือนต่อไทยมาก เพราะ
บางครั้งหัวเมืองชายแดนของพม่าบางเมืองที่เป็นเมืองใหญ่ เช่น เมืองบัน และเมือง

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ศ.40/3 รายงานหลวงประจำคดีกิจ
เรื่องภูมิประเทศเขตแดนฝ่ายตะวันตกเฉียงเหนือเมืองนครเชียงใหม่ ลงวันที่...เดือน...พ.ศ....

² ค.

³ อมร โสภณพิเชษฐวงศ์ และเอกวิทย์ ณ ถาธ การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของ
สยามและพม่า หน้า 13

มอกลใหม่เป็นต้น ยกกำลังเข้ามากรุงเทพมหานครของไทย ซึ่งการขาดการเอาใจใส่ดูแลของเมืองนครเชียงใหม่ทำให้พวกเมืองขึ้นของพม่าเข้าใจผิดว่าหัวเมืองชายแดนเหล่านั้นเป็นเมืองขึ้นของพม่า¹ ความวุ่นวายที่เกิดขึ้นนี้รัฐบาลพม่าไม่สามารถปราบปรามให้สงบลงได้ เพราะทำการรบติดพันอยู่กับอังกฤษ และเป็นฝ่ายเพลี่ยงพล้ำอยู่ตลอดเวลา

ขณะที่อังกฤษทำสงครามกับหัวเมืองชายแดนของพม่าอยู่นี้ ก็เริ่มมีความบาดหมางระหว่างอังกฤษกับหัวเมืองฝั่งตะวันออกของแม่น้ำคง เช่น เมืองจวาค เมืองทวน ซึ่งเป็นเมืองขึ้นของฝ่ายไทยด้วย โดยที่อังกฤษอ้างว่าหัวเมืองทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำคงทั้งหลายให้ความช่วยเหลือแก่ฝ่ายพม่า และอาศัยคำกล่าวหาในบางครั้งอังกฤษก็ได้ส่งกำลังมาปราบปรามหัวเมืองทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำคง คำกล่าวหาของอังกฤษมีส่วนถูกอยู่บ้าง ทั้งนี้เพราะพวกที่ต่อต้านอังกฤษในดินแดนพมามักจะแอบเข้ามาอาศัยอยู่ในดินแดนที่เป็นเมืองขึ้นของไทยจริง เมื่อความวุ่นวายทั้งหลายตามหัวเมืองชายแดนของพมานี้ อังกฤษไม่สามารถปราบปรามให้สงบลงได้ ฝ่ายไทยจึงคาดกันว่าอังกฤษคงคิดหาตราดใดที่ยังคงปล่อยให้หัวเมืองทางฝั่งตะวันออกเป็นของไทย พวกต่อต้านอังกฤษยังมีฐานบ่มารุงกำลังอยู่ เพราะหัวเมืองเหล่านั้นเป็นแหล่งหลบซ่อนและเป็นที่สองสมของพวกเหล่าร้ายที่คอยทำอันตรายต่ออังกฤษอยู่เสมอ เพื่อแก้ปัญหาทั้งกล่าว อังกฤษจึงควรจะเข้ายึดครองและจัดการปกครองหัวเมืองทางฝั่งตะวันออกเสียเอง²

¹ กองกฎหมายเทศาภิบาล ร.5 ต.40/3 ล.ค.

ตารางรายชื่อตำบล ทะเบียนพลเมืองและที่ดินในหัวเมืองเงี้ยวทั้งห้า

ชื่อ	ราษฎรเป็นชาติใด	พลเมืองประมาณเท่าใด	ที่นาภาคกี่โมด ตารางเหลียม	ฝ่ายอังกฤษอ้างว่าเป็นเขตของเมือง	เป็นที่อย่างไร
เมืองทา	เงี้ยว	2,000	240	มัน	ป่าไม้สัก
เมืองจวาค	เงี้ยว	2,500	320	มัน	ป่าไม้สัก
เมืองทวน	เงี้ยว	1,500	280	มัน	ป่าไม้สัก
เมืองทวน	เงี้ยว	4,000	672	มัน	ป่าไม้สัก
เมืองสาค	เงี้ยว	5,000	400	เชียงตุง	ที่ราบมีทุ่งนา

แต่จากสาเหตุความวุ่นวายดังกล่าวนี้แล้วยังมีปัจจัยที่สำคัญอื่น ๆ อีกหลายประการที่อาจโน้มน้าวให้อังกฤษมีความต้องการที่จะเข้าครอบครองหัวเมืองชายแดนของไทย เพราะถ้าหากจะพิจารณาถึงหัวเมืองชายแดนที่เกิดกรณีพิพาทกันขึ้นระหว่างไทยกับอังกฤษขณะนั้น จะเห็นว่าหัวเมืองทั้งหลายคือ เมืองสาคร เมืองทวน เมืองหาง เมืองหาง และเมืองจวาก เป็นเมืองที่มีความสำคัญทางด้านการเศรษฐกิจอยู่เป็นอันมาก กล่าวคือ นอกเหนือจากที่หัวเมืองทั้งหลายจะเป็นเมืองชายแดนที่มีความสำคัญต่อความสงบสุขของพม่าแล้ว หัวเมืองทั้งหลายนี้ยังอุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าไม้สัก ซึ่งจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งใหญ่หลวงต่อผู้จะเป็นเจ้าของ นอกจากนั้นเมืองเหล่านี้ยังตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำคง ซึ่งเป็นแม่น้ำสายสำคัญทางเศรษฐกิจและคมนาคมอีกด้วย ดังนั้น เมื่อเกิดกรณีพิพาทขึ้นกับไทยในหัวเมืองทางฝั่งตะวันออก ฝ่ายไทยจึงคาดว่า อังกฤษคงเล็งเห็นว่าหัวเมืองเหล่านั้นเป็นแหล่งไม้สักที่อุดมสมบูรณ์ ซึ่งถ้าอังกฤษได้เป็นเจ้าของแล้วก็จะทำให้อังกฤษมีรายได้เพิ่มขึ้นอย่างมหาศาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริเวณเมืองหาง เมืองจวาก เมืองหาง และเมืองทวน ปัจจัยทางเศรษฐกิจดังกล่าวนี้ น่าจะเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งในการกำหนดนโยบายต่อหัวเมืองดังกล่าว

ในบรรดาหัวเมืองทั้งหลายมีป่าไม้สำคัญอยู่หลายป่า ป่าที่มีชื่อเสียงได้แก่ป่าบริเวณตอนเหนือติดน้ำแม่หาง สบเมหาง ห้วยแห่งหลวง แม่น้ำยอน ห้วยน้ำออน ตอนน้ำแม่หาง ห้วยมารตอนน้ำจวาก น้ำท่าตอนน้ำจวาก แม่โพก แม่สทองตอนน้ำคง ตำบลสามพก ตำบลสามป่อง เมืองหาง และโล่งน้ำพิม¹ โดยเฉพาะดินแดนเมืองหางนั้น มีไม้ขนสักมาก ต้นใหญ่งามกว่าต้นไม้ข้างใต้² นอกจากนี้เมืองสาคร

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ค.40/3 รายงานหลวงประเทศกิจ
การหลวงด้วยภูมิประเทศและสินค้าการค้าขาย ลงวันที่...เดือน.....พ.ศ.....

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.2 22ช/1 จดหมายเหตุหลวงสิทธิขยานการ
ชาหลวงสำรวจเขตแดนถึงพระยาไกรโกษา ชาหลวงเมืองนครเชียงใหม่
ลงวันที่ 12 กุมภาพันธ์ ร.ศ.109

ก็ยังเป็นเมืองอยู่ในที่ราบ มีทุ่งนตมาก ชาวปลาอาหารอุดมสมบูรณ์ เป็นศูนย์กลาง การค้าขายของหัวเมืองใกล้เคียง จากรายงานของหลวงประกาศกิจ เมื่อ พ.ศ.2431 กล่าวถึงสินค้าที่ค้าขายกันในหัวเมืองทั้งห้า มีหลายอย่างได้แก่ ข้าวสาร ยาสูบ ฝ้าย ขี้ผึ้ง สริก หอม กระเทียม เลือดน้ำ पीหนึ่งลูกหาบข้าง โคต่างบาง มาค้าขายประมาณ 200 - 300 โค¹ ดังนั้น เมืองหางและเมืองสาคร จึงเป็นจุดสนใจของอังกฤษ เพราะนอกเหนือไปจากสำคัญทางยุทธศาสตร์แล้ว ยังมีความอุดมสมบูรณ์ทางเศรษฐกิจ เป็นเครื่องล่อใจอยู่อีกด้วย

สาเหตุอีกประการหนึ่งอาจจะทำให้อังกฤษต้องการจะเข้าครอบครองหัวเมือง ทั้งห้าก็คือ บรรดาไม้สักที่ตัดจากบริเวณหัวเมืองที่ขึ้นกับอังกฤษ จะต้องส่งลงไปตาม แม่น้ำคงไปยังเมืองมะละแหม่ง (Moulmein) อันเป็นเมืองท่าทางตอนใต้ที่สำคัญ ของอังกฤษ รัฐบาลอังกฤษได้ตั้งด่านเก็บภาษีจากไม้ซุง ที่ด่านด่านละ 3 รูเปีย แต่บางครั้งรายได้ของอังกฤษคงถูกกระทัះเหือนลดน้อยลง เมื่อไม้ซุงถูกชะโมย โดยที่คนร้ายมักจะวางลี้ขอยอยู่ในเมืองที่เป็นเมืองขึ้นของไทย และบางครั้งก็มีเหตุการณ์ รุนวาม เกิดรบราฆ่าฟันกันขึ้น จำนวนไม้ที่จะต้องตัดฟันคงลดจำนวนตามไปด้วย อังกฤษจึงอาจคิดว่า ที่ต้องเสียผลประโยชน์ไปนี้เป็นเพราะไทยจัดการปกครอง หัวเมืองชายแดนไม่ดี และไม่พยายาม แก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น

5. สนธิสัญญาระหว่างไทยกับอังกฤษ พ.ศ.2426

โดยที่ "สัญญาเบงกอล" ฉบับปี พ.ศ.2416 มิสามารถแก้ไขปัญหาด้าน การป่าไม้ และคนในบังคับอังกฤษ หรือ บัณฑิตการณืพิพาทชายแดนได้ รัฐบาลไทยและ อังกฤษจึงเปิดการเจรจาขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว ผลปรากฏว่า ทั้งสองฝ่ายสามารถทำการตกลงกัน และได้ลงนามในสัญญาฉบับหนึ่ง เมื่อวันที่ 3

กันยายน พ.ศ.2426 (ค.ศ.1883) มีชื่อว่า "หนังสือสัญญาในระหว่างกรุงสยามกับ
กรุงอังกฤษว่าด้วยเมืองเชียงใหม่ เมืองลำปาง เมืองลำพูน¹ โดยฝ่ายอังกฤษ
แต่งตั้งให้ วิลเลียม เฮนรีนิวมา กงสุลเบเนรอล ประจำอยู่ที่กรุงเทพฯ เป็นผู้มี
อำนาจในการลงนาม ส่วนฝ่ายไทยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงแต่งตั้งให้ เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี เสนาบดีกระทรวงต่างประเทศ
พระยาเจริญราชไมตรี ผู้บังคับการศาลต่างประเทศ พระยาเทพประสุน
ปลัดทูลฉลองในกรมพระกลาโหม เป็นผู้มีอำนาจเต็มในการลงนาม² การลงนามใน
สนธิสัญญานี้เท่ากับเป็นการล้มเลิก "สนธิสัญญาเชียงใหม่" ซึ่งลงนามกันเมื่อปี
พ.ศ.2416

สาระสำคัญของสนธิสัญญาในปี พ.ศ.2426 มุ่งที่จะแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นใน
หัวเมืองล้านนาไทยที่มีอยู่ในขณะนั้น โดยสรุปความสำคัญของสนธิสัญญาได้ 4 ประการคือ
ก. เกี่ยวกับปัญหาการเดินทางติดต่อค้าขาย ทั้งสองฝ่ายตกลงกันว่า
ถ้าคนในบังคับไทยจะเดินทางไปยังเมืองพม่า จะต้องหนังสือเดินทางที่ออกโดย
เจ้าเมืองเชียงใหม่ ลำปาง หรือลำพูน ทุกครั้ง ในหนังสือเดินทางนั้นต้องระบุชื่อ
และตำแหน่ง ของผู้ถือหนังสือ รวมทั้งให้ระบุมาด้วยอะไร มีเครื่องอาวุธ
อย่างไรติดตัวมาด้วย และถ้าหากคนฝ่ายอังกฤษจะเดินทางเข้ามายังเมืองเชียงใหม่
ลำปาง ลำพูน ก็จะต้องมีรายละเอียดเช่นเดียวกัน เมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเดินทางข้าม
เขตแดนแล้ว เจ้าหน้าที่แต่ละฝ่ายมีอำนาจที่จะเรียกคนหนังสือเดินทางของแต่ละคนดูได้
ถ้าหากมีหนังสือเดินทางติดตัวและไม่มีของต้องห้าม แต่ละฝ่ายจะชักขวางห้ามปราม
มิได้ แต่ถ้าไม่มีหนังสือเดินทางติดตัวมา เจ้าหน้าที่แต่ละฝ่ายจะให้เข้าเมืองก็ได้
หรือ จะให้เดินทางกลับก็ได้ แต่มิให้ทำอันตรายด้วยประการใด ๆ

¹ กรมสนธิสัญญา และกฎหมาย กระทรวงการต่างประเทศ ล.ค. หน้า 63

² ค. หน้า 64

ข. เกี่ยวกับปัญหาโจรผู้ร้ายตามชายแดน ฝ่ายอังกฤษต้องการให้ฝ่ายไทยตั้งด่านกองตระเวน และให้มีเจ้าพนักงานกำกับตามริมฝั่งแม่น้ำสาละวินอันเป็นเขตแดนติดต่อกัน ทั้งนี้เพื่อจะไต่ระวังห้ามโจรผู้ร้ายและดูแลให้ความปลอดภัยแก่บรรดาผู้คนซึ่งเดินทางติดต่อค้าขาย นอกจากนั้นทั้งสองฝ่ายได้ทำความตกลงเกี่ยวกับปัญหาผู้ร้ายตามชายแดน โดยได้ตกลงกันว่า ถ้ามีผู้ร้ายก่อคดีขึ้นในเขตของฝ่ายไทย หนีข้ามไปในเขตของอังกฤษ เจ้าพนักงานอังกฤษจะต้องจับตัวผู้ร้ายส่งให้ทางฝ่ายไทย ถ้าคนร้ายเป็นคนในบังคับสยาม เจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะเป็นผู้พิจารณาคดีตัดสินลงโทษ ถ้าคนร้ายเป็นคนในบังคับอังกฤษ เจ้าพนักงานอังกฤษจับตัวได้แล้ว จะส่งให้เจ้าพนักงานไทย หรือจะให้เจ้าพนักงานอังกฤษเป็นผู้พิจารณาคดีตัดสินลงโทษ ขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของข้าหลวงอังกฤษที่เมืองพม่า หรือถ้าในกรณีที่มีคดีเกิดขึ้นในเขตแดนของอังกฤษ และผู้ร้ายนั้นเข้ามาหลบซ่อนในเขตแดนของฝ่ายไทย เจ้าพนักงานไทยจะต้องช่วยจับผู้ร้ายนั้นให้ได้ ถ้าผู้ร้ายนั้นเป็นคนในบังคับสยาม หรือเป็นคนชาติอื่นที่ไม่ใช่ของอังกฤษ จะให้เจ้าพนักงานอังกฤษหรือเจ้าพนักงานไทยเป็นผู้พิจารณาคดีตัดสินลงโทษ สุดแล้วแต่ฝ่ายไทยจะตัดสินใจ ถ้าผู้ร้ายนั้นเป็นคนในบังคับอังกฤษ จะต้องส่งให้เจ้าพนักงานอังกฤษเป็นผู้พิจารณาคดีตัดสินลงโทษ

ค. เกี่ยวกับปัญหาด้านการศาล ฝ่ายอังกฤษต้องการให้ฝ่ายไทยแต่งตั้งพระศาสนาหรือข้าหลวงผู้มีอำนาจเต็มในการที่จะพิจารณาคดีตัดสินคดีความต่างๆ ในเมืองเชียงใหม่ ลำปาง และลำพูน นอกจากนั้นได้มีการตกลงเกี่ยวกับปัญหาการตัดสินคดีความที่จะเกิดขึ้นว่า คดีความอย่างใด ฝ่ายไทยจะมีอำนาจในการตัดสินหรือคดีอย่างใดที่ฝ่ายอังกฤษจะเป็นผู้ตัดสิน เช่น "บันดาความในระหว่างคนในบังคับอังกฤษ ถ้าในความที่คนในบังคับอังกฤษจะเป็นผู้กล่าวโทษก็ดี ถ้าเป็นผู้ต้องถูกฟ้อง控告ก็ดี เรียกว่าหาพิพากษาก็ดี ถ้าเป็นโจทก์ก็ดี เป็นจำเลยก็ดี ชำระไต่ถามตามกฎหมายฝ่ายสยาม"¹ แต่เมื่อใดที่มีการตัดสินคดี กงสุลหรือข้าหลวงอังกฤษที่เมือง

¹ กรมสนธิสัญญาและกฎหมาย, กระทรวงการต่างประเทศ ล.ค. หน้า 67

เชียงใหม่มีสิทธิที่จะเข้าฟังการพิจารณาตัดสินคดีโดยที่ "และถ้าเห็นว่าเป็นการสมควร
ในผลประโยชน์ทางยุติธรรม จะแนะนำให้ระงับการใด..."¹ ถ้าหากคนในบังคับ
อังกฤษถูกฟ้องร้องเป็นจำเลย ถูกตัดสินคดีที่เมืองเชียงใหม่ ลำปาง หรือลำพูน
กงสุลหรือไวยกงสุลมีสิทธิที่จะเข้าพบปะกับจำเลยได้ทุกเวลา และถ้ากงสุลเห็น
สมควรว่าจะให้ขยายคนโทษมาจำซึ่งเสียที่ของกงสุล ยอมทำไต่ โดยไม่ต้องเสียค่า
ธรรมเนียมแต่อย่างใด ในกรณีที่จำเลยจะขอรองอรรถ ในเรื่องมายังกรุงเทพฯ
ถ้าจำเลยเป็นคนในบังคับสยาม เจ้าพนักงานฝ่ายสยามเป็นผู้ตัดสินความอรรถขึ้น
เกิดขาด แต่ถ้าจำเลยเป็นคนในบังคับอังกฤษ หรือ คนในบังคับเป็นบุคคล กงสุล
เขนราลที่ประจำอยู่ที่กรุงเทพฯ เป็นผู้ตัดสินความอรรถขึ้นเกิดขาด

ง. เกี่ยวกับปัญหาด้านการป่าไม้ ถ้าคนในบังคับอังกฤษต้องการ
ที่จะซื้อไม้หรือตัดฟันไม้ในป่าเมืองเชียงใหม่ เมืองลำปาง เมืองลำพูน ต้องทำ
สัญญาต่อเจ้าของป่าว่ามีกำหนดกี่ปี สัญญาจะต้องทำเป็นสองฉบับ โดยต้องประทับตรา
ของกงสุล หรือไวยกงสุลอังกฤษ ขาหลวงฝ่ายไทยที่ประจำอยู่ ณ เมืองเชียงใหม่
และตราของเจ้าเมืองนั้น ๆ หนังสือสัญญาแต่ละฉบับที่ทำขึ้น จะต้องจกบัญชีไว้ที่ศาล
กงสุลอังกฤษและศาลไทยที่เมืองเชียงใหม่ทุกฉบับ ถ้าหากผู้ขอเขาทำไม้ตัดฟันไม้
เกินกำหนดเวลาในหนังสือสัญญา ต้องชำระค่าที่เสียผลประโยชน์ให้แก่เจ้าของป่า
และในขณะเดียวกัน ขาหลวงและเจ้าพนักงาน ต้องคอยดูแลมิให้เจ้าของป่าทำสัญญา
ป่าไม้ในตำบลเดียวกันเป็นสองรายสามราย และคอยดูแลมิให้ผู้ใดที่ตราหรือฉบบตรา
เจ้าของไม้อาเจ้าของป่า ไม่ใหญ่เขาตัดฟัน เขาตัดฟันไม้มากสัญญา ขาหลวงและ
เจ้าพนักงาน ต้องบังคับให้เจ้าของป่าเสียค่าช่วยการให้แก่อธิบดีทำสัญญากับ
เจ้าของป่า

สนธิสัญญาที่ไทยทำกับอังกฤษในปี พ.ศ. 2426 นี้ มีความคล้ายคลึงกับ
"สัญญาเชียงใหม่" ซึ่งไทยทำกับอังกฤษในปี พ.ศ. 2416 มาก โดยเฉพาะหลักการ

¹ กรมสนธิสัญญาและกฎหมาย, กระทรวงการต่างประเทศ ด.ก. หน้า 67

ใหญ่โดยทั่วไป จะแตกต่างเฉพาะรายละเอียดปลีกย่อยเท่านั้น ดังจะเห็นว่าคำเรียก
รองของอังกฤษ ๆ ก็ยังมีความต้องการเช่นเดิม แต่ตลอดระยะ 10 ปี คือ ระหว่าง
พ.ศ. 2426 - 2426 นั้น "สัญญาเชียงใหม่" ที่สร้างขึ้นเพื่อแก้ปัญหาการกระทบ
กระทั่งระหว่างคนในบังคับกับคนในหัวเมืองลานนาไทย มิได้แก้ไขปัญหาคิดเลย
ฉะนั้น ในการร่างสัญญา พ.ศ. 2426 นี้ อังกฤษจึงได้เน้นให้ฝ่ายไทยจัดส่งตระลาการ
หรือข้าหลวง ผู้มีอำนาจเต็มขึ้นไปประจำอยู่ ณ เมืองเชียงใหม่ เพื่อจะแก้ไข
ปัญหาต่าง ๆ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะอังกฤษเห็นว่า การที่ไม่สามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ
ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา เป็นเพราะข้าหลวงที่ถูกส่งขึ้นไปประจำอยู่ ณ เมืองเชียงใหม่
ไม่มีอำนาจในการสั่งการได้อย่างเต็มที่

ขณะที่ไทยกับอังกฤษกำลังเจรจาทะเลาะทางแก้ไขปัญหาระหว่างกันอยู่นั้น
เมืองเชียงตุงซึ่งได้ตั้งคนเป็นเอกราช ได้สะสมเสบียงอาหารและผู้คนไว้ตลอด
ขณะพม่า โดยกองทัพออกปราบปรามเกลี้ยกล่อมหัวเมืองต่าง ๆ ได้เป็นอันมาก
เมืองเชียงตุงทราบว่าทางเมืองเชียงใหม่อ่อนแอ ก็เตรียมคนจะยกมาตีเอา
เมืองอันเป็นขอขวัญสืมาของไทย โดยจะเห็นจากรายงานของผู้ออกไปสืบราชการ
ฝ่ายเมืองเชียงตุง เช่นว่า

"...เจ้าเมืองเชียงตุงเกณฑ์กองทัพไว้ 3,000 คน จะให้
ฟ้าเมืองหนาย (เมืองนาย) ฟ้าเมืองหนอง ฟ้าดอกจอก
ยกไปตีเมืองสาครทางหนึ่ง ให้เจ้าแถมเมืองยอง เจ้ามหาชัย
มังเดือน คุมทัพจะยกไปตีทางเมืองปูลองอีกทางหนึ่ง"¹ และ
"...เจ้าเมืองเชียงตุงก็สั่งเกณฑ์พวก คย มูเซอ จะยกมาตี
เมืองสาคร เมืองปูลอง เมืองทวน ฝ่ายแม่น้ำสาระวินทางตะวันออก...
ได้พร้อมกันคุมกำลังพลรบเป็นอันมาก ยกมาตีเมืองปูลอง เมืองสาคร

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.2 12 ก/1 เลขที่ 41 ฤกษ์อักษร
พระเจ้าอินทวิชยานนท์ กราบทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยา
กรมพระบำราบ ประจักษ์ ลงวันที่....เดือน.....พ.ศ.....

รวมแม่ทัพนายกอง 12 กอง แล้วก็ตีเมืองไปได้แล้ว...."¹

ความวุ่นวายจากหัวเมืองชายแดนของพม่าอันก่อให้เกิดอันตรายแก่พระราชอาณาจักรนี้ ประกอบกับพันธะอันบังเกิดขึ้นจากสนธิสัญญากับอังกฤษฉบับปี พ.ศ. 2426 ทำให้ทางกรุงเทพฯ เห็นว่าควรจะส่งเจ้านายเชื้อพระวงศ์ชั้นสูง รับมอบอำนาจเต็มจากพระมหากษัตริย์ขึ้นไปยังหัวเมืองลานนาไทย เพื่อควบคุมสถานการณ์ชายแดน และปรับปรุงการปกครองท้องถิ่นให้สอดคล้องกับสนธิสัญญาดังกล่าว ด้วยเหตุนี้ใน พ.ศ. 2427 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิเชษฐปรีชากรเป็น "ข้าหลวงพิเศษ" * เสด็จขึ้นไประงับเหตุความวุ่นวายต่าง ๆ ทางหัวเมืองชายแดนระหว่างลานนาไทยกับพม่า และให้จัดการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลานนาไทยพร้อม ๆ กันไปด้วย

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.2 12 ก/11 เลขที่ 39 หนังสือ

พระยาราชสัมภารากรกราบทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยา...

กรมพระบำราบปรปักษ์ ลงวันที่.....เดือน.....พ.ศ.....

* การแต่งตั้งข้าหลวงพิเศษนี้กระทำต่อเมื่อเกิดเหตุการณ์สำคัญขึ้นตามหัวเมืองต่าง ๆ ที่ทรงเห็นว่าการแก้ไขเหตุการณ์นั้นเกินอำนาจของข้าหลวงประจำที่จะสั่งการได้ ข้าหลวงพิเศษนี้ได้รับอำนาจเต็มจากพระมหากษัตริย์ ในการที่จะสั่งการไปอย่างเด็ดขาดสำหรับหัวเมืองลานนาไทย เหตุการณ์ครั้งนี้นับว่ามีความจำเป็นมาก เพราะการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นต้องเป็นผู้ที่มีอำนาจทัดเทียมหรือเหนือว่าเจ้านครเชียงใหม่ จึงจะสามารถแก้ไขเหตุการณ์ให้ลุล่วงไปได้

บทที่ 3

๑. กรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จขึ้นไปจักราษาการหัวเมือง

มณฑลลาวเฉียง พ.ศ. 2427

1. ความบกพร่องและความวุ่นวายภายในของบรรดาเจ้านายในหัวเมือง
มณฑลลาวเฉียง เมื่อกรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จขึ้นไปถึง

ในโอกาสที่กรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จขึ้นไปกำกับราชการในหัวเมืองมณฑลลาวเฉียงนั้น เมื่อแรกที่เสด็จขึ้นไปถึง ทรงพบกับความวุ่นวายในหมู่เจ้านายหัวเมืองต่างๆ ซึ่งต่างขาดความเอาใจใส่ในการปกครองบ้านเมือง มีแต่ชิงดีชิงเด่นเอารักเอาเปรียบกัน และนอกจากนั้นต่างก่อกวนก่อกบฏให้ได้รับความเดือดร้อนโดยทั่วไป

ถึงเช่นเมื่อกรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จขึ้นไปถึงเมืองนครลำปางก็ทรงพบกับปัญหาความวุ่นวายดังกล่าวกว คือ

"....ตัวเจ้านครลำปางเป็นคนซื่อ และโง่ที่สุด มีรู้ว่ามีอะไรจะผิด จะชอบ ความคิดก็สั้นชั่ววันหนึ่งเท่านั้น เจ้านายแลท้าวพระยาผู้ใหญ่ก็ไม่มีผู้ใดที่จะปรึกษาหารือด้วย เชื่อถือแต่ราชวงศ์กันไว้ให้กระทำก่อกวนก่อกบฏ เจ้านายพี่น้องและขุนนางจนรวบรวมเอาผลประโยชน์เสียแต่ผู้เดียว จนไม่มีใครจะทำราชการอยู่ได้ ยากจนปนเปื้อนหมด....ราชวงศ์ก็ไม่ลงสนาม ไม่ทำการ นั่งดูเล่นเฉย ๆ อยู่ การที่เจ้าพระองค์นี้เป็นเจ้าอยู่ไต่ก่อดวยอำนาจกรุงเทพฯ และอำนาจพี่น้องในเมืองอื่น ๆ เท่านั้น ในเมืองนครแล้วไม่มีใครรัก-กลัว..... การทั้งปวงที่เป็นทั้งนี้ครั้นตรวคนเขาคูเพราะเมืองไม่ยุติธรรมเท่านั้น แต่บรรดาบุตรหลานเจ้านครแล้วเป็นคนชั่วทุกคน มีอำนาจเต็มที่จะปล้น ขว แฉกชิงเอาทรัพย์สินของ ๆ ผู้ใดก็ตามชอบพอทั้งนั้น....ราชวงศ์แล้ว

ใครจะฆ่าตายก็ไม่มี ความ ฟันธง ท้าวพระยาต่างคนต่างคุมเชิง
รักษาตัวเองเป็นประมาณ.....⁽¹⁾

จึงเสด็จขึ้นไปประจำอยู่ ณ เมืองเชียงใหม่

ที่เมืองเชียงใหม่ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรก็ทรงพบกับปัญหาความวุ่นวายของ
บรรดาเจ้านายเช่นเดียวกับที่เมืองนครลำปาง และจะยิ่งซ้ำร้ายกว่าเสียอีก
เพราะเมื่อเสด็จขึ้นไปถึงเมืองเชียงใหม่ นั้น เป็นระยะเวลาที่เจ้าเทพไกรสรราชา
ของเจ้าอินทวิชยานนท์ถึงแก่กรรมลง เจ้าอินทวิชยานนท์มีความเสียใจมาก ไม่
สามารถจะวาระราชการได้ เจ้านายอื่น ๆ ก็ไม่มีความสามารถพอ ทั้งนี้เพราะเมื่อ
ครั้งเจ้าเทพไกรสรมีชีวิตรอดอยู่นั้น เป็นผู้มีความสามารถในการจัดการปกครองบ้านเมือง
มาก จนเจ้านายอื่น ๆ ไม่ได้มีส่วนในการปกครองเลย จะเห็นจากรายงานของ
กรมหมื่นพิชิตปรีชากรว่า

"....และเธอเป็นคนฉลาด มีกำลังในราชการดี สรรพการใดๆ
ถ้าได้เห็นด้วย และรับถวายอมแล้ว ก็เป็นอันไว้วางใจแก่การนั้น
คงได้ทำและได้รักษาไว้โดยแข็งแรง ถ้าทำไม่ได้ ก็ไม่ยอมรับ
และไม่เห็นด้วย ถึงแม้ในราชการถอยความต่างประเทศอื่น ๆ
ก็เหมือนกัน เจ้าเทพไกรสรแต่ผู้เดียวในเมืองนี้ที่รู้ทั้งเหตุผลอัน
ชอบอันควร....."²

เมื่อสิ้นเจ้าเทพไกรสร บรรดาเจ้านายชั้นสูงบางคนได้เกิดการแก่งแย่งอำนาจกัน

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/88 รายงานกรมหมื่นพิชิตปรีชากร
เรื่อง ราชการมณฑลลาวเฉียง ลงวัน 4 5 6 ค่ำ ปี 1246

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/88 รายงานกรมหมื่นพิชิตปรีชากร
เรื่อง ราชการมณฑลลาวเฉียง ลงวันที่ 5 4 8 ค่ำ ปี 1246

เพื่อความเป็นใหญ่ มีการแตกแยกเป็นฝักเป็นฝ่าย ที่สำคัญคือ การแตกแยกระหว่าง
เจ้าราชบุตรผู้ใดเป็นเจ้านครเชียงใหม่ในภายหน้า และเจ้ามหาดวงษ์ซึ่งเป็นผู้ที่มี
พรรคพวกมาก ทั้งสองฝ่ายต่างแก่งแย่งกันที่จะเป็นผู้มีอำนาจในการบริหารบ้านเมือง
แต่ถึงแม้ว่า บรรดาเจ้านายในเมืองเชียงใหม่จะมีการแตกแยกแบ่งพรรคแบ่ง
พวกกันก็ตาม เจ้านายเหล่านั้นต่างก็ไม่พอใจที่กรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จขึ้นไปกำกับ
ราชการและปรับปรุงบ้านเมือง เพราะเมื่อกรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จขึ้นไปถึงเมือง
เชียงใหม่ นั้น ไททรงวางแผนการที่จะปรับปรุงบ้านเมืองให้มีระเบียบแบบแผนขึ้น
หลายประการ ซึ่งวิธีการเหล่านั้นบางอย่างก็กระทบกระเทือนต่อบรรดาเจ้านายฝ่าย
เหนือทั้งหลาย บรรดาเจ้านายจึงไม่พอใจและบางครั้งถึงกับพยายามขัดขวาง
แผนการทำงานของกรมหมื่นพิชิตปรีชากร เพื่อให้เลิกความคิดในการปรับปรุง
บ้านเมืองเสีย จะเห็นได้ถึงแม้ว่าในบางครั้งบรรดาเจ้านายจะขัดขวางด้วยตนเอง
ไม่สำเร็จ ก็จะมีวิธีอื่น ๆ อีก เช่น การเข้าทรงผีกลางรายแก่กรมหมื่นพิชิตปรีชากร
เพื่อให้ราษฎรมองเห็นความเลวร้ายของข้าราชการไทย ดังจะเห็นจากรายงานของ
กรมหมื่นพิชิตปรีชากรในเรื่องนี้ว่า

"....และมีพระในการเช่นนี้ทรงมีผู้ไปทั้งเมือง....มีเจ้าฟ้าไชย
แก้วเจ้าชาวเจ้ามหาดวงษ์ เรียกพระเจ้านครเชียงใหม่มาบังคับ
ให้เลิกภาษีหมู ภาษีเล้า (เหล่า) เสีย พระเจ้านครเชียงใหม่
ก็ทำตาม นี่คนโน้นจะเอาโน้น นี่คนนี้จะเอาโน้น ก็ทำตาม จนมี
เสียงขึ้นมาบ้างว่า เพราะชาวไททำโน่นทำนี่ เกือบโตขึ้นมาถึง
ข้าพระพุทธเจ้า ๆ เห็นไม่ไคการ จึงต้องเรียกพระยาราชสัมภารากร
มาให้ไปพุดวงหนาเสียว่า นี่จะให้ใส่ไทย และฝรั่ง ฤการใหญ่ ๆ
ไม่ได้ จะต้องรับมือเอาหัวคนทรงนี้ชาวไทบาง การทั้งปวงจึงขาด..."¹

จะเห็นว่ากรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงประสบกับปัญหาตั้งแต่ยังมีไคลงมือปฏิบัติการการปรับปรุง

การปกครอง เพียงแต่คิดที่จะปรับปรุงบ้านเมืองให้มีความเจริญเท่านั้น ก็ออกขัดขวาง จากบรรดาเจ้านาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้ามทวาม ผู้ซึ่งเป็นบุตรของพี่ชาย เจ้ามทวามเมืองเชียงตุง และเป็นผู้ที่กรมหมื่นพิชิตปรีชากรไม่ไว้วางใจมากที่สุด เพราะได้สร้างความวุ่นวายในเมืองเชียงใหม่อยู่เนือง ๆ บางครั้งก่อกวนกับคนใน บังคับอังกฤษ และขัดขวางการพิจารณาตัดสินกับคนในบังคับอังกฤษหลายเรื่อง ถึงจะ เห็นจากรายงานของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรที่กล่าวถึงมทวามผู้นี้ว่า

“....เดี๋ยวนี้มีความเกิดขึ้นใหม่อีกสองเรื่องควยอบายของท่าน ผู้นี้ เรื่องจับคนในสับเบกมาจำโทษเอาเอง แต่งหมาเมืองนาย ให้รับผิดเป็นผู้จับจำเลยเอง คล้ายกับเรื่องมองโปงยะ แต่ป้องกัน เสือกใส่มองลาผู้นั้นเสียไม่สงตัวจนเดี๋ยวนี้.... ถ้าต่อไปภายหน้า ยังทำการกำเริบแรงขึ้นอย่างนี้ เหนจะละไว้มิได้.....”¹

อย่างไรก็ดีถึงแม้ว่าพระองค์จะประสบกับปัญหาต่าง ๆ อย่างมากมาย กรมหมื่นพิชิตปรีชากรก็ได้พยายามแก้ไขปัญหาละเอียดระเบียบการปกครองบ้านเมือง ให้เป็นระเบียบแบบแผนเป็นพื้นฐานของการปรับปรุงการปกครองในระยะต่อ ๆ มา

2. กรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงปรับปรุงการปกครองมณฑลลาวเฉียง พ.ศ.2427

ปัญหาสำคัญที่กรมหมื่นพิชิตปรีชากรต้องทรงแก้ไขอย่างเร่งรีบคือ ปัญหา ชายแดน ซึ่งเป็นมรดกสำคัญที่ทางรัฐบาลส่งพระองค์ขึ้นไปยังหัวเมืองลาวเฉียง

2.1 การปรับปรุงและแก้ไขปัญหายาขแดน

ดังได้กล่าวไว้ในบทที่สอง ในปี พ.ศ.2426 เหตุการณ์ยาขแดน ที่ติดต่อกับหัวเมืองล้านนาไทยมีความสับสนวุ่นวายมาก เพราะบรรดาหัวเมืองที่เคย ขึ้นกับพม่า ถือโอกาสที่พม่ากำลังรบพุ่งติดพันอยู่กับอังกฤษ ทั้งตัวเป็นอิสระ และ พยายามสร้างอิทธิพลของตนขึ้น ในการนี้บางเมืองได้ยกกำลังเข้ามารุกรานหัวเมือง

¹

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/88 ก.

ชายแดนของไทย ประกอบกับการขาดความเอาใจใส่ดูแลของบรรดาเจ้านายเมือง
เชียงใหม่ ทำให้หัวเมืองที่เคยขึ้นกับพม่าเหล่านั้นกระทำการไต่อย่างสะดวก หัวเมือง
ชายแดนของไทย จึงเกิดความระส่ำระสายขาดที่พึ่ง เมืองเล็ก ๆ บางเมืองถึงกับยอม
ขึ้นกับเมืองที่ยกเข้ามาบูรณานั้น เมื่อกรมหมื่นพิชิตปรีชากรประทับอยู่ ณ เมืองเชียงใหม่
แล้วก็ได้ทรงดำเนิการแก้ไขปัญหายาชายแดนเป็นลำดับ

ในชั้นแรกพระองค์ทรงมีรับสั่งให้พระยาราชสัมภารากรข้าหลวงใหญ่ซึ่งประจำ
อยู่ ณ เมืองนครเชียงใหม่ขณะนั้นประกาศให้หมื่นเจ้าฟ้าเจ็ยวดีที่เป็นเจ้าเมืองตามชายแดน
ทั้งหลายให้ทราบโดยทั่วกัน ถึงเขตแดนทางตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองเชียงใหม่ถึง
แม่น้ำสวระวิน ทิวเขาโคกในพระราชอาณาเขต ดังจะเห็นจากคำประกาศของ
พระยาราชสัมภารากร ดังนี้

"....เขตแดนทางตะวันตกเฉียงเหนือ สอดกลางลำแม่น้ำคงเป็น
แดนขึ้นไปฝ่ายเหนือถึงคอนสันชนแมตวน แลเขตแขวงดินแดนในหมู่
แม่น้ำทาง แลเมืองทวน เมืองหาง ทั้งเมืองนี้เป็นเขตแดนของ
กรุงเทพ ฯอย่าให้ผู้ใดล่วงล้ำเกินเขตแดน แลมาข่มขี่ไพร่
ไทยอันเข้ามาตั้งอยู่อาศัยพระบรมโพธิสมภารได้ ถ้าแลรักษาไม่มีใจ
ดังพระราชอาญาจะเอาโทษแก่เจ้านายแม่ทัพอย่างสรวัสดุ แต่ไป
ขอลายให้เจ้านายฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดยกกำลังผู้คนล่วงล้ำเขตแดน
เมืองทวนเมืองหาง และฝั่งแม่น้ำคงฝ่ายตะวันออก ตั้งแควน้อย
แมตวนลงมา ซึ่งเป็นเขตแดนกรุงเทพ ฯ.... ถ้าเจ้านายฝ่ายใด
มีพียงขึ้นล่วงล้ำยกกำลังผู้คนเข้ามาท้าวไช้คนมาเบียดเบียนไพร่
อันไคอยู่อาศัยในเขตแดนเหล่านี้ แม่แต่น้อยหนึ่งขึ้นไป ฝ่ายเราต้อง
จำถือว่ามาย้ายี้ ที่พระราชอาณาเขตกรุงเทพ ฯ ก็ย่อมเป็นกรรม
แห่งสัควา ข้าทั้งหลายจำเป็นจะต้องกระทำมหาษัตริย์การควย
เมืองนั้นรักษาชีวิตข้าทั้งหลายให้ถึงแพและชนะ....."¹

1

กองบรรณาธิการกระทรวงการต่างประเทศ หมวกจดหมายเหตุ

เล่มที่ 2 พุทธศักราช 2466

เมื่อได้ออกประกาศอันเป็นการป้องกันการรุกรานขึ้นแล้ว กรมหมื่นพิชิต
 ปรินซาลได้มอบหมายให้พระยาภสัฎการากรแต่งหนังสือออกไปเกลี้ยกล่อมบรรดา
 หัวเมืองชายแดนของไทยที่เคยถูกคุกคามจากเมืองที่ตั้งตนเป็นอิสระจากพม่า เพื่อ
 ให้กลับเข้ามาอยู่ภายใต้การปกครองของไทย โดยการแสดงความเห็นอกเห็นใจที่
 ถูกรุกราน พร้อมกันนั้นก็เสนอให้ความช่วยเหลือทางด้านอาหารและที่อยู่อาศัย และ
 ให้ความคุ้มครอง ในครั้งนั้นพระยาราชสัฎการากรได้มีหนังสือไปถึงเจ้าเมืองหนาย
 เจ้าเมืองหนอง เจ้าเมืองจิต เจ้าเมืองลวกจอก และเจ้าเมืองเบียง ซึ่งข้อความใน
 หนังสือนั้น ตอนหนึ่งกล่าวว่า

"...ซึ่งท่านทั้งหลายยอสาหนักก็มีคำอันควรชื่นชมมาถวายนั้นทรงยินดี
 เป็นอันมาก ขอให้เจ้าฟ้าเมืองหนาย เมืองหนอง เมืองจิต
 เมืองลวกจอก เมืองเบียง มีใจหวังในพระมหากษัตริย์
 พระบาทสมเด็จพระบรมมหาราชเจ้ากรุงไทย ๗ อันทรงคุณ
 ธรรมอันมหาประเสริฐ โดยมั่นใจเถิดว่า เมื่อนักคิด เมื่อหน้าคิด
 จะมีทุกขร้อนประการใด น้ำมีกิน ดินมีอยู่ บ่อมีใครจะเลี้ยงแล้ว
 จะหันมาพึ่งพระมหากษัตริย์เมื่อใดก็คงจะไม่เป็นที่หมายเปล่า
 ไรนาป่าไม้ในเขตแขวงบ้านเมืองมีอยู่เป็นอันมาก น้ำจะให้กิน
 ดินจะให้อยู่ เย็นใจทั้งพวกพ้อง ไพร ไทย ไทญ้อยทั้งมวล มา
 เฝ้าได้ก็มีได้ให้อาศัย และบัดนี้ก็มีเคราะห์ภัยในความทุกข์
 ยากแห่งท่านทั้งหลายจะเจริญยังยืนอยู่ชาคอนหาโลกทั้งหลายนั้นหา
 บมีได้ หากจะมีอัตรายไปเอง ท่านทั้งหลายก็จะคอยได้ความสุข
 ตามธรรมดาอยากเจ็ดที่มีเจ็ดครั้ง ตามกรรมกรรมเกิดมาเป็นบาป
 และพระเจ้าอนงยาเชอกรมหมื่นพิชิตปรินซาลได้มีรับสั่งขอทรงอวยชัย
 ให้พรวา ในท่านทั้งหลายได้สำเร็จประโยชน์ความสุขตามประสงค์
 ทุกประการ"¹

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.2.12 ก/11 เลขที่ 53 หนังสือพระยา
 ราชสัฎการากร ถึงเจ้าฟ้าเมืองหนาย เจ้าฟ้าเมืองหนอง ๗ ลงวันที่...ปีวอก

ควยวิธีการเกลี้ยกล่อมพวกเงี้ยวที่อาศัยอยู่ตามชายแดนนี้ทำให้บรรดาพวกเงี้ยวทั้งหลายหันเข้ามาหาสวามิภักดิ์คือไทยเป็นอันมาก เพราะนอกจากจะได้รับความสะดวกเหลือทางคานที่อยู่อาศัย และอาหารการกินแล้ว ยังได้รับความคุ้มครองช่วยเหลือป้องกันการรุกรานชมเหงจากไทยอีกด้วย

นอกจากจะมีการอพยพเข้ามาขออาศัยในพระราชอาณาเขตไทยแล้ว ยังมีบางเมืองที่ขอเข้าเป็นข้าขอบขัณฑสีมาของไทย แต่ไม่ปรารถนาจะอพยพคนเข้ามาเหมือนกับพวกเงี้ยวบางพวก แต่จะขอตั้งบ้านเมืองอยู่ที่เดิม ฝ่ายไทยก็ยินยอมและให้ความช่วยเหลือ และคอยคุ้มครองป้องกันเมืองเหล่านั้น เช่น จายป็นสำหรับราชการให้แก่พระยาสิงหนาทเจ้าเมืองยวม จำนวน 100 กระบอก เพื่อคอยป้องกันการรุกรานจากศัตรู¹ และเมื่อครั้งตัว หลกเซยเมืองทวนมาขอกำลังเมืองจายขึ้นไปช่วยป้องกันเมืองทวน 100 คน เจานอยคำตันเจกกรมทหารก็จัดกำลังคนเมืองจาย 30 คน เมืองเชียงดาว 30 คน เมืองแกนเหนือ เมืองแกนใต้ 40 คน รวมไพร่ 100 คน นาย 3 คน คือ ท้าวอินเมืองจาย ท้าววงศ์เชียงดาว พระยาอินตะเมืองแกน ขึ้นไประวังรักษาเมืองทวน²

หลังจากที่ได้จัดการหัวเมืองชายแดนให้มีความสงบลงบ้างแล้ว กรมหมื่นพิชิตปรีชากรได้เสด็จออกตรวจราชการตามหัวเมืองชายแดนต่าง ๆ เมื่อเสด็จถึงแม่น้ำย่นแขวงเมืองจายต่อเมืองฝาง ได้เรียกพ่อเมืองต่าง ๆ อันประกอบด้วย พ่อเมืองทวน พ่อเมืองหาง พ่อเมืองจวด พ่อเมืองทา เข้ามาฟังพระโอวาท³

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.2.12 ก/11 เลขที่ 15 หนังสือพระยาราชสมภารากร กราบทูลพระเจาบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราศนราดูร ลงวันที่ 28 ธันวาคม ร.ศ.102

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.2 12ก/17 เลขที่ 88 หนังสือพระศรีธรรมสาส์นถึงสมุหนายก ลงวันที่.....เดือน.....พ.ศ.

³ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ท.40/3 รายงานหลวงประจำคดีกิจ กราบทูลเรื่องอาณาเขตฝ่ายเหนือแห่งเมืองนครเชียงใหม่ ลงวันที่....เดือน....พ.ศ....

การแต่งหนังสือออกไปเกลี้ยกล่อมหัวเมืองชายแดนนั้นนับว่าได้ผลดีมาก เพราะบรรการราษฎรที่ได้อพยพหนีภัยจากเมืองที่เป็นอิสระจากพม่าที่ยกเข้ามาบุกรุกานั้นต่างหันเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารขออาศัยแผ่นดินไทยอยู่เป็นจำนวนมาก เมื่อคนเหล่านั้นเข้ามาขออาศัยแล้ว ฝ่ายไทยก็ได้ให้ความช่วยเหลือเลี้ยงดูและกระทำตนเป็นที่พึ่งของเมืองเหล่านั้น ดังเช่น คนเงี้ยว ฝ่ายพม่าอพยพครอบครัวเข้ามาอาศัยอยู่ ณ เมืองปาย พระยาคำรงราชสีมา เจ้าเมืองปายได้อาใจเงินออกจ่ายเลี้ยงคนเงี้ยว และได้เกลี้ยกล่อมคนเหล่านั้นให้อ่อนน้อม ดังจะเห็นข้อความจากจดหมายเหตุดังนี้

".... คนครัวเงี้ยวฝ่ายเมืองพม่าอพยพครอบครัวเข้ามาอาศัยพึ่งพระบรมโพธิสมภาร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรุงเทพมหานคร รวมคนชาย-หญิงใหญ่-น้อย 1645 คน ขอตั้งพำนักอาศัย ณ เมืองปาย พระยาคำรงราชสีมาให้ทำบัญชีอาวซุและช่างโค กระบือของคนครัว อาวซุมีป็นคาวศิลา 93 กระบอก คาว 588 เล่ม ช่างหลาย ช่างพัง 46 เชือก กระบือ 39 ตัว โคตาง 89 โค... ประการหนึ่งคนครัวเมืองหมอกใหม่เข้ามาขออาศัยพระบรมโพธิสมภาร ตั้งบ้านเรือนและไร่นาพำนักอาศัย ณ เมืองปายอีกพวกหนึ่ง เงี้ยวคนครัวที่มาขออาศัยพากันออกไปรับเอาบุตรภรรยาซึ่งเมืองหมอกใหม่อีก 100 ครัว จะเข้ามาตั้งเมืองปายในท้องเดือนหน้านี้ พระยาคำรงราชสีมาเร่งจัดการบ้านเมืองอยู่... พระยาคำรงราชสีมากลัวจะเสื่อมเสียพระเกียรติยศพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงเอาเงินพระยาคำรงราชสีมาออกจ่ายเลี้ยงพวกคนครัวสิ้นไป 7000 - 8000 รพีย พระยาราชสัมภารากรได้สั่งการว่า ถ้าคนครัวหนีร้อนเข้ามาพึ่งเย็น อยู่บ้านโคแลหัวเมืองโค ให้เจ้าเมืองแลนายกำนันผู้จ่าเกลี้ยกล่อมคนครัวไว้อย่าให้ออกไปจากเขตแดนโค แล้วให้นำตัวนายครัวเข้ามา ณ เมืองนครเชียงใหม่ จะได้ไต่ถามนายครัวกระทำสัตยานุสัยเสียก่อน จึงจะให้กลับออกไปอยู่บ้านเมืองที่คนครัวหนีเข้ามาอาศัยอยู่ตามเดิม"¹

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.2 12ก/18 เลขที่ 27 ศุภอักษรของพระเจ้าเชียงใหม่ถึงผู้ว่าการมหาดไทย ลงวันที่ 31 มีนาคม ร.ศ.103

โดยทรงกำชับให้พ่อเมืองเหล่านั้นเอาใจใส่ตรงจตุรภาคความทุกข์สุขของราษฎรและ
คอยสอดแนมความเคลื่อนไหวของข้าศึกที่จะยกกำลังเข้ามารุกรานอีก นอกจากนี้
กรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรมีพระดำริเห็นว่าเมืองดังกล่าวเป็นเมืองหน้าด่านที่จะคอย
ป้องกันการรุกรานของเมืองฝ่ายพม่า ควรที่จะจัดตั้งบำรุงให้เป็นเมืองที่มีความเข้มแข็ง
ดังนั้น จึงโปรดตั้งให้เจ้าน้อยหน่อเมืองเป็นแม่ทัพคุมพลพันเศษเป็นกองหน้าออกไปตั้ง
รักษาดินแดนในหม่นน้ำแมตวน น้ำแมหาง เมืองจวด น้ำแมทา น้ำแมสกุน รวม
บริเวณดังกล่าวเขาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และตั้งเป็นเมืองใหม่ขึ้น ทรงตั้งชื่อ
เมืองว่า "เวียงไชยปรีชา"¹ แล้วโปรดเกล้าฯ ตั้งเจ้ามทาวงษ์เป็นอุปการครอง
เมืองนี้ และให้สร้างป้อมขลุ่ยเมืองไว้เป็นที่พักคอยป้องกันข้าศึก นอกจากนั้นยัง
โปรดให้เจมาราชวงศ์คุมทหาร 5,000 คน ออกไปตั้งอยู่เมืองงาย เพื่อคอยช่วยเหลือ
แก้ไขเหตุการณ์ให้ทันที่ทั้งนี้ ดังนั้นจะเห็นได้ว่าบริเวณชายแดนทางภาคตะวันตกเฉียง
เหนือที่เป็นจุดอันตรายตลอดแนวต่อการคุกคาม ได้ถูกสร้างเป็นเมืองหน้าด่านสำหรับ
ป้องกันการรุกรานจากศัตรู

ส่วนทางภาคตะวันตกเฉียงใต้ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรก็ทรงสร้างความเข้มแข็ง
ให้กับเมืองชายแดนในแถบนี้เช่นเดียวกัน กล่าวคือ ทรงแต่งตั้งให้นายน้อยมทาวงษ์
ขึ้นเป็นพระยามหาหมื่นทิววงศ์ฯ ขึ้นไปครองเมืองฝาง และให้เป็นอุปการครองหัวเมือง
คานขึ้นนอก² และคอยเกลี้ยกล่อมพวกเงี้ยวให้หันมาสวามิภักดิ์ต่อไทย นอกจากนั้น
ให้ตั้งเมืองที่เคยร้างไปเพราะถูกเมืองฝ่ายพม่ายกเข้ามารุกรานให้เป็นเมืองขึ้นใหม่
ในครั้งนั้นพระยามหาหมื่นทิววงศ์ฯ ได้ตั้งเมืองแห่งเหนือ แหงใต้ เมืองนะ เมืองแกน

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ต.40/3 หนังสือประกาศพระยาราชสัมภารา
กรชาหลวง ปี จ.ศ. 1246

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ต.40/3 รายงานหลวงประกาศกิจ
เรื่องหัวเมืองชายแดนตะวันตกเฉียงเหนือ ลงวันที่....เดือน....พ.ศ.....

นอย เมืองนอย และตำบลท่าวางรางอยู่แตกอน แล้วจัดหาผู้คนตั้งขึ้นเป็นบ้านเป็นเมือง¹ ส่วนเขตแดนทางคานทิศเหนือ นั้น กรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงทำการป้องกันเช่นเดียวกับคานอื่น ๆ กล่าวคือทรงสั่งให้ พระยาไชยสงคราม หลวงรณอรอนวิราชคุมทหารแลพลตำรวจขึ้นไปขับไล่พวกเงี้ยว แล้วให้ตั้งป้อมค่ายรักษาเขตแดนไว้ที่ก๊วปางมาแห่งหนึ่ง ก๊วหมวกเอกแห่งหนึ่ง ก๊วปางโคนผาแสนแห่งหนึ่ง²

จะเห็นได้ว่าตลอดแนวชายแดนของหัวเมืองมณฑลลาวเฉียง กรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงวางแผนป้องกันการรุกรานของชาตีก๊วไ้โดยตลอด นอกจากนั้นยังได้สร้างความเข้มแข็งให้แก่หัวเมืองหนาคานที่สำคัญบางเมืองที่เป็นจุดสำคัญอันอาจจะถูกรุกรานได้ง่าย เมื่อทรงสร้างความเข้มแข็งให้กับหัวเมืองชายแดนแล้ว ต่อมากรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงออกขอมบังคับสำหรับเมืองหนาคานเหล่านั้น เพื่อให้บรรดาเจ้าเมืองเอาใจใส่ดูแลรักษาราชการมิให้ปล่อยปะละเลยอันอาจเกิดอันตรายขึ้นอีก ขอมบังคับสำหรับเมืองหนาคานของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรมีดังต่อไปนี้

ขอ 1 ต้องตรวจกำหนดเขตแดนคานที่ติดต่อกับปัจจุามิตรโดยรอบให้รู้ว่ามีสิ่งใดเป็นสำคัญกับเขตที่มันกับเมืองแห่งตนแลต้องรู้ว่า ทา ทางของ เขา-ออก ไหล-นอย ยาก-งาย มีกัทางให้เข้าใจชัดเจน ต้องมีตัวพระยาใหญ่ พระยารอง พาพระยาช่วยผู้หนึ่งผู้ใด ที่ใครุ ใดเคยเห็นทางนั้นควย คนหนึ่งคนใด ในทางหนึ่งทางใด ให้ทั่วทุกทาง

ขอ 2 ในบรรดาเมืองหนาคานคือเมืองเชียงแสน เมืองเชียงราย เมืองฝาง เมืองงาย เมืองปาย เมืองแม่อวงตชน เมืองแจเมืองยอม 8 หัวเมืองนี้ต้องระวังทะนุบำรุงรักษา อย่าให้คนในเมืองนั้นได้รับความเดือดร้อน อย่าให้ต้องเสียภาษีอากรสิ่งใดนอก จากลาตอไม้แลข้าวสำหรับเมือง...นอกนั้นห้ามมิให้กะเกณฑ์ไพร่ใช้การตนเองให้เกินคนหนึ่งปีละ 7 วัน เป็นอันขาด

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ต.40/3 รายงานหลวงประจำกักิจ ค.

² ค.

ข้อ 3 ต้องระวางรักษาตรวจตราอย่าให้ไพร่เมืองหัวคานน้อยกว่าเมืองละ 600 คนได้ ถ้าเมืองใหญ่ให้ตั้งอัตราคนให้มากขึ้นไป ถ้าคนเมืองไหนหายไปอยู่แห่งใด ต้องชำระสืบสวนเอาตัวมาทำโทษให้จงหนัก ถ้าเจ้าเมือง นายคาน เมืองใด ไม่เอาใจใส่รักษาไพร่ให้จงดี และเกียจคร้านไม่ได้ติดตามไพร่ที่หนีหายแลเกลี้ยกล่อมคนมาเพิ่มเติมให้เต็มกำหนด ต้องเอาเจ้าเมืองคานผู้นั้นออกเสียจากที่ตั้งผู้นั้นไปใหม่

ข้อ 4 แดบรรดาเมืองคานทุก ๆ เมืองต้องซ่อมแซมใหม่มีคาง มีคาย กู ประศู หอรบ ให้แข็งแรง ถ้าที่แห่งใดสลักหักพังต้องให้เจ้าเมืองคานซ่อมแซมรักษาอย่าให้ทรุดโทรมได้ ในเวียงนั้นมีโรง และศาลาที่คนจะอาศัยไค้มาก ๆ แลมีขุม มีฉาง และที่รักษาอาวุธให้พร้อมมูลทุก ๆ อย่าง อย่าให้ขาดได้ หนทางใหญ่อยู่ในที่สุดแดนที่คนจะเดินไปมาเขาออกไปในเขตแดนเมืองปัจจามิตรมีกี่แห่ง ให้ตั้งคานนั่งทางในที่สุดแดนนั้นจงทุกของทุกทาง ให้มีที่มั่นกันคน ควรจะทำเป็นป้อมกายใหญ่อยู่อย่างใดอย่างหนึ่งตามแต่ที่สำคัญแลไม่สำคัญ.... อนึ่ง ตั้งแท่นหนึ่งถึงคานหนึ่งให้คิดเสาะหาทางที่เป็นทางไกลที่สุดที่จะเดินไปมาหากันได้ ให้เดินช้างเดินมาได้

ข้อ 5 คนในอัตราสำหรับเมืองคานนั้น เปลี่ยนกันเป็น 12 ผลัดเข้าเวร 15 วัน ออกเวร 5 เดือนถึง เปลี่ยนทยอยกันไป คนเวรเข้านั้นให้แบ่งเป็น 4 ส่วน ให้แยกย้ายกันออกไปตั้งรักษาคานปลายแดน กุดแดง 3 ส่วน รักษาเมือง 1 ส่วน กุดฝนปลายแดน 2 ส่วน อยู่เมือง 2 ส่วน ส่วนเมื่อจะไปจะมาให้มีเครื่องศาสตราวุธครบมือ มีสารวัคนายหมวกกำกับออกไปให้พร้อมกัน.... การที่จะผลัดเปลี่ยนกันไปรักษากองนี้ถ้าหมู่ประเทศไปมายาก-งาย จะคัดคนเวรเข้า-ออกให้เร็วถ้าข้าศึกตามแตกกร แต่อย่าใช้ไพร่ให้เกินปีละเดือน

ข้อ 6 เป็นหน้าที่ของพระยาทหารทั้งสามจะต้องสอนและแจ้งกฎหมาย รักษาคนซึ่งโคไซสอยยอนนั้นให้เจ้าเมืองนาคานทก ๆ เมืองรุ แลเข้าใจจน ละเอียคแล้วส่งสอนนายคานนุจะไปรักษาคานใหญ่ แลเข้าใจ ประพฤติการให้ ถูกต้องตามขอมบังคับทุกประการ

ข้อ 7 แดบันคาไฟซึ่งอาจจะมาอาศัยอยู่ในเมืองคานเก่าในแวนแขวง ซึ่งเป็นอาณาเขตของเมืองเชียงใหม่ทั้งปวงนั้น ถ้าเป็นคนเงี้ยว จีน พม่า อันมิใช่ชาวเมืองมหามิตรทั้งปวงนั้น ต้องเป็นข้าเจ้าเอากการรักษาราชการ คานทางคา แลต้องให้กลับคัคณเป็นตามอย่างประเทศบ้านเมือง ถ้าเขาไม่ รับราชการเป็นข้าเจ้าเอากการและคัคณเป็นไทย ก็ให้ขับไล่เขาออกไปเสีย ให้พ้นอาณาเขต ถ้าได้ขับไล่แล้วไม่ฟัง ยังขึ้นตั้งอยู่ ถ้าเห็นวชอบซอน อยู่ในเขตแดนก็ให้นายคานจับเอาตัวจำไว้ไซการกว่าจะมีผู้รับรองไปว่าจะ เป็นข้าเจ้าเอากการ ถ้าจะกลับออกไปให้พ้นอาณาเขต

ข้อ 8 เป็นหน้าที่พนักงานของพระยาทหารทั้งสามคนจะต้องเอาใจใส่ ระมัดละเอียคการงานคานทางโคควรจะมีคนขึ้นไปมาก ถ้าจะเพิ่มการงาน อย่างใด ต้องปรึกษา ต้องคิดอ่านผอนผันคานตามการ ถ้าเป็นการหนักแน่น ย่อมมีไว้ใจเกราการ ควรจะมีกองทัพออกไปตั้งฟังเหตุการณ์อยู่ที่แห่งใด แห่งหนึ่ง ต้องเป็นขุระตักเตือนกัน ปรึกษากาหากิจขุระให้จักการรักษ บานเมืองตามเคย จะทำการใด ๆ ให้ระวังไ้มาก.... การรักษา แณคินนี้เป็นหน้าที่ของคนอันอยู่ในแณคินทุก ๆ คน ไม่เลือกใคร อย่า เกียกกันเกียจกัน ดังการในเรือน เอาใจใส่ตรองไ้มาก อย่าประมาท ไฟไหมคับได้ แต่เมื่อแรกไฟติดอย่าทำช้าแฉะ ให้การน้อยเป็นการใหญ่ได้ เป็นอันขาดทีเดียว¹

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.2 12ก/41 ใบบอกเมืองฝาง เชียงแสน
เชียงราย เชียงใหม่ ร.ศ. 107 - 109

การออกข้อบังคับสำหรับเมืองหนาคานของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรนี้คือ การทำให้ บรรดาเจ้าเมือง และนายคานทั้งหลายเอาใจใส่ตรวจตราดูแลราชการอยู่ เสมอ ห้ามมิให้ปล่อยปละละเลยจนเสียราชการขึ้นได้ ในความหวังว่าปัญหาเกี่ยวกับหัวเมืองชายแดนที่เกิดขึ้นจากการคุกคามของหัวเมืองทางฝ่ายพม่า นั้น จะลดลงไปได้โดยการสร้างความเข้มแข็งให้แก่หัวเมืองชายแดนฝ่ายไทย และโดยการวางระเบียบกฎหมายต่าง ๆ เป็นหลักฐานมั่นคงจนทำให้ชาติศัตรูไม่กล้ายกกำลังเข้ามา รุกรานได้อีก

2.2 การปรับปรุงด้านการปกครอง

เป็นที่ทราบแล้วว่าลักษณะการปกครองของหัวเมืองมณฑลลาวเฉียงนั้น อำนาจสูงสุดอยู่ที่เจ้าผู้ครองนคร และอำนาจการบริหารบ้านเมืองในหน้าที่ต่าง ๆ ก็ กระจุกกระจายอยู่แต่เฉพาะในหมู่บรรดาเจ้านายบุตรหลานที่ได้รับมอบอำนาจไปจาก เจ้าผู้ครองนครเท่านั้น ลักษณะการปกครองเช่นนี้มีควมบกพร่องอยู่มาก กล่าวคือ เมื่อใดที่เจ้าผู้ครองนครเป็นผู้เข้มแข็งเอาใจใส่ในราชการ ประชาชน พลเมืองก็อยู่อย่างสงบสุข แต่ถ้ามืดเจ้าผู้ครองนครเป็นผู้ที่ละเลยไม่เอาใจใส่ต่อ ราชการ ก่อขัดแย้งราษฎร ก็จะมีความทุกข์ยากลำบาก รูปแบบของการปกครอง ในมณฑลลาวเฉียงนี้ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพทรงวิจารณ์ไว้ว่า

".... ด้วยเหตุที่การปกครองของเมืองเชียงใหม่เป็นแบบ "เอปัสลุต" * ดังนั้น เจ้าผู้ครองนครจึงมีอิสระในการปกครอง การบริหารงานจะดี เลวยอมขึ้นกับบุคคลคนเดียว ถ้าเจ้าผู้ครองนครเป็นคนดี กิจการต่าง ๆ ก็ดีด้วย แต่ถ้าเจ้าผู้ครองนครประพฤติชั่ว กิจการต่าง ๆ ก็ตกอยู่ในมือของ ผู้ไม่รับผิดชอบ และจากการที่พวกเจ้านายเมืองเหนือมีนิสัยชอบแตการยก อำนาจกษัตริย์เรียกว่า "อาญา" ไม่รู้จักที่จะผ่อนผันให้การเป็นไปตามควรได้ การจัดการปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือก็มักไม่สำเร็จเรียบร้อยได้...."¹

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/82 รายงานพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ กราบบังคมทูลเรื่องขอทหารไปรักษาราชการเมืองเชียงใหม่ ป้องกันโจรผู้ร้าย ลงวันที่....เดือน.....พ.ศ.....

* เอปัสลุต = Absolute หมายถึงการปกครองแบบอำนาจเด็ดขาดตกอยู่กับเจ้าผู้ครองเมืองคนเดียว

ลักษณะการปกครองที่ไม่เหมาะสมนี้ เมื่อกรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จขึ้นไป
เพื่อแก้ไขปัญหาเขตแดน และเสด็จประทับอยู่ ณ เมืองเชียงใหม่ พระองค์ทรงดำริ
ที่จะจัดการปรับปรุงให้เป็นระเบียบเรียบร้อย สอดคล้องกับหนังสือสัญญาที่รัฐบาลไทย
ได้ทำกับประเทศอังกฤษ ดังจะเห็นได้จากคำกราบบังคมทูลถวายความคิดเห็นของ
กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เกี่ยวกับการจัดการปรับปรุงการปกครองดังนี้

....ราชการที่เป็นสำคัญ ก็ไม่มีสิ่งใด มีแต่ถ้อยความในศาลต่างประเทศ
บ้าง แต่ขอความที่ข้าพระพุทธเจ้าจะได้จัดเพื่อจะรักษาตามหนังสือสัญญาใหม่
ให้เรียบร้อยนั้น เห็นควยเกล้าว่า ถ้าเป็นการจำเป็นแท้จะต้องจัดพื้นเมือง
เสียก่อน หาไม่ข้าพระพุทธเจ้ากลัวลงไปเสียแล้ว เมื่อใดก็คงจะเสียการ
หมด ควยการบ้านเมืองข้างเหนือนั้นเป็นอุปสรรคต่ออย่างเมืองแขก การ
ก็ช่วยอยู่กับคน ๆ เดียว ถ้าเจ้าเป็นคนดีก็ดี เจ้าไม่ก็การเมืองก็ตกอยู่ใน
มือคนที่ไม่ได้รับนิคมชอบในราชการ ซึ่งเป็นคนที่รักของเจ้า ถ้าการแล
ประโยชน์บ้านเมืองจะมีบ้าง ผู้นั้นก็กินเอาเสีย ถ้าการเสียก็ตกอยู่กับเจ้า
ซึ่งเป็นใหญ่เกินที่จะเอาโทษใด นอกจากโทษใหญ่ ๆ ต้องเป็นโทษที่ทำกับ
คนต่างประเทศ บางที่ต้องใช้ความเขายอย่างเดียว แต่การที่ประพฤติ
ขาดดวงแลกรงเทพ ฯ และเจ้านายท้าวพระยามหาราชแล้ว ไม่มีที่ตกกัน
เลย ควยพวกคนโปรดถึง และรู้ว่ากรงเทพ ฯ จะไม่กล้าทำโทษเจ้าก็ได้
ยุยงให้ทำการผิด ๆ เพื่อจะหาประโยชน์ใส่ตนควยความกลามาก อำนาจ
กรงเทพ ฯ มีแต่เลื่อมถอยนอยคลายลงทุกที.... ดังนั้นจึงคิดจะจัดเจ้าหน้า
ที่ 6 ตำแหน่ง* แบ่งพนักงานกันทำแล้วเอาคนสำคัญเข้าเป็นเจ้าหน้าที่เสีย
ถ้าเจ้าทำผิดลงในหน้าที่ใคร กรงเทพ ฯ เหมือนปลาดีเม้นต์คอยฉีกคอยยุเอา
ควรบังคับให้ถอยเสีย ถ้าเรียกตัวเจ้าหน้าที่ย้ายไปกรงเทพ ฯ.... แต่การใน

* เจ้าหน้าที่ 6 ตำแหน่งใดแก่ กรมมหาดไทย กรมทหาร กรมคลัง
กรมยุติธรรม กรมวัง และกรมนา

6 ตำแหน่งนั้น ครั้นจะเกณฑ์ให้จัดทั้งหมดทีเดียว เวลาที่สมเด็จพระพุทธเจ้า
จะได้อายุแล้วไม่พอกับการจำเป็นต้องเลือกจัด แต่ที่สำคัญ คือกรรมมหาคไทย
กัมมัตติกรรม และการหนาคาน นอกนั้นถ้ามีช่องโอกาสเมื่อใดจึงเตือนเอา..."¹

รายงานของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรฉบับนี้ทำให้ทราบถึงแผนการที่จะดำเนินการปรับปรุง
การปกครองของพระองค์ กล่าวคือ ทรงคิดที่จะจัดตั้งราชการ 6 ตำแหน่ง เช่นเดียวกับ
กับกรุงเทพฯ คือ กรมมหาคไทย กรมทหาร กรมคลัง กรมกัมมัตติกรรม กรมวัง
และกรมนา แล้วแต่งตั้งผู้ที่มีความเหมาะสมเป็นผู้บังคับบัญชากรม การกระทำดังนี้
เท่ากับเป็นการกระจายอำนาจของพระเจ้าเชียงใหม่ที่มีอยู่อย่างมากมาไว้ในคนน้อยลง
และเพื่อเปิดทางให้รัฐบาลกลางมีโอกาสเข้าไปจัดการบ้านเมือง

แต่การที่จะจัดตั้ง ตำแหน่ง 6 ตำแหน่งขึ้นมานั้น กรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรง
เกรงว่าจะมีปัญหามากในเรื่องที่จะหาผู้ที่มีความรู้ความสามารถเข้ามาดำรงตำแหน่ง
ผู้บัญชาการกรม เพราะในเมืองเชียงใหม่ขณะนั้น ยังไม่มีผู้ที่มีความรู้ความสามารถ
พอที่จะบริหารงานในตำแหน่งต่าง ๆ นั้นได้ ดังนั้น เพื่อเป็นการแก้ปัญหาดังกล่าว
กรมหมื่นพิชิตปรีชากรจึงทรงเรียบเรียง ระเบียบปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งต่าง ๆ ทั้ง 6
ขึ้น เพื่อให้เป็นแบบฉบับแก่ผู้ที่จะเข้ามารับตำแหน่งผู้บัญชาการกรมได้ศึกษาและทำ
ความเข้าใจ ในหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติ ดังจะเห็นจากคำกราบบังคมทูลของพระเจ้า
นครเชียงใหม่ว่า ".....ในการ 6 ตำแหน่งนั้น พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิต
ปรีชากรยังเรียบเรียงข้ออธิบายกฎหมายต่าง ๆ อันควรกระทำ และมีควรกระทำทุกข้อ
ที่ได้กำหนดไว้ในกฎหมายสำหรับพระยา 6 ตำแหน่งไว้เป็นกรม ๆ"²
และหลังจากที่ได้ดำเนินแผนงานมาเป็นลำดับแล้ว ในที่สุดกรมหมื่นพิชิตปรีชากรก็ทรง

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/88 หนังสือพระเจ้าน้องยาเธอ
กรมหมื่นพิชิตปรีชากร กราบบังคมทูล ลงวันที่ 6 9 8 ค่ำ ปี 1246

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ม.2 12 ก/1 เลขที่ 38 ใบบอกเชียงใหม่
เรื่องราชการในเมืองเชียงใหม่ ลงวันที่เดือน.....พ.ศ.....

ตราพระราชบัญญัติหน้าที่กรมต่าง ๆ ขึ้น พร้อมกับแต่งตั้งผู้ที่มีความเหมาะสมเข้าดำรงตำแหน่ง ให้ปฏิบัติหน้าที่ราชการใน 6 ตำแหน่งตามแบบอย่างกรุงเทพฯ โดยทรงแบ่งหน้าที่ของกรมต่าง ๆ ดังนี้

กรมมหาดไทย

มีเจ้าราชบุตรเป็นผู้บังคับการ ทำหน้าที่ดังต่อไปนี้

1. วาการหัวเมือง แลแขวนแขวง แก่บ้าน ทั้งปวง
2. รักษาเสนาบดีสามะโนครวั้ทั้งแผ่นดิน
3. รักษาป้อม คู เชื้อนเมือง ทายน้ำดำคลอง ถนนหนทาง และการก่อสร้างซึ่งเป็นของสำหรับแผ่นดิน
4. ระวังรักษาดูจะคิดรายคิด้ภายในบ้านเมืองทั่วไป
5. มีหน้าที่พนักงานกำกับตรวจตราระวังรักษาอย่างธรรมเนียมทุกพนักงานให้เป็นไปตามการ ท่องรูสรพสารบาญชีต่าง ๆ ท้าวพระยาผู้ใดจะบิดชอบไม่ได้ และเป็นหัวหน้าในสนาม ไค้ประชุมปรึกษาราชการและการกระทำทุกอย่างต้องรับผิดชอบในความผิดที่เกิดขึ้นในกรมต่าง ๆ ซึ่งตนใคร่เห็นพอจะแก้กันได้ มิไค้แก้กันฤไค้ตรึกตรองให้รอบคอบ และเป็นผู้สำหรับรับหนังสือแลปรึกษาราชการทำการทุกอย่าง ซึ่งขาดลงจะขอให้ทำที่ขอบควยราชการ

กรมทหาร

มีเจ้าสุริยจางวางเป็นผู้บังคับการ ทำหน้าที่ดังต่อไปนี้

1. วาการหัวเมืองคานรายรอบอาณาเขต
2. วาการทหารยุโรปให้มีให้เป็นตามทางราชการ
3. รักษาบาญชีคนฉกรรจ์กำลังเมือง
4. รักษาอาวุธต่าง ๆ และคิการทัพศึก
5. รักษาใบบอกและศุภอักษรของท้าววาควยการทัพศึก และแผนที่บ้านเมืองที่คิคต่อกับเมืองปัจจามิตร

กรมคลัง

มีพระยาศรีอักษรมเป็นผู้บังคับการ ทำหน้าที่ดังต่อไปนี้

1. รักษาเงินและทรัพย์สินสิ่งของซึ่งเป็นของแผ่นดินมีอายุชั้โดยมั่นคง
2. เรียกเก็บซึ่งสรรพเงิน ช่วยภาษีอากรทั้งปวง แต่เจ้าจำนวนให้สำเร็จตามงวดปี
3. จ่ายเงินในราชการตามกำหนดแบบแผนโดยเสมอ
4. รวบรวมสอบตรวจ ภาษีเงินรายจ่าย และซากเหลือคงในปีหน้า
ทอดเถา ๆ ถวายบอกส่งกรุงเทพ ฯ ทุกปี
5. จัดการผ่อนผันภาษีอากรให้เป็นประโยชน์แก่แผ่นดินยิ่งขึ้นไป นอก
จากภาษีอากรที่กักขังและมีพระราชบัญญัติห้าม และได้ชำระวากฉาวสรรพการที่เกิดวิวาท
ควยการภาษีอากรทั้งปวง

กรมวัง

เดิมมีเจ้าน้อยลานดอกไม้เป็นผู้บังคับการ แต่ถึงแก่กรรม หนานมหายศได้
บังคับการต่อมา ทำหน้าที่ดังต่อไปนี้

1. รับราชการในคุ้มพระเจ้าหลวง และรักษาบัญชีช่าง มา โค
กระบือ รักษาของในพระองค์ และของแผ่นดินควย
2. เป็นเจ้าพนักงานรับแขกเมืองและจ่ายเสปียงอาหาร
3. เป็นผู้ถือบัญชีคนต่างเมืองมา นอกจากคนในบังคับที่มีหนังสือ
เดินทางติดตัวตามสัญญาทางพระราชไมตรี
4. รักษาเกียรติยศ เจ้านายราชตระกูล และว่าความที่เกี่ยวของ
ควยเชื้อพระวงศ์
5. เป็นผู้จัดการพระราชพิธีต่าง ๆ และรักษาเครื่องบริโภคทั้งปวง

กรมนา

เดิมมีเจ้าน้อยยศ บุตรเจ้าอุปราช เป็นผู้บังคับการ แต่ถึงแก่กรรม
เจ้าน้อยสิงห์คำ ได้บังคับการต่อมา ทำหน้าที่ดังต่อไปนี้

1. มีหน้าที่เป็นพนักงานรักษาป่าไม้ และบาญชีไร่นา ป่าสวน โค
กระบือ
2. เป็นเจ้าพนักงานออกใบอนุญาต ที่ดินให้ราษฎรทำไร่นาและเก็บ
ของป่า
3. ใ้ควา ใ้เก็บสรรพากรทั้งปวง
4. ใ้บังคับบัญชาความอันเกิดด้วยที่ดิน
5. รักษาเสปียงกำลังเมือง

กรมยุติธรรม

มีเจ้าน้อยหน่อเมือง เป็นผู้บังคับการ ทำหน้าที่ดังต่อไปนี้

1. บังคับกองตระเวน โปลิส คำนชั้นหนึ่ง ซึ่งรักษาโจรผู้ร้าย
ทั้งปวง
2. เป็นเจ้าหน้าที่คดีอาณ ป้องกันโจรผู้ร้ายมิให้กระทำเบียดเบียน
แก่ราษฎร
3. เมื่อเกิดโจรผู้ร้ายขึ้นแห่งใด ต้องคดีอาณจับเอาตัวโจรผู้ร้าย
มากระทำโทษให้จงได้
4. ตรวจรักษาความยุติธรรมในโรงศาล และหัวเมืองให้เป็นไป
โดยชอบโดยควร
5. แต่งทนายว่าความแผ่นดิน และราษฎรที่หาที่พึ่งมิได้
6. นั่งฟังชำระความชี้แจงอย่างธรรมเนียมฝ่ายลาวแก่กระลาการ
ใหญ่ศาลต่างประเทศ

7. รักษานักโทษ และลงโทษแกมทำผิด¹

การจัดหน้าข้าราชการทั้ง 6 ตำแหน่งของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรนี้ ถึงแม้ว่าระเบียบราชการบางอย่างยังไม่รัดกุม และหน้าที่ต่าง ๆ ยังสับสน กวากาย อยู่บ้างก็ตาม แตกกันว่าเป็นการวางรากฐานในการปฏิบัติราชการที่มีระเบียบแบบแผนกว่าเดิม เป็นที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งว่า ตำแหน่งผู้บังคับการแต่ละกรมทรงแต่งตั้งขึ้นนั้น ส่วนใหญ่เป็นเจ้านายที่มีอายุน้อย และไม่ใช่ว่าเจ้านายชั้นสูงแต่อย่างใด ยกเว้นกรมมหาดไทย ซึ่งมีเจ้าราชบุตรเป็นผู้บังคับการ ทั้งนี้ คงเป็นเพราะทรงเห็นว่าคนหนุ่มเหล่านั้นเป็นผู้ที่มีความตั้งใจที่จะปฏิบัติหน้าที่ราชการ ซึ่งจะเป็นผลดีกว่าการแต่งตั้งเจ้านายชั้นสูงที่ขาดความสนใจในการทำงาน อย่างไรก็ตาม ตำแหน่งผู้บังคับการแต่ละกรมนั้นต้องขึ้นกับ เจ้าราชบุตร ผู้ซึ่งดำรงตำแหน่งผู้บังคับการกรมมหาดไทยอีกคนหนึ่ง และเพื่อให้การบริหารงานในแต่ละกรมเป็นไปโดยเรียบร้อย และสอดคล้องกัน กรมหมื่นพิชิตปรีชากรจึงทรงบังคับให้ผู้บังคับการทุกกรมไปทำงานที่ เค้าสนามหลวงทุกคน ห้ามมิให้นางานในหน้าที่รับผิดชอบไปทำที่บ้านของตน รวมทั้งห้ามนำเอกสารต่าง ๆ ในราชการไปเก็บไว้ที่อื่น นอกจากที่เค้าสนามหลวง² และในระยะแรกนี้ ถึงแม้ว่าจะทรงเรียบเรียงระเบียบวิธีปฏิบัติงานในหน้าที่แต่ละตำแหน่งไว้แล้วก็ตาม เพื่อให้การดำเนินงานในระยะแรกเป็นไปด้วยดีตามแบบแผน กรมหมื่นพิชิตปรีชากรได้แต่งตั้งให้ข้าราชการกรุงเทพฯ เข้าช่วยกำกับราชการในตำแหน่งหน้าที่สำคัญ ๆ คือ ให้นายแย้มมหาดเล็กช่วยราชการกรมมหาดไทย ให้หลวงอภิบาลประเพณี ช่วยราชการกรมยุติธรรม แล ให้ขุนประชาคัตถิจ ช่วยราชการกรมนา ในส่วนที่เกี่ยวกับการป่าไม้³

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/89 หนังสือนายแย้มมหาดเล็กช่วยราชการทุกตำแหน่งเมืองนครเข็ญ ถึงพระยาเพชรพิไชย ขาหลวงใหญ่ ลงวันที่ 12 ก.ค.2431

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/88 หนังสือพระเจ้าอนงยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร กราบบังคมทูล ค.

³ ค.

ทั้งนี้เพราะข้าราชการจากส่วนกลางดังกล่าวเป็นผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับการบริหารงาน
เหล่านั้น และสามารถทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาและให้คำแนะนำขอราชการที่มีการติดขัดได้

หลังจากที่กรมหมื่นพิชิตปรีชากรได้วางรากฐานการปกครองในเมืองเชียงใหม่
เป็นที่เรียบร้อยแล้ว ทรงดำริที่จะให้หัวเมืองอื่น ๆ ในมณฑลลาวเฉียงมีการปฏิรูปการ
ปกครองตามแบบของเมืองเชียงใหม่ให้ทั่วทุกเมือง ดังนั้น ในระยะต่อมาจึงทรงจัดส่ง
ข้าราชการกรุงเทพฯ ที่มีความรู้ในราชการเกี่ยวกับหน้าที่ 6 ตำแหน่งออกไปช่วยจั
ดราชการ ณ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน และเมืองอื่น ๆ อีก โดยเมืองลำปาง
รับสั่งให้ หลวงวิสุทธสาธิต ขุนสันหการโกศล ขุนสุภาภรณ์ ไปช่วยจัดราชการ
เมืองลำพูนรับสั่งให้หลวงอนุรักษ์ภูเมศ กับ จาเชม่ง สัตริยาวัช ไปช่วยจัดราชการ
นอกจากนั้นรับสั่งให้ ขุนประจักษ์กิจ หลวงสิทธิสาแดงรณ พระยาเด็ก ชาย ออก
ไปจัดราชการเมืองยวม เมืองแม่นยวม และเมืองแม่อองสอน อีกด้วย¹

๒.๓ การปรับปรุงด้านภาษีอากร

เมื่อกรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จขึ้นไปถึงเมืองนครเชียงใหม่ พระองค์
เห็นความสับสนไม่เป็นระเบียบของการจัดเก็บภาษีของเมืองเชียงใหม่มากมายหลาย
ประการ ซึ่งทำให้เกิดการรวบไหล่มาก อีกทั้งการขาดคนเอาใจใส่ดูแลในการจัดเก็บ
ภาษี ก็ยังให้แผนดินขาดรายได้อีกด้วย ดังนั้น จึงทรงดำริที่จะปรับปรุงระเบียบและ
วิธีการ การจัดเก็บภาษีขึ้นใหม่ จะเห็นได้จากหนังสือที่กรมหมื่นพิชิตปรีชากรกราบทูล
กรมหมื่นเทวะวงษ์วโรประการตอนหนึ่งว่า

"...ว่าด้วยการในเมืองเชียงใหม่ แลลำพูน ลำปาง นาจันท์
แต่อาจะจัดการอะไร ๆ เป็นต้นว่า ภาษีอากร ก็ชักด้วยเจ้าเชียงใหม่
เจ้าลำพูนนัก ด้วยการภาษีอากรอะไรก็เก็บเต็มที่ จะไปลดอนก็ไม่ได้

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/88 หนังสือพระเจ้าน้องยาเธอ
กรมหมื่นพิชิตปรีชากร กราบบังคมทูล ก.

ถ้าทำอะไรให้ได้อะไรไปก็จะจิตใจ แลจำเป็นต้องคิดจัก...."¹

จากคำกราบบังคมทูลของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรนี้จะเห็นว่า เรื่องการเงินเป็นเรื่องละเอียดอ่อน เพราะถ้าหากกระทำไปไม่รอบคอบแล้ว ก็อาจจะเกิดการกระทบกระทั่งกับบรรดาเจ้านายได้ อย่างไรก็ตามทรงเห็นเป็นเรื่องจำเป็นที่จะต้องจัดระเบียบการเก็บภาษีอากรขึ้นใหม่ให้ได้ เพราะจะได้นำเงินที่ได้จากการเก็บภาษีนี้นั้นมาเป็นรายได้สำหรับใช้จ่ายในการปรับปรุงบ้านเมืองในคานอื่น ๆ

ปัญหาการเงินที่จะใช้ในการปรับปรุงบ้านเมืองนี้ นับว่าเป็นเรื่องสำคัญ เพราะในการที่จะปรับปรุงบ้านเมืองใหม่ระเบียบแบบแผน นั้นจำเป็นที่จะต้องใช้งบประมาณท้องถิ่นมากกว่าเดิม แต่ทางรัฐบาลไม่สามารถที่จะหาเงินมาเพื่อการนี้ให้พอเพียงได้ ที่แล้วมาจึงเป็นหน้าที่ของชาหลวงที่จะหาวิธีจัดเก็บภาษีตามหัวเมืองต่าง ๆ เพิ่มขึ้น สำหรับหัวเมืองลานนาไทยนี้ เมื่อครั้งพระยาเทพประชนขึ้นไปกำกับราชการอยู่ ณ เมืองเชียงใหม่ ได้ทำสัญญากับเจ้าเมืองเชียงใหม่ ลำปาง และลำพูนว่า เงินรายได้ทั้งหมดของแต่ละหัวเมืองที่ได้จาก ศาตอไม้สัก และภาษีอากรอื่น ๆ จะแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ยกถวายกรุงเทพ ฯ ส่วนหนึ่ง อีกสองส่วนเป็นของเจ้าเมืองนั้น ๆ แต่ถึงจะมีการตกลงดังกล่าวแล้วก็ตาม รายได้ที่ยกเป็นส่วนของแผ่นดินนั้นก็ยังไมเพียงพอที่จะนำไปใช้ในการปรับปรุงบ้านเมืองได้ โดยเฉพาะเมื่อกรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จขึ้นไปจัดราชการโดยแบ่งแยกตำแหน่งต่าง ๆ ออกเป็น 6 ตำแหน่งนั้น จำเป็นที่จะต้องใช้งบประมาณขึ้นอีกหลายเท่า ในขณะที่ทรงพบเห็นการขาดระเบียบในการจัดเก็บภาษี มีการรวบไหลมาก ถึงกับทรงกล่าวว่า "เงินภาษีนี้ออกกันเป็นชั้น ๆ ที่เดียว "² ด้วยเหตุนี้จึงทรงตั้งพระทัยที่จะปรับปรุงวิธีการจัดเก็บภาษีให้รัดกุมยิ่งขึ้น ถึงแม้จะเป็นการเสี่ยงต่อการกระทบกระทั่งกับบรรดา

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/88 เรื่องรายงานกรมหมื่นพิชิตปรีชากร เรื่องจัดราชการเชียงใหม่ ลำพูน และลำปาง ลงวันที่...เดือน พฤษภาคม ร.ศ.103

² ค.

เจ้านายบุตรหลานบ้างก็ตาม สถานการณ์การเงินเมื่อแรกที่กรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงเสด็จขึ้นไปถึงเมืองเชียงใหม่ ใน พ.ศ.2427 นั้น เงินรายได้ที่เป็นส่วนของแผ่นดินทั้งเมือง เชียงใหม่ เมืองลำปาง และเมืองลำพูน รวมกันเป็นเงิน 100,576 รูปี¹ ซึ่งยังไม่เพียงพอต่อความต้องการของการปกครองแบบใหม่ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรจึงทรงวางแผนที่จะปรับปรุงการเก็บภาษีใหม่ทั้งหมด โดยทรงมีพระดำริจะให้ข้าราชการฝ่ายกรมคลังเป็นผู้จัดเก็บภาษีเองทั้งหมด ยกเลิกวิธีการเก็บโดยบรรดาเจ้านายบุตรหลานแต่ละคน โดยจะแบ่งเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งจะแบ่งให้กับเจ้าเมืองและเจ้านายบุตรหลานในแต่ละเมือง อีกส่วนหนึ่งจะนำไปใช้ในราชการ 6 ตำแหน่ง ในชั้นแรกนี้ทรงคำนวณรายได้ตามแบบของพระองค์ไว้ดังนี้

1. เงินค่าภาษีอากรต่าง ๆ	100,000	รูปี
2. เงินค่าตอไม้	60,000	"
3. เงินคานา	40,000	"
4. เงินค่าที่	15,000	"
รวม	215,000	รูปี

จากเงินรายได้ประมาณ 215,000 รูปีนี้ ทรงมีแผนจะนำไปใช้จ่ายสำหรับราชการ โดยแบ่งเป็น เงินพระคลังข้างที่ และแจกเบี้ยหวัด เงินเดือนข้าหลวง และใช้สำหรับสนามเป็นเงิน 105,264 รูปี ส่งพระเจ้าเชียงใหม่ และบรรดาเจ้านายบุตรหลานเป็นเงิน 109,600 รูปี รวมเป็นเงิน 214,864 รูปี เมื่อหักออกจากเงินรายได้แล้ว ยังจะเหลือเงินอยู่อีก 136 รูปี²

ตัวเลขที่ทรงคิดคำนวณไว้นี้ จะทำให้รายได้ของแผ่นดินเพิ่มมากขึ้นกว่าวิธีการที่โซมาแตกอน แต่การที่จะทำรายได้ให้ใกล้เคียงตามตัวเลขดังกล่าว จะต้องมีการ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/85 เรื่องรายงานกรมหมื่นพิชิตปรีชากร เรื่องการจัดราชการ เชียงใหม่ ลำพูน และลำปาง ลงวันที่...เดือน พฤษภาคม ร.ศ.103

² ค.

ปรับปรุง จำนวน และพิศัตถาภาณีเสียใหม่ ดังนั้นในชั้นแรกจึงทรงให้ยกเลิกภาณี
อากรในเมืองเชียงใหม่ที่มีอยู่แต่เดิมทั้งหมด แล้วจัดตั้งขึ้นใหม่ให้เหมาะสม ภาณี
ใดที่เคยเก็บซ้ำกันหลายต่อหลายเลิก ภาณีบางอย่างที่ยังไม่เคยมีก็โปรดให้ตั้งขึ้นใหม่
ในเรื่องนี้จะเห็นจากรายงาน พระยาราชธัมมการากรกราบทูลพระเจาบรมวงศ์เธอ
เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ว่า

"....พระเจาองยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงพระราชดำริ
จัดให้มีพนักงานในเมืองนครเชียงใหม่ หกตำแหน่ง และให้ทรงให้
เลิกถอนภาณีที่พระเจานครเชียงใหม่ได้ตั้งไว้แต่เดิม ที่เป็นการ
กักเก็บสองซ้ำ ภาณีใดที่ควรไว้ก็คงไว้ แล้วจัดตั้งเพิ่มเติมขึ้น
อีกบ้าง...."¹

เมื่อทรงยกเลิกภาณีที่มีอยู่ในเมืองเชียงใหม่ทั้งหมดแล้ว ได้ทรงให้มีการเปิดประมูล
ภาณีขึ้นมาใหม่ ซึ่งในระยะแรกมีผู้มาประมูลภาณี 5 อย่างคือ ภาณีสุกร ภาณีสุรา
ภาณีครึ่ง ภาณีนา และสมพัคชรตนไม้ 4 อย่าง²

ในระยะต่อมากรมหมื่นพิชิตปรีชากรได้ทรงตราพิศัตถาภาณีเพื่อบังคับใช้
ในหัวเมืองล้านนาไทยทั้งปวงขึ้น เพื่อเป็นการเพิ่มรายได้ให้กับแผ่นดิน โดยทรง
จำแนกชนิดของสิ่งของที่จะต้องเสียภาษีอากรไว้ดังนี้คือ

ข้อ 1 อากรค่าสิ่งของที่เกิดในแผ่นดินเป็นของบ้านเมือง ไม่ชอบสัก
เก็บแต่เจ้าของป่า ผู้ขายไม้ยืนต้น ตามราคาไม้ที่ขายได้ 4 เอา 3
ไม้คนต่าง ๆ โตตั้งแต่ห้าก่าขึ้นไป เป็นไม้สำหรับเมืองที่เกิดไม้ ผู้ใดจะ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.99/2 หนังสือพระยาราชธัมมการากร
กราบทูลพระเจาบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ ลงวันที่ 7 ๓ 3 ค่ำ
ปีวอก จอศก.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.99/3 รายงานหลวงอนรักษ์ภเบศ
กราบทูลพระเจาบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ ลงวันที่ 4 ๓ 3 ค่ำ
ปีวอก จอศก

ตัดต่อซ้อตสวนามเมืองนั้น และผู้ที่เอาผลประโยชน์จาก ผ่าง
สี่เสียด ไม่น้อม ไม่น่า บ้าง แร คีลา เพชรพลอย ถานหิน
น้ำมันดิน ของในแผ่นดิน ต้องขออนุญาตและเสียภาษีตามพิกัต

ขอ 2 ผู้เก็บของในป่าต้องเสียใบอนุญาต เฉพาะตัวตามของที่
จะเก็บคือ

- ก. เจาะเต็งรัง ยาง เอน้ำมันปีหนึ่งคนละ 2 แอบ หรือ
เก็บชัน กำนาน ยางไมต่าง ๆ ปีหนึ่งคนละ 1 แอบ
- ข. ข่ายหรือรับจ้างตัด หวาย ฟืน ไม้ ไม รวก
เก็บขน ปีหนึ่งคนละ 2 แอบ
- ค. จับ ขา นก สัตว์ใหญ่ ในทุ่ง ในป่าที่สวนาม
ปีหนึ่งคนละ 2 แอบ
- ง. ตัดฟันไม้ขนสีก ปีหนึ่งคนละ 4 แอบ
- จ. เผาถ่านต่าง ๆ ปีหนึ่งคนละ 3 แอบ

ขอ 3 คาที่คืนที่ผู้จะหวงไว้โซสอยแต่ผู้เคียวมิให้ผู้อื่นอาศัย
ต้องเสียดังนี้

- ก. ปลุก ชาว ไม้มลุนนอกพิกัต กว้าง 20 วา ยาว 20 วา
เงินปีละ กิ่งแถบ
- ข. ที่คืน หนองน้ำ ลำคลอง หวงไว้โซอย่างอื่นคือ ปลุกโรงเรือน
แฉ่งสิ่งของที่ไม่ได้เสียค่า ตามพิกัตอื่น กว้าง 10 วา ยาว 10 วา
เงินปีละ กิ่งวัน

ขอ 4 อากรสำหรับสิ่งของเป็นสิ่งอย่างจะเป็นของเกิดในป่าก็ดี
ปลุกสร้างไว้ในที่ ๆ เสียค่าที่แลวกี้ ผู้จะเอาของนั้นเป็นประโยชน์ตน
ต้องเสียค่าอากรดังนี้

ก. ครังติดไม้ ผลหมากเก็บกิ่งหนึ่ง จะเสียเป็นเงินเป็นของก็ได้

ข. ปลุกขนุน	1 คน	1 วัน
ปลุกมะพร้าว	4 คน	1 "
ปลุกมะม่วง	2 คน	1 "
ปลุกมะปราง	2 คน	1 "
ปลุกมะขาม	2 คน	1 "
ปลุกสมตาง ๆ ที่มีผล	6 คน	1 "
ปลุกฝาย	20 คน	1 "
ปลุกทับทิม	6 คน	1 "
ปลุกสมโอ	3 คน	1 "
ปลุกมะไฟ	6 คน	1 "
ปลุกยาสูบ	100 คน	1 "
ปลุกคนเมียง	5 คน	1 "

ข้อ 5 สิ่งของต้องห้าม ซื่อขายแลทำไวไซใดแต่ที่มีอนุญาตของ
ผู้ปกครอง เฉพาะสิ่งนั้น ๆ คือ

ก. ดินประสิว	เก็บ	1 แดบ
ข. กำมะถัน	เก็บ	1 "
ค. ดินไฟ ดินปืน	เก็บ	1 "
ง. ปืนต่าง ๆ	เก็บ	1 "
ช. อาวุธ เหล็ก-ทอง มีคม-แหลม	เก็บ	1 "
ฉ. ทั้งตัวทั้งความยาวกว่าศอก 1		
ช. ตะกั่ว แลกระสุนปืนต่าง ๆ	เก็บ	1 "
ฉ. ยาพิษ ยาเบื่อ ต่าง ๆ	เก็บ	1 "
ซ. ฝิ่น	เก็บ	1 "

ขอ 6 ภาษีที่เก็บขึ้นในอาเภอช่อราษฎรชาญแทนเคียว

ก. น้ำตาลทรายขาว	หาบละ 5 วัน 2 อัฐ
ข. น้ำตาลทรายแดง	หาบละ 2 วัน 4 อัฐ
น้ำตาลทรายแข็ง 100 ทะนาน 100 ทะนาน 5 วัน 2 อัฐ	
ข. น้ำอ้อย ขึ้น	100 ทะนาน 1 แดบ
น้ำอ้อยเหลว	125 ทะนาน 5 วัน 6 อัฐ
ค. ปูนศิลา ปูนหอย	10 เอา 1
ง. ปุยฝ้าย เม็ด-บด	10 เอา 1
จ. พริกไทย	หาบละ 2 วัน 4 อัฐ
ฉ. ปลาตากอบย่าง	10 เอา 1
ช. ถั่วตากอบย่าง	12 เอา 1
ฌ. กุ้งแห้ง	12 เอา 1
ซ. งาเม็ด	12 เอา 1
ญ. น้ำมันถั่ว	
น้ำมันหมู	
น้ำมันงา	
น้ำมันมะพร้าว	10 เอา 1
น้ำมันปลา	
น้ำมันลูกไม้อื่น ๆ	
ฎ. ไหม	12 เอา 1
ฏ. เส้าต่าง ๆ ทำกว่า 5 ก้างมา	10 ชัก 1
ฐ. ไม้หนา ไม้กระดาน	10 ชัก 2
ฑ. ซี่ผึ้ง	15 เอา 1
ฒ. ไซสัตว์ต่าง ๆ ที่หาบละ 1 แดบ	2 วัน 4 อัฐ
ณ. ถานต่าง ๆ	10 ชัก 1

ค. ยาสบ	10	ชัก	1
ค. เหล็กต่าง	ที่หาละ	1	แถบ
	2	วัน	2
ด. ใบเมี่ยง	10	เอา	1
ท. สุก	ตัวละ	กึ่ง	แถบ

สินค้าเหล่านี้ถ้าได้เสียภาษีที่กรุงเทพ ฯ ถ้า 100 ชัก 3 แล้ว ไม่ต้องเสีย
ภาษี และของที่ลูกค้าจะซื้อลงไปขายที่ใด โรงภาษีกรุงเทพ ฯ ลงไปไม่ต้องเสียภาษี

- ขอ 7 ภาษีค่าแรงทำแลปลูกสร้างของข้างสิ่งบางอย่างซึ่งต้องพักภาษี
- ก. ไฟ แลเครื่องเล่นการพนันต่าง ๆ 10 เอา 4 ชักเมื่อขายตามราคา
- ข. มาก เรือ โกลน 10 ชัก 2
- ค. หีบ หีบ ฝ่าย หีบหนึ่ง ปีละ 4 วัน
- ง. หีบ หีบ ออยหีบหนึ่ง ปีละ 2 แถบ
- จ. เรือมันทุกสินค้าขายประจำตั้งแต่ 2 เดือนขึ้นไป
เสียภาษีสละหนึ่งปีหนึ่ง ตามเรือยาว สกอละ 2 วัน 4 อัฐ
- ฉ. โรงร้าน ตึก ที่ไว้สินค้า เจ้าของทำเป็นที่ค้าขาย
ถ้าที่ไว้สินค้าในหลังหนึ่งมีสินค้าที่มีราคาต่ำกว่า 10 แถบ
ขึ้นไปให้เรียกเอาภาษีแก่ผู้ไว้ กวาง 1 วา ยาว 1 วา
ปีละ 1 วัน
- ช. ถ้าเป็นโรงเรือนมีเจ้าของทำให้อ่อนเช่า
ให้เรียกภาษีแก่ผู้ใดเช่า 12 ชัก หนึ่งกึ่ง
- ซ. เตาทำเงิน ทำทอง เตาหนึ่ง ปีละ 6 แถบ
- ฌ. เตาเผา ปูน อัฐ กระเบื้อง ปีหนึ่ง เตาละ 5 แถบ
- ญ. สุรา เมไร ทั้งปวง เก็บตามแรงสุรา เหมือนอย่าง
ขอมบังคับที่กรุงเทพ ฯ

ขอ 8 ภาษีที่จะต้องเสียเมื่อลูกค้าจะเอาออกไปจากพระราชอาณาเขต
เสียแต่เมื่อจะเอาออกไป ดังนี้ ลองกรุงเทพ เรียกไม่ได้

1. งามาง	หาบละ	60 บาท
2. รง	"	6 "
3. นรมาค	"	50 "
4. กระวาน	"	14 "
5. เรว	"	6 "
6. หอยแมงภู่	"	1 "
7. ชนบกกระทุง	"	2 บาท 2 สลึง
8. หมากร้าง	"	1 "
9. กรักชี	"	2 สลึง
10. หุปลาสาว	"	6 "
11. หุปลาคำ	"	3 "
12. หางนกยูง	รอยละ	10 บาท
14. กระตุกโคกระบือ	หาบละ	3 หุน
15. หนังแรด	"	2 สลึง
16. หนังเฒ่า	"	1 สลึง
17. อกเตา	"	1 บาท
18. กระดองตะพานน้ำ	"	1 บาท
19. ปลิงทะเล	"	3 "
20. กะเพาะปลา	"	3 "
21. รัตนกชน	10	เอา 2
22. ปีกนกกระเต็น	รอยละ	6 บาท
23. สีเสียด	หาบละ	2 สลึง
24. เป้ง	"	2 สลึง

25. พงทราย	หามละ	2 สลึง
26. ก่ายาน	" 4 บาท	
27. เป็ดอกทางไหล	"	2 สลึง
28. เนื้อไม้	" 2 บาท	
29. หนึ่งกระเบน	" 3 "	
30. เขากวางแก่	"	1 สลึง
31. เขากวางอ่อน	10 เอา 1	
32. หนึ่งกวาง	รอยละ 8 บาท	
33. หนึ่งทราย	หามละ 3 บาท	
34. เอนเนื้อ	" 4 "	
35. หนึ่งโค กระบือ	" 1 "	
36. กระตูกช้าง	" 1 "	
37. กระตูกเสือ	" 5 "	
38. เขากกระบือ	" 1 สลึง	
39. หนึ่งช้าง	" 1 "	
40. หนึ่งเสือ	ชิ้นละ 1 บาท	
41. เกล็ดลิ้ม	หามละ 4 บาท	
42. ครั่ง	" 1 บาท 1 สลึง	
43. ป่านใบ	" 1 บาท 2 สลึง	
44. ปลาแห้ง	" 2 บาท 2 สลึง	
45. ปลาใบไม้	" 1 บาท	
46. ฝาง	" 2 บาท 1 เฟื้อง	
47. เนื้อเค็มแห้ง	" 2 บาท	
48. เป็ดอกโปลง	" 1 สลึง	
49. ไม้แดง	" 1 บาท 1 สลึง	

50. ไมคำ	หาบละ 1 บาท 1 สลึง
51. ขาวสาร	เกวียนละ 4 "
52. ขาวเปลือก	" 2 "
53. สุกกร	ตัวละ 1 แลบ
54. กระบือ	" 4 "
55. โค	" 3 "

ข้อ 9 ภาษีสินค้าต่าง ๆ ที่ลูกค้าจะเอาเข้ามาในพระราชอาณาเขต
ถ้าต้องควยพิกัดชั้นในที่มิอยู่ในบ้านเมือง ต้องเก็บตามพิกัด ไม่นำ 100
ชัก 3 ถ้าเป็นสินค้าอื่น ๆ นอกออกไป ต้องเสียภาษีเมื่อเอาเข้ามา
ร้อยละ สาม สินค้าเข้ามาทางปากน้ำ เสียภาษีกรุงเทพ แล้วไม่เรียก¹

การปรับปรุงภาษีอากรตามแบบอย่างของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรนี้ ทำให้
รายได้ของแผ่นดินเพิ่มขึ้นอีกมากมาย เพราะการจัดเก็บภาษีโดยข้าราชการกรมคลัง
เป็นผลให้ภาษีไม่มีการรั่วไหล และเงินรายได้ของแผ่นดินทั้งหมดมิได้ตกเป็นของ
บรรดาเจ้านายบุตรหลานดังเช่นแต่ก่อน หากแต่เป็นเงินของแผ่นดิน ซึ่งจะมีการ
แบ่งปันให้บรรดาเจ้านายบุตรหลานทั้งหลายครั้งหนึ่ง

เรื่องการเงินของเมืองนครเชียงใหม่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ทรงสนพระทัยเป็นอย่างมาก เพราะทรงเห็นว่าในบรรดาหัวเมืองเหนือ
ทั้งปวงนั้น ถ้าหากได้มีการจัดการทางด้านการเงินให้เป็นระเบียบแบบแผนแล้ว จะทำ
ให้ผลประโยชน์ของแผ่นดินเพิ่มพูนขึ้นเป็นอันมาก เมื่อกรมหมื่นพิชิตปรีชากรถวาย
รายงานการปรับปรุงทางด้านภาษีอากร ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว จึงกับมี
พระบรมราชโองการให้เจ้าเมืองเชียงใหม่ทำบัญชีการเงินเกี่ยวกับภาษีทั้งหมด

¹

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/193 เรื่องพิกัดภาษีมณฑลพายัพ

รายงานให้ทรงทราบทุก ๆ สามเดือน ดังจะเห็นจากใบบอกเมืองเชียงใหม่ซึ่งกล่าวถึงความสนพระทัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

".....เมื่อถึงกำหนดสามเดือนให้เจ้าพนักงานบัญชีสินค้าเข้า-ออก และบัญชีภาษีที่เก็บได้มากน้อยเท่าใด แล้วให้ลงบัญชีตารางตามแบบอย่างที่ยังขึ้นมานั้น ส่งลงมา ณ กรุงเทพฯ ฯ ถ้าครบปีแล้วเมื่อใด ให้ลงบัญชีเป็นรายปี อีกฉบับหนึ่งส่งลงมา ณ กรุงเทพฯ..."¹

2.4 การปรับปรุงและแก้ไขปัญหาป่าไม้

กรมหมื่นพิชิตปริชากรทรงกล่าวไว้ในรายงานของพระองค์ว่า

"....ด้วยราชการในเมืองลำปางซึ่งเป็นการสำคัญที่จะต้องจัดทุกวันนี้ยังมีหลายอย่าง แต่การป่าไม้นั้นเป็นสิ่งสำคัญที่จะก่อเหตุอภัยความ เพราะการป่าไม้ที่ทำกันอยู่ในเมืองนี้ผิดแปลกกับการที่ใดเขาใจกัน ในกรุงเทพฯ ฯ เป็นอันมาก....."²

ข้อวิจารณ์ของพระองค์ดังกล่าวนี้นี้มีความจริงต่อปัญหาป่าไม้มิใช่เฉพาะแต่ในเมืองลำปางเท่านั้น แต่ในหัวเมืองอื่น ๆ อีกด้วย กล่าวคือ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้า ฯ ให้พระยาเทพประชนขึ้นไปแก้ไขปัญหาคความวุ่นวายเรื่องป่าไม้ที่เมืองเชียงใหม่ ในปี พ.ศ.2420 พร้อมกับให้วางระเบียบเกี่ยวกับการป่าไม้นั้น พระยาเทพประชนได้ขึ้นเงินค่าต่อไม้จาก 1 รูเปีย เป็น 3 รูเปีย และวางระเบียบไว้ว่า ถ้าหากจะมีการทำสัญญาการเช่าตัดฟันไม้ระหว่างเจ้านายบุตรหลานกับคนในบังคับแล้ว ต้องไปประทับตราขอขาลงที่สนามเสียบก่อน ดังที่กล่าวมาขแล้วเพื่อให้ข้าหลวงจะไดรับรู้ว่า ขอสัญญาที่มีต่อกันนั้นมีรายละเอียดอย่างไร ถ้าเกิดการ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.2 12 ก/18 ใบบอกเชียงใหม่ เรื่อง พระเจ้าอินวชิยานนทกราบบังคมทูลฯ ลงวันที่....เดือน.....พ.ศ.....

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/88 รายงานกรมหมื่นพิชิตปริชากร เรื่อง ราชการหัวเมืองลาวเฉียง ลงวัน 4 ฯ 6 ค่ำ ปี 1246
5

ฟ้องร้องขึ้น ข้าหลวงจะได้พิจารณาตัดสินไต่ถามทวง แต่หลังจากที่พระยาเทพประชน
 เลินทางกลับกรุงเพา แล้ว ระเบียบต่าง ๆ ที่วางไว้ก็ถูกละเลย เพราะบรรดา
 เจ้านายบุตรหลานหลักเลียงอยู่เสมอ คอยหาเหตุการไปประทับตราที่สวนมนั้น ทำ
 ให้บรรดาเจ้านายบุตรหลานเสียผลประโยชน์ คือต้องเสียภาษีส่วนหนึ่งให้แก่ทาง
 ราชการ ฝ่ายผู้เช่าก็เห็นว่าเป็นการยุ่งยากและลาซา เจ้าของป่าจึงซ่อนเร้นทำ
 สัญญากันเสียเอง จนเกิดปัญหาขึ้นใหม่ กล่าวคือ ไม่ทราบว่ป่าไม้ที่เป็นของตนนั้น
 แบ่งให้ใครเขาไปแล้วบ้าง บางครั้งให้สัญญาแก่ผู้เช่าสองรายในป่าเดียวกัน
 บางครั้งเมื่อเจ้าเชียงใหม่ไม่อยู่ เจ้านายบุตรหลานก็พากันออกอาชญาให้พวกคนใน
 มังคัมไปตัดฟันเอาเอง ส่วนการเก็บเงินค่าตอกเช่นเดียวกัน ไม่ได้มีการตรวจตรา
 กันแน่นอนว่าป่าใด ใครเป็นผู้ตัดฟัน ขำรายเมื่อเจ้านายท้าวพระยาผู้รับหน้าที่
 ตรวจป่า ขาดการเอาใจใส่ท่อนาที เป็นต้นว่าไม่ออกตรวจป่า ใช้วิธีถามเจ้าของ
 ป่า หรือถามผู้เช่าป่าไม่ว่า มีจำนวนเท่าใด แล้วมารายงานแก่สนามตามที่ตนสอบ
 ถามมา ขอบกพร่องนี้ทำให้รายได้ของแผ่นดินลดลงไปจากที่ควรจะได้ นอกจากนั้น
 ในการเก็บค่าตอกไม่ บรรดาเจ้านายบุตรหลานผู้เป็นเจ้าของป่า เมื่อเก็บค่าตอกได้
 แล้วยังไม่นำเงินมามอบให้สนาม กลับเก็บไว้ใช้เสียเองอีก ครั้นจะเป็นความกมึ
 การกิดสินบนเป็นทอด ๆ เพื่อปิดบังข้อเท็จจริงจากราชการ

ขอบกพร่องที่กล่าวมานี้ เมื่อกรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จขึ้นไปปรับปรุงการ
 ปกครอง ณ เมืองเชียงใหม่ ทรงแก้ไขปัญห โดยในระยะแรกทรงมอบหมายให้
 พระอัครพิศดาร ผู้เป็นข้าหลวงผู้ช่วย เมืองเชียงใหม่ ให้รวบรวมบัญชีค่าตอกไม้
 ของแต่ละปีมามอบให้พระองค์ และมอบหมายให้ พระพรหมบริรักษ์รวบรวมแผนที่
 ป่าไม้ของหัวเมืองลาวเฉียงทั้งหมดมามอบให้กับพระองค์เช่นกัน เพื่อทรงศึกษาข้อ
 เท็จจริง การไม่ปฏิบัติตามระเบียบที่พระยาเทพประชนเคยวางไว้ ทำให้
 ข้าราชการทั้งสองไม่สามารถจะทำตามรับสั่งของพระองค์ได้ จึงทรงคิดว่าต้อง
 จัดการเรื่องป่าไม้ใหม่อย่างเด็ดขาด ถึงกับทรงกราบทูล ๆ ว่า

"...ข้าพระพุทธเจ้าเห็นควยเกล้า ๆ ว่า การที่จะจัดการ (ป่าไม้) ในเมืองนครนี้ ทำแต่ต้น ๆ ง่าย ๆ ไม่ได้ จะจัดจะทำกรสิ่งใด ต้องตรวจจนตลอดถึงรากเงาเคาความ จึงจะจัดเอาเรียบได้ สิ่งซึ่งจะต้องการเป็นต้นในเวลานี้ ก็แผนที่และบัญชีป่าไม้กับแผนที่บ้านเมือง ปล่อยให้คนในบังคับ...."¹

เมื่อทรงมีพระดำริที่จะจัดการดังนี้แล้ว และเพื่อที่จะได้บัญชีแผนที่ป่าไม้ตามพระประสงค์ จึงทรงประกาศแก่เจ้านายบุตรหลานทั้งปวงว่า "ผู้ใดมีป่าไม้อยู่ที่ใด ให้มาบอกบัญชีแก่เจ้าพนักงานในกำหนดเท่านั้นวัน ถ้าพ้นนั้นไป ใครไม่มาบอก จะยกเอาป่านั้นเป็นของหลวง ถ้าผู้ใดเข้าตัดฟันหรือให้ผู้อื่นตัดฟันไม้ในป่าที่มีไต่ขึ้นบัญชี คนหนึ่งขึ้นไป จะบนให้ปรับไหม โดยฐานผู้รายลักของหลวง"² เมื่อได้ทรงประกาศไปแล้ว บรรดาเจ้านายเจ้าของป่าทั้งหลายต่างไต่มาขึ้นบัญชีป่าไม้ของตนเป็นจำนวนมาก ในครั้งนั้นทรงแต่งตั้งให้ขุนประกาศกิจ และขุนสันทการเป็นพนักงานรับบัญชีป่าไม้ เมื่อได้บัญชีป่าไม้ทั้งหลายมาแล้ว ไต่แยกบัญชีป่าไม้ที่จะตัดฟันออกเป็นป่า ๆ แต่ละป่าทำแผนที่ประกอบ โดยให้มีกำหนดเขตแดนแต่ละป่าให้แน่นอน นอกจากนั้นให้ทำรายละเอียดของแต่ละป่าอีกว่า เป็นป่าอย่างไร มีไม้เท่าใด ให้ใครทำแต่เมื่อปีเดือนใด พันเอง หรือ สัตยูหา หรือให้ผู้ใดทำได้ไม้ปีใดเท่าใด³

ในการจัดทำรายละเอียดของแต่ละป่านั้น ต้องใช้เวลามาก แต่หลังจากที่ไต่รายละเอียดมาแล้ว กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ไต่ทรงให้ออกหมายประกาศว่า

"....พระเจ้าน้องยาเธอ มีรับสั่งให้ข้าพระพุทธเจ้าออกหมาย

ประกาศว่า เจ้านายท้าวพระยาราชบุตรคนในประเทศนอกประเทศ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/88 ค.

² ค.

³ ค.

ให้ทราบทั่วกันว่า ตั้งแต่ ๑ ๕ คำ ปรีะกา ยังเป็นฉศก ห้าม
มิให้ผู้หนึ่งผู้ใด ทำการตัดฟันไม้ซดักในเขตแขวง เมืองนครเชียงใหม่
ลำปาง ลำพูน เมืองแพร่ เมืองน่าน นอกจากได้รับอนุญาตประทับ
ตราชาหลวงใหญ่ ซึ่งตั้งอยู่เมืองนครเชียงใหม่ นั้น เป็นอันขาด ถ้ามี
พียงยังขัดขึ้นลักถาน แลตัดฟันชักลากไม้ซดัก ฝ่าทำอันตรายแก่ไม้
ซดักในเขตแขวง ๕ เมืองนี้ แลคนหนึ่งขึ้นไป เจ้าพนักงานผู้
ได้ความจริง จะปรับไหมเอาไม้นั้นเป็นของแผ่นดินทั้งสิ้น บอกลา
ณ วัน 4 ๑ 3 คำ ปวอก ฉศก¹

การที่กรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงให้ออกประกาศห้ามการตัดฟันไม้ในหัวเมืองลาวเฉียงนี้
ก็เพื่อที่จะจัดการวางระเบียบแบบแผนใหม่ให้เรียบร้อยเสียก่อน แล้วจึงจะให้มีการ
เปิดประมูลทำสัญญาตัดฟันไม้กันภายหลัง หรืออีกนัยหนึ่งเท่ากับเป็นการเลิกอมสัญญา
เดิมทั้งหมด

ในเรื่องคดีความทั้งปวงที่เกี่ยวข้องของการป่าไม้ก็เช่นเดียวกัน ทรงออก
ประกาศให้คดีความมาร้องเรียนเสียแต่ภายในกำหนดเวลา ถ้าเลยกำหนดเวลาแล้ว
จะไม่รับพิจารณาใด ๆ ทั้งสิ้น และเมื่อทรงรับเรื่องราวกรณีพิพาทป่าไม้แล้ว ทรงได้
พิจารณาตัดสินเป็นราย ๆ จนเป็นที่เรียบร้อย หลังจากทรงจัดการเรื่องการป่าไม้ให้
เรียบร้อยแล้ว จึงได้แต่งตั้งให้ชนปราชญ์คึกเป็นเจ้าพนักงาน เป็นผู้ช่วยผู้ว่าการ
กรมฯ ทำหน้าที่รับในการที่เจ้าของป่าและผู้เช่าที่จะมาทำสัญญากันใหม่ในกำหนดเวลาที่
ทรงวางไว้ โดยให้ชนปราชญ์คึกเป็นผู้ออกตรวจป่าไม้แต่ละป่าที่จะทำสัญญากันนั้นว่า
มีรายละเอียดตรงกับข้อความในสัญญาที่มีต่อกันหรือไม่

เมื่อถึงกำหนดเวลาที่กรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงกำหนดให้มีการทำสัญญาให้เขา
ตัดฟันไม้กันใหม่ ได้มีพวกคนในบังคับ และบรรดาเจ้านายบุตรหลานทั้งหลายมาทำสัญญา
กันที่สนามเป็นอันมาก รายใดที่มีข้อตกลงเป็นที่เรียบร้อย ชาหลวงก็จะประทับตรา

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.93/3 รายงานหลวงอนุรักษ์มณฑล
กราบทูลพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราศนราดูร ลงวันที่ 4 ๑ 3 คำ
ปวอก ฉศก

วิถีไฟในสัญญาณนั้น เป็นการรับรู้ออกกลางของทั้งสองฝ่าย จึงจะทำการเข้าตัดพัน
ชักลากไม้ในป่าแต่ละป่านั้นได้

วิธีการดังกล่าวนี้ทำให้ปัญหาความยุ่งยากเกี่ยวกับเรื่องป่าไม้ลดน้อยลงไปมาก
นอกจากนั้นการปรับปรุงและวางระเบียบเกี่ยวกับการป่าไม้นี้ยังเป็นผลดีต่อการจัดเก็บ
ค่าตอบแทนอีกด้วย กล่าวคือในสัญญาที่ทำต่อกันระหว่างเจ้าของป่าและเขาจะบอก
จำนวนต้นไม้สักที่จะทำการตัดพันชักลากไว้นั่นเอง ซึ่งจำนวนดังกล่าวนี้ได้มีการตรวจ
ตราจากพนักงานตรวจป่าแล้ว ปัญหาเรื่องการรั่วไหลของภาษีอากรจึงหมดไปอีกด้วย
หนึ่งด้วย จึงนับว่าการปรับปรุงแก้ปัญหาด้านการป่าไม้ของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรนี้
เป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองอย่างใหญ่หลวง และจะเป็นแบบอย่างของการปรับปรุง
ป่าไม้ในระยะต่อมาอีกด้วย

2.5 การระงับรักษาความสงบสุขภายในบ้านเมือง

นอกจากกรมหมื่นพิชิตปรีชากรจะได้นำปรับปรุงบ้านเมืองในด้านต่าง ๆ
ดังที่กล่าวมาแล้วนั้น ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความทุกข์สุขของราษฎรทั่วไปก็ยังทรงเป็น
ห่วงบรรดาราษฎรทั้งปวง ดังจะเห็นว่าในขณะที่ทรงวางระเบียบแบบแผนในการ
ปรับปรุงบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองนั้น ยังทรงออกกฎหมายหรือระเบียบเพื่อควบคุมสังคม
ให้มีความสงบสุข ให้ราษฎรมีความกินอยู่ดี มีความปลอดภัยอีกด้วย

ยกตัวอย่างเรื่องการพนันเป็นคน กรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงเห็นว่าบรรดา
เจ้านายและราษฎรในเมืองเชียงใหม่ต่างนิยมในการเล่นการพนันเสียหลายทาง ๆ
มาก มีการเปิดบ่อนการพนันกันทั่วไป ซึ่งการที่บรรดาเจ้านายและราษฎรต่าง
ลุ่มหลงในการพนันนี้เป็นผลเสียหายแก่บ้านเมืองมาก กล่าวคือ บรรดาเจ้านายที่ติด
การพนันขาดความเอาใจใส่ต่อราชการ เจ้านายบางคนถึงขั้นเป็นเจ้าของบ่อนเสียเอง
ฝ่ายราษฎรก็ไม่สนใจต่อการทำมาหากิน การที่คนส่วนใหญ่ติดการพนันนี้ ทำให้บ้านเมือง
ไม่สงบสุข เกิดคดีชิงวิ่งราว ปล้นจี้กันโดยทั่วไป

ด้วยเหตุนี้กรมหมื่นพิชิตปรีชากรจึงทรงคิดที่จะปราบปรามการพนันทั้งปวงให้
หมดสิ้นไปจากหัวเมืองล้านนาไทยเสีย โดยโปรด ฯ ให้ออกประกาศแก่บรรดา

เจ้านายและราษฎรให้ทราบทั่วกันว่า ห้ามมีการเล่นการพนันทุกชนิด นอกจากในกรณีที่มีงานพิธีหรืองานประจำปีอื่น ๆ เท่านั้น แต่การจะเปิดบ่อนในงานดังกล่าว เจ้าของผู้จะเปิดบ่อนต้องมาขออนุญาตต่อสนามและจะต้องเสียภาษีหรือค่าธรรมเนียมการเปิดบ่อนจึงจะเปิดได้ ถ้าหากผู้ใดชักชวนเปิดบ่อนการพนันขึ้นมา ถ้าเจ้าพนักงานจับได้จะลงเสียค่าปรับให้กับทางราชการมากน้อยแล้วแต่นิสัยของการพนันนั้น ๆ ในเรื่องนี้จะเห็นได้จากหนังสือพระยาราชสมบัติการกราบทูลพระเจ้าอินทวิชยานันทว่า

"....ด้วยพระเจ้าอนงยาเชอกรมหมื่นพิชิตปรีชากร....โปรดเกล้าฯ มีรับสั่งว่า การบ่อนเบี้ยการพนันต่าง ๆ เป็นการชั่วร้าย ทำให้เกิดโจรผู้ร้าย แลราษฎรไ้ความฉิบหายสิ้นตัวเป็นทาสเป็นข้า และต้องรับอาญาแผ่นดิน ไ้ความอันตรายต่าง ๆ เสียมากหนักหนา.... เงินหลวงก็ไม่มากมายนัก หากควรจะให้ให้มื่อไปไม่ เพราะฉะนั้น ตั้งแต่บัดนี้ต่อไป ให้หาหลวงแลพนักงานกรมเมือง แลกรมพระคลังสำหรับเมืองตรวจตราวากลาวห้ามปรามอย่าให้เจ้านายราษฎรผู้หนึ่งผู้ใดเล่นการพนันขึ้นต่อ ซึ่งเป็นการเลื่องเคราะห์ร้าย มีไ้เสียเป็นอันขาด.....ถ้าไ้ความเป็นสัจยว่า มั่นใจในการเล่นพนันขึ้นต่อแก่กัน และคนเดียวกั้ หลายคนกั้ ไ้กั้กั้ เสียกั้กั้ ให้ชำระเอาเงินที่เล่นไ้เป็นของหลวงทั้งสิ้น ถ้าสิ่งใดเล่นแก่กันมีเกิมนัน ไ้เสียหนึ่งคราวหนึ่ง ค่าสามแถบลงมา ให้โทษคนหนึ่งเป็นเงิน 30 แถบ ถ้ากว่า 3 แถบถึง 10 แถบ ให้โทษคนละ 100 แถบ แล้วให้เขียนหลัง 30 ที่ เงินสินไหมนั้นให้ปันเป็น 4 ส่วน ให้แก่ผู้นำความมา สอเสียแก่เจ้าพนักงานส่วน 1 ให้แก่เจ้าพนักงานผู้จับกุมและนำพิจารณาว่ากล่าวไ้ความจริงนั้นส่วน 1 ให้เป็นค่าธรรมเนียมแก่สนามผู้พิจารณานั้นส่วน 1 ให้แก่เจ้าผู้ครองเมืองส่วน 1 อนึ่งถ้าเจ้านายแลราษฎรจะมีการศพ ฌี ถ้ามีการมรดกตกจุก และทานใหญ่ ฌดองวัด ฌดองศาลา อาราม พระเจดีย์ วิหาร

จะมีการเล่นตลกบ่อนบ้าง ก็ให้มาแจ้งความต่อแสบาน ชุนเมือง และ
เจ้าพนักงานผู้ใหญ่ในกรมยุติธรรมให้นำมาขออนุญาตให้
เจ้าพนักงานคลังเรียกเอาค่าธรรมเนียมใส่บ่อน....."¹

จากคำประกาศข้างต้นนี้ทำให้การพนันในหัวเมืองมณฑลลาวเฉียงลดน้อยลงไป แต่ถึง
แม้จะได้ออกประกาศและมีบทกำหนดโทษแก่ผู้เล่นการพนันแล้วก็ตาม ก็ยังมีผู้ลักลอบเล่น
การพนัน เปิดบ่อนอยู่เสมอ ทั้งนี้เป็นเพราะเจ้าหน้าที่บ้านเมืองรู้เห็นเป็นใจ และได้
รับผลประโยชน์ตอบแทนจากเจ้าของบ่อนการพนัน

เมื่อเป็นดังนี้ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรจึงได้ทรงให้ออกประกาศอีกฉบับหนึ่ง
กล่าวถึงโทษของผู้เล่นการพนันดังเช่นประกาศฉบับก่อน และได้เพิ่มเติมกำหนดโทษ
ของเจ้าหน้าที่พนักงานที่ละเลยหรือรู้เห็นเป็นใจจากเจ้าของบ่อน เป็นต้นว่า

"....ถ้าและมีผู้กระทำความผิด ลักลอบเล่นการพนันในที่แห่งหนึ่ง
แห่งใดแสบานชุนเมือง แลเจ้าพนักงานในกรมยุติธรรม รู้แล้วละเลย
เสีย มิไต่ถามกล่าวจับกุมมาปรับไหมตามอาญาไซ้ ขาดหลวงรู้เห็น
ควยประการใด ๆ ให้แจ้งความแก่เจ้าผู้ครองเมือง และคดีอาญา
ถือว่า แก่ตัวผู้กระทำความผิดมาพิจารณาให้โทษเท็จจริง ได้ความจริง
ว่ามีผู้เล่นการพนันกระทำความผิด ความรู้แก่แสบานเจ้าของทองที่ และ
สนามบ้านเมือง แต่คนทั้งหลายซึ่งควรจะกล่าวจับกุมตามหน้าที่
พนักงาน จงใจแกล้งละเว้น ไม่ตักเตือนผู้น้อยให้กล่าวจับกุม
เอามาปรับไหม ก็ให้ไหมเจ้าหน้าที่ต่าง ๆ อันควรจะกล่าวและ
ไม่ว่ากล่าวนั้น ถึงมันผู้ทำผิดแล้ว ให้เป็นสองภาค เป็นของเจ้า
ผู้ครองเมืองส่วนหนึ่ง เป็นของขาดหลวงผู้ใดตักเตือน ตรวจจนวน 1

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/193 หนังสือพระราชดำริการ
ถึงเจ้าอินทวิชยานนท์ เรื่อง พิกัดภาษีอากรมณฑลพายัพ ปีวอก ฉอศก สักราช 1246

ข้าหลวงละเลยเสีย มิได้ตรวจตราว่ากล่าวตักเตือน ปล่อยให้เล่น
การพนันขึ้นต่อ ซึ่งผิดกฎหมายมีขึ้นในเมืองเชียงใหม่ ลำปาง
ลำพูน ความทราบลงไปถึงเจ้าพนักงานในกรุงเทพ ฯ ประการหนึ่ง
ประการใด ข้าหลวงและเจ้าพนักงานต่าง ๆ จะต้องถูกลงโทษ
เงินเดือน ถ้าปรับใหม่ลงโทษตามการใหญ่และน้อย ยากและง่าย..."¹
หากละเลยหรือรู้เห็นเป็นใจแก่ผู้เล่นการพนัน หรือเจ้าของบ่อน ซึ่ง
แม้กระทั่งตำแหน่งข้าหลวงเองก็ยังได้มีการกำหนดโทษไว้

อย่างไรก็ดี เพื่อช่วยระงับอาชญากรรมที่ร้ายแรงอีกทางหนึ่ง กรมหมื่นพิชิต
ปรีชากรไต่ทรงมีรับสั่งให้ เจ้านายผู้หนึ่งที่ในสนามและข้าราชการจากส่วนกลางปรึกษา
หารือกัน ออกประกาศห้ามมิให้ผู้คนราษฎรพกอาวุธติดตัวเวลาเดินทางไปมาภายในเมือง
อีกด้วย หลังจากรับคำสั่งจากกรมหมื่นพิชิตปรีชากรแล้ว เจ้าสุริยะจางวาง
เจ้าไชยสงคราม และหลวงราชธนูอริราช จึงได้รวมกันออกประกาศฉบับหนึ่ง ห้าม
การพกอาวุธติดตัวเวลาเดินทาง ถ้าผู้ใดฝ่าฝืนจะถูกปรับใหม่มากน้อยตามแต่นิสัยของ
อาวุธที่พกติดตัว ประกาศฉบับนี้มีใจความดังนี้

"....เจ้าสุริยะจางวาง เจ้าไชยสถาน หลวงราชธนูอริราช
กรมทหารซึ่งรับอำนาจจากเจ้าเชียงใหม่ ขอประกาศให้เจ้านาย
ท้าวพระยาราษฎร แลคนต่างประเทศ แลคนมหามิตร ให้ทราบ
ทั่วกันว่า ทุกวันนี้คนพาล ทุจริต คิดทำร้ายให้ผิดแบบอย่างกฎหมาย
มาแต่ก่อน คบหาพากันถือมีดถือดาบ ไม่พลอง หลาว แหวน แลเครื่อง
ศาสตราวุธต่าง ๆ ครั้นเวลาค่ำคืนเดินไปมาในเวียงนอกเวียง มักทำ
ตัวเป็นคนร้าย ทะเลาะวิวาท พ้นแห่ง ทุบตี ราษฎรอยู่เนื่อง ๆ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.2.12 ก/11 เลขที่ 46 ใบบอก
เชียงใหม่ พระเจ้าอินทรวชิยานนท์ กราบบังคมทูล ลงวันที่....เดือน....พ.ศ....

เพราะดังนี้ ตั้งแต่วันออกหมายประกาศนี้ต่อไป ห้ามมิให้เจ้านาย
ท้าวพระยา ราชบุตร แลคนต่างประเทศ คนหมามิตร ถือเครื่อง
ศาสตราวุธต่าง ๆ เดินไปมาตามถนนหนทางใหญ่ในเวียง นอกเวียง
กำหนดห้ามตั้งแต่เวลาห้าค่ำ ไปจนถึง 11 โมง จวนแจ้ง อากาศ
ทั่วกันแล้วยังมีฟังคำประกาศ บังอาจถือเครื่องศาสตราวุธ ต้องกำหนด
ห้าม ดังที่ว่าไว้ข้างล่างนี้ ถ้าพนักงานกรมทหารจะจับตัวส่งไปยัง
กรมเมือง เจ้าพนักงานกรมเมืองจะปรับไหมตามกำหนดดังนี้
ไม่เหลื่อม ไม่กลม ไม่แหลม ยาวตั้งแต่คืบหนึ่งขึ้นไป ค่าจับเป็น
เงิน 5 แลบ ชังคอก (คูก) 7 วัน คาบ มีค เหล็กมีคมต่าง ๆ
ค่าจับ 10 แลบ ชังคอก 20 วัน ถือปืนต่าง ๆ ค่าจับ 30 แลบ
ชังคอก 2 เดือน ถ้าถือเครื่องศาสตราวุธต่อสู้ทหาร ๆ มีปากเจ็บ
จะปรับไหมให้ทหารตามบาดแผล แล้วชังคอกอีกเดือนหนึ่ง อนึ่งตั้งแต่
ห้าค่ำแล้ว ถ้าเจ้านายท้าวพระยาราชบุตร แลคนต่างประเทศ
หมามิตร เดินไปมาตามถนนหนทางในเวียงทั่วไป นอกเวียงตั้งแต่
ประตูหาแพออกไปถึงวัดอุตุคุดขึ้นไปถึงเหนือตำหนักท้าวพระเจดีย์ ตลอดจน
ไปตามถนนหรือเวียง จนถึงประตูข้างเผือก ให้จุดไฟตามไฟ ถ้าผู้หนึ่ง
ผู้ใดไม่จุดไฟตามไฟ เดินไปมีค ๆ ตามอำเภอใจ ไม่เชื่อฟังคำ
ประกาศนี้จะให้ทหารจับเอาตัวมัดไว้ จนเวดารุ่งสว่างจึงจะปล่อยตัว
ไป แต่ไม่ต้องเสียค่าจับให้....ประกาศมา ณ วันอาทิตย์ เดือน 12
แรม 14 ค่ำ ปีวอก จอศก 1247"¹

ประกาศฉบับนี้เดิมที่มีความมุ่งหมายที่ใช้บังคับเฉพาะบรรดาเจ้านายราชบุตรที่อาศัย
อยู่ในบริเวณตัวเมืองนครเชียงใหม่เท่านั้น แต่หลังจากที่ประกาศบังคับใช้ไปแล้วปรากฏ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/88 รายงานกรมหมื่นพิชิตปรีชากร
เรื่อง ราชการมณฑลลาวเฉียง ร.ศ.103 ลงวันที่....เดือน.....พ.ศ.....

วามานเมืองมีความสงบสุขมากขึ้น โจรผู้ร้ายที่เคยชุกชุมแต่ก่อนก็ลดน้อยลง เมื่อ
เห็นข้อดีของประกาศนี้ จึงได้เห็นพ้องตกลงกันว่าควรที่จะได้มีการออกอาญาประกาศ
ขอบังคับถึงกลาวันให้กับบรรดาราชกรรพาท้ายอยู่ ณ เมืองอื่น ๆ ด้วย ดังนั้นต่อมา
บรรดาเจ้านายพระยาท้าวแสนและข้าราชการทั้งปวงในสนามจึงได้ปรึกษาราชการกัน
ออกประกาศอีกฉบับหนึ่งเพื่อบังคับให้เข้าไปในเขตเมืองเชียงใหม่ เมืองลำปาง และ
ลำพูน จึงเห็นได้จากใบบอกเมืองเชียงใหม่ว่า

"ด้วยเราเป็นเจ้าราชบุตร เจ้าบริรักษ์ เจ้าราชวงศ์ เจ้านาย
ท้าวพระยาทั้ง 6 กรม ได้รับสั่งจากพระเป็นเจ้า พระเจ้าอิทวิชยานนท์
พระเจ้าหอคำ เมืองนครเชียงใหม่ ขอประกาศแก่เจ้านายพระยา
ท้าวแสน แลชาทาส เจ้านาย พระยาท้าวแสน ราชกรรพมา เจ้ยาว
ทองชู กุลา เจ๊ก จีน ไทย ลาว ขมุ ขอม คนต่างประเทศ
มหามิตร ย่างไต ทั้งภายใน และภายนอก และคนต่างคอกประกาศ
ให้รู้แจ้งทั่วกันว่า ด้วยทุกวันนี้ คนพาลทุจริต คิดทำร้ายในมานเมือง
เกิดโจรผู้ร้าย ขาเฒ่าของ แลปล้นสดมภ์ ของเบา ลักลวงอยู่เนื่องๆ
บมิขาด เพราะเหตุนั้น จึงได้ประกาศตามท้าวต่อไปนี้

ข้อ 1 ตั้งแต่ต่อไป ถ้าเจ้านายท้าวพระยาจะมีธุระไปมา
และไชยขาวทาสไทยในเรือน ราชกรรพบ้านเมือง คนหนึ่งคนใด ไปมา
แลมีธุระ คนจะไปแหงหน คำบลใด ในเวียง นอกเวียง บ้านนอกขอบ
นิคม ถ้าถึงตะวันตก มีคถวนพลบค่ำ สองโมงหนึ่งแล้ว ให้จุดไฟ
ตามโคม ตามแคเป็นสำคัญสำหรับตัว

ข้อ 2 ถ้าถึงเวลาพลบค่ำของโคโมงหนึ่งแล้ว แต่คนหนึ่งคนใด
ไปมาตามนอกเวียงในเวียง บจุดไฟตามโคม ตามแคจะถือเอาตัวนั้น
ว่าเป็นคนร้าย

* จุดโคม จุดแค

ข้อ 3 จะซื้อ*โปลิตขุนเมืองออกตรวจตระเวน ออกอย**

สอดแนมตามในเวียงนอกเวียง แลมานนอกเขตนิคม ถ้าถึงเวลา
พลบค่ำ ของไคโมงหนึ่งแล้ว ยังมีคนหนึ่งคนไคดวงเกินวาฐาประกาศ
นี้ ชื่อโปลิต ขุนเมืองไคจับ เอาตัวคนนั้นให้ไค ถ้าคนผู้นั้นแข็งแรง
ต่อสู้รบควยเครื่องศาสตราวุธ ดี พัน แหง ยิง โปลิตขุนเมือง
ผู้นั้นมีบาดเจ็บต้องปรับไหมให้โปลิตขุนเมืองนั้นตามบาดแผล

ข้อ 4 ถ้าโปลิตขุนเมืองจับเอาตัวไคแล้วจะเอาตัวมาทำโทษ
ตามโทษานุโทษแล้ว จะซื้อไคเสียค่าจับ ชื่อโปลิตขุนเมือง ค่าบอตามไฟ
คนละ 10 แถบ สุมอาฐาตามผู้นั้นผู้น้อย

ข้อ 5 ถ้าผูไคจะไปมานั้นห้ามบอชื่อตามเขียนตามชุด ชื่อไค
ตามโคมตามแค ตามไคไป แต่ตามเขียนตามชุด นอกจากโคม แค ไค
3 ประการนี้ จะถือว่าเป็นผู้นบอตามไฟ แกล้งตามเขียน ตามชุดไปเล็ก
น้อย โปลิตขุนเมืองจับไคแล้ว จะปรับไหมเสมอตั้งผู้นบอตามไฟ

ข้อ 6 แต่โปลิตขุนเมืองออกตรวจตระเวนสมคบพวกเพื่อนหัน

แฉกไคเงิน ค่าจับนั้น 10 แถบนั้น แฉกจับเอาตามโคม แค ไค
แลโปลิตขุนเมืองคนนั้น แกล้งว่าคนผู้นั้นบอตามไฟ จับฉนเอาตาม
อำเภอใจ แล้วไคมาสู่ เจ้าพนักงาน ตลาการ พิจารณาสืบสวน ไค
ความจริงจริงว่าคนผู้นั้นตามโคมตามแค ตามไคจริง โปลิตขุนเมืองแกล้ง
ทำนั้น ไคปรับไหมทำโทษโปลิตขุนเมืองเป็นสองต่อ เสมอตั้งผู้นบอตามไฟ

* ชื่อ = ให้

ออกอย = คูแฉก

หันแฉกไคเงิน = เห็นแก่ไคเงิน

ขอ 7 ถ้าแลหนังสืออาญาประกาศถึงแล้ว อ้อแควน ไค่เรียก
เอาแถบามาสาปว่า* แล้วอ่านหนังสือประกาศ ฟังอ้อ ไค่ทักกัน
น่าน ถ้าแลแถบามาใครประกาศอาญาแล้ว อ้อแถบามาไค่สงปาวลูกบาน
ไผมัน** อ้อไค่ทักกันทั่วทุกหลังเรือนทั้งราษฎรชาวหอคนโง่*** ชาวาส
บาวพระยาอ้อไค่ทักกัน

ขอ 8 ถ้าแลแถบามาสาปว่าไค่ทักกันทั่วแล้ว อ้อแถบามาไค่เกณฑ์
ตามลูกบานที่คนผู้ล่าถอยจรรจ์แข็งแรงนั้น ไค่ปันมีอวานกัน**** ผลัดเปลี่ยน
กวาดกระเวนบานแก่ไค่แก่นั้น***** ตั้งแต่เวลาพลบค่ำตลอดถึงรุ่งแจ้ง
ถ้าคนผู้ตรจกระเวนปะพบไค่คนหนึ่ง บอตามโคม แคะ ไค่ อ้อไค่พากัน
จับบีบเอาตามอาญาประกาศที่ความขอ 3 นั้นทุกประการ ถ้าผู้ตรวจ
กระเวนไปคบคิดไค่คนหนึ่ง แลแกลงจับบีบเอาคนผู้ตามโคม แคะ ไค่
นั้น ถ้าแลใครเขามาถึงบานนั้นจะปรับไหมทำโทษ ตามประการที่ความ
ในขอ 6 นั้น ทุกประการ

ขอ 9 ผู้ตรวจกระเวนไปคบคิดกันเป็นญรายไปลักลอบเอาทรัพย์สิน
ของ ๆ ราษฎรสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ถ้าเรารู้เขาไปถึงบานเมือง สืบสวนเป็น
ลี้จ จะเอาตัวคนนั้นไปประหารชีวิตเสีย

ขอ 10 ถ้าเกิดโจรชะโมยญราย บานไค่เมืองไค่ก็ แลเจ้าเรือน
ร้องก็ ผู้ตรวจกระเวนร้องก็ ถ้าเรือนใดมีญรายจรรจ์ ก็ให้
เป็นกำลังไปช่วยจับบีบ บอถ้าเอาไฟไปก็ไค่ อ้อพากันจับบีบเอาตัว

* สอปาว = ปาวประกาศ

** ไผมัน = ของใครของมัน

*** คนโง่ = คนที่อาศัยอยู่ในบ้าน

**** ปันมีอวานกัน = แบ่งเวณกัน

***** แก่ไค่แก่นั้น = ผู้ใหญ่บานไหน ผู้ใหญ่บานนั้น

คนราย ชื่อจ้งไค ถ้าผู้รายมีเครื่องศาสตราวุธ ทอสรบมากหลาย เหลือ
 สดิกำลังที่จับเป็นบอให้ไคเอาตาย ถ้าผู้รายฉกรรจ์บอไปหาเพื่อนรอง
 นั้น จะเอาเจ้าเมืองนั้นมาปรับไหมทำโทษตามโทษานุโทษ

ขอ 11 ถ้าแลคนคนหนึ่งไค ลุกจากบ้านนอก * จะเข้ามาเวียง
 ถ้าถึงพลบค่ำของโมงหนึ่ง ชื่อไคตาม โคม แด่ ไค เข้ามา หามอย่า
 ชื่อถือเครื่องศาสตราวุธเข้ามาเป็นอันขาด

ขอ 12 ถ้าผู้หนึ่งไค บ้านไคเมืองไคก็มีธุระกิจการ แลไป
 เสาะหาขางมาวิวควาย แลไปกระชาขายควายประการหนึ่งประการใด
 ไปแต่กลางวัน เมื่อจะกลับมามานั้นถึงพลบค่ำที่ไหนก็ ชื่อไคตาม โคม
 ตาม แด่ ตาม ไค เข้ามา อย่าชื่อคนผู้นั้นถือว่าธุระกิจ บอต้องตามไฟบอไค
 เป็นอันขาด

ขอ 13 ว่าควยพอคาวาณิชคนต่างบ้านต่างเมืองเข้ามาธุระ
 ค้าขายแลมาธุระสิ่งหนึ่งสิ่งใดเข้ามาพักจอกอยู่ที่บ้านเมืองใด แลมา
 อาศัยอยู่กับทางทุ่งนา วัควาอาราม ศาลาก็ ชื่อแควน แลแกบ้าน
 ลูกบ้านใดตรวจตรา แลถอยวากลาวหามปราบ ชื่อเขาไคทำตาม
 ประกาศอาญา ถ้าแควนแลแกบ้านละเลยนิ่งเฉยเสีย บอบอกชื่อลูกค้า
 แลคนต่างบ้าน ต่างเมือง ไคร แลคนเหล่านี้ไปเป็นเหตุประการหนึ่ง
 ประการใดนั้น จะเอาแควนแลแกบ้านมาปรับไหมทำโทษตามโทษานุโทษ

ขอ 14 ว่าควยตามไฟนี้ ถ้าบุคคลคนหนึ่งไคมีธุระจะไปแห่งหน
 คำบลใดก็ อย่าชื่อไคถือว่าเคื่อนแจงแลเคื่อนมืด ต้องไคตามไฟไปตลอด
 ถ้าถึงเวลาพลบค่ำ ของใดโมงหนึ่งแล้ว ต้องไคตามไฟไปตามประกาศ
 อาญา อย่าถือว่าเคื่อนแจงบอต้องตามไฟนั้นบอไคเป็นอันขาด

* ลุกจากบ้านนอก = มาจากบ้านนอก

ข้อ 15 ในหนังสือประกาศอาญาควงนี้ ชื่อแคว้นโคเรียวร็อง
 แกบานมาลอลลายคักเอาไปไซหัวทุกแก อยาฮือวิกแท* ถ้าแฉเจ้านาย
 พระยาทาวแสน แควนแลแกลบาน ขาหาสเจ้านายทาวพระยารามภู
 พมา เจี้ยว ทองชู กุลา เจก จิน ไทย ชมุ ชเมก คนทาง
 ประเทศ มหามิตร ยางไต แกโคแควนโค ทุก ๆ คน โคแฉงคำ
 ประกาศอาญานี้แล้ว ตั้งแต่วันที่ออกประกาศนั้น 7 วันไปแล้ว ชื่อจง
 ประพฤติกกระทำตามให้ถูกต้องตามคำประกาศอาญานี้จึงทุกประการ¹

สรุปไควการที่กรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จขึ้นไปประจำอยู่ ณ เมืองนครเชียงใหม่
 เพื่อแก้ปัญหาเกี่ยวกับหัวเมืองชายแดนในครั้งนี้ โคทรงปรับปรุงการปกครองบ้านเมืองให้
 เจริญรุ่งเรือง และมีความสงบเรียบร้อยขึ้นในทุก ๆ ด้าน ทั้งในด้านการปกครอง การ
 กำนี้อกร การป่าไม้ ตลอดจนการระวังกษาคความสงบสุขภายในบ้านเมือง แต่เป็น
 ที่น่าเสียดายที่กรมหมื่นพิชิตปรีชากรมิได้อยู่ประทับปรับปรุงบ้านเมือง ณ เมืองนครเชียงใหม่
 ให้นานกว่าเท่าที่เป็นอยู่ เพราะทรงอยู่ปรับปรุงบ้านเมืองโคเพียงปีเดียวเท่านั้น ก็จำเป็นต้อง
 ต้องเสด็จกลับกรุงเทพฯ เพื่อช่วยราชการในคดีอื่น ๆ ที่มีความจำเป็นในขณะนั้น
 การเสด็จกลับกรุงเทพฯ ของพระองค์นี้จากการศึกษาเอกสาร และจดหมายเหตุไม่พบ
 รายละเอียด เวลาเสด็จกลับที่แน่นอนว่าทรงเสด็จกลับวัน เดือนอะไร ในใบบอก
 เมืองเชียงใหม่บอกไว้แต่เพียงว่า "....ถ้าเสด็จราชการที่เมืองนครเชียงใหม่แล้วจะ
 ไปรดให้พระเจ้านองยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จกลับเองไปทางเมืองน่าน
 เมืองแพร่ ไปลงเมืองอุตรดิตถ์ เลี้ยวไปทางเมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย แล
 ย้อนไปจักราชการเมืองตาก เพื่อจะได้ตรวจราชการหัวเมืองไทย ลาว และจักราชการ

* อยาฮือวิกแท = อยาให้ขาดไปได้

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/88 สำเนาประกาศนายแย้มมหาดเล็ก
ผู้ช่วยราชการทดตำแหน่ง ปรีชาควยเจ้านายพระยาทาวแสนออกอาญาแก่ชาวเมือง
ลงวันที่.....เดือน.....พ.ศ.....

เมืองตาก...."¹

ในการที่กรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงเป็นเจ้านายเชื้อพระวงศ์ชั้นสูงคือเป็นถึงพระเจ้าน้องยาเธอในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จขึ้นมาปรับปรุงบ้านเมือง ณ เมืองนครเชียงใหม่ นั้น ผลปรากฏว่าพระเจ้าเชียงใหม่ และบรรดาเจ้านายบุตรหลานทั้งปวงต่างให้ความเคารพนับถือและมีความเกรงใจต่อกรมหมื่นพิชิตปรีชากรมาก ดังจะเห็นว่า เมื่อทรงวางกฎเกณฑ์ใด ๆ ขึ้นใหม่เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยของบ้านเมือง ซึ่งบางครั้งกระทบกระเทือนต่ออำนาจและผลประโยชน์ของบรรดาเจ้านายทั้งหลาย ก็ไม่มีผู้ใดกล้าขัดแย้ง หรือแสดงความไม่พอใจในขณะที่ยังคงประทับอยู่ที่เมืองนครเชียงใหม่ แต่เมื่อทรงจำเป็นต้องเสด็จกลับมาช่วยราชการกรุงเทพฯ มิได้ประทับกำกับราชการที่เมืองเชียงใหม่ ใตุนานนั้น ต่อมาบรรดาเจ้านายบุตรหลานทั้งหลายก็จะไม่ให้ความเคารพหรือถือสาหลวงพี่ขึ้นไปกำกับราชการ และมักจะบิศพรื้อไม่ทำตามระเบียบหรือกฎที่กรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงวางไว้ บางครั้งบรรดาเจ้านายบุตรหลานเห็นแก่ผลประโยชน์มากจนเกินไป จนทำให้ประชากรราษฎรเดือดร้อน ถึงกับก่อความวุ่นวายขึ้น อันเหตุการณ์เช่นนี้จะเป็นปัญหาแก่รัฐบาลกลาง ภายหลังจากที่กรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จกลับจากเมืองนครเชียงใหม่แล้ว

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.2 12 ก/1 เลขที่ 44 พระเจ้าอินทวิชยานนท์
กรมบังคับมณฑลราชการเมืองเชียงใหม่ ลงวันที่.....เดือน.....พ.ศ.....

บทที่ 4

ผลการปฏิรูปการปกครองตามแบบของกรมหมื่นพิชิตรัฐราชกร
และปฏิกิริยาของชาวเมือง

1. ความล้มเหลวของการปฏิรูปการปกครอง

เมื่อกรมหมื่นพิชิตรัฐราชกรเสด็จกลับกรุงเทพฯ นั้น การบริหารบ้านเมืองหัวเมืองล้านนาไทยคงมีข้าหลวงอยู่ประจำกำกับอยู่ ณ เมืองนครเชียงใหม่ตามที่เคยมีมา โดยมีหน้าที่ใหม่เพิ่มเติมขึ้น กล่าวคือ ต้องควบคุมให้การบริหารเป็นไปตามแบบอย่างที่ยกกรมหมื่นพิชิตรัฐราชกรทรงวางไว้ด้วย อย่างไรก็ดี เพื่อช่วยเหลือสนับสนุนข้าหลวงอีกทางหนึ่ง กรมหมื่นพิชิตรัฐราชกรทรงแต่งตั้งข้าราชการชั้นนายแหม่ม มหาเล็ก ให้เป็นที่ปรึกษาเจ้านายบุตรหลาน เกี่ยวกับการบริหารราชการตามแบบ 6 ตำแหน่งที่พระองค์ทรงวางไว้โดยเฉพาะ

แต่ผลที่ปรากฏก็คือ เมื่อชาคमारมีกรมหมื่นพิชิตรัฐราชกรแล้ว การปฏิรูปการปกครองที่พระองค์ทรงริเริ่มวางกฎเกณฑ์ไว้ประสบความสำเร็จอย่างหนึ่ง กล่าวคือ บรรดาเจ้านายบุตรหลานทั้งปวงที่ทรงแต่งตั้งให้รับราชการตำแหน่งต่าง ๆ ละเลยมิได้เอาใจใส่ต่อหน้าที่ บางคนอาศัยตำแหน่งหน้าที่แสวงหาผลประโยชน์เป็นของตนเอง นอกจากนั้นแล้ว พระเจ้านครเชียงใหม่และบรรดาเจ้านายบุตรหลานยังได้พยายามที่จะหาเหตุที่จะเลิกดลแบบแผนการปรับปรุงบ้านเมืองที่ยกกรมหมื่นพิชิตรัฐราชกรทรงวางไว้อีกด้วย ทั้งนี้เพราะเหตุว่าต่างไม่พอใจในระเบียบและวิธีการแบบใหม่ที่เป็นการลดอำนาจและขัดต่อผลประโยชน์ของตน และมีปฏิกิริยาที่จะหันไปใช้วิธีการบริหารบ้านเมืองตามแบบเดิม

โดยเฉพาะเจ้าราชบุตรผู้เป็นเจ้านายชั้นสูงของหัวเมืองเหนือ และเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในการบริหารบ้านเมืองตามแบบใหม่ เมื่อกรมหมื่นพิชิตรัฐราชกรเสด็จกลับแล้ว ได้ประพฤติดุจดลเกร ไม่เอาใจใส่ในราชการ ต้องการที่จะกุมอำนาจไว้ทั้งหมด โดยไม่ยอมปรึกษาหารือกับเจ้านายที่รับหน้าที่ในตำแหน่งอื่น ๆ ในเรื่องนี้

จะเห็นได้จากรายงานของนายแยม มหาเล็ก ความว่า

"....เจ้านายท้าวพระยาทั้งหลายก็จะเชื่อฟังและประพฤติการให้
ถูกต้องไม่ จะกระทำการสิ่งอันใดก็มีการแก่งแย่งจนต่างแตกสามัคคี
ซึ่งกันและกันไปทุกพนักงาน บัดนี้ยังอยู่แต่ชื่อว่า กรมมหาดไทย
ทหาร ยุติธรรม คลัง วัง นา แตราชการภายในก่าวกายสืบสน
เหลือประมาณ ฝ่ายกรมมหาดไทย เจาราชบุตรผู้ว่าการหาได้
ตั้งใจรักษาราชการไม่ กลับประพฤติตัวเป็นพาล เสพยสุรา
เมาออกวาราชการ แลนอนต้นสายหาเวลาว่างมิได้ ท้าวพระยา
เจ้าพนักงาน จะมีความขัดข้องมาขอปรึกษาประการใด ก็ยอมเป็น
พินากลัวเกรงเข็ดขามหาใครจะอาจมาพบในเวลาที่เขาเสพยสุราเมา
ไม่ เมื่อมีของเวลาปกติจึงจะพบได้ ราชการที่ควรจะต้องจัดไป
ตามครวกำหนด ก็มีได้ทำการไปได้ตามเกณฑ์ ไขแรงไพรพล
ก็ผันแปรไปต่าง ๆ จนราษฎรต้องกลับได้รับความกดขี่เดือดร้อน
ควยอาญาเจ้านายเหมือนดังแต่ก่อน....."¹

เมื่อเจ้านายชั้นสูงดังเช่นเจาราชบุตรผู้เป็นใหญ่ในการบริหารบ้านเมืองประพฤติตัว
ไม่เหมาะสมขาดการเอาใจใส่ต่อราชการเช่นนี้แล้ว ราชการในกรมต่าง ๆ ซึ่ง
บัญชาการของแต่ละกรมต้องมาปรึกษาหารือกับเจาราชบุตรก่อนที่จะดำเนินการ
อะไรลงไป จึงหยุดชงัก อันเป็นผลให้การบริหารบ้านเมืองไม่เรียบร้อย และไม่
บรรลุผลสำเร็จดังพระประสงค์ของกรมหมื่นพิชิตปรีชากร

ในเรื่องความล้มเหลวของการจัดราชการ 6 ตำแหน่งของกรมหมื่นพิชิตปรีชากร
นี้จะเห็นได้จาก รายงานของนายแยม มหาเล็ก ผู้ช่วยราชการ 6 ตำแหน่ง ซึ่ง
แสดงให้เห็นถึงความผิดพลาดในหน้าที่ของแต่ละกรมทั้ง 6 กรม โดยสรุปแบ่งออกเป็น

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/89 รายงานนายแยม มหาเล็ก
เรื่อง เบ็ดเตล็ดราชการเมืองเชียงใหม่ ลงวัน 7 12 5 คำ ปีชวด

ขอ 3 ดังนี้*

ขอราชการในกรมมหาดไทย

1. การจัดตั้งแคว้น แขวง แยกบ้าน ตามระยะทางแนวเขตแดน
ไม่เรียบร้อย

2. ราชการเมืองหน้าด่านในระยะแรกเรียบร้อยดี แต่ในระยะ
ต่อมาชาวคนเอาใจใส่ดูแล การทำหนังสือเดินทางเขาออก แกร่งแย่งหน้าที่กัน
ระหว่างกรมมหาดไทย กับ กรมทหาร ทั้งนี้เพราะการทำหนังสือเดินทางเป็นราย
ไคอย่างหนึ่ง

3. การเก็บเงินค่าธรรมเนียมต่าง ๆ ตามหน้าที่ของกรมมหาดไทย
จัดเก็บตามแบบกรุงเทพ ฯ ทุกประการ แต่เมื่อเก็บได้เงินแล้วไม่ให้นำเงินมาขึ้น
ชี้แจงต่อกรมคลัง กลับเก็บไว้ใช้เอง ซึ่งเป็นผลเสียหายต่อกรมคลังมาก คือไม่
สามารถจะทำรายงานบัญชีส่งมายังกรุงเทพ ฯ ตามรับสั่งได้

ขอราชการในกรมยุติธรรม

1. การจัดตั้งโปลิส กองตระเวน ออกจับคนร้ายมักจะได้รับการ
ขัดขวางจากเจ้านายในกรณีที่คนร้ายเป็นคนของเจ้านาย บางครั้งทำการข่มขู่
เจ้าพนักงาน จนไม่สามารถจะปฏิบัติหน้าที่ได้

2. การตัดสินพิจารณาคดีไม่มีความยุติธรรม ถ้าเป็นเจ้านายหรือ
คนของเจ้านายจะได้รับโทษน้อย หรือถ้าจำเลยยอมเสียเงินให้แก่ตระลาการอาจจะ
ได้การลดโทษ หรือได้รับการปลดปล่อย

3. คนของเจ้านายหรือเจ้านายเมื่อเกิดคดีขึ้น ตระลาการนักสอบ
ส่วนพิจารณาคดีมักจะเอาพรรคพวกมาช่วยพดเถียงตระลาการแทนควย ตระลาการจะ
ตามปรามก็เกรงใจเจ้านาย ซึ่งเป็นผลทำให้การพิจารณาคดีความฉ้อฉล และคั่งค้างมาก

* โปรดดูภาคผนวก ง.

4. การลงโทษผู้ผิด ไม่ว่าจะจำขังหรือปรับไหม ระยะเวลาบังคับ
ลูกความไม่มีประมาณ โทษหนักเบาไม่มีแบบอย่างที่แน่นอน เวลาเกิดความใหญ่ ๆ
ใช้วิธีประชุมผู้แก่เฒ่าพร้อมกัน พิจารณามีความเห็นเป็นอย่างไรก็ตัดสินอย่างนั้น

ขอราชการในกรมทหาร

1. การตรวจตรารวบรวมบัญชีอาชญา คณกรรจ์ กำลังเมืองต่างๆ
ไม่เสร็จตามคำสั่ง

2. การตรวจตราระวังรักษาอาชญาที่จะเข้าออกคานทาง
เจ้าพนักงานกรมทหารไม่มีอำนาจจะห้ามปราม และบังคับนายคาน จึงมีผู้ถือและ
บันทึกออาชญาไปมาอยู่เสมอ

3. เจ้าพนักงานกรมมหาดไทยหลวงและกักกันมิให้พนักงานกรมทหาร
กวัดขັນนายคานได้เต็มอำนาจเมื่อเกิดเหตุร้าย เพราะจะต้องขาดผลประโยชน์ในค่า
ธรรมเนียมหนังสือเดินทาง

4. เมื่อมีผู้ถืออาชญาเข้าออกตามคานทาง เจ้าพนักงานกรมมหาดไทย
เป็นผู้อนุญาตให้ผ่านคานแต่ฝ่ายเดียว เจ้าพนักงานกรมทหารไม่มีอำนาจตรวจคนอาชญา

5. ขอร้องเกี่ยวกับการเกณฑ์แรงเมืองหน้าคานถูกละเลย เจ้า
เจ้าพนักงานกรมมหาดไทยออกอาญาเรียกเกณฑ์แรงอยู่เสมอ ทำให้ผู้ที่รักษาคาน
อดโรยเสียราชการ

6. เครื่องมือเครื่องใช้ที่จำเป็นสำหรับพลทหารมีไม่ครบ และ
เบี้ยเลี้ยงที่พลทหารได้รับไม่เพียงพอ พลทหารต้องหามาเอง ทำให้เกิดความเดือดร้อน

7. ข้าราชการทหารชั้นผู้ใหญ่ในเมืองมีความเกรงกลัวว่าทหารที่รับ
ราชการตามชายแดนจะมีกำลังอำนาจมากกว่า จึงหาทางขัดขวางการทำงานตลอดมา

ขอราชการในกรมคลัง

1. การประมณภาษีอากรทำไปโดยพลการของข้าราชการกรมคลัง
มิได้ปรึกษาหารือกันในสนาม ซึ่งเกิดความเสียหายมาก เพราะขึ้นอยู่กับความพอใจของ
กรมคลังที่จะอนุญาตให้ใครเป็นเจ้าภาษี

2. มีการเรียกเก็บภาษีนอกเหนือไปจากที่กำหนดไว้ และกำหนด อัตราการเสียภาษีสินค้าบางอย่าง ไม่นานจนทำให้ราษฎรเดือดร้อน และผิดจาก หนังสือสัญญา

3. มีการออกอาญาตั้งเจ้าภาษีอากรให้ฝ่ายหนึ่งแล้ว ต่อมาผู้มีมา ขอขึ้นเงินก็ออกอาญาของผู้รับอนุญาตเดิมทั้ง ๆ ที่ยังไม่ถึงกำหนดเวลา ทำให้เกิด คดีฟ้องร้องกันขึ้น

4. บรรดาเจ้านายมักจะมาขอกู้ยืมเงินจากกรมคลังไปใช้ส่วนตัว ทำให้เงินชาควัฒ์ไปมาก ไม่สามารถทำรายงานส่งกรุงเทพ ฯ ได้ สงสัยติดต่อกันหลายปี จนไม่สามารถนำเงินภาษีอากรมาปรับปรุงบ้านเมืองได้

ขอราชการในกรม

1. เจาหนาทที่ออกเก็บผลประโยชน์จากที่นา ป่า สวน ตามกำหนด ให้จัดแบ่งเป็นเบี้ยหวัดแก่ ข้าราชการ 6 ตำแหน่ง แต่ต่อมาไม่นำมาจ่ายตามกำหนด ทั้งเงิน และบัญชีก็ไม่นำส่งคลัง

2. การรักษามัญชีโค กระบือ เจ้าพนักงาน ยังมีได้ทำการตาม ขอบบังคับ เพราะการสัมนะโนครวัเดิมยังไม่เสร็จ จึงทำการต่อไปมิได้¹

จากข้อความในรายงานของนายแย้มมหาดเล็ก ผู้ช่วยราชการ 6 ตำแหน่ง คงกล่าวมานี้ จะเห็นว่าการปฏิบัติหน้าที่ราชการของแต่ละกรมตามแบบอย่างของกรมที่นั้น พิธีปฏิบัติราชการภายหลังที่พระองค์เสด็จลงมาจากเมืองเชียงใหม่แล้วนั้น ประสพความ ลมเหลว เพราะเจ้าหนาทที่ราชการในกรมต่าง ๆ มิได้ปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่าง จริงจัง ปลดปล่อยละเลยขาดความเอาใจใส่ ราชการจึงค้างคั่ง และถึงแม้ว่า จะมีการปฏิบัติหน้าที่ตามระเบียบใหม่บ้าง ก็เป็นเพียงการแสวงหาผลประโยชน์ ส่วนตัวเท่านั้น หาเป็นการบำรุงรักษายานเมืองไม่ ด้วยเหตุนี้ นายแย้มมหาดเล็ก

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/89 รายงานนายแย้มมหาดเล็ก เรื่อง เบ็ดเตล็ดราชการเมืองนครเชียงใหม่ ลงวัน 2 ฯ 10 ค่ำ ปีกุน นพศก 1249

ผู้ช่วยราชการจึงเอื้อมระอาต่อการปฏิบัติหน้าที่ของเจ้านายกรมต่าง ๆ ถึงกับขอลากลับลงมารับราชการที่กรุงเทพ ฯ เพราะขึ้นอยู่กับต่อไปก็ไม่มีประโยชน์และอาจจะขัดแย้งกับบรรดาเจ้านายได้ ดังจะเห็นจากรายงานของนายแย้มมหาดเล็กในเรื่องนี้ว่า

"...ข้าพเจ้าได้ถวายกราบบังคมลาแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวขึ้นมารับราชการฉลองพระเดชพระคุณไต่หนึ่งแล้ว ข้าพเจ้าได้ตั้งใจจะจงอย่างธรรมเนียมตามแบบอย่างที่ดีพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร ทรงจัดไว้แต่ก่อนแล้วทุกประการ เจ้านายท้าวพระยา หาเชื่อฟังแลประพฤติการให้ถูกต้องตามศุภอักษรและทองคำพระราชสีห์ไม่ กลับกระทำการแก่งแย่งแปรปรวนให้ผิดกับแบบอย่างไปเป็นอันมาก ครั้นข้าพเจ้ารับราชการฉลองพระเดชพระคุณต่อไปเกรงจะเป็นที่เสียราชการต่อไปภายหน้า พระอาญาไม่พบนเกล้า ฯ ข้าพเจ้าขอลากลับลงมารับราชการ ณ กรุงเทพ ฯ....."¹

แต่จากหลักฐานต่าง ๆ ไม่ทราบว่าการขอลากลับของนายแย้มมหาดเล็กครั้งนี้ประสบความสำเร็จหรือไม่

2. ปฏิกริยาของลัทธิชาตินิยมต่อการปฏิรูปการปกครอง

2.1 ปฏิกริยาของบรรดาเจ้านายบุตรหลาน

ความไม่พอใจของบรรดาเจ้านายบุตรหลานทั้งหลายประการสำคัญที่มักจะใช้อ้างเป็นเหตุให้เลิกวิธีการปกครองแบบใหม่ คือ เรื่องภาษีอากร ทั้งนี้เพราะเหตุว่าการภาษีอากรเป็นที่มาของรายได้ การปฏิรูปทางด้านภาษีอากรทำให้รายได้เพิ่มขึ้นมากมายกว่าแต่ก่อน แต่การบริหารแบบใหม่กำหนดให้รายได้จาก

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.55/89 รายงานนายแย้มมหาดเล็ก
เรื่อง เบ็ดเตล็ดราชการเมืองนครเชียงใหม่ ลงวัน ๑ ๖ ๕ คำ ปีชวด นพศก 1249

ภาษีอากรที่เพิ่มขึ้นใหม่เป็นของแผ่นดินทั้งหมด บรรดาเจ้านายบุตรหลานเพียงแต่ได้รับพระราชทานเงินเดือนเป็นการตอบแทนเท่านั้น ซึ่งแต่เดิมเงินภาษีอากรท้องถิ่นจะตกเป็นของบรรดาเจ้านายบุตรหลานทั้งหมด ในเรื่องนี้ เมื่อกรมหมื่นพิชิตปรีชากรแรกเสนอเงินเดือนแทนรายได้จากภาษีอากรใหม่ บรรดาเจ้านายบุตรหลานเคยยอมรับ เพราะเห็นว่าเงินที่เสนอมาให้เป็นเงินเดือนนั้นสูง โดยไม่ทราบวาทตามแบบแผนของการปฏิรูปการภาษีอากร รายได้จะเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ ต่อมาภายหลังเมื่อเห็นว่าการจัดเก็บภาษีแบบใหม่มีรายได้มากกว่าเงินเดือนที่ได้รับ บรรดาเจ้านายบุตรหลานจึงไม่พอใจ และอยากจะกลับไปมีอำนาจการจัดเก็บภาษีเองเหมือนเช่นแต่ก่อน นอกจากนี้ยังใช้ชอบพวองในการทำงานเกี่ยวกับการจัดเก็บภาษีเป็นข้ออ้างโจมตีการปฏิรูปการปกครอง และเรียกร้องให้หันไปบริหารบ้านเมืองตามแบบเดิม

พระเจ้านครเชียงใหม่พร้อมด้วยเจ้านายบุตรหลานได้มีหนังสือมากราบบังคมทูลเพื่อขอให้เลิกระบบการภาษีอากรใหม่และการปกครองบ้านเมืองตามแบบอย่างของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสีย ตามหนังสือราชการเมืองเชียงใหม่ว่า

"....ในบ้านเมืองถึงมาเช่นพระเจ้ากาวิโรศ แลเช่นเรามาบัดนี้ น้ำแห้งแล้ง น้ำฟ้าแลสายฝน ราษฎรไต่ท่อนาเต็มทีเหมือนแต่ก่อน นั้นบอมี เพราะฝนบอมีเหมือนแต่ก่อน บ้านเมืองแขวงเราบัดนี้ เพราะนับถือเทพยดาอารักษ์อันรักษา พระบวรพุทธศาสนา แลรักษาบ้านเมือง จำเป็นได้ เอาวัว ควาย หมู ไก่ เหล้าแกล้มเลี้ยงคทุกปีมิได้ขาด เทพยดาลงทรงก็ว่าภาษีอากรนี้เป็นเหตุเกิดขึ้นเป็นที่บอหัดในพระทัยเวทดาออกปากว่าดังนี้ของบอควรตั้งมาแต่ก่อนอย่าให้ตั้ง ถ้าแลบ้านเมืองใดบอทำตาม....ก็จะแห้งแล้งควายน้ำฟ้าสายฝน ขาว สาลี ก็จะมีรวงอันน้อยว่าดังนี้ แดบ้านเมืองใดอยู่กันตามอัปหาริยธรรม 8 ประการ แลอยู่ในทศราชธรรมสิบประการ

* หมายถึงตำแหน่งต่าง ๆ ทั้ง 6 ตำแหน่ง และบรรดาภาษีอากรต่าง ๆ ที่จะตั้งขึ้น

คือว่า พานัง คีลึง ปริจักัง ลำดับถึงอะวิโรชนัง บ้านเมืองก็จะ
 อยู่สุข ชุมเย็น..... เมื่อจะตั้ง 6 ตำแหน่งอยู่เหมือนกันทุกวัน
 บ้านเมืองนี้จะเสียการและเสียพระเกียรติยศพระเจ้าอยู่หัวเป็นแน่
 ขอเลิกยกใช้ตั้งพระยาท้าวแสน 32 ขุนสนามตามเดิม.....¹

ในการขอให้ยกเลิกระบบการบริหารบ้านเมืองแบบใหม่ของบรรดาเจ้านายบุตรหลาน
 นี้ การอ้างเทพยาฟ้าดินซึ่งเป็นความเชื่อถือของชนพื้นเมืองก็เพื่อจะแสดงให้เห็นว่า
 ราษฎรทั้งหลายก็ไม่พอใจต่อการบริหารบ้านเมือง และต้องการกลับไปใช้การปกครอง
 แบบเดิม มิใช่เป็นความประสงค์ของพวกเจ้านายเท่านั้น

รายละเอียดเกี่ยวกับการขอรื้อฟื้นการปกครองบ้านเมืองแบบเดิม บรรดา
 เจ้านายบุตรหลานมีความต้องการดังนี้

- ข้อ 1. เลิกราชการ 6 ตำแหน่งเสีย แล้วตั้งพระยาขุนน้อย
 ผู้ใหญ่ 32 ขุน อยู่สนามตามเดิม
- ข้อ 2. สรรพการภาษีอากรทั้งมวลเลิกทั้งสิ้นให้ราษฎรไต่ท๋ามา
 ค่าขายตามกำลังผู้มีของ และซื้อขายตามพึงใจ
- ข้อ 3. ของส่วย ครว้เจ้าให้ราษฎรไต่ออกอย่างเดิม มีครั้งเป็นต้น
 สิบชักสองหัวหน้ากัน ให้พระยาสนามไต่เก็บถวายตามเดิม
- ข้อ 4. เงินอันจะออกเป็นเบี้ยหวัดเงินเดือน ข้าราชการ ไปดิส ทหาร
 นั้นให้ราษฎรไต่หลังเรือน แลเรือนใน 5 แถบ เรือนแมราง แมหมายเรือนละ
 2 แถบ ทุกปีอย่าไต่ขาด พระยาสนามไต่ออกประกาศแคว้นแขวงแถบนั้น เก็บส่ง
 สนามให้สนามนำขึ้นถวาย
- ข้อ 5. ข้าราชการนำทางไต่ ให้สนามเก็บอย่างเดิม ถ้าราษฎร
 ทำไต่ทางหนึ่ง ให้ออกที่สนามสองทางลำดับไต่ท๋ามาแลน้อยในที่ทางชาวสนามนั้น ก็ให้
 นับเอาทาง หนึ่งสองตันตามเดิม

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/89 พระเจ้าอินทวิชยานน กราบมังคม
พุทธราชาการเมืองนครเชียงใหม่ ลงวันที่ 3 7 10 ค่ำ ปีชวด 1250

ข้อ 6 ให้สนามไคตั้ง แก้อ ออกชั้นหมตามเดิม อย่าให้พระยา
ท้าวแสนกชข่มเหง ข้อเอกกับข้อให้พวกขอไคคาขายตามราคามานเมือง

ข้อ 7 ให้สนามไคตั้งนายทาเกลือ และคาหัวเรือตามเดิม¹

และในส่วนที่เกี่ยวข้องกับอำนาจการศาล บรรดาเจ้านายบุตรหลานมีความต้องการดังนี้

"....แต่ราษฎรจะมีถ้อยความสิ่งใด แลราชการอันใดเกิดขึ้น ก็มา
ประชุมพร้อมกันที่สนามตามประเพณี พระองค์เรามีความปรักษา
เจ้านายผู้ใหญ่ผู้น้อย พระยาท้าวแสน แลข้าราชการทั้งมวลผู้ใดเห็น
สมควรนั้นไคจะถูกแมนกับบ้านเมือง เห็นจะเป็น คติไปภายหน้า
ให้คตินั้น ก็ให้จดหมายความเห็นเข้ามาขึ้นต่อเราในราชสำนัก แล
ถ้าความเห็นผู้ใดบังควร ทัดแมน พร้อมกันแล้วก็จะเอาคำอันนั้นให้
ต่อไป แต่ถาใดมีความเห็นมาขึ้น ทั้งหลายเห็นพร้อมกันว่าบอควรดี
เอาไว้ได้ ก็ขอเอาบอให้มิโทษกับผู้นั้นเป็นอันขาด...."²

จากหนังสือกราบบังคมทูล ฯ ของพระเจ้าเชียงใหม่ที่กล่าวมาแล้วนั้นจะเห็นว่าบรรดา
เจ้านายบุตรหลานต้องการที่จะกลับไปมีอำนาจในทุก ๆ ทางเหมือนเช่นที่เคยมีมาแต่ก่อน
ที่กรมหมื่นพิชิตปรีชากรจะได้ปฏิรูปการปกครองบ้านเมือง

เพื่อสนับสนุนการขอยกเลิกระบบใหม่ และจัดบทพระองค์ที่ถูกโจมตีมากที่สุดก็คือ
ระบบการจัดเก็บภาษีอากร ในเรื่องนี้ เจ้าบริรัตนได้มีหนังสือกราบบังคมทูลชี้แจงถึง
สาเหตุที่การจัดเก็บภาษีอากรใหม่ทำให้ราษฎรต้องได้รับความเดือดร้อนอย่างหนักว่า

"....ภาษีต้นพลนั้น ราษฎรปลูกพลยังไม่ทันเก็บไปได้ เจ้าภาษี
ก็เรียกเก็บภาษีทุกตน ไม่ยกเวนให้ แต่ภาษีสุรายาเมื่อนั้น เจ้าภาษี

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/89 พระเจ้าอินทวิชยานนกรามมังคม
ทูลราชการเมืองนครเชียงใหม่ ลงวันที่ 3 9 10 ค่ำ ปีชวด 1250

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/89 ค.

คิดขายลอบเอาน้ำสุราสาโท แลยาดินไปซุกซ่อนที่ใต้ถุนเรือน แล
 ยุงชาวของราษฎร ฤๅที่แห่งใด ๆ ในเขตบ้านราษฎร แลเวเจ้า
 ภาษีก็ไปจับราษฎร ๆ กลัวก็ยอมเสียเงิน ค่าสินบนคนละ 50 แดบ
 แลข้าเสียเงินค่าปรับไหมให้เจ้าภาษี แต่ภาษีสุกรนั้นราษฎรที่มีกิจ
 ชุระจะฆ่าสุกรเส้นผี ในเวลาวันนั้นเป็นการเร็ว ครั้นราษฎรจะไป
 บอกเจ้าภาษีระยะทางก็ไกล ไปบอกหาทันไม เจ้าภาษีก็จับปรับไหม
 เป็นเงินค่าสินบน 50 แดบ และเสียค่าปรับไหมขึ้นภาษีเป็นจำนวน
 ดึงของ 3 ตอ กับเสียเงินค่าธรรมเนียมอีก 6 แดบ ภาษีต้นขานั้น
 ราษฎรที่ปลูกต้นยาเห็นว่า ต้นยาคนใดไม่งามบริบถถอนทิ้งเสีย
 เจ้าภาษีก็จับปรับไหม ตามจำนวนยาที่ถอนทิ้งตนหนึ่งเป็นเงิน 50 -
 60 แดบ ถึง 100 แดบ ก็มีบ้าง ราษฎรไม่มีเงินจะให้ก็ต้อง
 ขายนครกรรยาแลขยับยื้อซื้อเสียค่าปรับไหมให้แก่เจ้าภาษี ภาษีนานนั้น
 เจ้าภาษีเอาเส้นเชือกวางวัดที่นาวัดที่นาราษฎร ทำอ้อมป่าไม้ที่คอน
 ฤๅจอมปลวกตอไม้ใหญ่ ๆ เจ้าภาษีก็ไม่คิดหักเนื้อที่นา ให้หักเอา
 เป็นเนื้อนาเดิมตามเส้นเชือกที่วางวัด ไร่ละหนึ่งสลึงเพื่อราษฎร
 ไม่มีเงินเสีย เจ้าภาษีก็เอาตัวไปจำทำโทษต่าง ๆ แต่ภาษีเข้า-ออก
 นั้นราษฎรจะเอาสินค้าต่าง ๆ เป็นตนวาไปเมียง แลหมากพลูกก็
 ออกจากเมืองนครเชียงใหม่ไปรับพระราชทานฤๅไปขายในเมืองอื่น
 ที่อยู่พระราชอาณาเขต ฤๅเอาสิ่งของที่หัวเมืองในพระราชอาณา
 เขตเข้ามาภายในเมืองเชียงใหม่ เจ้าภาษีก็เรียกภาษีเป็นภาษี
 ขาเข้า-ออกทุกอย่าง....."¹

2.2 ปฏิกิริยาของประชาชนชาวลานนาไทยและกบฏพระยาผดุงศรา

ความบกพร่องต่าง ๆ เกี่ยวกับการจัดเก็บภาษีอากรตามแบบอย่างของ
กรมหมื่นพิชิตปรีชากรครั้งที่เจ้าบุรีรัตนกรามบังคมมานี้เป็นความจริงทุกประการ ทั้งนี้

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ค.14.4/1 หนังสือเจ้าบุรีรัตนกรามบังคมทูล
 ลงวันที่ 29 มีนาคม ร.ศ.108

เพราะระบบการจัดเก็บภาษีอากรตามแบบใหม่นั้น เปิดโอกาสให้เจ้าภาษีนายอากร
ประมูลเก็บภาษีสิ่งของต่าง ๆ ที่ควรจะเป็นประโยชน์แก่แผ่นดิน ดังนั้น เจ้าภาษี
นายอากรจึงต่างแข่งขันกันให้ราคาสูงเพื่อที่จะได้รับมอบอำนาจในการจัดเก็บภาษีอากร
สินค้าแต่ละชนิด เมื่อเจ้าภาษีนายอากรเสนอให้ราคาเป็นอย่างสูงและได้รับมอบอำนาจ
แล้ว ก็จะออกไปเก็บเอาจากประชาราษฎรเพื่อหาทุนคืนและหากำไรเป็นผลประโยชน์
ส่วนตัว ด้วยเหตุนี้ แทนที่ประชาชนจะได้รับความสงบสุขความเจริญจากการปรับปรุง
บ้านเมืองตามแบบแผนใหม่ ราษฎรเหล่านั้นกลับต้องมีความทุกข์มากยิ่งขึ้น ต้องถูก
เจ้าภาษีนายอากรบังคับให้เสียภาษีอากรอย่างหนักกว่าที่เคยเป็นมา อันเป็นเหตุให้
ราษฎรไม่พอใจต่อการจัดการปรับปรุงบ้านเมือง ราษฎรบางกลุ่มที่ทนต่อการข่มเหง
ของเจ้าภาษีนายอากรไม่ได้จึงรวมตัวกันขึ้นก่อการกบฏไม่ยอมเสียภาษีอากรให้กับ
บ้านเมือง และเรียกร้องให้มีการแก้ไขระเบียบวิธีการจัดเก็บภาษีเสียใหม่ ซึ่งการ
นี้ดูคลุมเครือโต จนถึงกับต้องใช้กำลังบ้านเมืองออกปราบปราม เหตุการณ์จึงสงบลงได้

เหตุการณ์กบฏที่เกิดขึ้นนี้มีชื่อเรียกว่า "กบฏพระยาฉาบสงคราม" ซึ่งถือ
กำเนิดมาจากสาเหตุว่า เฒ่าที่ภาษีทนหมาก มะพร้าว และพลูในเมืองนครเชียงใหม่
หนานทาเป็นผู้ประมูลภาษีได้โดยขอผูกเงินหลวงเป็นเงิน 2,500 รูเปีย ต่อมาในเดือน
เมษายน พ.ศ. 2432 (ร.ศ. 108) ได้มีการประมูลภาษีกันใหม่ น้อยวงศ์เป็นผู้
ประมูลภาษี มะพร้าว หมาก และพลูได้ โดยผูกเงินหลวงถึง 4,000 รูเปีย¹ เมื่อ
น้อยวงศ์ได้ผูกซื้อเงินหลวงสูงขึ้นเช่นนี้จำเป็นที่จะต้องเข้มงวดกวดขันในการเก็บภาษี
อากรสิ่งของทั้ง 3 ชนิด ราษฎรจึงได้รับความเดือดร้อนมาก

พระยาฉาบสงคราม คนบ้านลำโพง ผู้มีวิชาอาคมชด้างยังไม่ออกฝักไม่เข้า
มีความสามารถ มีผู้คนเคารพนับถือมาก ผู้ซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากเจ้านครเชียงใหม่
ให้เป็นนายบ้านในแขวงจอม¹ ปกครองในเขต 3 ตำบล ตัวพระยาฉาบสงครามอยู่ที่

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/1 ล.ค.

บ้านแม่คือ แขวงจอม ภายใต้การปกครองดูแลของพระยาฉนวนนี้เป็นแคว้นหนึ่งที่ไ้
รับความเดือดร้อนจากการจัดเก็บภาษีอากร เมื่อไม่สามารถจะทนต่อความทุกข์ยาก
ต่อไปได้ พระยาฉนวนสงครามจึงได้มีหนังสือถึงพระเจ้านครเชียงใหม่ความว่า

".....โดยข้าพเจ้าทั้งหลายมีความเดือดร้อนกับเจ้าภาษีและพวก
เจ้าภาษี คนหมาก มะพร้าว พลุ เป็นต้นมาก เพราะเจ้าภาษี
พวกเจ้าภาษีคือ อายไต อายถา นอยโปทา นอยจ นอยจันตะ
ผู้แทนตัวเจ้าภาษีพากันกดขี่ข่มเหงข้าพเจ้าถึงจำข้อมือเท้า ถูกมัด
เอาไปนึ่ง เป็นการเหลือสติปัญญาที่จะทนทานแล้ว....."¹

เมื่อได้รับความเดือดร้อนจากเจ้าภาษีเช่นนี้ในระยะแรก พระยาฉนวนสงครามพร้อมด้วย
ลูกบ้านแขวงแม่คือ หนองกอก ไคเขามาร้องต่อเจ้าพนักงานกรมวังวาคนไชยพวก
เจ้าภาษีทำการกดขี่ข่มเหง เร่งรัดเอาเงินค่าภาษี ครั้นขอผลัดผ่อน เมื่อชายฉลไคแล้ว
จะนำเงินมาเสียค่าภาษี เจ้าภาษีกໍไม่ยินยอม กลับจับราษฎรที่ไม่เสียภาษีจำข้อมือ
เท้าไว้อีก

เมื่อเห็นว่าลูกบ้านของตนไม่ได้รับความยุติธรรมและถูกพวกเจ้าภาษีข่มเหง
เช่นนี้ พระยาฉนวนสงคราม จึงร่วมกับราษฎรลูกบ้านไปถอดข้อมือเท้าราษฎรที่เจ้าภาษี
จำไวจนหมดสิ้น พวกเจ้าภาษีจึงทหาทายว่าจะใช้กำลังทหารออกมาปราบปราม
พระยาฉนวนสงคราม² เมื่อเป็นเช่นนี้ พระยาฉนวนสงครามจึงระดมกำลังลูกบ้าน และ
รวบรวมกระสุนดินดำพร้อมทั้งอาวุธอื่นตั้งขึ้นเป็นกองกำลังเพื่อต่อสู้กับพวกเจ้าภาษี
ซึ่งในระยะแรกนี้พระยาฉนวนสงครามไม่ได้มีความคิดที่จะกบฏแข็งเมือง เพียงแต่
จะต่อสู้กับพวกเจ้าภาษีเท่านั้น ดังจะเห็นจากหนังสือพระยาฉนวนสงครามว่า

".....คิดจะต้านทานสู้รบกับเจ้าภาษี แลพวกทหารตามคำพวกเจ้าภาษี
ปาวรองทหาทายว่าจะเอาทหารมารบข้าพเจ้าทั้งปวงเท่านั้น มิใช่

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/1 อ.ค.

² ค.

ข้าพเจ้าจะคิดกบฏประหารราชต่อเจ้านายบ้านเมืองหามิได้....."¹
 แต่ต่อมาเหตุการณ์ได้ลุกลามกว้างขวางขึ้น พวกราษฎรแขวงแม่คือ ถูกพวกเจ้าภาษี
 ทำร้ายหนักขึ้น ดังนั้น ในวันที่ 16 - 17 กันยายน ร.ศ.108 (พ.ศ.2432)
 ราษฎรซึ่งได้รับความเดือดร้อนเหล่านั้น มีพระยาฉนวนสงครามเป็นหัวหน้าจึงได้พากัน
 กระบี่เครื่องศาสตราวุธ รัฟลคนฉกรรจ์ เป็นกบฏเข้าต่อสู้เจ้าหน้าที่บ้านเมือง²
 อันเป็นจุดเริ่มต้นของกบฏพระยาฉนวนสงคราม

เมื่อเห็นว่าเหตุการณ์จะลุกลามและรุนแรงขึ้นอีก เจ้าพระยาพลเทพ ฯ
 ข้าหลวงใหญ่ประจำอยู่ ณ เมืองเชียงใหม่ขณะนั้น พร้อมด้วยเจ้านายบุตรหลาน จึงได้
 ออกประกาศให้พวกกบฏไต่ทราบฉบับหนึ่งในวันที่ 17 กันยายน พ.ศ.2432 ความว่า
 ถ้าหากพระยาฉนวนสงครามและพวกมีความเดือดร้อนกับเจ้าภาษีสิ่งหนึ่งสิ่งใด ก็ให้เข้า
 มาฟ้องต่อ เจ้านายท้าวพระยาหรือข้าหลวง การที่นายอำเภอ กำนัน นายบ้าน
 ราษฎร กระทำการกระเบียดเครื่องศาสตราวุธ ตั้งเป็นกองทัพเช่นนี้ เป็นการผิดแก่อำญา
 บ้านเมือง ให้นายอำเภอ นายบ้าน ราษฎร เขามาหา จะชำระคดีโดยยุติธรรม³
 และต่อมาในวันที่ 19 กันยายน พ.ศ.2432 บรรดาเจ้าหน้าบ้านเมืองได้เดินทางไป
 ยังแขวงแม่คือ ประกาศให้ประชาชนออกมาอมตวักับบ้านเมือง พร้อมกันนั้นก็บังคับ
 ให้ผู้มีตำแหน่งในแขวงแม่คือ อันได้แก่ พระยาสิทธิยะ ท้าวยาวิไชย แขวงบ้านปาง
 ท้าวยาวิไชย นายอำเภอแขวงจอม ท้าพิริตธิน้ำ ว่าจะขอตรงต่อพระเจ้าเชียงใหม่
 ทุกคน⁴ ซึ่งขณะนั้น พระยาฉนวนสงครามได้หลบหนีออกจากแขวงแม่คือไปก่อนแล้ว

การที่พระยาฉนวนสงครามหลบหนีไม่มาถือน้ำทางเจ้านายพระยาท้าวแสนดีถือว่า
 พระยาฉนวนสงครามเป็นขบฏ ต้องใช้กำลังปราบปราม ดังนั้น ในวันที่ 21 กันยายน
 พ.ศ.2432 เจ้าอุปราช เจ้าบุรีรัตน พร้อมด้วยเจ้านายบุตรหลานจึงได้ยกกองกำลัง

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/1 ล.ค.

² ค.

³ ค.

⁴ ค.

ออกตามจับตัวพระยาฉาบสงครามและพวกในชอหากบฏทอแบนเมือง ฝ่ายพระยาฉาบสงครามเมื่อหลบหนีออกจากแขวงแม่คือแล้วก็ได้รวบรวมผู้คนขึ้นเป็นกองกำลังรวบรวมเครื่องศาสตราวุธได้เป็นจำนวนมาก ตั้งใจจะเข้าตีเมืองฝางไว้เป็นที่มั่นในการต่อสู้กับกำลังของบ้านเมือง

การที่พระยาฉาบสงครามเลือกตีเมืองฝางเพื่อยึดเป็นที่มั่นก็เพราะเห็นว่าเมืองฝางเป็นเมืองที่มีความอุดมสมบูรณ์มีฐานมั่นคง และประการสำคัญคือพระยาฉาบสงครามมีพรรคพวกอยู่มากในเมืองนี้ ในจำนวนนี้มีบุคคลสำคัญของเมืองฝางอยู่คนหนึ่งมีชื่อว่า "อินตะขอ" หนานอินตะขอผู้นี้มีคณินยมนับถือมาก จากเอกสารทราบว่าคุณผู้นี้เป็นผู้คิดตั้งศาสนาใหม่ เพราะได้ศึกษาศาสนาพุทธอย่างละเอียดจนสามารถเลาพระอภิธรรมควยปากเปล่าได้ ทั้งอรรถและแปล เห็นว่าศาสนาที่นับถือกันอยู่นั้นผิด และออกให้ยวสั่งสอนชาวบ้านจนมีคณินยมนับถือมาก แม้แต่พระเจ้าเชียงใหม่ก็เคยนิมนต์นับถือถึงกับมอบราชการบ้านเมืองให้ดูแล

เมื่อวันที่ 6 มีนาคม พ.ศ.2432* พระยาฉาบสงครามได้ยกกำลังเข้าล้อมเมืองฝางไว้ ฝ่ายหนานอินตะขอเมื่อทราบว่าพระยาฉาบสงครามยกกำลังล้อมเมืองฝางก็นำพานดอกไม้ธูปเทียนออกมาจับพระยาฉาบสงครามถึงประตูเมือง เมื่อพระยาฉาบสงครามยึดเมืองฝางได้แล้ว ได้เรียกหาขุนทั้งหลายเก็บรวบรวมอาวุธในเมืองฝางจนหมดสิ้น¹ หลังจากนั้นได้ออกชาวเป็นเชิงขวาจะยกกำลังไปตีเมืองเชียงใหม่โดยกล่าววาทะรวบรวมกำลัง เจี้ยว ฮ่อ ไวได้เป็นจำนวนมากแล้ว

ในขณะเดียวกันพระยาฉาบสงครามได้ติดต่อกับเมืองเชียงตุงเพื่อขอความช่วยเหลือทางด้านการกำลังและอาวุธ ซึ่งในเรื่องนี้เมืองเชียงตุงได้มีหนังสือบอกมายังเมืองเชียงใหม่ว่า พระยาฉาบสงครามได้มาขอพึ่งบุญของเมืองเชียงตุง²

* ในสมัยรัชกาลที่ 5 ยังถือว่าวันที่ 1 เมษายน เป็นวันเปลี่ยนศักราชใหม่

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/2 หนังสือพระองค์เจ้าโสมนัสทิศกรายบังคับมทล ลงวันที่ 21 มีนาคม ร.ศ.108

² ค.

นอกจากนี้พระยาฉนวนสงครามยังได้ออกไปรวบรวมกำลังคนและอาวุธทางฝักตะวันตกของแม่น้ำคง ซึ่งอยู่ภายนอกพระราชอาณาเขตได้อีกด้วย

ฝ่ายทางเมืองนครเชียงใหม่ หลังจากที่พระยาฉนวนสงครามเข้ายึดเมืองฝางได้แล้วนั้น ได้จัดกำลังออกมาปราบปรามเป็นหลายกองคือ ให้เจ้าราชบุตรเมืองนครลำปางคุมคนหารอยกองหนึ่ง ให้นายน้อยหน่อเมือง เมืองนาย และน้อยบวรวงษ์คุมกำลังอีกกองหนึ่งไปทางเมืองเชียงดาว นายหนานแก้ว มหาวงษ์ นายน้อยแก้ว นายจันทรรักษา คุมกำลังไปทางเมืองพร้าว¹ และเพื่อเป็นการเตรียมตัวป้องกัน การลุกลามใหญ่โตของฝ่ายกบฏทางเมืองเชียงใหม่ ยังได้โทรเลขไปยังเมืองตาก และเมืองกำแพงเพชร ให้เตรียมกำลังไว้ให้พร้อมที่จะเดินทางขึ้นมาช่วยเหลือเมืองเชียงใหม่ได้ในทันทีด้วย²

เพื่อเป็นการตัดกำลังของพระยาฉนวนสงคราม ทางเมืองเชียงใหม่ได้ออกอาญาประกาศแก่ประชาชนให้ทราบและปฏิบัติตามฉบับหนึ่ง ความว่า

"....ขอ 1. ให้ถอดพระยาปราบ ออกเสียจากตำแหน่งยศ ให้เรียกว่า อายหนานเตชะ

ขอ 2 ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดจับพระยาปราบเป็นได้จะให้รางวัลเท่านั้น ใดแต่ศิระมะจะให้รางวัลเท่านั้น พระเจ้าเชียงใหม่วาจาจับเป็นได้จะให้หนึ่ง ใดแต่ศิระมะจะให้พันหนึ่ง

ขอ 3 วาดวยพวกที่เขาควยกับอายหนานเตชะเมื่อครั้งก่อนที่เป็น

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/2 หนังสือพระองค์เจ้าโสมนัสพิทักษ์กราบบังคมทูล ลงวันที่ 21 มีนาคม ร.ศ.108

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/1 โทรเลขพระศรีเสนาขาลวงเมืองเชียงใหม่ ถึงพระยารามณรงค์ ผนวราชการเมืองกำแพงเพชร เรื่องให้เตรียมกำลัง ลงวันที่ 12 มีนาคม ร.ศ.108

* พระยาปราบเป็นคนเดียวกับพระยาฉนวนสงคราม

ตัวการก็ไต่ลงโทษให้ถึงความตายความฉิบหาย ส่วนที่เป็นแต่
กระเสียนกระสาย ก็ไต่ทำโทษหนักและเบาตามสมควร ส่วนราษฎร
ที่เป็นแต่เซาควย เพราะความกลัว ก็มีความกรณายกโทษให้ไม่เอา
โทษสิ่งใด แต่ต่อไปถ้าใครขึ้นคบหาสมาคมเซาควยกับอาณานิคมเทศะ
อีกจะให้เขาเสียเจ็ดชั่วโคตร¹

ในวันที่ 16 มีนาคม พ.ศ.2432 กองทัพของเจ้าราชบุตรเมืองลำปาง และ
หลวงภูวนารัตนกุลหารไค้ ไค้ทำการสู้รบกับกองกำลังของพระยาฉะบองสงครามที่
ผากัวนก สู้กันเป็นเวลาหนึ่งวันเต็ม ฝ่ายพระยาฉะบองสงครามสู้ไม่ได้ ไค้พา
สมัครพรรคพวกหนีไปทางเมืองฝาง ในการรบครั้งนี้ ลูกชายของพระยาฉะบองสงคราม
สองคน และพวกเงี้ยวประมาณ 7 - 10 คน ถูกปืนตายในที่รบ² ครั้นวันที่ 17
มีนาคม พ.ศ.2432 กองทัพของนายน้อยหน่อเมือง ไค้ยึดเมืองฝางกลับคืนมาได้³
หลังจากนั้นกองทัพของฝ่ายเมืองเชียงใหม่กองต่าง ๆ ไค้ออกติดตามจับตัว
พระยาฉะบองสงคราม มีการสู้รบกันหลายครั้ง แต่พระยาฉะบองสงครามหลบหนีไปได้
ทุกครั้ง จนกระทั่งสามารถหลบหนีออกเวียงแก้ว เวียงงาม ซึ่งเป็นเขตแดนของเมือง
เชียงใหม่ ซึ่งมีชาวเชียงตุงเข้ามาอาศัยอยู่มาก กองทัพเมืองเชียงใหม่จะตามจับ
ตัวก็เกรงจะเกิดกระทบกระทั่งกับเมืองเชียงตุง⁴ จึงหยุดการติดตาม แต่ไค้จัดเตรียม
กำลังเมืองต่าง ๆ ตลอดแนวพระราชอาณาเขตแดนเหนือ ตั้งแต่เมืองเชียงแสนจนถึง
เมืองฝาง เพื่อป้องกันมิให้พระยาฉะบองสงครามหลบเข้ามาในพระราชอาณาจักรอีก
การที่พระยาฉะบองสงครามหลบหนีเข้าไปอยู่ในเวียงแก้ว เวียงงาม ซึ่งเป็นแดน

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/2 หนังสือพระองค์เจ้าโสณบัณฑิตย
กราบบังคมทูล ล.ค.

² ค.

³ ค.

⁴ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ต.40/3 หนังสือหลวงประชาคึกกิจกราบทูล
พระองค์เจ้าโสณบัณฑิตย เรื่องหนานเทศะ ลงวันที่ 25 มีนาคม ร.ศ.109

ของเมืองเชียงใหม่แต่มีชาวเชียงตุงอาศัยอยู่ ทางฝ่ายเจ้านายบุตรหลานและแม่ทัพ
นายกองต่างปรึกษากันว่า จะต้องให้ชาวเชียงตุงที่อาศัยอยู่ในเวียงแค เวียงงามยอม
รับว่าเป็นดินแดนของเมืองเชียงใหม่ จะขัดขวางการจับกุมตัวพระยาผดุงสงคราม
หรือเป็นใจช่วยมิได้ ดังนั้น ฝ่ายกองทัพเมืองเชียงใหม่จึงมอบหมายให้เจ้าเมืองต่าง
ออกประกาศแก่มุขมนตรีที่อาศัยอยู่ในเวียงแค เวียงงาม และเมืองใกล้เคียงให้ทราบ
ว่า เวียงแค เวียงงาม นั้น เป็นเขตแดนของเมืองเชียงใหม่ ห้ามมิให้เวียงแค
เวียงงามให้ความช่วยเหลือแก่พระยาผดุงสงคราม ถ้าหากมีเชื้อพ้องทางเมือง
เชียงใหม่จะไต่ถามถึงประปราม*

ฝ่ายพระยาผดุงสงครามเมื่อเห็นว่าจะหลบซ่อนอยู่ที่เวียงแค เวียงงาม
ไม่ปลอดภัย จึงหลบหนีออกไปเข้ากับกองทัพของพระยาหมื่นรามพมา ซึ่งตั้งอยู่ที่ท่า
ซี้เหล็ก¹ เป็นอันว่าพระยาผดุงสงครามรอดพ้นจากการจับกุมตัวของฝ่ายกองทัพ
เมืองเชียงใหม่ เมื่อเข้าไปอยู่กับกองทัพพมาแล้ว พระยาผดุงสงครามได้พยายาม
เกลี้ยกล่อมหัวเมืองชายแดนของพมาเช่น เมืองยวม เป็นต้น ให้เป็นสมัครพรรคพวก
เพื่อยกกำลังเข้ามาในพระราชอาณาเขตอีกหลายครั้ง แต่ทุก ๆ ครั้งกำลังของ
พระยาผดุงสงครามผ่ายแพ้กองทัพของเมืองเชียงใหม่ ซึ่งตั้งระวางอยู่ตามเมือง
ชายแดนต่าง ๆ อย่างไรก็ตามพระยาผดุงสงครามเองยังคงหลบหนีไปไต่ทุกครั้ง
แต่ภายหลังจากเดือน เมษายน พ.ศ. 2433 ไปแล้ว ชาวคราวของพระยาผดุงสงคราม
เงิบบหายไ้ ทั้งนี้เนื่องมาจากการพยายามที่จะกำลังกลับเข้ามายึดเมืองต่างไม่เป็น
ผลสำเร็จ ถูกฝ่ายกองทัพเชียงใหม่ประปรามอย่างรุนแรงทุกครั้ง
พระยาผดุงสงครามจึงต้องหลบซ่อนอยู่ในเขตของพมา มีโอกาสเข้ามาในพระราชอาณา
เขตได้อีก

* รายละเอียดโปรดดูในภาคผนวก จ.

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ค.40/3 หนังสือหลวงประกาศกิจ
กราบทูลพระองค์เจ้าโสณบัณฑิต เรื่องหนานเตชะ ลงวันที่ 20 เมษายน ร.ศ. 109

ภายหลังการเกิดความวุ่นวายขึ้นในเมืองเชียงใหม่จนถึงกับต้องใช้กำลังของ
บ้านเมืองทำการปราบปรามครั้งนี้ ได้มีการพิจารณาถึงสาเหตุของการเกิดกบฏเพื่อ
จะลงโทษผู้เป็นต้นตอ และผู้ที่มีส่วนรวมในเหตุการณ์ แต่ในการพิจารณาสืบสวนและ
การกำหนดโทษนั้น ได้กระทำด้วยความระมัดระวัง เพราะมูลเหตุของการกบฏ
เนื่องมาจากความเดือดร้อนของประชาชนที่ถูกเจ้าภาษีนายอากรกดขี่ข่มเหง เป็น
เรื่องที่มีมูลความจริง ถ้าหากการพิจารณาลงโทษไม่เหมาะสมแล้ว ประชาชนอาจ
จะไม่พอใจ และก่อความวุ่นวายขึ้นมาอีกได้ ในเรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงวิตกห่วงใยมาก ถึงกับทรงมีพระบรมราชวินิจฉัย พร้อมทั้งให้คำ
แนะนำเรื่องการลงโทษ และการแก้ไขเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ดังจะเห็นได้จากโทรเลข
ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีไปถึงพระองค์เจ้าโสมบัณฑิตย์
ผู้บัญชาการกองทัพบกใหญ่ ณ เมืองเชียงใหม่ตอนหนึ่งว่า

"...ถึงแม้ว่าครั้งนี้จะไม่ลุกลามไปได้อีกก็จะเป็นเชื้อสายเปื้อน
อย่างต่อไปภายหน้า ความคิดติดคั่งมาสามคราวแล้ว ก็เป็น
เชื้ออบรมมาลองครั้งนี้เป็นครั้งที่สั่นแรงขึ้นตามลำดับ ถ้าการครั้งนี้
นี้เป็นเชื้อเป็นอย่าง กลัวว่าต่อไปภายหน้าจะมีขึ้นอีกต่อไป ซึ่ง
พวกลาวจะเอาอย่างประเทศยุโรปอาณานิคมก็คงจะไม่
รู้ ไม่ทำเอาอย่างไปได้ กลัวจะไพร่เอาอย่างฉานของพม่า
ควมมันอยู่ใกล้ไปมาถึงกัน พอที่จะใช้ปัญญาเดียวกัน เพราะฉะนั้น
จึงจะเป็นสำคัญอยู่ ที่จะตัดต้นโคนรากความคิดเช่นนี้ให้ขาดเสีย
อย่าให้มีขึ้นได้ แต่ในการครั้งนี้เป็นต้นไป การซึ่งตัดถอนความคิด
เช่นนี้จะต้องใช้ความคิดทั้งสองอย่างคือ ตัดถอนเจ้านายหัวหน้า
ผู้ซึ่งเห็นว่าเป็นใจแนะนำอุหนุนในการครั้งนี้เป็นชั้น แลหาโทษ
ผู้ซึ่งก่อเหตุให้เป็นขึ้นโดยสาหัส ให้เป็นการเข็ดหลาบจนยกเป็น
ตัวอย่างใด.... แต่ระวังอย่าให้เป็นที่สุดสเฟือนหัวนี้ไหวทั่ว ๆ
กันไป จนกลับไปรวมติดกันได้....ขอซึ่งจะคิดอ่านแก้ไขโดยทาง

เอาใจเกรงกลัวนั้นจำต้องพิจารณาความที่เจ้าภาษีไปคุมเหงราษฎร
ได้แข็งแรงขึ้น แลตรวจดูให้ไต่ความแน่นอน....."¹

ในพระราชวินิจฉัยและคำแนะนำของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ นี้จะเห็นได้ว่า
พระองค์ทรงเพ็งเล็งถึงตัวเจ้าภาษีนายอากรผู้เป็นต้นเหตุของการเกิดกบฏ ซึ่งควร
จะเป็นผู้ที่ได้รับโทษสถานหนัก ถ้าหากลงโทษเจ้าภาษีนายอากรเบาเกินไป ประชาชน
อาจไม่พอใจและก่อเหตุขึ้นมาอีกได้ ประกอบกับในขณะนั้นที่เมืองเชียงใหม่เกิดข้าช
ลือกันทั่วไปว่า เงินภาษีอากรที่เก็บได้นั้นจะถูกส่งลงมายังกรุงเทพฯ ทั้งหมด ทำให้
คนเมืองเชียงใหม่เข้าใจกันว่า การที่ข้าราชการไทยขึ้นไปอยู่เมืองเชียงใหม่ก็เพื่อ
ที่จะขึ้นไปเก็บเงินภาษีอากรจากราษฎรเท่านั้น² การที่จะแก้ไขปัญหานี้จึงต้องกระทำ
ให้ราษฎรเห็นว่รัฐบาลกลางเจียมขนาดและยุติธรรมและต้องการที่จะป้องกันมิให้
เจ้าภาษีนายอากรกดขี่ข่มเหงราษฎรได้อีกต่อไป ในการลงโทษเจ้าภาษีนายอากร
ผู้เป็นต้นเหตุของการกบฏ หลังจากได้มีการพิจารณาสืบสวนแล้วปรากฏว่า ผู้เป็น
ต้นเหตุคือ นอญวงษ์ ผู้รับทำภาษี ต้นมะพร้าว ต้นหมาก และพลู ในเมืองเชียงใหม่
ในชั้นแรกบรรดาเจ้านายบุตรหลานหาได้มีการพิจารณาลงโทษนอญวงษ์ผู้นี้แต่ประการใด
ต่อเมื่อเจ้าพระยาพลเทพพิจารณาเห็นว่าจำเป็นที่จะต้องลงโทษนอญวงษ์ เพื่อจะไม่ให้
เป็นตัวอย่างต่อไปได้อีก จึงได้มีการประชุมบรรดาเจ้านายบุตรหลานที่จะลงโทษ
สถานใดแก่นอญวงษ์ และผลของการตัดสินไต่ลงโทษนอญวงษ์และพรรคพวกที่ข่มเหง
ราษฎรจนได้รับความเดือดร้อน ถึงขั้นประหารชีวิต ดังคำกราบบังคมทูลของ
เจ้าพระยาพลเทพตอนหนึ่งว่า

"....นอญวงษ์เจ้าภาษี ต้นหมาก มะพร้าว พลู กับพวกคนใช้
เจ้าภาษีคบคิดกันทำยังอาจโทษนอกเหนือเหลือเกินแก่บ้านเมือง

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/2 สำเนาโทรเลขพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปถึงพระองค์เจ้าโสณบัณฑิตย ลงวันที่....เดือน....

พ.ศ.

² ก.

พาให้ราษฎรระส่ำระสายเกิดการใหญ่โตขึ้นถึงเพียงนี้ เพราะเหตุ
เจ้าภาษีกับคนไขก่อการขึ้น จึงได้ก่อกำเริบมีความเดือดร้อนทั่วไป
ข้าพเจ้าแลเจ้านายบุตรหลานจะขอเอาตัวน้อยวงษ์เจ้าภาษีสืบคนไข
ผู้ซึ่งก่อเหตุไปประหารชีวิต เพราะน้อยวงษ์เจ้าภาษีสืบคนไข
เจ้าภาษีทำการก่อเหตุขึ้นแก่บ้านเมือง....."¹

ส่วนพวกภกษนั้น ทางเจ้าหน้าบ้านเมืองได้พิจารณาตัดสินลงโทษผู้ที่มีส่วนร่วมในการ
ก่อการตามความเหมาะสมของแต่ละบุคคล ตั้งแต่ประหารชีวิต ริบราชสมบัติ จนถึง
จำคุก ผู้ที่ถูกตัดสินประหารชีวิตนั้นเป็นพวกที่รวมคบคิดกับพระยาฉาบสงครามมาตั้งแต่
แรก และผู้ที่ถูกตัดสินประหารชีวิตมีถึง 13 คน เช่น พระยารัตนโกษา และ
พระยาไชยมงคล แฉวงจอมเป็นต้น² ซึ่งจำนวนผู้ก่อการเหล่านี้ถูกจับได้เมื่อครั้ง
กองทัพของเมืองเชียงใหม่เข้ายึดเมืองฝางคืนมาได้ ส่วนพรรคพวกของฝ่ายภกษคน
อื่นต่างก็ได้รับโทษลดหลั่นกันลงมา

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่าในการปราบภกษพระยาฉาบสงครามในครั้งนั้น
ทางเมืองเชียงใหม่ได้เกณฑ์คนขึ้นเป็นกองทัพแบ่งออกเป็นหลายกอง และในแต่ละกอง
มีทหารกรุงเทพฯ ซึ่งมีอาวุธที่ทันสมัยรวมอยู่ด้วยทุกกอง แต่ผลของการปราบภกษกลับ
ไม่สามารถจับตัวพระยาฉาบสงครามได้ ทั้ง ๆ ที่ฝ่ายภกษมีจำนวนเพียง 400 - 500
คน และมีอาวุธที่ล้าหลังกว่ากองทัพของเมืองนครเชียงใหม่มาก ในเรื่องนี้ จาก
เอกสารที่ค้นพบพอจะวิเคราะห์สาเหตุได้ว่าสืบเนื่องมาจากสาเหตุต่าง ๆ เช่น

เจ้านายเมืองเชียงใหม่รู้เห็นเป็นใจกับพวกภกษ จากเอกสารที่เกี่ยวข้อง
การเกิดภกษพระยาฉาบสงคราม บางตอนสื่อให้เห็นว่ามีเจ้านายบุตรหลานบางคนอาจ
รู้เห็นเป็นใจกับพวกภกษไม่พยายามที่จะจัดการกับพระยาฉาบสงครามอย่างจริงจัง

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/1 หนังสือเจ้าพระยาพลเทพ
กราบบังคมทูลเรื่อง ภกษพระยาฉาบสงคราม ลงวันที่ 20 มีนาคม ร.ศ.108

² ก.

เจ้านายบางคนถึงกับประกาศตนออกมาว่า ถ้าจะให้ออกไปทำศึกสงครามก็จะอาสา
ออกรบ แต่ถ้าให้ออกไปปราบปรามพระยาฉาบสงครามจะไม่ไป ในเรื่องนี้
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตรัสไว้ว่า

".....เจ้านายในเมืองเชียงใหม่ดูเหมือนจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับ
พระยาปราบสงครามทั่วไป ยกเสียแต่ตัวพระเจ้านครเชียงใหม่
การซึ่งเป็นดังนี้ที่น่าที่จะจริง แต่ตกอยู่ในเจ้าอุปราชคนหนึ่ง
เพราะเป็นนายพระยาปราบสงคราม แลถอยคำซึ่งตอบเขวว่า
ถ้ามีศึกอื่นจะรับไป แต่พระยาฉาบสงครามไม่ยอมไป นี่เป็น
ความพิรุณหนักของเจ้าอุปราช....."¹

ในเรื่องที่เจ้านายเมืองเชียงใหม่เป็นใจแก่พวกกบฏนี้ พระองค์เจ้า
โสณบัณฑิต ภูมิราชการกองทัพบก ก็ทรงมีความเชื่อว่าเป็นความจริง เพราะทรงเห็น
ว่าการทำการปราบปรามของพวกเมืองเชียงใหม่ทำไปด้วยความไม่เต็มใจ ทั้งนี้
พระองค์ทรงเชื่อว่าบรรดาเจ้านายบุตรหลานต่างก็ต้องการที่จะให้เลิกระบบการ
ปกครองตามแบบกรมหมื่นพิชิตปรีชากรด้วย² ดังนั้น ในการที่จะส่งกองกำลังออกไป
ปราบปรามพวกกบฏ พระองค์เจ้าโสณบัณฑิตจึงทรงพยายามที่จะไม่ใช้กำลังของ
เมืองเชียงใหม่ เพราะเกรงว่าจะกลับไปเข้าข้างพวกกบฏ ดังจะเห็นจากรายงาน
ของพระองค์ท่านหนึ่งว่า

".....เพราะฉะนั้นจะไวใจคนเมืองนครเชียงใหม่ออกไปครั้งนี้
เจ้านายที่แข็งแรงพอที่จะเห็นต่างหากต่างตาได้แข็งแรงหายากนัก
ถ้าเสียทีก็เหมือนหนึ่งเอากำลังไปเพิ่มให้ศัตรูอีกเหมือนกัน

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/2 สำเนาโทรเลขพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปถึงพระองค์เจ้าโสณบัณฑิต ด.ค.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5. ม.58/2 หนังสือพระองค์เจ้าโสณบัณฑิตกราบบังคมทูล ด.ค.

เพราะฉะนั้นคนเมืองลำปางก็มีอยู่ที่เมืองเชียงใหม่สามร้อยเศษ
คนเมืองลำพูนสองร้อย พอจะทำการตลอดได้....."¹

แม่ทัพนายกองชาควมสามัคคี การชาควมสามัคคี จึงตั้งขึ้นของ
พวกแม่ทัพนายกองเป็นสาเหตุประการหนึ่งที่ทำให้พระยาฉาบสงครามหลบหนีการจับกุม
ตัวไปได้ ดังจะเห็นจากรายงานของหลวงประชาคึกกิจตอนหนึ่งว่า

"....แต่ชักของอยู่ควยเจ้านายเมืองเชียงใหม่ คือ นายน้อยปัญญา
นายหนานสมนุส นายหนานแกวงษ นายน้อยหนอเมือง พวกนี้ต่าง
คนต่างถือเปรียบแก่งแย่งกันชิงกันเป็นใหญ่เป็นแม่ทัพ ทำการไม่
พร้อมเพรียงกัน เกือบ ๆ จะรบกันขึ้นเองในเมืองฝางอยู่แล้ว ¹

การแตกควมสามัคคีจึงตั้งขึ้นนี้ทำให้พลาดโอกาสที่จะจับกุมตัวพระยาฉาบ
สงครามหลายครั้ง เช่น เมื่อครั้ง กองทัพเมืองเชียงใหม่ยกเข้าล้อมพวกกบฏที่เมืองฝาง
นายน้อยหนอเมืองแม่ทัพกองหนึ่งไม่ไดยกกำลังเข้าช่วยเหลือ จนกระทั่งท้าวเสมอใจ
และนายน้อยปัญญาแม่ทัพอีกกองหนึ่งมีหนังสือฟ้องเข้ามา และขอให้ออกอาวุธแก่
นายน้อยหนอเมืองยกกำลังออกชนาบพวกกบฏ² แต่เมื่อกองทัพนายน้อยหนอเมืองยก
ออกไป พระยาฉาบสงครามก็หลบหนีไปก่อนแล้ว

ความประมาทของชาหลวง ในการปราบกบฏพระยาฉาบสงครามครั้งนี้
น่าจะได้มีการร่วมมือกันระหว่างกองทหารของเมืองเชียงใหม่ และกองทหารกรุงเทพฯ
แต่ในระยะแรกของการออกปราบปรามพวกกบฏ กองทหารของกรุงเทพฯ มิได้ช่วย

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ต.40/3 รายงานหลวงประชาคึกกิจกราบทูล
พระองค์เจ้าโสณบัณฑิตย เรื่องปราบกบฏพระยาฉาบสงคราม ลงวันที่ 28 มีนาคม
ร.ศ.108

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ต.40/3 รายงานหลวงสรสิทธิยานการ
กราบเรียนพระยาไกรโกษา ลงวันที่ 27 ธันวาคม ร.ศ.109

เหลือแต่อย่างใดทั้งที่มีอาวุธที่ทันสมัย ทั้งนี้เพราะข้าหลวงมีความเห็นว่า "แบบที่พ
 นายกองของข้าพระพุทธเจ้าที่ชำนาญศึกก็มีมาก แต่เห็นว่าการครั้งนี้เป็นการศึกในเมือง
 เป็นหน้าที่ของเจ้านายท้าวพระยาจะต้องระงับ"¹ เมื่อเหตุการณ์กลับกลายเป็นว่า
 ไม่สามารถจะจับตัวพระยาผาสงครามได้ พระเจ้าเชียงใหม่จึงได้ขอกำลังทหาร
 กรุงเทพฯ จากข้าหลวง เพื่อเป็นกำลังในการต่อสู้จับตัวพระยาผาสงคราม แต่ควย
 ความประมาท ข้าหลวงคิดว่าเหตุการณ์เป็นเรื่องเล็กน้อย เห็นว่าทหารกรุงเทพฯ
 เพียง 24 คน คงจะทำการได้สำเร็จ นอกจากนั้นข้าหลวงยังริบรอที่จะส่งกำลังขึ้นไป
 ช่วยกองทหารที่ส่งขึ้นไปก่อน ๆ อีกควย² ความประมาทของข้าหลวงในเรื่องจัดส่ง
 กำลังนั้นนับว่าเป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พระยาผาสงครามหลบหนีไปได้

พวกกบฏได้รับความช่วยเหลือสนับสนุนจากเมืองเชียงใหม่ เมื่อครั้งพวกกบฏ
 พระยาผาสงครามถูกกองทัพของเมืองเชียงใหม่ตามจับตัวไปตามที่ต่าง ๆ บริเวณ
 หัวเมืองชายแดนนั้น เมื่อเห็นเป็นการจวนตัวพระยาผาสงครามได้หลบหนีออกนอก
 พระราชอาณาจักรโดยขอความช่วยเหลือกับเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเมืองเชียงใหม่ให้ความ
 สนับสนุนช่วยเหลือเป็นอย่างดี เช่น ยอมให้พระยาผาสงครามเกณฑ์คนเมืองยวม
 กลับมาต่อสู้กับกองทัพของเมืองเชียงใหม่³ คอยกีดกันมิให้กองทัพเมืองเชียงใหม่
 ติดตามจับตัวพระยาผาสงครามในดินแดนที่พวกเงี้ยวเมืองเชียงตุงอาศัยอยู่⁴ และ
 ที่สุดเมื่อพระยาผาสงครามไม่สามารถจะกลับมาออกการขึ้นในพระราชอาณาจักรได้อีก
 เจ้าเมืองเชียงตุงยังได้แต่งตั้งให้พระยาผาสงครามเป็นเจ้าเมืองโก้วโป่ง
 พระยาผาสงครามจึงดำรงชีวิตอยู่ได้ในดินแดนของฝ่ายเมืองเชียงใหม่⁵

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ท.40/3 รายงานหลวงประกาศกิจกรรบทูล
 พระองค์เจ้าโสมบัณฑิตย์ เรื่องปราบกบฏพระยาผาสงคราม ลงวันที่ 28 มีนาคม ร.ศ.108

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/2 หนังสือพระองค์เจ้าโสมบัณฑิตย์
กราบบังคมทูล ล.ค.

³ ค.

⁴ ค.

⁵ ค.

ชาวสุทท้ายที่รัฐบาลได้รับเกี่ยวกับพระยาฉนวนสงครามคือ เมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ.2433 ซึ่งปรากฏความจากเอกสารรัชกาลที่ 5 ว่า ตลอดระยะเวลาที่พระยาฉนวนสงครามหลบหนีอยู่นอกพระราชอาณาเขตโดยได้รับการช่วยเหลือจากเจ้าเมืองเชียงตุงนั้น พระยาฉนวนสงครามยังมีความต้องการที่จะยกกำลังเข้ามาสู้รบกับเมืองเชียงใหม่อีก โดยที่ยังมีความโกรธแค้นแก่บรรดาเจ้าภานีที่ทำการกดขี่ข่มเหงตนเมื่อครั้งก่อน นอกจากจะโกรธแค้นเจ้าภานีแล้ว พระยาฉนวนสงครามยังมีความต้องการที่จะฆาตราชกรไทยทุกคน เพราะถือว่าชาวหลวงและข้าราชการไทยเป็นต้นเหตุแห่งความเดือดร้อนทั้งหมด ในเรื่องนี้จะเห็นได้จากคำให้การของสาಂಗอเงี้ยวที่เดินทางค้าขายระหว่างเมืองเชียงตุง และเมืองเชียงใหม่ตอนหนึ่งว่า

"....เมื่อเดือน 11 เดือนเพ็ญ ข้าพเจ้าไปค้าขายกับเมืองเชียงตุงกับมาถึงหัวโป่ง เมืองโก พบตัวอานหนานเตชะปราบสงคราม ขวนข้าพเจ้ามารบตีเมืองเชียงใหม่ในเดือน 4 เดือนหนึ่ง ฤาเดือนปีใหม่ครั้งหนึ่ง เจ้าเมืองเชียงตุงตั้งให้หนานเตชะปราบสงครามเป็นเจ้าเมืองโกหัวโป่ง มีคนลาวเชียงใหม่อยู่ด้วย 30 คน มีเรือนห้าหลัง....
....คนเงี้ยวที่สมัครอยู่เป็นกำลังรวมคิด 300 คน อานหนานเตชะพูดว่า ถ้าไม่ใครมาตีเมืองเชียงใหม่โคตยาบนอนตาบอหลับเวลานี้ก็ไม่รอนใจซักขางอะไร เพราะเจ้าเมืองเชียงตุงขบถเลี้ยง ถ้าผู้ใดสมัครเข้ารบเชียงใหม่จะให้รางวัลคนละ 30 แลบ ทองหนักสามบาท จะตัดหัวเจ้าภานีกับชาวโคไหหมค...."¹

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ศ.40/3 หนังสือหลวงสรสิทธิยานการกราบเรียน พระยาไกรโกษาชาวหลวงใหญ่ เรื่องคำสาಂಗอ บอกราวอานหนานเตชะปราบสงคราม ลงวันที่ 27 ธันวาคม ร.ศ.109

อย่างไรก็ดี ถึงแม้ว่าพระยาฉะบองสงครามจะมีความตั้งใจที่จะยกกำลังเข้ามาตีเมือง
เชียงใหม่อีก แต่ตั้งแต่เดือนธันวาคม พ.ศ. 2433 แล้ว ไม่พบหลักฐานเกี่ยวกับตัว
พระยาฉะบองสงคราม และการยกกำลังเข้ามาอีกเลย จึงน่าจะเข้าใจว่า
พระยาฉะบองสงครามไม่สามารถยกกำลังเข้ามาอีกตามความต้องการของตน และคง
จะสิ้นชีวิตอยู่ที่เมืองโกทัวโปงนั่นเอง

3. สาเหตุที่ทำให้การปฏิรูปการปกครองตามแบบอย่างของกรมหมื่นพิชิตปรีชากร ล้มเหลว

การที่การปฏิรูปการปกครองตามแบบของกรมหมื่นพิชิตปรีชากรประสบอุปสรรค
อย่างหนักถึงขนาดที่ปฏิริยาของชาวลานนาไทยรุนแรงพอที่จะก่อให้เกิด "กบฏพระยา
ฉะบองสงคราม" ซึ่งมีหัวหน้าเป็นขุนนางชั้นผู้นำนาระดับท้องถิ่น และอาจมีเจ้านาย
เมืองเชียงใหม่เห็นเป็นใจกับพวกกบฏ หรืออย่างน้อยก็แสดงความเฉื่อยชาล่าช้า
ในการปราบปรามดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นถึงความล้มเหลวในการปฏิรูปการปกครอง
ของพระองค์อันมีสาเหตุสรุปได้ดังต่อไปนี้

การต้องการอำนาจกลับคืนของบรรดาเจ้านายบุตรหลาน การจัดระเบียบ
บริหารบ้านเมืองแบบใหม่นั้น เป็นการลดอำนาจของบรรดาเจ้านายบุตรหลานลง
เพราะจะเห็นว่าอำนาจหน้าที่บางอย่างขึ้นอยู่กับข้าหลวง และขึ้นกับผู้นับราชการ
กรมต่าง ๆ ทั้ง 6 กรม ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเจ้านายชั้นผู้น้อย ประกอบกับการที่ต้อง
เสียผลประโยชน์ทางด้านการเงิน และผลประโยชน์อื่น ๆ ทำให้บรรดา
เจ้านายบุตรหลานที่เคยมีอำนาจและเคยได้รับผลประโยชน์มากมาย แต่ก่อนต้องการ
ที่จะกลับไปมีอำนาจเหมือนเดิม คือต้องการเลิกระบบการปกครองตามแบบใหม่นั้น
เสีย การแสดงออกของความไม่พอใจ ต่อการปกครองระบบใหม่คือ การไม่รับ
นิคมขอทอนหน้าที่ ๆ ได้รับมอบหมาย ทำให้ราชการมีความบกพร่อง ราษฎรได้รับ
ความเดือดร้อนที่สุดถึงกับมีการยุยงให้ราษฎรมาร้องเรียนขอให้เลิกการจัดกา

ปกครอง¹ และการรู้เห็นเป็นใจเมื่อครั้งเกิดกบฏพระยาณบสงคราม

การแก่งแย่งอำนาจของบรรดาเจ้านายบุตรหลานบางคน บรรดาเจ้านาย
บุตรหลานที่ถูกแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งหน้าที่ราชการต่าง ๆ นั้นมักจะแก่งแย่ง ซึ่งก็
ชิงเด่นกันเสมอ ทั้งนี้ต่างก็ต้องการที่จะก้าวขึ้นไปมีอำนาจในชั้นสูงต่อไป หรือบาง
ครั้งก็คึกกันในเรื่องที่จะมีผลประโยชน์เกิดขึ้น โดยเฉพาะเจ้านายบุตรผู้ซึ่งดำรง
ตำแหน่งผู้บัญชาการกรมมหาดไทย และเป็นผู้ควบคุมการทำงานของกรมอื่น ๆ มักจะ
ใช้ตำแหน่งอำนาจคอยกีดกันผู้อื่น ดังจะเห็นได้จากรายงานนายแยมมหาดเล็กว่า

"....ข้าเจ้าราชบุตรอธิบดีเองก็ทำกิริยาเกลียดกันยศ ลาก มีให้
ผู้อื่นมีอำนาจเทียบเคียง เกรงจะลวงเลยกระหม่อมกระเทือน
ผลประโยชน์....."²

บางครั้งเมื่อเจ้านายคนอื่นปฏิบัติตามหน้าที่ที่ได้รับนิคมอนันเป็นผลดีแก่ทางราชการ
ก็จะถูกเจ้านายบุตรกีดกัน เพราะกลัวจะเป็นอันตรายแก่ตน ดังเช่น การปฏิบัติงาน
ของผู้บัญชาการกรมทหารเป็นต้น ซึ่งจะเห็นได้จากรายงานนายแยมมหาดเล็กอีกตอน
หนึ่งว่า

"....ผู้ว่าการกรมทหารเดิมสติกำลังที่จะสวามิภักดิ์รักษาราชการ
ฉลองพระเดชพระคุณ ทรงจตุรภักดิ์ขันทาง หามอาวุธแล
จัดการทหารให้เป็นไปตามกฎหมายข้อบังคับได้จริง ๆ ทุกอย่าง
ก็ไปติดด้วยผู้สำเร็จราชการในพระเจ้านครเชียงใหม่ แลเห็น

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/103 สำเนาโทรเลขพระองค์เจ้า
โสณมัทธิตยทรงมีมาถึงกรมหลวงเทเวศร์วโรปการ ลงวันที่ 24 พฤศจิกายน

ร.ศ.108

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ม.58/89 รายงานนายแยมมหาดเล็กเรื่อง
ราชการหัวเมืองลาวเฉียง ลงวันที่ 2 7 10 ค่ำ ปีกุน 1249

เข้าใจเสียว่า การฝึกทหารไว้มาก ๆ ไม่สู้มีประโยชน์นัก
มีทหารไว้แต่พอนั่งยามตามวันก็พอแล้ว มากนักเปลืองเงินเปล่า ๆ¹

นอกจากการถูกกีดกันจากเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ดังกล่าวนี้แล้ว บรรดาเจ้านาย
บุตรหลานของหัวเมืองลานนาไทยโดยทั่วไปมักจะชอบอวดอำนาจ หรือชอบแสดงให้ผู้อื่น
เห็นว่าตนเองมีอำนาจ ซึ่งการแสดงออกบางอย่างเป็นผลเสียแก่ราชการเป็นอย่างมาก
เช่นเรื่องเรียกเกณฑ์แรงงานคนเมืองหนาคาน เป็นต้น เจ้านายมักอวดอำนาจโดย
การเรียกเกณฑ์ไพร่พล^๒ ซึ่ง^๓เป็นผลเสียต่อราชการชายแดนมาก กล่าวคือ

“....การเก็บใช้แรงเมืองหัวคานที่เป็นการผิดในกฎหมายทหาร
ห้ามมิให้เกณฑ์นอกจากการรักษาด่านทัพศึก ปัจจุบันนี้เจ้าพนักงาน
กรมมหาดไทย ถือเอาเป็นประโยชน์ในตัวเอง มีอำนาจออกไปทุกเขต
อยู่เสมอมิไคขาด พอเมืองแสนายคานกับไพร่พลที่ต้องถูกเกณฑ์
สองแยกพังเสียงนายเป็น 2 ประการดังนี้ การรักษาด่านก็อดโรย
เสียราชการไปเป็นอันมาก”^๔

การกระทำของเจ้านายบางองค์ดังกล่าวนั้นมีส่วนทำให้การปฏิบัติการปกครอง
ของพระสวามีความล้มเหลว เพราะทำให้ผู้มีความตั้งใจจริงในการทำงานมีความเอือม
ระอาต่อการกระทำดังกล่าว

ความบกพร่องในการจัดเก็บภาษีอากร การขาดความเอาใจใส่ดูแลของ
พนักงานกรมคลังที่มีต่อเจ้าภาษีนายอากร ทำให้เกิดความเดือดร้อนแก่ประชาราษฎร
กล่าวคือ เจ้าภาษีนายอากรมักจะกดขี่ข่มเหงราษฎร เร่งให้เสียภาษีสิ่งของต่าง ๆ
ถ้าหากราษฎรไม่มีเงินที่จะเสียภาษี พวกเจ้าภาษีนายอากรก็จะจองจำ กักขัง เป็นที่เดือดร้อน
กันทั่วไป จนถึงกับมีการรวมตัวกันก่อการกบฏขึ้น ดังเช่น กบฏพระยาปราบสงคราม

1 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ม.58/89 ด.

๒ ด.

ซึ่งเกิดจากความไม่พอใจเจ้าภาษีที่กดขี่ข่มเหงพวกราษฎร เหตุที่เจ้าภาษีออกไปบังคับเอาเงินภาษีจากราษฎรนั้นเกิดจากความบกพร่องของพนักงานกรมคลังที่ไม่อธิบายถึงระเบียบปฏิบัติที่ถูกต้อง และไม่ออกติดตามผลการทำงานของพวกเจ้าภาษี ในรายงานของนายแย้ม มหาคเล็ก กล่าววว่า

".....ผู้ที่รับการไปทำเข้าใจผิดจากความต้องการของคอเวอนเมนต์ไปเลยเป็นภาษีเบ็ดเสร็จ เก็บไม่มีกำหนด ไม่มีประมาณ ราษฎรสามบ้านสี่เมือง ซื่อซายและบันทกลิ่งของไปมาก็เก็บเอาทุกสิ่งทุกอย่าง ราษฎรไคความเคียดกรอนเป็นอันมาก หาซื้อแท่งของนาๆประเทศ ตามหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีไม....."¹

การที่ราษฎรได้รับความเคียดกรอนจากการจัดเก็บภาษีอากรตามแบบใหม่นี้ ทำให้ราษฎรมิให้ความร่วมมือต่อเจ้าหน้าที่พนักงานกรมต่าง ๆ อันเป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้การปฏิรูปการปกครองต้องประสบความล้มเหลว

ปัญหาอำนาจและหน้าที่ของข้าหลวงในการปฏิบัติงาน การจัดส่งข้าหลวงขึ้นไปกำกับราชการ ณ เมืองเชียงใหม่ ตั้งแต่ พ.ศ. 2417 โดยมีข้าหลวงคนอื่น ๆ ผลิตเปลี่ยนกันประจำกำกับราชการคราวละ 3 ปีนั้น ในบางครั้งข้าหลวงที่ถูกส่งขึ้นไปปฏิบัติหน้าที่ไม่เหมาะสม ทำให้ราษฎรเกลียดชัง ไม่สามารถจะเข้ากับราษฎรไค โดยเฉพาะข้าหลวงที่ถูกส่งขึ้นไปในระยะแรก ๆ มักจะเห็นแก่พวกพ้องและทำให้ระบบการส่งข้าหลวงขึ้นไปกำกับราชการ เป็นที่ไม่ต้องการของบรรดาเจ้านายบุตรหลานและประชาชนมาตั้งแต่ระยะแรก

ยกตัวอย่าง เป็นต้นว่าสมัยที่พระยาราชเสนาเป็นข้าหลวงใหญ่ ทางเจ้านายบุตรหลานได้มีใบบอกฟ้องลงมายังกรุงเทพฯ ว่า คนของพระยาราชเสนาไคก่อกวนเคียดกรอนให้แกราษฎรด้วยการทำตัวเป็นอันธพาล ข่มเหงรังแกชาวบ้าน เมื่อมี

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/89 รายงานนายแย้มมหาคเล็ก
เรื่องราชการหัวเมืองลาวเฉียง ล.ค.

คนไปฟ้องร้องต่อชาหลวงก็กลับเฉยมิได้ตัดสินลงโทษแต่อย่างใด ในบอกลีงใหม่ ได้พูดถึงความเดือดร้อนของประชาชนที่เกิดจากคนของพระยาราชเสนาไว้เป็นข้อ ๆ หลายประการคือ

"....ข้อ 1 นายเลือนบุตรท่านพระยาราชเสนาพาครอบครัวไปเที่ยว เวลากลางวัน คักประมาณ 9 โมงเศษ แล้วขึ้นไปดวงเรือน เจ้าปราชเมืองเชียงราย ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่เมืองเชียงใหม่ ผู้คนชาวสาธเจ้าปราชจับได้นายเลือนกับชวาน 1 เลม มักเอา ตัวส่งไปให้พระยาราชเสนา ๆ ก็หาชำระวาทกล่าวโทษไม่

ข้อ 2 นายเลือนบุตรนายป่านหลานมาวพระยาราชเสนา ชสพสุราเมาเพลตาวันบายประมาณสองโมงเศษ เอาไม้ไผ่แทง นายน้อยชั้นบุตรเจ้าบริรัตน กลางถนน นายน้อยชั้นวิ่งหนีขึ้นเรือน ผู้มีชื่อไป ก็ยังรุกไล่ตามขึ้นไป นายน้อยชั้นปิดประตูเรือนไว้ทัน จึงหาไม้ไผ่แทงนายน้อยชั้นได้

ข้อ 3 ในเวลากลางคืนชนหมื่นทะนายไพร่ ทหารในท่าน พระยาราชเสนาเที่ยวคอมมอหุบตีราษฎร แลของเบา เอาทรัพย์ สิ่งของ ๆ ราษฎร ๆ จับได้ ราษฎรฟ้องร้องกล่าวโทษต่อ พระยาราชเสนา ๆ ก็หาได้ชำระวาทกล่าวไม่

ข้อ 4 นายเลือนบุตรนายป่าน หลานพระยาราชเสนา ไพรทหารคุมพรรคพวกถือไม้กระบองไล่ตีหาสจีนเก้ ๆ วิ่งหนีขึ้นเรือน จีนเก้ไป ก็ยังไล่ตามขึ้นไปตีถึงบนเรือนจีนเก้ จนหาสจีนเก้ แขนหักไปคนหนึ่ง จีนเก้ได้ไปเรียนต่อท่านพระยาราชเสนา ๆ ว่า ให้ทำเรื่องฟ้องร้องจึงจะชำระให้ จีนเก้จึงไปปรึกษาจีนอากรเตง ๆ ว่าจีนเก้เป็นแต่ไพร่จะสามารถฟ้องร้องชาหลวงนั้นไม่ควร พระยาราชเสนาก็หาชำระวาทกล่าวไม่

ข้อ 5 นายเลือนกับไพร่ทหารพระยาราชเสนาไล่หุบคืนสง

กลางถนนหน้าตึกพระยาราชเสนา จินแสงไปหาจีนอากรเตง ๆ
ภาควัวจินแสงไปเรียนต่อท่านพระยาราชเสนา ๆ ก็หาชำระวากลาว
ให้ไม่...."¹

ในบอกนี้เป็นเพียงตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงความเลวร้ายของคนที่
ข้าหลวงที่ขอบขมเหงราษฎรให้ได้รับความเดือดร้อนโดยทั่ว ๆ ไป ทำให้ประชาชน
มีความเกลียดชังต่อระบบการมีข้าหลวง โดยเฉพาะในสมัยพระยาราชเสนานี้ นับ
ว่าเป็นผลเสียหายต่อราชการเป็นอันมาก เพราะการกระทำของพระยาราชเสนาและ
บ่าวไพร่ ก่อให้เกิดความรู้สึกแตกแยกเป็นพวกไทย พวกลาว ที่มีต่อข้าหลวงคนต่อ ๆ
มา ควบเหตุนี้ราษฎรเจ้านายบุตรหลานจึงไม่ให้ความร่วมมือต่อการปรับปรุงบ้านเมือง
เท่าที่ควร

แม้ความประพฤติตัวของข้าหลวงเอง บางครั้งก็ไม่เหมาะสม แสวงหา
ผลประโยชน์ใส่ตนจนถูกร้องเรียน เช่น ในสมัยของพระยาเพชรพิไชยเป็นข้าหลวงใหญ่
(พ.ศ.2431) ถึงกับได้มีพระบรมราชโองการเรียกตัวกลับก่อนถึงกำหนด 3 ปี

ปัญหาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับตัวข้าหลวงอีกประการหนึ่งที่ทำให้การปฏิบัติหน้าที่
ราชการต้องพบกับอุปสรรคตลอดมาคือ ข้าหลวงส่วนใหญ่มียศเพียงชั้นพระยา ซึ่ง
มิได้เป็นยศที่สูงเพียงพอกับตำแหน่ง และความรับผิดชอบของราชการในหัวเมือง
ประเทศราชล้านนาไทย บรรดาเจ้านายบุตรหลานจึงไม่ให้ความเคารพนับถือเท่าที่
ควร และมักจะหลีกเลี่ยงหรือขบถบังคับที่ออกโดยข้าหลวงเสมอ แต่ถ้ามองดู
ที่มีการส่งข้าหลวงพิเศษขึ้นไป เช่น เมื่อครั้งกรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จขึ้นไปปรับปรุง
การปกครองใน พ.ศ.2427 นั้น บรรดาเจ้านายบุตรหลาน และแม่แต่เจ้านครเชียงใหม่
ก็มีความเคารพยำเกรง เพราะถือว่ากรมหมื่นพิชิตปรีชากรเป็นเชื้อพระวงศ์ชั้นสูง
สาเหตุต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วนี้เป็นผลที่ทำให้การปรับปรุงการปกครองตาม

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.2 12ก/1 เลขที่ 14 ในบอก
เชียงใหม่ พระเจ้าอินวิชยานกรามังคมทูล ลงวันที่.....เดือน.....ร.ศ.102

แบบอย่างของกรมหมื่นพิชิตรัตนราชกร ภายหลังจากที่พระองค์เสด็จกลับกรุงเทพฯ แล้ว
 ทรงประสบความล้มเหลว ถึงแม้ว่าตลอดระยะเวลาจะมีข้าหลวงคอยกำกับราชการอยู่
 ณ เมืองนครเชียงใหม่ก็ตาม จนกระทั่งถึง พ.ศ.2435 ได้มีการเปลี่ยนแปลง
 การปกครองส่วนกลางทั้งหมด และกรมหมื่นดำรงราชานุภาพได้ดำรงตำแหน่ง
 เสนาบดีกรมมหาดไทย พระองค์ทรงตระหนักถึงหัวเมืองมณฑลลาวเฉียงวา
 จำเป็นในเรื่องตัวบุคคลที่จะส่งขึ้นไปเป็นข้าหลวง จะต้องเป็นผู้มีความเฉลียวฉลาด
 เอาใจใส่ในหน้าที่ราชการ และไม่วันทรงต่อต้านอำนาจของบรรดาเจ้านายมณฑล
 เป็นพิเศษ ดังนั้น ใน พ.ศ.2435 พระองค์จึงทรงเลือกพระยาทรงสุรเดชขึ้นไป
 เป็นข้าหลวงประจำมณฑลลาวเฉียง โดยทรงกราบบังคมทูลถวายความเห็นในเรื่อง
 นั้นว่า

"....แต่ตัวข้าหลวงซึ่งจะเปลี่ยนพระยาไกรโกษานั้นเห็นด้วยเกล้า
 ว่าพระยาทรงสุรเดชเป็นคนคนนี้เคยราชการ แลเฉลียวฉลาด
 สามารถอยู่ ทั้งเป็นคนหนุ่มแน่นมีกำลังวังชา ซึ่งอาจเที่ยวตรวจ
 ราชการที่ต่าง ๆ ตามสมควรแก่หน้าที่ของข้าหลวงได้ดีกว่าข้าหลวง
 สูงอายุ...."¹

ครั้นพระยาทรงสุรเดชเดินทางขึ้นไปประจำอยู่ ณ เมืองเชียงใหม่แล้ว
 จึงได้ทำการปรับปรุงการปกครองบ้านเมืองให้เป็นไปตามแบบอย่างที่ยกกรมหมื่นพิชิตร
 ปรการทรงวางไว้อย่างแท้จริง ในสมัยของพระยาทรงสุรเดชนี้ จึงเป็นสมัยที่
 มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง หัวเมืองลาวเฉียงอย่างจริงจังจึงเป็นการปูพื้นฐาน
 สำหรับการปฏิรูปการปกครองหัวเมืองแบบ "มณฑลเทศาภิบาล" ซึ่งในที่สุดจะทำ
 ให้หัวเมืองลาวเฉียง กลายมาเป็นส่วนหนึ่ง ของพระราชอาณาจักรไทยอย่าง
 สมบูรณ์สมดังความปรารถนาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58 หนังสือกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ
 กราบบังคมทูล ลงวันที่ 3 ตุลาคม ร.ศ.111

บทที่ 5

บทสรุป

"หัวเมืองลาวเฉียง" มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "ลานนาไทย" เป็นดินแดนส่วนที่อยู่ภาคเหนือสุดของประเทศไทยในปัจจุบัน ในสมัยพุทธศตวรรษที่ 19 ลานนาไทยเคยเป็นอาณาจักรที่รุ่งเรือง ถึงกับเคยเป็นคู่แข่งของกรุงศรีอยุธยาและอาณาจักรพุกามของพม่า ต่อมาอาณาจักรลานนาไทยอ่อนแอลง จึงถูกพม่าและกรุงศรีอยุธยาปล้นเปลี่ยนกันเข้าครอบครองตลอดมา

ในสมัยสุโขทัยความสัมพันธ์ระหว่างลานนาไทยกับสุโขทัยเป็นไปได้ในทางมิตรไมตรีที่ดีต่อกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในสมัยพ่อขุนรามคำแหง และพ่อขุนเม็งราย ต่อมาเมื่อกรุงสุโขทัยอ่อนแอลง และตกอยู่ภายใต้อำนาจของกรุงศรีอยุธยา ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างลานนาไทยกับสุโขทัยสิ้นสุดลงด้วย เมื่อกรุงศรีอยุธยาได้สุโขทัยไว้ในอำนาจแล้ว ก็ได้แผ่อำนาจขึ้นไปทางคานเหนือ เพื่อจะครอบครองหัวเมืองลานนาไทยให้ได้ กรุงศรีอยุธยาได้ยกกองทัพขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่อันเป็นศูนย์กลางของลานนาไทยหลายครั้ง ได้เมืองเชียงใหม่ไว้ในอำนาจเป็นบางครั้ง และมักจะมอบหมายให้เจ้านายทางเมืองเหนือปกครองกันเอง

จนกระทั่งถึงสมัยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นฯ ซึ่งได้พยายามแผ่อำนาจออกมาทางทิศตะวันออก และในที่สุดก็สามารถตีได้เมืองเชียงใหม่ใน พ.ศ. 2101 นับว่าเป็นการสูญเสียเอกราชของลานนาไทยอย่างแท้จริง เพราะพม่าได้แต่งตั้งคนมาปกครองตามหัวเมืองต่าง ๆ ในลานนาไทย และบังคับให้ลานนาไทยส่งบรรณาการทุก ๆ ปี หลังจากตีพม่ายึดครองเมืองเชียงใหม่ได้แล้ว ต่อมาใน พ.ศ. 2112 กองทัพพม่าก็รบชนะกรุงศรีอยุธยาได้อีก ทั้งนี้ก็เพราะเหตุว่าพม่าได้ลานนาไทยเป็นฐานกำลังในการโจมตี นับแต่นั้นมาลานนาไทยก็กลายเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญระหว่างไทยกับพม่า กล่าวคือ ในแง่ของกรุงศรีอยุธยา การได้หัวเมืองลานนาไทยเท่ากับการขยายรอด ในแง่ของพม่า การได้หัวเมืองลานนาไทยเท่ากับการได้กรุงศรีอยุธยา แล้วครั้งหนึ่ง ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ทั้งพม่าและไทยต่างทำสงคราม

ขับเคี่ยวเพื่อแย่งชิงลานนาไทยตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่ตลอดระยะเวลาดังกล่าว พม่าเป็นฝ่ายโค่นล้มครองหัวเมืองลานนาไทยมากกว่าไทย

การที่หัวเมืองลานนาไทยเป็นฐานกำลังของพม่าในการโจมตีไทยมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าบุเรงนองนั้น ฝ่ายไทยโค่นล้มในเรื่องนี้เป็นอย่างดี จนกระทั่งถึงสมัยพระเจ้าตากสิน จึงได้พยายามที่จะขับไล่พม่าให้พ่นออกไปจากลานนาไทย การขับไล่พม่าของพระเจ้าตากสินนั้นได้รับความช่วยเหลือจากหัวหน้าชาวลานนาไทยที่สำคัญสองคน คือ เจ้ากาวิละ และพระยาจำปาน จนสามารถขับไล่พม่าออกไปจากลานนาไทยได้สำเร็จ การที่ชาวลานนาไทยหันมาสนับสนุนกองทัพพระเจ้าตากสินนั้นเป็นเพราะว่า ชาวลานนาไทยทนต่อการปกครองที่กดขี่ของพม่าไม่ได้ ได้พยายามที่จะปลดแอกจากพม่าเสมอมา แต่เนื่องจาก มีกำลังน้อยไม่พอที่จะงานใหญ่นี้ได้ เมื่อกองทัพพระเจ้าตากสินยกขึ้นมาเพื่อขับไล่พม่าชาวลานนาไทยเห็นเป็นโอกาสเหมาะจึงหันมาสนับสนุน เพราะคงจะคิดว่าอย่างน้อยก็เป็นคนไทยด้วยกัน อย่างไรก็ตามภายหลังจากที่ถูกขับไล่ออกไปจากลานนาไทยแล้ว พม่ายังไม่ละความพยายามที่จะกลับเข้ามาครอบครองลานนาไทยอีก จะเห็นว่าพม่าได้เข้ามาโจมตีหัวเมืองลานนาไทยอีกหลายครั้งหลายหน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัชกาลที่ 1 ของกรุงรัตนโกสินทร์ แต่ทุกครั้งพม่าก็มีอาชญาที่จะเอาชนะได้อีก จึงเป็นอันว่าภายหลังจากสมัยพระเจ้าตากสินแล้ว ลานนาไทยได้ตกมาเป็นประเทศราชของไทยโดยสมบูรณ์

จนกระทั่งสมัยรัชกาลที่ 3 ภัยจากการคุกคามของพม่าเบาบางลง ทั้งนี้เป็นเพราะพม่าต้องหันไปสนใจกับเรื่องภายในของพม่าเอง นั่นคือการทำสงครามต่อต้านอังกฤษ และในที่สุดพม่าก็ต้องตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ การที่อังกฤษสามารถเข้ายึดพม่าได้นี้กลับเป็นภัยอันตรายร้ายแรงต่อความมั่นคงของประเทศมากยิ่งขึ้นกว่าภัยจากพม่าเสียอีก เพราะเป็นที่ทราบกันดีแล้วว่า ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวนี้ มหาอำนาจตะวันตก พยายามที่จะแสวงหาเมืองขึ้นในดินแดนต่าง ๆ ทั่วโลก เมื่ออังกฤษได้พม่าเป็นเมืองขึ้นแล้ว อังกฤษก็ได้ขยายตัวมาทางตะวันออกอีก และเมื่อมาพบกับความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ตามหัวเมืองชายแดนของลานนาไทย อังกฤษจึงมีความต้องการที่จะเข้าครอบครองดินแดนดังกล่าว โดยพยายามหาเหตุที่จะคุกคามอาณาจักร

และเขาแทรกแซงในหัวเมืองลานนาไทยอยู่เสมอ กล่าวคือ อังกฤษถือว่าชาว พม่า เจริญ ทองสุ ที่อาศัยอยู่ในเขตของพม่าเป็นคนในบังคับอังกฤษ เมื่อคนในบังคับ เหล่านี้เดินทางเข้ามาติดต่อค้าขาย และเข้ามาอาศัยอยู่ในหัวเมืองลานนาไทย มัก จะเกิดกรณีพิพาทกับชาวลานนาไทยเสมอ ในแง่หนึ่งที่อังกฤษใช้เป็นเครื่องมือใน การแทรกแซงลานนาไทย

สาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดการกระทบกระทั่งระหว่างคนในบังคับอังกฤษและคน ในหัวเมืองลานนาไทยคือ ปัญหาทางด้านการป่าไม้ เค็มที่นั้นป่าไม้มิได้เป็นสิ่งมีค่าแต่ ประการใด พระเจ้าเชียงใหม่มีอำนาจที่จะแบ่งปันให้แก่เจ้านายบุตรหลานไปหา ผลประโยชน์เอง ป่าไม้ทั้งหลายจึงได้ชื่อว่าเป็นของบรรดาเจ้านายบุตรหลาน ต่อมาไม่เกิดมีราคาขึ้น เพราะมีคนในบังคับอังกฤษมาขอเช่าตัดฟัน ในระยะแรก ปัญหาป่าไม้ยังไม่มีมากนัก ต่อมาเมื่อมีคนในบังคับอังกฤษมาขอเช่ามากขึ้น ประกอบ กับการขาดระเบียบในการให้เช่าตัดฟัน ทำให้เกิดปัญหาถกเถียงและเกิดกรณีพิพาท ตลอดมา

รัฐบาลกรุงเทพ ฯ เล็งเห็นว่าปัญหานี้ อาจจะนำไปสู่การกระทบ กระทั่งกับอังกฤษได้ จึงได้คิดหาทางที่จะแก้ไขปัญหาดังกล่าว คือใน พ.ศ. 2416 ทางรัฐบาลกรุงเทพ ฯ ได้เปิดการเจรจากับรัฐบาลอังกฤษ เพื่อหาทางแก้ไขปัญหา ในหัวเมืองลานนาไทย ซึ่งในที่สุดทั้งสองฝ่ายได้รวมลงนามในสนธิสัญญามับหนึ่ง เรียกว่า "สนธิสัญญาระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอินเดีย เพื่อส่งเสริมการค้าต่อ ทางพาณิชย์ ระหว่างพม่าของอังกฤษกับอาณาเขตของเมืองเชียงใหม่ ลำปาง และ ลำพูน" หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า "สัญญาเชียงใหม่" สัญญาดังกล่าวนี้นับที่จะ แก้ไขปัญหา 3 ประการคือ ปัญหาโจรผู้ร้ายตามหัวเมืองชายแดน ปัญหาทางกาน การศาล และปัญหาการป่าไม้ และในการทำสัญญาครั้งนี้ อังกฤษเรียกร้องให้ ฝ่ายไทยส่งชาหลวงขึ้นไปอยู่ประจำกับราชการ ณ เมืองเชียงใหม่ เพื่อให้การ คำเนินการเป็นไปอย่างถูกต้องตามสนธิสัญญา หลังจากที่ได้มีการลงนามในสนธิสัญญา แล้ว รัฐบาลกรุงเทพ ฯ จึงได้ร่างหนังสือสัญญาขึ้นฉบับหนึ่ง เพื่อบังคับพระเจ้า นครเชียงใหม่ให้ปฏิบัติให้สอดคล้องกับสนธิสัญญาระหว่างไทยกับอังกฤษ หนังสือสัญญา

ฉบับนี้ชื่อว่า "หนังสือสัญญาว่าด้วยการที่เจ้านครเชียงใหม่จะรักษามืองให้เรียบร้อย" และในปี พ.ศ.2427 นั้นเอง ทางรัฐบาลกรุงเทพ ฯ ก็ได้จัดส่งข้าหลวงขึ้นไปประจำกำกับราชการอยู่ ณ เมืองเชียงใหม่ เพื่อให้เป็นไปตามความตกลง และเพื่อแก้ปัญหากรณีพิพาทต่างๆ ในหัวเมืองล้านนาไทย

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าจะได้มีการจัดส่งข้าหลวงขึ้นไปประจำกำกับราชการ ณ เมืองเชียงใหม่ แต่ปัญหาต่าง ๆ ที่มีอยู่นั้น ข้าหลวงก็อาจจะแก้ไขให้ลุกลงไปได้ ประกอบกับเกิดกรณีพิพาทเกี่ยวกับปัญหาพรมแดนขึ้นมามาก ดังนั้น ใน พ.ศ.2426 รัฐบาลกรุงเทพ ฯ กับรัฐบาลอังกฤษ จึงได้เปิดการเจรจาเพื่อแก้ไขปัญหาลูกขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งในที่สุดทั้งสองฝ่ายได้รวมลงนามกันในสนธิสัญญาฉบับหนึ่ง ชื่อว่า "หนังสือสัญญาระหว่างกรุงสยามกับกรุงอังกฤษว่าด้วยเมืองเชียงใหม่ เมืองลำปาง เมืองลำพูน" และในครั้งนี้อังกฤษก็ได้เรียกร้องให้ฝ่ายไทยจัดส่งข้าหลวงที่มีอำนาจเพิ่มขึ้นไปกำกับราชการ ณ เมืองเชียงใหม่ เพื่อจะได้แก้ไขปัญหาดังกล่าวได้อย่างแท้จริง

ใน พ.ศ.2427 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้โปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากร เป็นข้าหลวงพิเศษขึ้นไปกำกับราชการ ณ เมืองเชียงใหม่ และพร้อมกันนั้น ก็ให้ปรับปรุงการปกครองหัวเมืองล้านนาไทยควบคู่กันไปด้วย เมื่อกรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จขึ้นไปประจำกำกับราชการแล้ว ทรงแก้ไขปัญหา กรณีพิพาทพรมแดน และปัญหาป่าไม้อันเนื่องกัน ก็ให้ทรงวางระเบียบการปกครองบ้านเมือง แบบใหม่ขึ้น กล่าวคือทรงแบ่งหน้าที่ราชการออกเป็น 6 ตำแหน่ง ได้แก่ กรมมหาดไทย กรมทหาร กรมคลัง กรมยุติธรรม กรมวัง และกรมนา ซึ่งควรแบ่งกันอำนาจหน้าที่กันชัดเจน นอกจากจะทำให้การบริหารบ้านเมืองเป็นระเบียบแบบแผนขึ้นแล้ว ยังเป็นการลดอำนาจของพระเจ้าเชียงใหม่ลงอีกทางหนึ่ง นอกจากนี้กระทรวงวางระเบียบแบบแผนอื่น ๆ อีกหลายประการ เป็นคนว่าด้านการศาล การภาษีอากร เป็นต้น ซึ่งในระยะเวลาหนึ่งปี ที่ทรงอยู่กำกับราชการ ณ เมืองเชียงใหม่นั้น บ้านเมืองมีความสงบสุข ปัญหาต่าง ๆ ที่เคยมีมาแต่ก่อนลดน้อยลงเป็นอันมาก การที่ทรงสามารถจัดระบบบริหารบ้านเมืองให้เป็นระเบียบแบบแผนได้นี้ เพราะทรงดำเนิน

นโยบายที่มีหลักเกณฑ์ที่ดี เช่น นโยบายในการรักษาความสงบของบ้านเมือง ทรงได้ทดลองออกกฎบังคับ เฉพาะในตัวเมืองก่อน เมื่อเห็นว่าได้ผลจึงได้ขยายขอบเขตออกไปอีกทั้งทรงดำเนินงานโดยมิไคร่หวั่นเกรงต่ออิทธิพลของพระเจ้าเชียงใหม่ และบรรดาเจ้านายบุตรหลาน จึงทำให้แบบแผนการบริหารบ้านเมืองของพระองค์ประสบผลสำเร็จอยู่ชั่วระยะหนึ่ง

ภายหลังเมื่อเสด็จกลับกรุงเทพฯ แล้ว บรรดาเจ้านายบุตรหลานเมืองเชียงใหม่ซึ่งเสด็จอำนาจและผลประโยชน์จากการจัดการปกครองใหม่นี้ ได้พยายามที่จะกลับไปมีอำนาจ และรักษาผลประโยชน์เดิมของตนอีก โดยการพยายามหลีกเลี่ยงกฎระเบียบ ข้อบังคับต่าง ๆ รวมทั้งการปล่อยปะละเลยมิเอาใจใส่ในราชการ และการเรียกร้องขอกลับไปใช้วิธีการปกครองแบบเก่าในที่สุด ได้ก่อให้เกิดความเสียหายต่อวิธีการปรับปรุงบ้านเมืองที่กรมหมื่นพิชิตปริชากรทรงวางไว้มาก เพราะเปิดโอกาสให้ผู้เป็น "เจ้าภานายาการ" ก่อขัดขวางแห่งราชฎ ได้รับความเดือดร้อนโดยทั่วไป จนถึงกับมีราชฎบางกลุ่มก่อการกบฏขึ้น ที่เรียกว่า "กบฏพระยาผาบางสงคราม" ซึ่งสาเหตุของการเกิดกบฏสืบเนื่องมาจากความไม่พอใจที่ถูกก่อกวนแห่งอันเป็นผลทำให้ราชฎเหล่านั้นคิดว่าเป็นเพราะการจัดปรับปรุงบ้านเมืองแบบใหม่นี้เป็นต้นเหตุที่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนทั้งหลายทั้งปวง ถึงแม้ว่า "กบฏพระยาผาบางสงคราม" จะมีไคล่กลลามาใหญ่โตก็ตาม แต่การเกิดเหตุการณ์ขึ้น นอกจากแสดงให้เห็นว่าราชฎบางส่วนไม่พอใจต่อการปฏิรูปการปกครองแล้ว ยังชี้ให้เห็นถึงการขาดการประสานงานในการทำงานของข้าหลวงและบรรดาเจ้านายบุตรหลานอีกด้วย

นอกเหนือไปจากการที่เจ้านายบุตรหลานและราชฎบางส่วนจะไม่พอใจต่อระเบียบบริหารบ้านเมืองแบบใหม่อันเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการปฏิรูปการปกครองแล้ว การไ้ระบบข้าหลวงก็มีส่วนที่ทำให้การปฏิรูปการปกครองต้องประสบความล้มเหลวเหมือนกัน กล่าวคือ ข้าหลวงที่ถูกส่งขึ้นไปประจำ ณ เมืองเชียงใหม่เป็นเพียงข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นที่ขาดความเคารพและความเกรงใจของบรรดาเจ้านายบุตรหลานที่ถืออำนาจและศักดิ์ศรีมาก จึงมักมีการขัดขืน หลีกเลียง และขัดแย้งกับข้าหลวงอยู่เสมอ ถ้าเมื่อใดที่มีการจัดส่งข้าหลวงที่เป็นเชื้อพระวงศ์ชั้นสูงขึ้นไปประจำ

กำกับราชการแล้ว บรรดาเจ้านายบุตรหลานต่างมีความเกรงอกเกรงใจ และเคารพ
เชื่อฟัง ดังเช่นสมัยที่กรมหมื่นพิชิตบริหารขึ้นไปกำกับราชการเป็นต้น อีกประการหนึ่ง
ข้าหลวงบางคนก็อ่านาจสร้างความเคืองครอนและความไม่พอใจให้กับราษฎร แม้บาง
ครั้งจะมีการร้องเรียนข้าหลวงก็มีไต่คดีสินปุนหาด้วยความยุติธรรม นับว่าเป็นการสร้าง
ภาพพจน์ที่ไม่ดีต่อระบบการจัดส่งข้าหลวงในฐานะตัวแทนจากกรุงเทพ ฯ สิ่งเหล่านี้ นับว่า
เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้การปฏิรูปการปกครองตามแบบอย่างของกรมหมื่นพิชิตบริหาร
ต้องประสบความล้มเหลวภายหลังที่พระองค์เสด็จกลับกรุงเทพ ฯ แล้ว

จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2435 รัฐบาลได้ทำการปฏิรูปการปกครองส่วนกลางครั้ง
ใหญ่ และต่อมาได้มีการขยายการปฏิรูปออกไปสู่ส่วนภูมิภาคด้วย โดยการจัดตั้งระบบ
การปกครองหัวเมืองแบบใหม่ที่เรียกว่า "การปกครองแบบเทศาภิบาล" ขึ้นทั่วประเทศ
โดยมีความมุ่งหมายที่จะปฏิรูปการปกครองหัวเมืองต่าง ๆ ให้มีความเจริญ และเพื่อ
กระชับการปกครองหัวเมืองชายแดนให้ใกล้ชิดกับกรุงเทพ ฯ ในมากที่สุด เพื่อให้
รอดพ้นจากการคุกคามจากมหาอำนาจตะวันตกที่กำลังขยายอิทธิพลอยู่รอบ ๆ อาณาจักร
ไทยในขณะนั้น โดยการจัดส่ง "ข้าหลวงเทศาภิบาล" ผู้มีอำนาจเต็มออกไปปรับปรุง
การปกครองอย่างแท้จริง ดังนั้น ประวัติศาสตร์การปฏิรูปการปกครองหัวเมืองลาว
เฉียงจึงน่าจะได้มีการศึกษาต่อไปว่า เมื่อมีการส่งข้าหลวงเทศาภิบาลขึ้นไปปรับปรุง
การปกครองหัวเมืองลาวเฉียงตามระบบ "การปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล" แล้ว
ข้าหลวงชั้นหลังนี้มีนโยบายและมีวิธีการดำเนินงานอย่างไร ประสบอุปสรรคและปัญหา
มากน้อยเพียงใด จึงสามารถปฏิบัติการณ์ทำให้หัวเมืองลาวนาไทยทั้งปวงกลายมาเป็น
ส่วนหนึ่งของพระราชอาณาจักรไทยอย่างสมบูรณ์ในที่สุด

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

1. หลักฐานชั้นหนึ่ง (Primary Sources)

ก. เอกสารที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

หอสมุดแห่งชาติ

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2

จุลศักราช 1171 เลขที่ 1 ศุภอักษรเจ้าประเทศราชเรื่องหม่อมเหม็นกับพวกเป็น
กบฏและพระราชพิธีบรมราชาภิเษกกับพระราชพิธี
อุปราชาภิเษก และเกณฑ์กระดาษรเพล่า ป่าน ใช้ใน
การพระบรมศพ กับให้ราษฎรโกนหัวไว้ทุกข์

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3

- จุลศักราช 1189 เลขที่ 16 หนังสือบอกสืบราชการเมืองเกาะหมากกับเรื่อง
เกณฑ์ทัพหัวเมืองฝ่ายเหนือไปรบเจ้าอนุา
- จุลศักราช 1200 เลขที่ 19 สารตราเจ้าพระยาจักรี ฯ ถึงเมืองเชียงใหม่
เรื่องห้ามขายโค กระบือ ให้พ่อค้าอังกฤษ
- จุลศักราช 1204 เลขที่ 14 สารตราเจ้าพระยาจักรี ฯ ถึงพระยาเชียงใหม่
เรื่องบอกชาวเมืองอัสสัมกับอังกฤษ
- จุลศักราช 1206 เลขที่ 43 สารตราถึงเมืองเชียงใหม่ เรื่องตั้งเมืองเชียงแสน
และให้คอยระวังกองทัพพม่า
- เลขที่ 57 ใบบอกพระยาเชียงใหม่เรื่องตั้งเมืองเชียงราย
เมืองพะเยา เมืองงาว
- จุลศักราช 1207 เลขที่ 236 คำให้การท้าวสุทิมงคล เรื่องการตั้งเมือง
เชียงรายและเขตแดนเมืองเชียงราย

- จุลศักราช 1209 เลขที่ 13 สารตราตอบได้รับข่าวว่าพม่ายกทัพมาตีเมืองเชียงใหม่
เชียงใหม่
เลขที่ 53 เรื่องคำให้การท้าวพระยาเมืองสิบสองปันนา
- จุลศักราช 1211 เลขที่ 25 ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรี ฯ ถึงพระยาเชียงใหม่
เรื่อง ราชการเมืองเชียงใหม่

จดหมายเหตุแห่งชาติ, กอง เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.2 แผนกปกครอง 12 ก. ใบบอก
เชียงใหม่

- เลขที่ 1 - 3 ใบบอกเชียงใหม่ (มี.ย. ร.ศ. 93 - ต.ค. ร.ศ. 110)
- เลขที่ 4 ใบบอกพระยาราชเสนาข้างหลวงเชียงใหม่ (มี.ค.99 - เม.ย.101)
- เลขที่ 11 ใบบอกพระยาราชสัมภารากร ขาหลวง (ส.ค.102 - มี.ค.106)
- เลขที่ 15 ใบบอกพระยาราชสัมภารากร ขาหลวง (มี.ค.103 - ก.ย.104)
- เลขที่ 16 ใบบอกพระยามนตรีสุริยวงษ์ (ก.ค. - ส.ค. 104)
- เลขที่ 18 ใบบอกเมืองนครเชียงใหม่ (ม.ค.104 - ส.ค.106)
- เลขที่ 19 ใบบอกพระศรีธรรมสาส์นเมืองเชียงใหม่ (พ.ย.105-พ.ย.106)
- เลขที่ 20 ใบบอกพระยาสุริยาพงษ์ขาหลวงเชียงใหม่ (พ.ย.106-14 ม.ค.110)
- เลขที่ 21 ศุภอักษรเมืองนครเชียงใหม่ (ม.ค.106 - ต.ค.124)
- เลขที่ 22 ใบบอกเชียงใหม่ (ต.ค.107 - 12 ก.ย.109)
- เลขที่ 23 ใบบอกเชียงใหม่ (ม.ค.107 - 4 ต.ค. 109)
- เลขที่ 24 ใบบอกเชียงใหม่ (ก.พ.107 - 21 ม.ค.108)
- เลขที่ 25 ศุภอักษรเมืองนครเชียงใหม่ (มี.ค.107 - 17 ส.ค.109)
- เลขที่ 26 ใบบอกเชียงใหม่ (24 ต.ค.108 - 6 ก.พ.109)
- เลขที่ 27 ใบบอกเชียงใหม่ (9 มี.ค.108 - 22 ธ.ค.110)
- เลขที่ 28 ใบบอกพระยาไกรโกษา พระยาสุนทรบุรุษขาหลวง
เมืองเชียงใหม่ (6 พ.ย. - 12 มี.ค.109)
- เลขที่ 29 ใบบอกพระยาไกรโกษาขาหลวง (2 เม.ย.-31 มี.ค.110)

- เลขที่ 31 รายงานตรวจราชการภาคเหนือ (11 พ.ค.108 - 28 ส.ค.108)
- เลขที่ 32 รายงานตรวจราชการภาคเหนือ (21 พ.ค. - 24 ก.ค.108)
- เลขที่ 34 คดีความใบหัวเมืองมณฑลลาวเฉียง (ก.พ.106 - 25 ม.ค.110)
- เลขที่ 35 เบิกเตล็ดมณฑลพายัพ (30 มี.ค.111 - 13 ธ.ค.119)
- เลขที่ 57 คดีความต่าง ๆ ทางลาวเฉียง (3 ก.พ.111 - 26 ก.พ.114)
- เลขที่ 75 อังกษจะมาที่เมืองเชียงตุง (2 ธ.ค.111 - 28 ก.ย.114)
- เลขที่ 88 รายงานกรมหมื่นพิชิตรักษาการ เรื่องจัดราชการเชียงใหม่ ลำพูน
และลำปาง (พ.ค.103)
- เลขที่ 89 เบิกเตล็ดเรื่องราชการเมืองเชียงใหม่ ปีกา สัปตศก 1247
(มิ.ย.104 - ธ.ค.107)
- เลขที่ 90 ฎีกาพระยาเพชรพิไชย (ม.ค. - พ.ย.107)
- เลขที่ 91 พระราชวรินทร์ ฯ กราบบังคมทูล (มี.ค.107 - 6 พ.ค.108)
- เลขที่ 92 พระราชวรินทร์ ฯ กราบบังคมทูล (เม.ย.107 - 6 พ.ค.108)
- เลขที่ 93 เจ้าพระยารัตนบดินทร์กราบบังคมทูล (3 เม.ย. - 2 มิ.ย.108)
- เลขที่ 94 พระราชวรินทร์ ฯ กราบบังคมทูล (11 เม.ย. - 22 พ.ค.108)
- เลขที่ 95 พระราชวรินทร์ ฯ กราบบังคมทูล (18 เม.ย. - 6 พ.ค.108)
- เลขที่ 96 พระราชวรินทร์ ฯ พระศรีเสนา ฯ กราบบังคมทูล (19 เม.ย. -
1 พ.ค.108)
- เลขที่ 97 เจ้าพระยารัตนบดินทร์ ฯ กราบบังคมทูล (31 พ.ค. - 3 ก.ย.108)
- เลขที่ 98 หนังสือราชการฝ่ายเมืองนครเชียงใหม่ (5 มิ.ย. - 26 มี.ค.108)
- เลขที่ 101 หนังสือมหาดไทยราชการฝ่ายเมืองนครเชียงใหม่ นาน แพร ลำพูน
ลำปาง (18 ก.ค.108 - 29 ก.ค.109)
- เลขที่ 102 หนังสือกระทรวงมหาดไทย ราชการฝ่ายเมืองนครเชียงใหม่แลเมือง
นาน แพร ลำพูน ลำปาง (27 ก.ค.108 - 27 ธ.ค.110)
- เลขที่ 103 หนังสือราชการปี 108, 109 พระองค์เจ้าโสณบัณฑิตย์ เรื่องราชการ
เชียงใหม่ และการในพระองค์ (17 พ.ย.108 - 25 ก.พ.109)

- เลขที่ 104 หนังสือราชการปี 109 กรมท่าเรือราชการเชียงใหม่ในระหว่าง
กรมหลวงเทวะวงษ์วโรประการ และพระองค์เจ้าโสมนัสพิทย
(27 พ.ค.103 - 30 พ.ค.110)
- เลขที่ 105 หนังสือมหาดไทย ราชการฝ่ายเมืองนครเชียงใหม่ นาน แพร ลำพูน
ลำปาง (4 มี.ค.108 - 8 ต.ค.110)
- เลขที่ 108 ราชการเมืองเชียงใหม่ฝ่ายเจ้าพระยารัตนาธิเบศร์
(30 มี.ย. - 13 ต.ค.109)
- เลขที่ 109 หนังสือมหาดไทย ราชการฝ่ายเหนือนครเชียงใหม่ นาน แพร ลำพูน
ลำปาง (30 มี.ย.110 - 16 มี.ค.111)
- เลขที่ 191 หนังสือสัญญาว่าด้วยการที่เจ้านครเชียงใหม่จะรักษานบ้านเมืองให้
เรียบร้อย (ร.ศ.92)
- เลขที่ 192 เงินใช้สอยในการที่กรมหลวงพิชิตเสด็จไปเชียงใหม่ (ร.ศ.103)
- เลขที่ 193 พิกัดภาษีอากรมณฑลพายัพ (ร.ศ.103 - 104)
- เลขที่ 194 หนังสือราชการเมืองเชียงใหม่ และเมืองสิง นัง
(14 ก.พ.108 - 10 เม.ย.110)
- เลขที่ 195 หนังสือราชการเมืองเชียงใหม่และเมืองสิงนัง (10 ต.ค.109 -
5 ต.ค.110)

บรรณสาร, กอง หมวดจดหมายเหตุ ภาษาอังกฤษ Letter Book เล่มที่ 2
ชุดลอนดอน ปี จ.ศ.1246

บรรณสาร, กอง หมวดธนวิสัญญ์ฯ ตอนที่ 8.1 ตอนที่ 1-3 เรื่องเขตแดนเมืองพม่า
ฝ่ายเหนือ พ.ศ.2429 - 2438.

ข. เอกสารที่ตีพิมพ์แล้ว

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี ประชุมศิลาจารึก
ภาคที่ 3 โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2508

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี ประชุมศิลาจารึก
ภาคที่ 4 โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2514

คำทรงราชานุกาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงพิชิต
ปรีชากร" ประชุมพระราชนิพนธ์ กรมหลวงพิชิตปรีชากร หน้า 1 - 20
พิมพ์ในงานทำบุญฉลองอายุครบ 70 ปี ของหม่อมสน คัคมาวงศ์ ณ อยุธยา
2472

ทวน วิริยาภรณ์ (รวบรวม) พระราชดำรัสและพระบรมราโชวาท ป.พิศนาคะ
การพิมพ์ 2507, 348 หน้า

ประเสริฐ ณ นคร (เรียบเรียง) มั่งรายศาสตร์ พิมพ์เนื่องในงานพระราชทาน
เพลิงศพ หลวงไทรกิตยมนุพัทธ์ เมื่อวันที่ 4 เมษายน พ.ศ.2514
โรงพิมพ์เลียงเชียง จงเจริญ

วิริยาณ, หอพระสมุด จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง พิมพ์ในงานศพ
นายพลเรือตรี พระยานาวาพลพยุหรัักษ์ ปีมะโรง อัฐศก พ.ศ.2495
โรงพิมพ์ไทย

วิริยาณ, หอพระสมุด ประชุมจารึกสยาม ภาคที่ 1 หอสมุดวิริยาณ, 2467

ศิลปากร, กรม (รวบรวม) เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นจัดการ
เปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ.103 และพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก่ไขการปกครอง
แผ่นดิน 108 หน้า พิมพ์ในงานฉานกิจศพหม่อมสนธิ กฤษดากร ณ เมรุวัด
ธาตุทอง พระนคร, 6 มี.ค. 2510

- สันต์ ท.โมลบุตร (แปล) เล่าเรื่องกรุงสยาม สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2506
- แสง มนวิฑูร, ร.ต.ท. (แปล) ชินกาลมาลีปกรณ์ โรงพิมพ์สามมิตร, 2515
- หอสมุดสำหรับพระนคร จดหมายเหตุเรื่องตั้งเจ้าเมือง และ พระบรมราชาไชวาท
พระราชทานเจ้าเมือง พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าบรมวงศ์
 เชอพระองค์เจ้าอรุณวดี, 2476
- องค์การคำของคุรุสภา กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1-5 โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506

2. หนังสือประเภทพงศาวดาร

- คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี ตำนานพื้นเมือง
เชียงใหม่ โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี 2514, 150 หน้า
- คุรุสภา, องค์การคำ "พงศาวดารลาวเฉียง" ในประชุมพงศาวดาร เล่ม 4
 โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507.
- คุรุสภา, องค์การคำ "พงศาวดารเมืองน่าน" ในประชุมพงศาวดาร เล่ม 9-10
 โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507.
- คุรุสภา, องค์การคำ "จดหมายเหตุเรื่องพม่าเจรจาความเมืองกับไทย" ในประชุม
พงศาวดาร เล่ม 13 โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507
- คุรุสภา, องค์การคำ "พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ"
ในประชุมพงศาวดาร เล่ม 40 โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512
- ทิพากรวงษ์, เจ้าพระยา พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 รัชกาลที่ 2
 คลังวิทยา 2505, 752 หน้า.
- ทิพากรวงษ์, เจ้าพระยา พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 รัชกาลที่ 4
 คลังวิทยา 2506, 840 หน้า

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 65 พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทมาศ(เจิม)

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงสฤษฏีสราภักดิ์

(เปรม ลางคุลเสนา กองการพิมพ์สลากกินแบ่งรัฐบาล 2506, 158 หน้า

ศิลปากร, กรม คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชทาน

พงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ คลังวิทยา, 2515

ศิลปากร, กรม "พงศาวดารเมืองเงินยาง เชียงแสน และตำนานสิงหนวัติกุมาร"

ในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 61 พิมพ์ในงานอาปนกิจศพ นางสมาน ทะเบียนกิจ
วันที่ 20 มีนาคม พ.ศ.2515 โรงพิมพ์ชวนพิมพ์

ศิลปากร, กรม พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, เล่ม 1 ตอน 1

โอเคียนสโตร, 2495

ศิลปากร, กรม พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 1 ตอน 2

โอเคียนสโตร, 2495

ศิลปากร, กรม พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 ตอน 1

โอเคียนสโตร, 2495

ศิลปากร, กรม พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 ตอน 1

โอเคียนสโตร, 2495

ศิลปากร, กรม พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 ตอน 2

โอเคียนสโตร, 2495

หอสมุดแห่งชาติ ประชุมพงศาวดาร ภาค 3 พงศาวดารเมืองเชียงใหม่ เมืองลำปาง
เมืองลำพูน

หอสมุดแห่งชาติ พงศาวดารโยนก (ฉบับหอสมุดแห่งชาติ) ศิลปบรรณาการ 2504,
584 หน้า

หอสมุดแห่งชาติ ประชุมพงศาวดาร ภาค 10 พงศาวดารเมืองน่าน

พงศาวดารลาวเฉียง 906 หน้า ม.ป.ป.

พงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับที่เป็นของบริติช มิวเซียม กรุงลอนดอน
สำนักพิมพ์ภาวหนา 2507, 743 หน้า

3. เอกสารชั้นสอง (Secondary Sources)

กรมศิลปากร เรื่องจังหวัดต่าง ๆ ในประเทศไทย โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒนาการ
2491, 269 หน้า

แก้วนวรัตน์ ฯ, เจ้า พระประวัติพระราชยา เจ้าดารารัศมี โรงพิมพ์บำรุง
นุกุลกิจ 2477, 55 หน้า

แกมมงคล ชัยสุริยันต์ ศิษย์ของชาวลานนาไทย โรงพิมพ์พระจันทร์ 2486,
156 หน้า

คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. พม่าเสียเมือง ภาวหนา 2512, 276 หน้า

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และ
โบราณคดี 20-23 ตุลาคม 2510, 2511, 156 หน้า

คลอง หรงบัณฑิต ปฏิทิน 150 ปี โรงพิมพ์ลูก ส.ธรรมภักดี 2511, 512 หน้า

จกฤษณ์ นรนิติคุงการ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ
กับกระทรวงมหาดไทย วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2506, 604 หน้า

คำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า ไทยรบพม่า คลังวิทยา 2505, 807 หน้า

คำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า นิทานโบราณคดี ศิลปกรรมกร 2511, 526 หน้า

คำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า เทศาภิบาล คลังวิทยา 2495, 444 หน้า

คำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า อธิบายตำนานภาษีอากร ม.ป.ป.

ต่างประเทศ, กระทรวง กรมสนธิสัญญาและกฎหมาย สนธิสัญญาและความตกลง
ทวิภาคระหว่างประเทศ โรงพิมพ์พาพระจันทร์ 2511, 193 หน้า

เดช บุนนาค, คร. "การปกครองแบบเทศบาลเป็นระบบปฏิวัติหรือวิวัฒนาการ"

สังคมศาสตร์ปริทัศน์ 4(3) : 58 - 65, 2509

นราธิปประพันธ์พงศ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ พระราชพงศาวดารพม่า องค์การ
การกุศล 2505, 7 เล่ม

นคร พันธรัตน์ การเจรจาและข้อตกลงระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอังกฤษเกี่ยวกับ
หัวเมืองชายแดนล้านนาไทย และพม่า สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว ระยะเวลา พ.ศ. 2428 - 2438 ปรินิพนธ์ กศ.ม. วิทยาลัยวิชาการศึกษา
ประสานมิตร, 2516

นราธิปประพันธ์พงศ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ พงศาวดารไทยใหญ่ องค์การ
การกุศล 2505, 2 เล่ม

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ คนไทยในพม่า โรงพิมพ์รามินทร์ 2503, 615 หน้า

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ เชียงใหม่และภาคเหนือ คลังวิทยา 2504, 683 หน้า

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ 30 ชาติในเชียงราย โรงพิมพ์อุทัย 2493, 765 หน้า

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ ไทยสิบสองปันนา คลังวิทยา 2498, 2 เล่ม

บุญสิงห์ บุญคำ เที่ยวเมืองเชียงตุงและแคว้นสวระวิน โรงพิมพ์รัตนสุพรรณ
2499, 407 หน้า

บ็อค, คาร์ล สมัยพระปิยมหาราช แปลโดย เสรีบุร พันธรังษี และ อัมพร
จุลานนท์ โรงพิมพ์เฟื่องนคร 2505, 583 หน้า

ปราณี ศิริธร ณ พัทลุง เพชรล้านนา สุริวงค์การพิมพ์ 2506, 2 เล่ม

ประชาภิจักรจักร, พระยา พงศาวดารโยนก ศิลปบรรณาการ 2513, 222 หน้า

ประชาภิ จกรจักร, พระยา ประวัติของมหาอำมาตย์ตรีพระยาประชาภิจักรจักร
พิมพ์เป็นธรรมเนียมบรรณาการในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาประชาภิจักรจักร
โรงพิมพ์ มลจิตต์ 2499, 76 หน้า

- ปริศนา ศิรินาม ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและประเทศราชในหัวเมืองลานนาไทย
สมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น ปรินญาณพนธ์ กศ.ม. วิทยาลัยวิชาการศึกษา
ประสานมิตร, 2516
- ไพฑูรย์ มีกุศล การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานสมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ทรงเป็นข้าหลวงใหญ่ (พ.ศ.2436 - 2453)
ปรินญาณพนธ์ กศ.ม. วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร 2515, 189 หน้า
- มหาดไทย, กรม สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และงาน
ทางการปกครองของพระองค์ โรงพิมพ์กรมมหาดไทย, 2505
- มหาดไทย, กรม พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ที่เกี่ยวกับราชกิจของกระทรวงมหาดไทย
เล่ม 2 โรงพิมพ์สวนทองถิ่น, 2513.
- มณี พยอมยงค์ ประวัติและวรรณคดีลานนา คนเมืองการพิมพ์ 2513, 222 หน้า
- วิธส์, เฟรด คับชิลว การปรับตัวเจ้าสุโขทัยของสยามและพม่า (แปล)
อมร โสภณพิเชษฐวงศ์ และ เอกวิทย์ ณ ถลาง พิมพ์ในงานศพของ
ศิวพร 2512, 235 หน้า
- สงวน โชติสุขรัตน์ คนตีเมืองเหนือ โอเคียนสโตร์ 2515, 576 หน้า
- สงวน โชติสุขรัตน์ ตำนานเมืองเหนือ โอเคียนสโตร์ 2508, 660 หน้า
- สงวน โชติสุขรัตน์ ตำนานสิงหวัติ เมืองโยนกนครชัยบุรีศรีเชียงใหม่ แปลและ
เรียบเรียงจากตำนานเดิมของพื้นเมืองอักษรไทยยวน สงวนการพิมพ์
2512, 56 หน้า
- สงวน โชติสุขรัตน์ เที่ยวเมืองเหนือ และวัฒนธรรมประเพณีของเมืองเหนือ
โอเคียนสโตร์ 2505, 865 หน้า
- สงวน โชติสุขรัตน์ ไทยยวน - คนเมือง โอเคียนสโตร์ 2512, 365 หน้า
- สงวน โชติสุขรัตน์ นำเที่ยว เชียงใหม่ - ลำพูน โอเคียนสโตร์ 2514, 400 หน้า

สงวน โชติสุขรัตน์ ประชุมตำนานลานนาไทย โอเคียนสโตร 2515, 644 หน้า

สงวน โชติสุขรัตน์ ประเพณีไทยภาคเหนือ โอเคียนสโตร 2512, 388 หน้า

สงวน โชติสุขรัตน์ ประวัติศาสตร์ลานนาไทย โอเคียนสโตร 2503, 585 หน้า

สิทธิสยามการ, หลวง สัญญาทางพระราชไมตรีระหว่างสยามกับต่างประเทศ
โรงพิมพ์พระจันทร์ 2506, 341 หน้า

Harvey, G., History of Burma, London, Frank, 1967, 415 pp.

Mangrai, Sao Saimong, The Shan States and the British Annexation,
New York, Department of Asian Studies, Cornell University,
1965, 319 pp.

Scott, J.G., Gazetteer of Upper Burma and the Shan States,
Part I, Volume II.

บทความ

แสงโสม เกษมศรี, ม.ร.ว. และ วิมล พงศ์พิพัฒน์ "ประวัติศาสตร์สมัยกรุง
รัตนโกสินทร์" เอกสารงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี ปีที่ 1
เล่มที่ 2 พฤษภาคม 2510

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก.

หนังสือสัญญาว่าด้วยการที่เจ้านครเชียงใหม่จะรักษายานเมืองให้เรียบรอย ร.ศ. 92¹

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพมหามงกุฎ บรมราชกุมาร
 ราชวิฆเนศวรุตมพงษ์บริพัตร รัชทายาทบรมราชจักรพรรดิ ราชสังกาศ
 บรมธรรมิก มหาราชาราชราช บรมนารถบพิตร พระจุฬาลงกรณ์เกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จ
 ออก ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย มหัยศรัยพิमान โดยสถานอุตราภิมุข พร้อมด้วย
 พระบรมวงษานุวงษ และข้าทูลลอองธุลีพระบาท ฝ่ายทหาร พลเรือน เป้าโดยลำดับ
 จึงมีพระบรมราชโองการ ราบ พระบัณฑูล สรุตสิ่งหนาท คำรัส เนื้อเกล้า เนื้อกระหม่อม
 สั่งว่า เมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน เขตแดนตอแดน เมือง
 มรแมน ซึ่งเป็นเขตแดนของ คอเวอนเมนต์ อังกฤษ คนต่างประเทศ แลคนในสับแยก
 อังกฤษ ไปมาค้าขาย แลมาตั้งทำมาหากินอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง
 เมืองลำพูน มาก มักเกิดถอยความเกี่ยวของฟ้องหาความแค้นอยู่เนื่อง ๆ ด้วยแต่
 ก่อนเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ไม่มีตระลาการ ผู้ซึ่งจะชำระความ
 ของคนชาวต่างประเทศที่ไม่มาค้าขายอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมือง
 ลำพูน ถ้าถูกคัดค้านชาวต่างประเทศ มีคดีเกี่ยวของจะฟ้องพวกลาวชาวเมืองเชียงใหม่
 เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ถ้าจะฟ้องคนซึ่งเป็นสับแยก เมืองต่างประเทศด้วยกัน
 ที่มาตั้งทำมาหากินอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูนนั้น ก็ต้องมา
 ฟ้องต่อเจ้านายฝ่ายลาว ๆ ก็ชำระวาทกล่าวเอาตามใจ แลธรรมเนียมบ้านเมืองของ
 ตนเอง กฎหมายสำหรับบ้านเมืองก็ผิดผิดกันกับกฎหมายกรุงเทพมหานคร แลขอหนังสือ
 สัญญาซึ่งคอเวอนเมนต์ ประเทศยุโรป ได้ทำไว้ต่อกรุงเทพมหานคร ถอยความสิ่งไร
 เกิดขึ้นเป็นความเล็กน้อย ก็มักเป็นความใหญ่ ต้องเสียพัสดุ ทอง เงินมาก เพราะ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ม.58/191 หนังสือสัญญาว่าด้วยการที่เจ้านคร
เชียงใหม่จะรักษายานเมืองให้เรียบรอย ร.ศ.92.

กฎหมายบ้านเมืองไม่ตรงกับหนังสือสัญญา จึงได้ทรงพระราชดำริเห็นว่า เมือง
เชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน เป็นเมืองประเทศราชขึ้นกรุงเทพมหานคร
ถือกฎหมายข้อสัญญาทางพระราชไมตรี เมืองต่างประเทศประการใด เมืองเชียงใหม่
เมืองนครลำปาง ก็จะต้องประพฤติตามกรุงเทพมหานครจึงจะชอบ ลูกข้าชาวต่าง
ประเทศจะไ้ไปมาค้าขายโดยสะดวก บ้านเมืองจะได้มีความเจริญขึ้น จึงโปรดเกล้าฯ
ให้เจ้าพระยาภูธราภัย ที่สมุหนายก บังคับให้เจ้าอุปราช ผู้ซึ่งเป็นเจ้านคร
เชียงใหม่ต่อไป ให้ทำหนังสือสัญญา ด้วยการที่เจ้านครเชียงใหม่จะรักษากันเมืองให้
เรียบร้อยจะได้เป็นที่เย็นใจ แลลูกคานา ๆ ประเทศต่อไป เจ้าพระยาภูธราภัยที่
สมุหนายกกับพระบรมราชโองการ ให้เจ้านครเชียงใหม่ทำหนังสือสัญญาไว้ต่อกันคชละ
ฉบับ ความในหนังสือสัญญามีดังนี้.

ข้อ 1. ว่าเมืองเชียงใหม่เป็นเมืองประเทศราชขึ้นแก่กรุงเทพมหานคร
ถึงกำหนดส่งดอกไม้ทอง-เงิน เครื่องราชบรรณาการ เจ้าเชียงใหม่จะจัดเจ้านาย
บุตรหลานคุมดอกไม้ทองเงิน เครื่องราชบรรณาการ ลงมาทูลเกล้า ฯ ถวาย
พระบาทสมเด็จพระปรมินทร มหาจุฬาลงกรณ เจ้าอยู่หัว พระเจ้าแผ่นดินกรุงเทพ
มหานครตามกำหนด

ข้อ 2. ว่าโปรดเกล้า ฯ พระราชทานนามสัญญาบัตรประทับพระราช
สัญญาบัตร ตั้งเจ้าอุปราช เป็นเจ้านครเชียงใหม่ ตั้งเชื้อวงศ์เป็นเจ้าอุปราช
เจ้าราชบุตร ให้ปกครอง เจ้านาย ญาติวงศ์ ท้าว พระยา ไพร พลเมือง
โดยลำดับ เจ้านครเชียงใหม่จะทำนุบำรุงเจ้านาย แสนท้าว พระยาลาว ไพรบ้าน
พลเมือง ลูกคา หนา ต้องรู้ คนต่างประเทศ ซึ่งไปมาค้าขายอยู่เมืองเชียงใหม่
ให้มีความสุขสบาย จะไม่เบียดเบียนกระทำความเหิงแก่ผู้หนึ่งผู้ใดให้ได้รับความ
เดือดร้อน แต่สิ่งใดสิ่งหนึ่ง ถ้าเจ้านายบุตรหลาน ชายหญิงก็ดี ในวงษ์ญาติของเจ้า
นครเชียงใหม่แลแสนท้าวพระยาลาวจะกระทำความเหิง อาณาประชาราษฎร ถ้าลูกคา
คนชาวต่างประเทศซึ่งไปมาค้าขาย ถ้าพิจารณาไ้ความจริง จะให้ทำโทษตามกฎหมาย
ธรรมเนียมบ้านเมือง มิไ้คิดว่าเป็นเจ้านาย บุตรหลาน ถ้าเป็น แสนท้าวพระยาลาว

แลเจ้านครเชียงใหม่จะพิพากษาคัดสินคดีความของราษฎร แลรักษาอาณาเขตบ้านเมือง
ซึ่งขึ้นแก่กรุงเทพมหานครนั้น ก็ให้ทำโดยยุติธรรม

ขอ 3. แด่ก่อนเมืองเชียงใหม่ไม่มีตลาดการค้าต่างประเทศที่จะชำระความ
คนพม่า ทองชู้ คนในบังคับอังกฤษ แลความคนในบังคับต่างประเทศ ที่จะเกี่ยวข้องกับ
กับคนชาวเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ชำระกันเองตามธรรมเนียม
บ้านเมือง ความเล็กน้อยมักเป็นความใหญ่ ต้องเสียพัสดุทองเงินมาก เพราะ
กฎหมายบ้านเมืองไม่ตรงกับข้อหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ซึ่งคอเวน เบนท์
กรุงเทพมหานครไต่หาไว้ต่อคอเวนเบนท์ฝ่ายประเทศยุโรป ครั้นนี้โปรดเกล้า
โปรดกระหม่อม ให้พระเจ้านครเชียงใหม่ตั้งศาลต่างประเทศขึ้น ชำระความคนชาว
ต่างประเทศ ซึ่งจะฟ้องหาความลาวเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน
นั้น จะโปรดเกล้าฯ ให้ขุนนางในกรุงเทพมหานครเป็นข้าหลวงขึ้นมาอยู่ เป็น
ตลาดการค้าสำหรับชำระความของคนต่างประเทศ ที่จะฟ้องร้องหาความกับลาว ซึ่งเป็น
คนเมืองขึ้นกับกรุงเทพมหานคร ถ้าคนในบังคับอังกฤษอาคนชาวต่างประเทศ ที่ไม่มา
ค้าขายตั้งท่ามาหากินมีความเกี่ยวข้องกับฟ้องหาความ ต่อแสนท้าวพระยาลาว แลไพร
พลเมือง เมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน คุ้มข้อคดีสิ่งหนึ่งสิ่งใด
ถ้าข้าหลวงมีหมายถึงเจ้านครเชียงใหม่ บุตรหลาน แส่น ท้าว พระยาลาว และ
แลเจ้าหมมลอไนให้ส่งตัวผู้ต้องคดี มาชำระความกับคนต่างประเทศ เจ้านครเชียงใหม่
แลเจ้านาย แส่น ท้าว พระยา ถ้าเจ้าหมมลอไนรับหมายแล้ว ให้ส่งตัวผู้ต้องคดี
ไปว่าความโดยเร็ว แต่ในกำหนดทางไกล 3-5 วัน ทางไกล 7-15 วัน ถ้าเจ้านคร
เชียงใหม่ ถ้าเจ้านาย บุตรหลาน ชายหญิง ในวงศ์ญาติ แลแส่น ท้าว พระยาลาว
ผู้ต้องคดี ถ้าจะแต่งทนายให้ว่าความแทนตัวก็ได้ แต่เจ้านาย แส่น ท้าว พระยา
ผู้ต้องคดีนั้น ต้องทำหนังสือทนายบอกไว้ให้แก่ตลาดการค้าด้วยฉบับหนึ่งว่า ถ้าทนายผู้ว่าความ
แทนนั้น ว่าความชนะก็ชนะด้วย ว่าความแพ้ก็นอกแพด้วย จะไม่กลับถอยคืนคำเมื่อ
ภายหลัง ถ้าผู้ต้องคดีนั้นเป็นไพร่ แลราษฎร ชาวเมือง ที่ไม่มีนันทาคัก ก็แต่งทนาย
ว่าความแทนตัวไม่ได้

ข้อ 4. ให้เจ้านครเชียงใหม่ตั้งตำแหน่งหนึ่งริมแม่น้ำสระวินฝั่งขวา ซึ่งเป็นเขตแดนของเมืองเชียงใหม่ ให้ตรงกับคานของคอเวอนเมนทอังกฤษ ซึ่งตั้งอยู่รักษาเขตแดนของอังกฤษที่แม่น้ำสระวินฝั่งซ้าย แล้วให้ตั้งแสนท้าวพระยาลาวคุมไพร่พลพอสมควร เป็นกองตระเวนอยู่รักษาคานให้เที่ยวลาดตระเวน ระวังโจรผู้ร้ายซึ่งจะกระทำร้ายต่อราษฎรชาวบ้าน ชาวเมือง แลลูกค้าชาวต่างประเทศ ซึ่งมาตั้งพำนักหาเงิน แลค้าขายในป่า อย่าให้คนร้ายกระทำคัมเหงแก่ลูกค้าได้เหมือนแต่ก่อน กฎหมายอย่างธรรมเนียมที่จะรักษาคาน แลรักษาการของกองตระเวนนั้น ให้เอาอย่างทำให้เหมือนกับโปลิสของคอเวอนเมนทอังกฤษ ซึ่งมาตั้งอยู่รักษาเขตแดนที่แม่น้ำสระวิน ฝั่งซ้ายตรงกันข้าม ขุนนางและไพร่ซึ่งจะเป็นกองตระเวนระวังเหตุการณ์ทั้งปวงนั้น ให้เจ้านครเชียงใหม่จัดเงินเดือนให้ ๆ เหมือนกับโปลิสของคอเวอนเมนทอังกฤษ เงินสำหรับที่จะจ่ายให้เป็นเงินเดือนกับพวกกองตระเวนนั้น ให้เจ้านครเชียงใหม่เฉลี่ยเอาเงินค่าตอบแทนกับเจ้าของป่าไม้ มาใช้จ่ายให้กับกองตระเวนให้เสมอทุกเดือน อย่าให้เงินเดือนขาดค้างข้ามเดือนไปได้ ทั้งไพร่แลนาย ประการหนึ่งถ้าเกิดโจรผู้ร้ายมากเหลือกำลังโปลิสจะสู้รบ ถ้ามีการเป็นกองทัพเกิดขึ้นก็ดี เจ้านครเชียงใหม่จะต้องเกณฑ์คนเป็นกองทัพ ยกไประงับปราบปรามให้แข็งแรง อย่าให้มีเหตุการณ์เกิดขึ้นกับบ้านเมืองได้

ข้อ 5. เจ้านครเชียงใหม่ แลแสนท้าวพระยาลาวแลราษฎร เมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน จะฟ้องคนในสับเบกอังกฤษ แลชาวต่างประเทศซึ่งไปมาค้าขายอยู่ในบ้านเมืองของตัว ข้อคดีสิ่งใดสิ่งหนึ่งก็ให้ไปฟ้องต่อข้าหลวง ผู้ซึ่งเป็นตราการศาลต่างประเทศ ถ้าจำเลยเป็นคนในบังคับอังกฤษ ข้าหลวงจะได้มีหนังสือส่งฟ้อง แลตัวโจทก์ ไปยังตราการอังกฤษ ซึ่งมาตั้งอยู่ที่แม่น้ำสระวิน ฝั่งซ้ายให้ชำระ ถ้าตราการอังกฤษจะให้คนพาโจทก์จำเลยมาสืบพยานที่เมืองเชียงใหม่ ให้เจ้านครเชียงใหม่กับข้าหลวงเป็นธุระช่วยตราการของขุนนางอังกฤษ ให้ได้สืบพยานโดยเร็ว ถ้าโจทก์จำเลยเป็นพม่า ต้องรู้ คนในสับเบกอังกฤษด้วยกันทั้งสองฝ่าย จะฟ้องหากันด้วยคดีสิ่งใดห้ามมิให้ เจ้านครเชียงใหม่ แลแสนท้าวพระยาลาว

รับฟ้องไว้ชำระเอาเองเหมือนแต่ก่อน ถ้าคนพม่า ต้องรู้ ในสับเยกอังกฤษเกิดวิวาท
ตนเอง จนถึงมาฟันกันจนตาย ถ้าเป็นโจรผู้ร้าย ปล้นสดมภ์ ขึ้นในเขตแดนเมือง
เชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ก็ให้เจ้านครเชียงใหม่ปรึกษาพร้อมด้วย
ชาหลวง บังคับให้กองกระเวนจับตัวคนร้าย และมีหนังสือแจ้งความที่เกิดขึ้นนั้น

ทุกประการกับตัวคนร้ายที่จับไว้นั้นส่งไปยังตระลาการอังกฤษ แลพวกกองกระเวน
ที่จะไปจับผู้ร้ายนั้นก็ให้ทำการตามสมควร ถ้าผู้ร้ายมีอาวุธสู้รบกับพวกลาวกองกระเวน
ก็ต้องสู้รบโดยแข็งแรง จับตัวผู้ร้ายให้จงได้ ถ้าผู้ร้ายต่อสู้จนถึงชีวิต ก็ให้
เจ้านครเชียงใหม่ ชาหลวงตระลาการจดหมายถอยค่าผู้ซึ่งไปจับ ใดสู้รบกันจนถึงชีวิต
ผู้ร้ายตายก็ดี พวกกองกระเวนตายก็ดี แลมีหนังสือส่งถอยค่ากองกระเวนซึ่งไป
จับผู้ร้าย แลบอกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจนผู้ร้ายถึงตายไปถึงตระลาการอังกฤษให้ทราบ
โดยเร็ว แลถ้าตระลาการอังกฤษจะเกี่ยวของว่าลาวไม่ตกลงกันประการใด ก็ให้
เจ้านครเชียงใหม่ กับ ชาหลวงตระลาการ บอกเรื่องความลงมายัง ๗ ญา ลูขุน
๗ ศาลากรุงเทพ ฯ จะใดก็ลาวกับกงสุล ๗ กรุงเทพ ฯ ให้ตกลงกัน ถ้าพวกกอง
กระเวนไปจับผู้ร้าย ๗ ไม่มีอาวุธ แลผู้ร้ายมิได้ต่อสู้ ก็ให้กองกระเวนจับตัวมาโดยดี
ห้ามมิให้กองกระเวนผู้ไปจับนั้น ด้ รัน พันแพง ผู้ร้ายให้เจ็บช้ำมีบาดแผล ได้แล้ว
ให้ส่งตัวผู้ร้ายนั้นไปยังตระลาการอังกฤษ

ขอ 6. ชาหลวงตระลาการที่จะขึ้นมาชำระความที่ศาลต่างประเทศเมือง
นครเชียงใหม่ มีผู้คนขาวโพลนขึ้นมาโซสอยน้อย แลเสมียน ทนาย ซึ่งจะเป็น
ผู้ถือจดหมาย เกาะเอาตัวจำเลยนั้น ไม่เหมาะแก่คนเมืองเชียงใหม่ ให้
เจ้านครเชียงใหม่จัดคนลาวที่รู้จักการการให้ผลัดเปลี่ยนกันมาคอยรับใช้สำหรับถือ
จดหมาย ผลัดละ 4 คน เมื่อจะไปเกาะลูกความครั้งไร ต้องมีคนไทยของ
ชาหลวงกำกับไปด้วยทุกครั้ง ๗ จะใดเป็นพยานแก่กัน กับให้จัดคนที่เป็กอง
กระเวนใหม่มาอยู่พิทักษ์รักษาระวังเหตุการณ์บ้านชาหลวงอยู่ และศาลที่ชำระความ
นั้นด้วย เสมอผลัดละ 20 คน ถ้ามีเหตุสิ่งไรขึ้นก็ให้จัดคนเดิมมาช่วยรักษาให้พอ
สมควรกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น อย่าให้ชาหลวงมีความอันตรายใด

ข้อ 7. ให้เจ้านคร เชียงใหม่พร้อมควยขาวหลวงตระลาการมีหนังสือบอก
ขอความของคนชาวต่างประเทศ แลฉบับความที่ฟ้องใหม่ แลชำระไปแล้ว แลความ
ที่ชำระค้างอยู่นั้น กับขอราศการบ้านเมืองลงไปยัง อาณา ลูกขุน ณ ศาลา ให้
นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา ให้ความไต่ทราบไต่ฝ่าละอองธุลีพระบาทเดือนละครั้ง
จงเสมอทุกเดือน หนังสือบอกนั้นให้ส่งต่อ ๆ ไปตามหัวเมืองระยะทางจบกรุงเทพมหานคร
มหานคร

ข้อ 8. ที่เมืองเชียงใหม่แต่ก่อนเจ้านายซึ่งมีป่าไม้ขอนสัก พม่า ทองชุก
คนอยู่ในสับเยกถึงจะมาทำหนังสือสัญญาขอทำป่าไม้ขอนสักที่เขตแดนเมืองเชียงใหม่
กลางที่พม่า ทองชุก ทำป่าไม้มิถึงกำหนดสัญญา แลเจ้านายเจ้าของป่าไม้ก็ให้ผู้อื่น
มาทำป่าไม้ แลโดยที่ทำหนังสือสัญญาเดิมนั้นเสีย จึงได้เกิดถอยความกับบ้านเมือง
อยู่เนื่อง ๆ ทั้งแสนสืบไป พม่า ทองชุก แลคนสับเยกเมืองต่างประเทศ จะมา
ทำสัญญาขอทำป่าไม้ขอนสัก ทำบ่อใดก็ทำ ถ้าเจ้าของป่าไม้กับผู้ที่จะมาทำป่าไม้นั้น
พุดจาตกลงกันแล้ว จึงให้มาแจ้งความขอหาหลวงตระลาการศาลต่างประเทศก่อน
แล้วให้หาหลวงตระลาการสืบค้นที่จะมาทำป่าไม้นั้นเห็นว่าผู้นั้นมีทุนรอนสมควรจะทำ
การได้ ก็ให้ทำหนังสือสัญญากับขอหาหลวงแล้วให้คิดสำเนาหนังสือสัญญาไว้ที่ศาล
ฉบับหนึ่งจะได้เป็นพยานกันทุกครั้ง ถ้าหาหลวงสืบสวนได้ความว่าผู้ที่จะมาทำป่าไม้นั้น
นั้น ทุนรอนไม่มีพอที่จะทำการนั้น ก็ให้หาหลวงตระลาการมีหนังสือแจ้งความไปถึง
ตระลาการอังกฤษซึ่งมาตั้งอยู่ฝั่งซ้ายแห่งแม่น้ำสะวัน ถ้าฝ่ายตระลาการอังกฤษ
มีหนังสือตอบมาว่าเห็นควรทำได้ ขอให้ผู้นั้นทำป่าไม้ตามที่ เขาได้พุดจาสัญญากับ
เจ้าของป่าไม้ ก็ให้หาหลวงตระลาการยึดหนังสือตอบของตระลาการอังกฤษ
ฉบับนั้นไว้เป็นสำคัญ แล้วให้ทำหนังสือสัญญาประทับตราให้ตามธรรมเนียม ถ้าพม่า
ทองชุก แลคนในบังคับต่างประเทศทำารปฏิบัติตามกำหนดในหนังสือสัญญาแล้ว จะขอทำ
ต่อไปก็ทำ ถ้าเจ้าของป่าไม้มิยอมจะให้ทำต่อไปก็ให้ทำหนังสือสัญญากันใหม่ ให้ถอน
หนังสือสัญญาเก่านั้นเสีย ถ้าจะมีผู้อื่นมาขึ้นราคาป่าไม้นั้นให้มากกว่า ผู้ทำอยู่ก่อนใน
ระหว่างยังไม่ครบกำหนดหนังสือสัญญา ก็อย่าให้เจ้าของป่าไม้ชักถอนป่าไม้นั้นมาให้

แก้ที่ขึ้นราคาใหม่ ถ้าคนเก่าทำตามหนังสือสัญญาแล้ว เจ้าของป่าไม้จะถือเอา
ป่าไม้นั้นมาให้แก้ที่ขึ้นราคาใหม่ ทำก็ได้ตามแต่ใจเจ้าของป่าไม้

ข้อ 9. วาจาเจ้านายแสนท้าวพระยาลาว แลราษฎรชาวบาน ชาวเมือง
จะฟ้องหากลาวไทย เสมียน ทนาย บ่าวไพร่ ชาหลวงก็ดี ถ้าเสมียน ทนาย
บ่าวไพร่ ชาหลวงจะฟ้องเจ้านาย แสน ท้าว พระยาลาว แลราษฎรชาวบาน
ชาวเมืองก็ดี ก็ให้ไปฟ้องร้องกันยังสนามตามธรรมเนียมบ้านเมือง ถ้าลาวจะฟ้อง
ไทยพวกชาหลวงก็ให้แสนท้าวพระยาลาวซึ่งเป็นตระลาการ มีจดหมายไปยังชาหลวง
ให้ทราบ ชาหลวงจะไต่สวนคดีที่ฟ้องคดี ไปไหวความแก่กัน ถ้าแสนท้าวพระยาลาว
ชำระความเสร็จสำนวนแล้ว ให้ตระลาการนำความนั้นมาเสนอต่อชาหลวงให้ชาหลวง
ปรึกษาควยเจ้านาย แสนท้าวพระยาลาว เห็นพร้อมกันแล้ว ความนั้นจึงตกลงแล้วกัน
ไต่ ถ้าชาหลวงกับแสนท้าวพระยาลาวเห็นความไม่ตรงกัน ก็ให้หนังสือบอกส่งแ
ถ้อยคำสำนวน ลงมายังกรุงเทพมหานครฯ ราชภาณุ ชุมน ๗ ศาลา จะไต่ตัดสินขึ้นไป
ให้เป็นอันตกลงแล้วแก่กัน

ข้อ 10. ให้เจ้านครเชียงใหม่ จักเจ้านายบุตรหลาน ๐๑ แสนท้าวพระยาลาว
อยู่ยังชำระความที่ศาลาต่างประเทศ ในรู้อย่างธรรมเนียมไว้ จะไต่รักษานบ้านเมือง
ต่อไป แลชาหลวงซึ่งจะไปมาชำระความ แลไปมาทางกิจการการทางเมือง
เชียงใหม่ นั้น ให้เจ้านครเชียงใหม่ จักแสนท้าวพระยาลาว แลไพร่พาทนรับส่ง
หนังสือเหมือนแต่ก่อน

ข้อ 11. ให้เจ้านครเชียงใหม่ แลเจ้านายแสนท้าวพระยาลาวทั้งปวง
ประพฤติตามหนังสือสัญญาจงทุกประการ ถ้าต่อไปภายหลัง ความขอไต่ขาดควรจะ
เพิ่มเติมอีก ถ้าจะเปลี่ยนแปลงประการใด จึงจะให้ชาหลวงขึ้นมาชี้แจงต่อ
ครั้งหลัง ถ้าเจ้านายเชียงใหม่ ถ้าเจ้านายแสนท้าวพระยาลาว ทำให้นึกจาก
หนังสือสัญญานี้ ข้อใดข้อหนึ่งก็ดี จะปรับโทษแก้ทำผิดหนังสือสัญญานั้น ตาม
โทษานุโทษ สุดแล้วแต่จงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

ข้อ 12. หนังสือสัญญานี้ เจ้าพระยาภูธราภัย ที่สมุหนายก กับ

พระเจ้านครเชียงใหม่ เจ้าอุปราช เจ้าราชวงศ์ เจ้าบุรีรัตน์ เจ้าราชบุตร
 เจ้าราชภาติไนย ซึ่งเป็นผู้รักษาเมือง ไคลงชื่อด้วย สายมือเป็นอักษรไทยลาว
 ประทับตราไว้ กรุงเทพมหานคร ฉบับหนึ่ง ไว้ที่เมืองเชียงใหม่ฉบับหนึ่ง ความถูก
 ต้องกัน หนังสือสัญญาทำกันที่กรุงเทพมหานคร ณ วัน 7 6 ค่ำ
 จุลศักราช 1235 ปีระกา เบญจศก 7

ภาคผนวก ข.

สนธิสัญญาระหว่างรัฐบาลสยาม กับ รัฐบาลอินเดีย

เพื่อส่งเสริมการค้าทางพาณิชย์ ระหว่างพม่าของอังกฤษ

กับอาณาเขตของเมืองเชียงใหม่ ลำปาง และลำพูน (ล้านนาเชียงใหม่)

ลงนาม ณ เมืองกัณฑ์ตา เมื่อวันที่ 14 มกราคม ค.ศ. 1874¹

ด้วยพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยทนาถมกุฎ บวรรัตน
ราชวรวงศ์เธอทพขบบริพัตร วรชติยราชโกโรม จาตุรนต์บรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ
บรมบรรณิกมหาราชาราช บรมนารถบพิตร พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระเจ้าแผ่นดิน
ใหญ่ในรัชกาลที่ห้า ในพระบรมราชชนนีองค์อุรังรัตนราชมหัยสวราชินี บ. กรุงเทพฯ
มหานครอมรัตนโกสินทรมหิศรานุสาสน์พระเจ้ากรุงสยาม มีพระราชประสงค์จะดำรงรักษา
ทางพระราชไมตรีให้วัฒนาการยิ่งขึ้นไป ด้วยเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน
เป็นของฝ่ายไทย และเขตกั้นซึ่งเป็นกอดอนเมืองขึ้นฝ่ายอังกฤษติดต่อกันกับเมืองเชียงใหม่
ถูกล่าไ้ไปมากหลาย เกิดโจรผู้ร้ายแลเหตุต่าง ๆ จะคงจัดการระงับโจรผู้ร้ายให้ลูกค้าทั้ง
สองฝ่ายไปมาค้าขายโดยสะดวก หากเสนาบดีกรุงสยาม แลคอเวอนแมนตฝ่ายอินเดียเพ
พร้อมกันแล้ว สมเด็จพระเจ้ากรุงสยามจึงโปรดตั้งให้พระยาเจริญราชไมตรีเป็นผู้ใหญ่ได้
บังคับการสหราชอาณาจักรในสาตต่างประเทศเป็นมิสเทอเปลนีไปแทนเดอริยที่หนึ่ง พระยาสมุ
บุรุษราชไมตรีได้บังคับการเมืองสมุทปราการ เป็นมิสเทอเปลนีไปแทนเดอริยที่สอง พระ
มหามณเฑียรวิธกิจ คุมเจ้ากรมพระตำรวจในขวาเป็นที่ปลุคนายหนึ่ง กับหลวงสยามา -
นุเคราะห์ทั้งผู้เมืองราชขุนนายหนึ่ง ผ่านทางเรือดอนเหนือเปิดตามมาศออก แลวิ่งมา -
รอนนอกบรุคส์แตรคตอน เป็นยารนเนต แลเป็นที่ปลุคนายของสมเด็จพระนาง เป็นเจ้าแผ่นดิน
เกรตบริเตนแลอาयरแลนด์ แลเป็นเกรนตนาทเคอเกริ่งอัสริยหส์ซัดสะการอินเดียอย่าง

¹ กรมสนธิสัญญาและกฎหมาย, กระทรวงการต่างประเทศ (หนังสือชุดประมวล
สนธิสัญญาเล่ม 2 พ.ศ. 2431 - 2462) สนธิสัญญาและความตกลงทวิภาคี ระหว่าง
ประเทศไทย กับ ต่างประเทศ และองค์การระหว่างประเทศ หน้า 31 - 36

ที่สุด แลเปโหว่สรวอยคอเวอนเนอเยเนราดิอันเกียอยู่ในที่ประชุม จึงไ้ก้ทวนหาเดอัม -
เพื่อสคอนเอกจิรอนกอมเปเนียน ซึ่งไ้รับเครื่องอิศริยยศอย่างสูง ชื่อสคารวันเกียเป
เปดนีไปเทเดอริบ แลผู้ซึ่งมีอำนาจทั้งสองฝ่ายโคปฤษาเพนอุกทองตกลงกันตามข้อสัญญา
ซึ่งจะกล่าวนี้

ขอ 1 ว่า สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามจะไ้เจ้าเชียงใหม่ตั้งตามกองตะเวน
แลไ้ไ้เจ้าพนักงานกำกับบริพารนำสรวอยดิเปนเขตรแทนเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเปนของ
ฝ่ายสยาม แลไ้ไ้ปดิสตั้งกองอยู่ถอมสมการ จะไ้กระงับห้ามโจรผู้ร้ายเลกาอื่น ๆ ที่เปนสำคัญ

ขอ 2 ว่า ผู้หนึ่งผู้ใดเปนโจรผู้ร้ายในเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมือง
ลำพูนหนีเข้าไปในเขตรแทนอังกฤษ เจ้าพนักงานอังกฤษ แลปดิสจะช่วยกิดการจับผู้ร้าย
โดยแข็งแรง ถ้าไ้ตัวผู้ร้ายเปนคนในบังคับสยาม กองส่งไ้เจ้าพนักงานสยามที่เมืองเชียง -
ใหม่ ถ้าเปนคนในบังคับอังกฤษ ไ้ขุนนางอังกฤษที่กองอยู่ ณ เขตรแทนของสละดินชำระไ้
ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดเปนผู้ร้ายในเขตรแทนอังกฤษหนีเข้าไปในเขตรแทนเมืองเชียงใหม่ เมืองนคร
ลำปาง เมืองลำพูน เจ้าพนักงานฝ่ายสยามกับปดิสจะช่วยกิดการจับผู้ร้ายโดยแข็งแรง ถ้า
ไ้ตัวผู้ร้ายเปนคนในบังคับอังกฤษกองส่งไ้ขุนนางที่กองอยู่ของสละดิน ถ้าเปนคนในบังคับ -
สยาม เจ้าพนักงานที่กองอยู่เมืองเชียงใหม่จะชำระไ้ ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดมีหนังสือเดินทางตาม
ในสัญญาขอ 4 ถ้าไม่มีหนังสือเดินทาง เปนโจรผู้ร้ายในเขตรแทนอังกฤษ เขตรแทนสยาม
ถ้าจับตัวผู้ร้ายไ้ ไม่ตองถามว่าเปนคนชาติของผูใด กองชำระตัดสินชำระโทษตามกฎหมาย -
บ้านเมืองนั้น ถ้าทรัพย์สินของผู้ร้ายดิไป เจ้าพนักงานในเขตรแทนฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดชำระ
ไ้ทรัพย์สินของมาแลกองส่งทรัพย์สินของให้แก่เจ้าของฝ่ายนั้น

ขอ 3 ว่า เจ้าพนักงานสยามที่เมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน จะ
ตองหมายป้องกันคนในบังคับอังกฤษซึ่งไปมาค้าขายและมีธุระอื่นๆ ในเมืองเชียงใหม่ เมือง
นครลำปาง เมืองลำพูนโดยสมควร แลกองเวอนแทนอังกฤษในฝ่ายอินเดียก็ตองหมายป้องกัน
กันคนในบังคับสยาม ซึ่งมาจากเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ไปค้าขายตาม
ธุระอื่นๆ เข้าไปในเขตรแทนอังกฤษเหมือนกัน

ข้อ 4 ว่า คนในบังคับอังกฤษมาจากเมืองพม่า ฝ่ายอังกฤษเข้าไปเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ต้องมีหนังสือเดินทางสำหรับตัวของผู้ครองนครเมืองพม่าฝ่ายอังกฤษ ตามแนวทางซึ่งผู้ครองเมืองพม่าฝ่ายอังกฤษตั้งให้ปะเจ้านักงานในหนังสือเดินทางสำหรับตัวนั้น ให้ใส่ชื่อแต่คำว่ารักยวระสิ่งใดๆ หนังสือเดินทางนั้นต้องเปลี่ยนใหม่ทุกครั้ง แต่หนังสือเดินทางสำหรับตัวนั้นเจ้าพนักงานซึ่งตั้งอยู่ในเขตแดนขึ้นนอกอาณาเขตเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน จะเรียกดูท้องใหญ่ ถ้าผู้ที่มีหนังสือเดินทางไม่มีสิ่งของต้องห้ามตาม หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ซึ่งสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามกับสมเด็จพระนางเจ้าอินทรวง เองแกล่นคำไว้ เมื่อวันที่ยี่สิบแปด เดือนเอเปริด ฤกษ์ศักราช 1855 ปี แดข้อเพิ่มเติมซึ่ง คอเวอนแนนต์สยามกับคอมิสแอนด์ฝ่ายอังกฤษ โททำไว้เมื่อวันที่สิบสามเดือนเม ฤกษ์ศักราช 1856 ปี ให้ชักขวางไว้ตงยอมให้ไปตามระยะทาง ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดไม่มีหนังสือ เดินทางสำหรับตัวจะใบดัดก็ได แลอย่าให้ท่านตราขกษาประการใด

ข้อ 5 ว่า มีประสงค์ทั้งสองที่จะระบับความซึ่งคนในบังคับอังกฤษคนในบังคับสยาม ที่อยู่ในเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ซึ่งเป็นฝ่ายของไทยที่จะเป็นความแก่ กันต่อไปข้างหน้า มิใช่เป็นความตีกันกันไทย สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามจะตั้งผู้ ซึ่งสมควรให้เป็นกระลาการที่เมืองเชียงใหม่ แลกระลาการนั้นจะมีอำนาจได้ชำระตัดสินความ ของคนในบังคับอังกฤษของคนที่บังคับสยามที่เมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ถ้าคนในบังคับสยามสองคนในบังคับอังกฤษ ซึ่งมาแต่มาอังกฤษที่เขาไปในเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ซึ่งมีหนังสือเดินทางสำหรับตัวตามหนังสือสัญญาข้อ 4 ถ้าคน ในบังคับอังกฤษยอมให้ชำระที่ศาลนี้จึงชำระตัดสินได้ ถ้าคนในบังคับสยามสองคนในบังคับ อังกฤษที่มาแต่มาฝ่ายอังกฤษเขาไปในเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ที่มี หนังสือเดินทางสำหรับตัวตามหนังสือสัญญาข้อ 4 ถ้าไม่ยอมให้กระลาการที่เมืองเชียงใหม่ ชำระตัดสิน ก็ต้องให้กงสุลอังกฤษในกรุงเทพฯ ตามแนวทางอังกฤษที่ตั้งอยู่เขตแดนที่ยอง - สะดินชำระตัดสิน ถ้าคนในบังคับสยามสองคนในบังคับอังกฤษเขาไปอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ถ้าไม่มีหนังสือสำหรับตัวตามหนังสือสัญญาข้อ 4 ความนั้นต้อง ชำระตัดสินความกฎหมายเมืองนั้น

ข้อ 6 ว่า คนในบังคับสยามอยู่ที่เมืองมาลายอังกฤษ ถ้าเป็นความกันเอง จะหา
 ละครการฝ่ายอังกฤษในท่ามนี้ให้ระความ ละครการอังกฤษนั้นจะต้องช่วยกล่าวให้
 สำระความไมตรี ถ้าโจพจำเลยยอมกันความกันนี้แล้วกันใด ถ้าคนในบังคับอังกฤษอยู่ที่เมือง
 เชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน เป็นความกันเอง จะไปหาละครการที่เมือง
 เชียงใหม่ ซึ่งใกล้กันอยู่ตามหนังสือสัญญาข้อ 5 ละครการที่เมืองเชียงใหม่ต้องช่วยให้สำระ
 ความไมตรี ถ้าโจพจำเลยยอมกันความกันนี้แล้วกันใด

ข้อ 7 ว่า คนเกิดในฝ่ายอินเเกีย ซึ่งอยู่ในบังคับอังกฤษมาแทนมาฝ่ายอังกฤษเขา
 ไปในเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ที่ไม่มีหนังสือเดินทางสำหรับตัวตาม
 หนังสือข้อ 4 ถ้าทำความผิดในเขตแดนสยาม ต้องชำระตามศาลตามกฎหมายเมืองนั้น
 ถ้าคนเกิดในฝ่ายอินเเกีย ซึ่งอยู่ในบังคับอังกฤษอย่างก็กล่าวมาแล้ว ถ้ามีหนังสือเดินทาง
 สำหรับตัวตามหนังสือสัญญาข้อ 4 แล้วทำความผิด ต้องให้กงสุลอังกฤษในกรุงเทพฯ ถ้าให้ขุน -
 นางอังกฤษที่คงอยู่ในเขตแดนของสยามชำระตามกฎหมายอังกฤษ

ข้อ 8 ว่า เจ้าพนักงานที่เมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ถ้าขุน -
 นางที่คงอยู่ในเขตแดนของสยามมาอยู่ในกรุงเทพฯ จะต้องการคำหา ถ้าให้การ คำ
 ขยาย และที่เปนสยาม ซึ่งต้องการจได้คดีความกันตะโทษและกรรมมิใช่กันตะโทษที่
 ยังไม่แล้ว ก็ต้องให้ทุกครั้ง ถ้าละครการที่เมืองเชียงใหม่ ต้องการคำหา ถ้าให้การ คำ
 ขยาย และที่เปนสยาม ต้องให้เหมือนกับทุกครั้ง

ข้อ 9 ว่า ความซึ่งขุนนางอังกฤษที่คงอยู่ในเขตแดนของสยามชำระคดี ละคร -
 ละครการที่เมืองเชียงใหม่ ซึ่งใกล้กันอยู่ตามหนังสือสัญญาข้อ 5 นี้ คนในบังคับสยามเป็น
 ความเกี่ยวข้องกับคนในบังคับอังกฤษ ถ้าคนในบังคับอังกฤษเกี่ยวข้องกับคนในบังคับสยาม
 เจ้าพนักงานสยาม ถ้าเจ้าพนักงานอังกฤษ ทั้งสองฝ่ายจะให้ขุนนางนายเมืองไปชำระ -
 ความก็ได้ ถ้าต้องการคำหาถ้าให้การคำขยาย เจ้าพนักงานสยาม ถ้าเจ้าพนักงานอังกฤษ
 จะตัดสินได้ อย่าให้คิดเอาความจางแจ้งใด

ข้อ 10 ว่า คนในบังคับอังกฤษที่ไม่มีหนังสือเดินทางสำหรับตัวตามหนังสือสัญญาข้อ 4
 ถ้าขุนนางไทยจะขอไม่คิดไม่ถามไม่ไปเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ต้อง

ห้ามมิให้ตั้งสัญญาต่อเจ้าของป่าใหม่กำหนดปี ห้ามมิให้ทำเป็นสองฉบับ เจ้าไวกองละ
ฉบับของพระภัทราครระดาการใหม่เมืองเชียงใหม่ ซึ่งได้ตั้งไว้ตามหนังสือสัญญาข้อ 5 แล
ประทับตราเจ้าเชียงใหม่ด้วย แลระดาการที่เมืองเชียงใหม่ต้องส่งสำเนาหนังสือสัญญาข้อ
ใหม่ให้แก่อังกฤษอังกฤษที่ตั้งอยู่เขตรแดนของพะดินฉบับหนึ่งทุกครั้ง ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดไม่
ปฏิบัติตามอังกฤษมีหนังสือสำหรับตัว ตัดไม้ตามไม้ในป่าตามตึกทั้งตำบล เจ้าของป่าไม่
ยอม ถ้าเกิดกำหนดหนังสือสัญญาที่ทำไว้แล้วนั้น ต้องใช้ราคาผลประโยชน์ที่เสียไปให้แก่
เจ้าของป่าตามกฎอังกฤษในกรุงเทพฯ ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดที่ตั้งอยู่เขตรแดนของพะดินเห็นสมควร
ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดมีหนังสือสำหรับตัวแล้วต้องชำระตามศาลตามกฎหมายเมืองนั้น

ข้อ 11 ว่า ระดาการที่เมืองเชียงใหม่ ซึ่งได้ตั้งไว้ตามหนังสือสัญญาข้อ 5 แล
เจ้าเชียงใหม่ต้องห้ามมิให้เจ้าของป่าทำหนังสือสัญญาขายไม้ ถ้าป่าไม้ในตำบลเดียว
เป็นสองรายสามราย แลห้ามมิให้ผู้หนึ่งผู้ใดไปถือตราตามคราที่เป็นเจ้าของแต่ใดก็ใดไว้
แลต้องช่วยอังกฤษที่ตัดไม้ตามสมควร จะได้เก็บไม้ของตัวได้ ถ้าเจ้าของป่าไม่ให้ตัดไม้
ถ้าไม่ ให้ตัดไม้ตามหนังสือสัญญาข้อใหม่ว่าไว้ในหนังสือสัญญาข้อ 10 ให้ระดาการ
ที่เมืองเชียงใหม่ ซึ่งตั้งไว้ตามหนังสือสัญญาข้อ 5 กับเจ้าเชียงใหม่บังคับให้เจ้าของป่าเสีย
ค่าจ้างการให้กับผู้หนึ่งผู้ใดทำหนังสือสัญญานี้พอสมควร ตามกฎหมายฝ่ายสยาม

ข้อ 12 ว่า คนในบังคับอังกฤษซึ่งมาเข้ามาฝ่ายอังกฤษเข้าในเขตรแดนสยามถึง -
ของต้องให้รักษาสัญญาเสียภาษีตามธรรมเนียมเมืองนั้น ถ้าคนในบังคับสยามเข้าไปในเขตร
แดนอังกฤษ สิ่งของต้องให้รักษาสัญญาเสียภาษีตามธรรมเนียมเมืองนั้น

ข้อ 13 ว่า ผู้หนึ่งผู้ใดที่ตั้งอยู่เขตรแดนของพะดิน จะมีอำนาจตามหนังสือ
สัญญาข้อ 5 แลมี อำนาจทุกอย่างเหมือนกฎอังกฤษแลตั้งตาม หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี
สยามระหว่างเจ้ากรุงเองแลคนที่ไต่ท้าวไว้ตามเขตพระเจ้าเบรเกส สยาม เมื่อวันที่ สิบ -
แปดเดือนเอปริล คฤศทักกราช 1855 ปี แลขอเก็บเงินซึ่งตลอดเวณแรมฝ่ายสยามกับกอมิส-
เนอฝ่ายอังกฤษไต่ท้าวในวันที่สิบสามเดือน เม คฤศทักกราช 1856 ปี

ข้อ 14 ว่า ไม่มีข้อหนึ่งข้อใดในหนังสือสัญญานี้จะยกข้อความหนังสือสัญญาทาง
พระราชไมตรี ถ้าหนังสืออื่นๆ ซึ่งใช้อยู่ในระวางตลอดเวณแรมอังกฤษ ตลอดเวณแรมสยาม

ปัจจุบันนี้ได้ แยกข้อความที่มีอยู่ในสัญญาไว้ให้เฉพาะที่ได้สัญญากดลงกันเดิมในหนังสือสัญญาใหม่

ข้อ 15 ว่า เมื่อสนธิสัญญานี้มีถึงวันใดในหนังสือสัญญานี้ ฝ่ายประเทศอังกฤษ ถ้าประเทศสยาม จะขอตรวจแก้หนังสือสัญญานี้ใหม่กลางทางสิบสองเดือน แด่ตั้งขุนนางทั้งสองฝ่ายให้มีความจในการนี้แล้ว จึงได้แก้หนังสือสัญญาไปตามที่จะเห็นสมควรเกินประการใด

ข้อ 16 ว่า หนังสือสัญญานี้ทำไว้เป็นภาษาอังกฤษและภาษาสยามเพื่อความอันเดียวกัน แต่หนังสือสัญญาเดิมในฝ่ายอังกฤษไม่รู้อาษาไทยใดตกลงกัน ถ้าประเทศการพ้องเดียวกันในสัญญาทั้งสองภาษาก็อังกฤษเป็นแบบ

ข้อ 17 ว่า ท่านไวยสรวลคณเฑาะพเนียดอินเณย โสภิตายหนังสือสัญญานี้ได้โดยมีความจฝ่ายสยามทราบแล้ว หนังสือสัญญาให้สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม รัชสมัยแล้ว ให้ส่งให้แก่เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยอีกฝ่ายหนึ่งว่าการต่างประเทศเมืองกาละกัตตา ในกำหนดสี่เดือนเข้ามาหนังสือสัญญานี้เมื่อรัชสมัยแล้วจึงใช้ให้ ในวันที่หนึ่ง เดือนมกราคม คชศักราช 1875 ปี ตรงกับวันพุธ แรม 9 ค่ำ เดือนอ้าย ปีจอ ฉศก. จดศักราช 1236 ปี แด่ขุนนางทั้งสองฝ่ายได้ลงชื่อประทับตราในหนังสือสัญญาสองฉบับแบ่งกันอังกฤษ อีกสยามไว้เป็นสำคัญ สัญหานี้ ตั้งเมืองกาละกัตตา ลงวันที่สิบสี่ เดือนมกราคม คชศักราช 1874 ปี ตรงกับวันพุธ เดือนยี่ แรมสิบสองค่ำ จดศักราช 1235 ปีระกา เบญจศก

หนังสือสัญญานี้มีไว้ให้ลงชื่อ พระยาเจริญราชไมตรี ประทับตราเวลาหนึ่งแทน ถือคณบดีพระยาสมุหนุราชกับ ประทับตราอีกตัวข้างอยู่ตรงกลาง มีเอกเจษณ บุรีมีความจเดิม แก่ท่านไวยสรวลประทับตราครั้งลงตรา ชื่อตัวรวมตราตามวง โดยประทับไว้ท้ายหนังสือที่อักษรอังกฤษแห่งหนึ่ง ที่อักษรไทยแห่งหนึ่ง ทั้งสองฉบับ หนังสือสัญญานี้รักษาไว้ ณ กรุงเทพฯ ฉบับหนึ่ง ที่หมู่พระที่นั่งหนังสือ สัญญาประทับตราประจำตัว ของมีเอกเจษณ ฉบับหนึ่ง ที่หมู่พระที่นั่งหนังสือสัญญาประทับตรา ประจำครั้งรูปพระบรมโกศไว้ครอบไว้ ของพระยาเจริญราชไมตรี รักษาไว้ ณ เมืองกาละกัตตา

จบข้อสัญญา 17 ข้อเท่านี้

ภาคผนวก ก.

หนังสือประกาศของพระยาราชสีมการากร¹

หนังสือพระยาราชสีมการากรชาหลวงภูวการ เมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง
เมืองนครลำพูน และยังมีบัญชาการศาลต่างประเทศ ณ เมืองนครเชียงใหม่ เจริญมาซึ่งเจ้าฟ้า
เจ้าเมืองฝ่ายไทยเงี้ยวทั้งหลายไต่ทราบ

ด้วยพระเจ้าเมืองยาเวกรมหมื่นพิริยปริชากร อันเป็นพระอนุชาธิราชในสมเด็จพระ -
เจ้าอยู่หัวไท่เสด็จโดยขบวนมามรรคเมืองเชียงใหม่ เพื่อจะทรงรับพระพุทธรูปอันมีค่าแห่งไพร่ฟ้า
ชาแนกกัน อันควรทั้งพระบรมราชสีมการทั้งมวลให้ไต่ความสุขเกษมสำราญทั่วหน้ากัน บัดนี้ได้
ทรงทราบประพฤติกุศลอันเจ้านายหมู่หนึ่งกับแลกัน เกี่ยวข้องไต่เกี่ยวเข้ามาหาศาลาการเมืองเชียงใหม่
อันเป็นแนวแนวขอบเขตอันมากรุงหนา ทำให้หมู่ไทยไพร่ฟ้าไท่ลอบไต่รับความทุกข์ร้อนสะอื้นเสียด
มิเป็นอันดีแห่งอำมาตยาภิบาล ก็อยู่ดังมีกักร นึกหนา จึงมีรับสั่งทรงมีบัญชาเจ้าฟ้าหนังสือแจ้งความ
มายังเจ้าเมืองฝ่ายไทยทราบทั่วกัน

เขตแดนทางตะวันตกเฉียงเหนือ แลเมืองดงลำน้ำแดงเป็นแดนขึ้นไปฝ่ายเหนือ ถึง
คอยอันสูงแสนวน แลเขตแขวงดินแดนในหมู่แม่น้ำหาง แลเมืองกว๋ม เมืองหาง ทั้งเมืองนี้ เป็น
เขตแดนของกรุงเทพฯ ตั้งเดิมมาตั้งแต่เมืองเชียงใหม่ แลเมืองชองมาเมืองเรียบรอยแย้ หมู่
ไทยไพร่ฟ้าฝ่ายเหนือ ก็เข้ามาอาศัยพระบรมโพธิสมภาร ตั้งมาแต่ก่อนมาหาภิบาลโดยมาสู่
ฝ่ายเจ้านายในเมืองเชียงใหม่ มีความเมตตากรุณาแก่หมู่ไทย ไพร่ฟ้าเหล่านั้น จึงยอมไห้อยู่ตั้ง
ท่ามาหาภิบาลโดยปกติ มิได้ไปรบความขัดไต่ด้วยหวังไ้ว่าเมืองถิ่กว๋ม นาก็กว๋ม การก็เป็น
สุขเรียบรอยอันมา แลบัดนี้หมู่เจ้านายฝ่ายเหนือ มิไต่มีความเมตตากรุณาแก่หมู่ไทย
ท่าก็เกิดความแค้นกัน เมื่อบัดนี้มาซึ่งพระพุทธรูป แลไพร่ฟ้าไต่ไต่ความยากความลำบากเสีย
นึกหนา ฝ่ายเมืองเชียงใหม่ก็ตั้งขึ้นเป็นเอกราชไต่เครื่องสาตราวุธ อันมีอำนาจมาเป็นกำลัง
ตั้งตัวเป็นใหญ่ ไต่ฝ่ายเจ้านายทั้งพวกฝ่ายนั้นก็มาปรามปรามทำสงครามต่อสู้ไต่ไม่ เมือง

¹ กองบรรณาธิการกระทรวงการต่างประเทศ หมวกจดหมายเหตุ หน่วงักฤ

เมืองทุ่งก๊กกองทัพออกปราบปรามเกียกคอมเมืองฝ่ายตะวันออกได้ไว้มั่ง^๑ แล้ว บัดนี้
 ยกมาพักที่เอาเมืองซึ่งเป็นฝ่ายเมืองอักษะข้างตะวันตก ได้เมืองนี้จึงเป็นเมืองหน้าด่านแทน
 เมืองเชียงใหม่แล้ว สำคัญใจว่า เมืองทวน เมืองหาง เป็นเขตแดนฝ่ายอักษะ ด้วยเห็นว่าหมู่
 ไทยซึ่งตั้งอยู่นี้เป็นชาติไทยเงี้ยว เหมือนอย่างคนในเมืองข้างฝ่ายแม่น้ำคงฝ่ายตะวันตก แล
 ไททรวางว่าเจ้านายฝ่ายเมืองเชียงใหม่จะเคยให้หมู่เมืองนั้น เมืองทวนใหม่ มาเบียดเป็น
 คนเมืองทวน เมืองหาง เรียกเอาด้วยเงินทองเรื่อยๆ จึงแสร้งทำสำคัญใจว่าเป็นเขตแดน
 เมืองอักษะตระเตรียมโดยราษฎรจะเข้ามาพักที่เอาเมืองซึ่งเป็นขอบเขตพื้นนากรุงเทพฯ ในเร็ว
 นี้ ทราบทราบโดยฝ่ายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เสด็จประพาสที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
 ในเมืองเชียงใหม่ว่าเกียกทวนไม่เอาใจใส่รักษาขอบเขตพื้นนากรุงเทพฯ แลมิได้เอาใจใส่รักษา
 ไททรวางตามถิ่น มีความผิด มีโทษเป็นอันมาก แต่ไม่กล้าไปเอาที่วัดศาลาไทยไว้ครั้งหนึ่ง
 แลร้องพระราชนิพนธ์ให้เจ้านายในเมืองเชียงใหม่วัดกันออกมายังการป้องกันรักษาขอบเขตพื้นนา
 แลไททรวางตามถิ่นในเขตแขวงเมืองทวน เมืองหาง ไว้ให้มั่นคงอย่าให้หมู่โจรสลัดเกียกทวน
 แลมาจับไททรวางอันเข้ามาตั้งอยู่อาศัยระบมโหดเอาใจ ถ้าได้รักษาไว้มิได้ ถึงพระราชนิพนธ์
 จะเอาโทษแก่เจ้านายแม่ทัพนายกองถึงห้าชีวิต การเป็นเช่นนี้จำเป็นอย่างเราคงขอแจ้งความแก่
 ทายาทไททรวางว่า เกียกทวนไปขออย่าให้เจ้านายฝ่ายหนึ่งผ่านโดยกล่าวถึงผู้คงดวงคำเขตแดนเมืองทวน
 เมืองหาง และฝั่งแม่น้ำคงฝ่ายตะวันออก ถึงแก่กลายจนแม่น้ำคงลงมา ซึ่งเป็นเขตแดนกรุงเทพฯ
 แลแม่น้ำคงแห่งเราเจ้าทั้งหลายรักษาอยู่โดย ถ้าเจ้านายฝ่ายใดมิฟังขึ้นดวงคำ ยกเอากำดัง
 ผู้คนเรามา ถ้าไหนมาเบียดเบียนไททรวาง อันไททรวางอยู่ในเขตแดนเหล่านี้ แม้จะยอมหนึ่ง
 ขึ้นไป ฝ่ายเราคงจำถือว่ามาอาศัย ก็ระราอาเราเขตกรุงเทพฯ ก็ยอมเป็นกรรมแห่งสัตว์
 ชาติทั้งหลายจำเป็นต้องกระทำมหาบุญหนาคารกวยเมืองนี้รักษาชีวิตทั้งหลายไว้ถึงแก่อันตราย
 ลากาเราทั้งหลายจะมีคำกล่าวถึงอันใดในถิ่นเขตแห่งนี้ขอไม่แดงพูดเราไม่ปรามพูดพระ
 เจ้ากองมาเรา อันแต่จะมาประทับอยู่ ณ เมืองนครเชียงใหม่นั้นเด็ก เป็นธรรมเนียมไททวน
 ผู้อยู่ในเขตกรรม ก็จะไกวโดยธรรมเนียมการรุกรานโดยวิธีหนึ่งกันและกันให้ชาวเรา
 ทั้งสองฝ่ายนี้ ด้วยใจงายใจกันสักอันโดย

^๑ มั่ง - หมด

หนังสือประทับตรา อํานาจแผ่นดินกรุงเทพฯ สำหรับตำแหน่งที่ราชดวงใหญ่ผู้ว่า --
ราชการตามหัวเมือง มาเป็นสำคัญ

ประกาศมา ณ วันที่ 4 ฎ 10 ค่ำ ปีมอก 1246

ภาคผนวก ง.

รายงานผลการที่เจ้านาย, พระมหากษัตริย์และเจ้าพนักงานในพระนคร

การขอพระราชทานของพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นวิจิตรวิรัชการ¹

กรมมหาดไทย

เจ้ากรมขุนฯ เป็นผู้ว่าราชการมณฑลใหญ่ ได้รับมั่งคั่งด้วยฐานะเจ้านาย พระมหากษัตริย์
6. ตลอดมาไม่เคยได้มั่งคั่งกับการในหน้าที่มหาดไทย หรือราชการในกรมมหาดไทย

1. จัดตั้งแคว้น แคว้น กรมขุนฯ ฐานะพระยาพระยาตามธรรมเนียมกับไม่ต่างแล้ว
แต่ยังไม่รู้จะเรียบรอยก็ กวายเป็นการหักล้างจึงต้องแก้ไขไปตามเวลา

2. เมื่อจำหนวนประกาศใช้ที่ เป็นที่ 1 (พ.ศ. 2428) ที่เจ้าพนักงานได้สั่งแคว้น
แต่เรื่องขึ้นให้ตรวจชำระในกรณีกว่าดังเมืองทุก ๆ ท่าน ได้มีผู้รวบรวมเป็น เกณฑ์มาบ้างแล้ว
ครั้งหนึ่ง แต่ยังรวบรวมอยู่ที่กรม มหาดไทย กรมอื่น ๆ ยังไม่ได้รับมาดูความหมายที่ไม่

3. ๓. ปีกุนแห่งที่ 20 เป็นที่ 5 (พ.ศ. 2430) กรมขุนฯ จะต้องเรียกตรวจชำระใน
กรณีกว่าตามธรรมเนียมดี กับทำการที่กรมทหารจะได้นำมาดูในศาลาตรวจระเบียบภายใน
กรมนี้

4. การเมืองมหาดไทยเจ้าพนักงานกรมมหาดไทย เป็นเหตุว่าเจ้าพนักงานจัดตั้งเดือนนอก
ให้เรียบรอยขอราชการ แต่มีผู้ขึ้นเจ้าพนักงานความขอขึ้นกับไม่ และมีความออกไปมั่งคั่งเกณฑ์
การทาง ๆ ขอได้ดวงมั่งคั่งกับพระราชนิพนธ์กรมทหาร

5. หนังสือเดินทางเจ้าออกค่าเป็นหน้าที่ของพระยา มหาดไทยมีระดัณักรมการ
อำนาจเปิดแคว้นอย่างเดียวกันขอขึ้นกับ การตั้งอาวุธเดิมกับท่านเป็นหน้าที่ของกรมทหาร
ปัจจุบันนี้ กรมมหาดไทยได้ครอบครองของกันเขาเป็นเจ้าของระดัณั เกณฑ์ทั้งเจ้าออก ไม่ได้
ว่าถึงใจ

1

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ม.58/89 รายงานนายพระยาเจ้ากรมขุนฯ

จดหมายเมืองนคร เชียงใหม่ถึงพระยาพระวิไลยราชสงครามเจ้าเมืองนคร
เชียงใหม่ ลงวันที่ 22 สิงหาคม พ.ศ. 2430

6. ถ้าธรรมเนียมต่าง ๆ ซึ่งขึ้นอยู่กับธรรมเนียมไทยได้เก็บตามแบบวิปโยค¹ ทุกประการ เมื่อถึงขอบปีงวดการเก็บเงินไถ่มาแล้ว ถ้าเงินเดิมมาอยู่ที่ไหนเงินไถ่หมดแล้วก็รับความทุกข์ - ทายไม่ หากการชำระยังค้างอยู่ การกรรมคงเรื่องเงินรับ เงินคง ก็ค่อยเสียไปค่อยเป็นอันมาก

7. เมื่อครั้งพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นไกรสรราชกุมารไปราชการ ณ กรุงเพทฯ ราชการภายหลังได้ มอบให้กรมมหาดไทยรักษาราชการมาเมืองแทน ฝ่ายพระทนายร้อยไม่¹¹ ถ้าเงินค่าต่อไถ่มา ส่งเจ้าพนักงานกรมมหาดไทยรับเงินทดแทนกรรมคงไว้ก็แล้ว ครั้นพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นไกรสรราชกุมารกลับคืนมาถึงพร้อมกัน กรมมหาดไทยมาทนายร้อย ถ้าเงินมาส่งขึ้นคงไม่ ชักขวาง ไว้ทั้งเงินแทนกัน เงินเมืองจตุรพักตรพิมานนี้ เจ้าพนักงานกรมมหาดไทยจะพาวิปโยคส่งกรุงเพทฯ และส่งตัวเงิน ลงไปก็ยังไม่ส่งไม่ได้ เพราะยังถือเงินเดิมมาอยู่เมื่อเดิมก่อนที่กรมมหาดไทยจะรับ

8. การขอขึ้นบัญชีตามดวงตำแหน่งและปียังความมั่นคงมาขึ้นของกรมต่าง ๆ ที่ควร จะรักษาราชการไว้เรียบร้อย โดยความระมัดระวังก็มาขึ้นเป็นการมั่นคงของแผ่นดินทุก ๆ ปีที่ที่ไม่ควร แยกทางราชการที่จะปียังชักขวางให้เสียราชการไป

นอกจากนี้เจ้าพนักงานกรมมหาดไทยได้ป้องกันรักษาเขตแดน และป้องกันความมั่นคงของชาวปัจจุบันที่มิใช่ไปมาโดยแรงจูงใจราชการก็อยู่ด้วย

กรณียกิจรวม

เจ้าพนักงานเมืองเป็นผู้นำที่ระบายนุจิตรธรรมและไต่ถามกับนุจิตรเจ้านายการระบยา หน้าที่มีกิจมาขึ้น

1. กรมกองกระแหว่ไปดิส ไต่ถามสืบสวนการโจรกรรมรายปีให้กระทำนํายินในราชการ ทุกแขวง ทุกตำบล ทั้งแต่ในเวียงออกไป จนถึงเมืองตามขึ้นในตามขอขึ้นกับทุกประการ

2. ถ้าเกิดโจรกรรมขึ้นในที่ใดตำบลใด ก็ไต่ถามสืบสวนการโจรกรรมรายปีให้กระทำนํายินในราชการ ทั้งแต่ในเวียงออกไป จนถึงเมืองตามขึ้นในตามขอขึ้นกับทุกประการ

¹¹ ความคุมการทำไม้นี้ในป่าเมือง ๆ หลังจากไต่ถามนุจิตรแล้ว

เจ้านายกับข้าวงานในอุบายใหญ่ร้ายและหนีไปเสียก็มีมาก

3. การพิจารณาวิภาษากิจกิจของราษฎรในเวลานี้ ส่วนผู้พิจารณาถึงวิธีรับเรื่องความเดือดร้อนสืบสืบมาจนถึงเจ้าพระยาและพระตำรวจได้เรียกเจ้าสุธา ธรรมนิยม แดงกับ โทษ จำเลย ตามพระราชกำหนดกฎหมาย ลักษณะพระตำรวจทุกอย่างมิได้ทำตามพระบ้านเมือง

4. เมื่อเวลาจะตัดสินนางเรื่องโทษ จำเลย ไม่เป็นราชบริพารของเจ้า - นาย ก็ได้ตัดสินตามพระราชกำหนดกฎหมายและก็เป็นยุติธรรมเป็นอันดีไม่ได้ นางเรื่องความเดือดร้อนในพระตำรวจเห็นเป็นข้าวงานเรียก เจ้าสุธาธรรมนิยมแล้วก็ได้ยอมไม่ตัดสินให้ ทั้งความเรื่องนั้นเสียไม่กล่าวเพราะกลัวอาญาเจ้านาย

5. ถ้าโทษจำเลยฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด เป็นคนดูน้องตามระบอบเจ้านายผู้ใหญ่ เห็นความของบ่าวจะหนีไปพระราชกำหนดกฎหมาย ก็สั่งความพระตำรวจให้เอาตัวมาขึ้นเมือง ถ้าเห็นจะสืบเปรียบเทียบในชั้นวังก็ให้เอาตามกฎหมายทุกอย่างโดยบางสิ่ง ที่ขอความปรารถนา

6. ฝ่ายโทษจำเลยนั้นก็มีความทุกข์ที่สุด ถึงเวลาความที่เจ้าเอารบรวกมาช่วยผูกเบี่ยงพระตำรวจแพทนาย (ชานามเรียกว่ากำลัง) พระตำรวจห้ามปรามก็เป็นที่ถูกเกรงทุกอย่างธรรมนิยมบ้านเมืองไม่ กองจำเนียงให้เลี้ยงแพทนายทุกอย่าง ความของโทษจำเลย จึงมีใครจะปลุกกับใครเพราะเป็นดังนี้ (ทุกๆ ชั่วของราษฎร ทางโรงศาล อยู่เป็นอันมาก)

7. การลงโทษผู้ผิด จำแล้ง ปรับไหม พระตำรวจบังคับด้วยกฎหมายไม่มีประมาณ ถ้าโทษเบี่ยงความ ยังไม่มีพระตำรวจเห็นด้วยก็ส่งออก โทษจำคุกก็ส่งออก (มีเครื่อง - หมายเป็นอันมาก) โทษปรับไหมเป็นอันมาก มีนางเรื่องถึงกับตามกฎหมาย นางเรื่องถึงกับตามวังก็บังคับเป็นแบบอย่าง

ฝ่ายผู้ว่าการกรมยุติธรรมและผู้พิจารณาวิภาษากิจกิจของราษฎรที่เมื่อถึงกิจกิจของราษฎร มีมารั้งมารวได้ ก็ได้ขอปรึกษาจาก แพทนายความอย่างธรรมนิยมและพระตำรวจกำหนดกฎหมายอยู่ห้อง ๆ เรื่องความร้ายก็ให้เขาเจ้าเห็นสมควรว่าจะมีลงความอย่างธรรมนิยม กฎหมายใด เขาเจ้าก็ให้สั่งให้เป็นแบบอย่างไปตามควร และเมื่อเป็นยุติธรรมมิได้ นางเรื่องตนเป็นแพทนายเป็นวังก็ปลุกไปเป็นอันมากอยู่เสมอ ๆ แต่เป็นการนี้ ซึ่งเขาเจ้าเห็นว่าเรื่อง

ดูไปเราออกก็ยอมมีอาชญากรรมออกด้วยทุก ๆ เดือน ฝ่ายเจ้าพนักงานกรมมหาดไทยก็ทำหนังสือแจ้งทางอาชญากรรมให้ไปตรวจบ้าง มีโทษประหารอาชญากรรมที่เราออกไปมากโทษ

5. การเกณฑ์ไพร่พลเมืองทั่วบ้านที่เป็นการผิดกฎหมายอาชญากรรม สำหรับให้เกณฑ์ออกทำการรักษาความสงบเรียบร้อย ปัจจุบันนี้เจ้าพนักงานกรมมหาดไทยถือว่าเขาเป็นประโยชน์ใหญ่ มีอาชญากรรมออกไปมากเกณฑ์อยู่เสมอมีโทษอาชญากรรมมากมายกว่าโทษที่ควรจะถูกเกณฑ์ของเขามากเสียจนเป็นของประการทั้งนี้ การรักษาความดีมีโทษเสียราชการไปเป็นอันมาก

6. การทหารอย่างยุโรปมีตัวธงรับราชการอยู่ 200 เหนือได้รับประทวนเงินเดือนคนหนึ่งเดือนละ 5 รูปีเบี้ยเลี้ยงอีกคนละ 2 รูปี รวมเป็นเบี้ยคนหนึ่งเดือนละ 7 รูปี เมื่อกลางเดือนเจ้าพนักงานต้องจ่ายให้ทางภาค ๆ ในหัวเมืองทหารจะไม่มีการเกณฑ์จะบังคับเปลี่ยนผู้คนที่เขาเข้ามาทำการงานตาม ๆ จึงจะไม่เห็นครั้งหนึ่ง ถ้าถึงเวลาที่เขาจะมาพบกองบังคับให้ทหารเกณฑ์ก็ไป - บังเอิญตามการที่

7. การบริโภคมียะเลี้ยงเดือนละ 2 รูปี ไม่ได้รับประทวน นายจะคิดไว้เลี้ยงให้เป็นอุปการะของกันเป็น นัยมาก ด้วยได้คิดค่าไปอยู่ด้วยในเวลาที่ถึงโรงเลี้ยงได้ ก็ต้องจำเป็นให้ทหารรับประทวนเองตามกำลังของทหารที่จะมารับประทวนได้ และทหารที่อยู่คือโรงทหารทุกวันนี้เป็นการจัดกันด้วย เดือนจะไม่เห็นรวมเป็นทหารโดยดลจะมีราชการที่จะต้องการทหารไว้ในเวลาหนึ่งเวลาใดเป็นการรับเร็วแต่ไม่มีการดูแลรักษา ๆ คน และควรแก่เวลาเวลาการถึงจะต้องเป็นการจัดการของเป็นแบบ ประการทั้งการบังคับกองทหารไว้รักษาหน้าที่ไม่มีกำหนด (ผู้คนที่ไปจะหาอาหารในโรงอาหารที่เห็นทางไกล)

8. การทหารกรมทหารเกณฑ์ก็กำลังที่จะหาวิธีรักษาการของระบอบระบอบตรวจการที่รับตามทาง ห้ามอาชญากรรมและการทหารโดยไม่ได้ไปตามกฎหมายของบังคับโทษจริง ๆ ทุกอย่าง ก็แต่ไปคิดกันด้วยสำราญราชการในระบอบระบอบเมืองใหม่แต่เห็นเอาใจเห็นว่า การฝึกซ้อมทหารไว้มาก ๆ ไม่สู้จะมีประโยชน์เท่าใดนัก มีการไว้มากมายตามรับที่คิดกันเดี๋ยวมากก็ไปเมืองเงินเปล่า ๆ สำหรับราชการที่จริงก็เองก็ทำวิริยาเล็กน้อย และเขาจะไม่เห็นว่ามีอำนาจเพียงเพียง

เครื่องแต่งกายกระพริบกระพริบประโชติกัน ๆ ก็ยากไป คือ หารวมเงินมาตั้งซื้อเครื่องแต่ง
 หางให้ทำโดยเสีย เป็นผ้าผืนทรายวิเศษกว่าผ้าที่อากรขายอื่น ๆ บางคราวปะไรจากพวก
 นายร้อยไม่ทราบหา จะขอเอาจากของออกกำไปรักษาป่าไม้ ก็หาจะมาก ๆ และเคยเป็นสินค้า
 สำหรับพวกเงี้ยว หม่า ข่า ชวไปเช่าแกมดังถนน ขายได้มีราคาแพง ๆ ผู้ที่จะเอาออกไปก็ต้อง
 หารองรับให้เสียบ้างก็เป็นทองของได้ สักเท่าใดก็ไม่ทราบ หารองรับออกกำไปทุกวันนี้เพราะ
 พวกนายร้อยป่าไม่มากกว่าพวกอื่นเลยเท่า ที่ทราบ ๆ ประการรองอยู่ว่ามีผู้เอาจากของออกไป
 ทางลา เมืองเมืองใหม่เมือง ๆ ด้วยการเป็นเชลย เจ้าพนักงานกรมทหารจึงห้ามไม่หยุด

ขอราชการในกรมทหารทุกอย่างที่ข้าเจ้าได้ทราบเรียนแจ้งอยู่ข้างบนนี้ทุกประการ
 ถ้าว่าการไม่มีอำนาจของโอรสที่จะรักษาราชการ รับมีทรมานในการรักษาการทหารอย่าง
 ยุโรปและการอื่น ๆ จึงเป็นหน้าที่ของกรมทหารได้ความรอบบังคับก็จะต้องตกลงเป็นเสียเวลาเปล่า
 นอกจากไม่คิดจะรองรับระบอบอาญาในระหว่างของการที่จะมีจะเป็นไปเมื่อเวลาใด ๆ

กรมคลัง

พระยาพิทักษ์เจ้าพนักงานภูษาที่พระยาดัง แลโดยกับบัญชาเจ้านายท้าวพระยา
 หน้าที่รับงานคือ

1. พิกัดภาษีอากรทั่วทั้งทุกของ พระเจ้าเมืองษาขอโทษระงับการไว้ได้ตามการ
 แยกทางราชการออกของคชพึงขึ้นด้วยทางพระยาไมตรี เพื่อจะมีให้มีการวิวาทกันและกัน
 และร้องการคดีของราษฎร ด้วย บกชั้นเดิมเจ้าพนักงานที่ไปประพฤติกองคามแบบอย่างทุก
 ประการ

2. ถวายกายหลังถึงเวลากลับบ้านแล้วเจ้าพนักงานอากรใหม่ เจ้าพนักงานจัดตั้ง
 ภาษีอากรในเวลานั้น ๆ ก็มาโดยประชุมเจ้านายพร้อมกันว่าขึ้นประพฤติกองคามซึ่งกันและกัน
 สุดแต่จะวางตัวด้วยสำเนาเรื่องราวการทางโดยฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง จะให้ผู้ใดทวงที่มีเงินเข้าใจมากขอ
 แยกประโยชน์ จำนวนเงินจะละไ้มากไ้มิเท่าใดก็ไม่เป็นประมาท บางรายเงินเข้าใจเท่ากับ
 เงินจวลาเทศตามนุษย์จะเห็นควร ถ้าเป็นทวงแล้วก็ต้องตกลง

(เป็นการรักของอยู่) เรื่องนี้จะเท็จจริงก็ไม่ได้แน่

7. ถ้าการคลังไม่เป็นการเรียบร้อยโลกตามมั่งคั่งกับ เงินที่จะรับจะจ่ายออกไป ขาดเงินเราเห็นว่าตรงจะเป็นที่เสียราชการอันน้อยเงินเบียดเบียนที่จะไปก็ขัดสนนักเราทุกคน ทั้งผลประโยชน์ในราชการก็จะระดมมากสูญไปตามเงิน แลพวก ค.ร. ซึ่งไปรุดเกล้าให้ (นาย)อากรจิวทอง จักการคลังเป็นของทอดเวลาแหม่นๆ เมื่อ น. วันที่ 9 ค่ำ มีคุณพระ 20 เงินที่จะเก็บมาได้มากนักพอไถ่เป็นเงินงวดส่วนหนึ่ง เป็นของบุตรจัดการส่วนหนึ่ง

กรรมมา

เดิมเจ้าอนุกรมบุตรเจ้าอุปราชเป็นขุนมีสติปัญญา ซึ่งทรงได้มารับราชการหน้าที่ ผู้ว่าการกรมมา โดยประมาณ ๒ ปีเศษ ช่วยถึงแก่กรรมผู้ว่าการวางเบียดอยู่ เจ้าราชบุตร จึงได้จัดให้เจ้าช่วยสั่งทำบุตรเข้ารับเป็นที่ผู้ว่าการแทนบิดา ขาดสติปัญญาความกลัวหา แลอายุยังอ่อนแก่การมากอยู่ เป็นไปดังนี้เพราะเจ้าราชบุตรทรงผลประโยชน์ การเก็บเงินหา ในกรมมา เป็นทอดเวลาแหม่นๆมีเงินที่เก็บได้ถึง 60,000 - 70,000 รูปีเศษ เดิมเจ้าราชบุตรจึงได้จัดให้ทำเสนาทำเป็นขุนซาก เงินที่เก็บได้ก็จ่ายราชการเป็นเบี้ยหวัด ๑ เดือนหนึ่ง แลให้จ่ายราชการตามอัตราเงินมาตามเดิมมีบุตรรองว่าเก็บเป็นขุนซาก เล็ดลอดมั่งคั่ง จึงได้ทอดเป็นทอดเวลาแหม่นๆ เงินที่เก็บได้ก็จ่ายเป็นเบี้ยหวัด 6 เดือนหนึ่ง ตามกำหนด แต่เหลือเล็กน้อยเท่าใดไม่ส่งคลัง ทั้งเงินและมาตุรีจ่าย (ขอเสียของมั่งคั่ง กรรมมา)

1. การรักษามารยาท กระบี่นี้เจ้าราชบุตรยังมีโทษทำการตามของมั่งคั่ง เพราะการชำระใบตราเงินแห่ง ๒๐๐๐๐ จึง จึงทำการเป็นมิได้ความเท่าที่

๒. เจ้าราชบุตรได้พิจารณาจากกิจของราชการที่เกี่ยวข้องกับกรมการไว้ มาว่าส่วน กระบวนการ ศึกษาหาวิชาในวิธีเป็นกฎหมายบ้าง วิชาของบาง ถัดมาอย่างศาลยุติธรรม ราชการในกรมมา นอกจากนี้ยังเดือด ๗ อย่างตามอย่าง

กรรมวัง

เริ่มจากขอยกเอาดอกไม้เป็นธูปเทียนถวาย
พระมารดา เป็นหน้าที่

1. รัชกาลที่ ๑ การทำบุญนี้ คณะทางเมืองเสด็จจากเกาะไผ่ยังกัน.

ภาคผนวก จ.

หนังสือประกาศเมืองฝาง¹

เราเจ้าฟ้าหลวงผู้ครองสุณาโดยนครเมืองฝาง ประกาศมายังชนแสนพ้อเมือง ๆ
 คุม เมืองควานหลวง เมืองนอง เมืองกก เมืองหมิม และอื่น ๆ ซึ่งปดาเป็น
 ลูกเมืองฝ่ายเขมรรัฐกะโซติ ทุ่งคบุรี เชียงตุง หือใคร่ไคยีนทั่วกัน

ควยพระนครเชียงใหม่นอกกับเมืองเชียงตุงก็หากเป็นสัมพันธมิตรสุจริตมาแต่หัง
 เมืองเชียงใหม่เป็นพระนครอันใหญ่ เป็นคังที่ กัยอมรักษาทางไมตรี นอปรอภัย
 ทำอันตรายแก่เมืองเชียงตุง ซึ่งเป็นเมืองนอง เมืองเชียงตุงไม่ก่อเหตุการณ์ขึ้นก่อน
 ชาวเมืองเชียงตุงลงไปอาศัย เขตหน้าแคนดิน ท่ามาหากิน ในราชอาณาจักร
 เชียงใหม่ถึงมีใด ๆ ก็มีไคห้ามปรามขับไล่ แต่สักคาบสักคราว ก็เพื่อหวังแก่ทาง
 สามัคคี สุกติ อามณะรักษาแบ่งกันฉันบ้านพี่เมืองน้อง ย่อนเชื้อชาติแลศาสนาเดียวกัน

อยู่มานี้ ชาวเมืองเชียงตุงซึ่งไปอาศัยอยู่ในที่ดินเมืองยวม ท่าตอน
 เวียงแก้ว เวียงงาม อันเป็นเขตรหน้าแวนดินในราชอาณาจักรเมืองนครเชียงใหม่
 เป็นโมหันทจริตมิจฉาการไม่รู่ประมาณ กำลังทนกำลังทาน พวกกันคบหาอย่างแฝง
 เตะชะฉาย คนทรยศซบด มุงตาม เย็น บ้าน คังหมแมลงเม่าบินเข้ากองไฟ พวกกัน
 ถึงความฉิบหาย พิณาศ นีหากว่าจวบแต่กับหน้าด่าลอง ก็ลอคหักพายหนีมาเสียก่อน
 จึงตายแค่เพียงนั้น ถ้ากองทัพล่วงมาทัน ก็มอหลอนจะคางรอดมาได้ จะพวกกันเอา
 ลูกแลเนื้อไปถมแผ่นดินเสียแท้

ทุกวันนี้เจ้าจอมเชียงใหม่ประกอบด้วยยุติธรรมไปคิดหักล้างทางไมตรีเมือง
 เชียงตุง จึงบอหือ กองทัพติดตามลามตอมเขามาทำอันตรายแก่บ้านเมืองสุเจา
 หังหลาย หมายพุดจากับเมืองเชียงตุงโดยทางไมตรี ให้กองทัพตรวจตระเวนไป ๆ

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ต.40/3 สำเนาหนังสือประกาศ
เมืองฝาง เรื่องห้ามคบหากับอย่างแมงตะชะฉาย ลงวัน.....เดือน.....
 ปีชาน โทศก 1252.

มา ๆ อยู่แต่ในจังหวัดเมืองยวม ทาตอน เวียงแก้ว เวียงงาม อันเป็นภายใน
 พระราชอาณาจักรเมืองนครเชียงใหม่ เพื่อจะจับตัวอ้ายแปงเตชะ แลพวกขบถจะ
 มั่วสุมเป็นคนร้ายขโมยโจรอยู่ เพราะฉะนั้นจึงขอประกาศให้ทราบว่า ถ้าคนบ้านใด
 เมืองใด ซึ่งไม่ใช่เป็นพวกอ้ายแปงเตชะผู้ขบถ ก็อย่าไคล่วงเกินเข้ามาในเขต
 แขวงเมืองยวม ทาตอน เวียงแก้ว เวียงงาม ตั้งแต่สันคอยแอค คอยคา ลงไป
 ถึงฝั่งแม่น้ำกก เหลานี้ที่กองทัพได้ตรวจตระเวนรักษาอยู่ เพราะจะเป็นเวลาที่
 จะจับคนร้ายขโมยโจร ถ้าเจี้ยว เซิน พวกใด เมืองใด ล่วงเข้ามาในถิ่นแคว้น
 แคนดิน เมืองยวม ทาตอน เวียงแก้ว เวียงงาม อันไคห้ามแล้ว ต้องถือว่าคนนั้น
 เป็นโจร กองทัพจะจับ จะยิงเสีย พันเสีย ต่อจับตัวอ้ายแปงเตชะยามไคเมื่อใด
 แล้ว เคยเป็นคานบ้านที่เมืองน่องไปมาหากันแต่ก่อนมาหลังฉันไค จึงคอยมีไปวัน
 ภายหน้า ประกศมา ณ วัน ปีสานโทศก ศักราช 1252

ภาคผนวก จ.

หนังสือสัญญา

ในระหว่างกรุงสยามกับกรุงอังกฤษ

ว่าด้วยเมืองเชียงใหม่ เมืองลำปาง เมืองลำพูน

ณ วันจันทร์ เดือนสิบขึ้นสองค่ำ จุลศักราช 1245

ปีมะแม เบญจศก¹

ด้วยทางพระราชไมตรีความสงบเรียบร้อยแลทางค้าขายไต่ตั้งอยู่โดยมาตุภูมิ ในระหว่างกรุงเกรตบริเตนอังกฤษกับกรุงสยาม อันเป็นอยู่เสมอด้วยหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีที่ลงวันที่ 18 เมษายน คฤศตศักราช 1855¹ คือวันพุธ เดือนหกขึ้นสองค่ำ ปีเถาะ สัปตศก 1217 แลในข้อสัญญาเพิ่มเติมที่ลงวันที่ 13 เม 1856 คือวันอังคาร เดือนหกขึ้นเก้าค่ำปีมโรง อัฐศก 1218 แลในการที่เกี่ยวข้องด้วยแคว้นแควนเมือง นครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูนนั้น ก็ได้มีอยู่ด้วยสัญญามับหนึ่งต่างหาก ในระหว่างผูกครองเมืองอินเดียนแลสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม ลงวันที่ 14 เมษายน 1874² คือวันพุธ เดือนยี่แรมสิบสองค่ำปีระกา เบญจศก 1235 นั้นแล้ว

แลด้วยสมเด็จพระนางเจ้าราชินีของกรุงเกรตบริเตนแลไอร์แลนด์อันรวมกัน แลบรมราชาธิราชินีแห่งอินเดีย กับพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน บรมราชาธิราชแห่งลาว มลายู กระษัตริย์ และอื่น ๆ มีพระราชดำริที่จะประกอบการป้องกันความชั่วร้าย

¹ กรมสนธิสัญญา, กระทรวงการต่างประเทศ (หนังสือชุดประมวลสนธิสัญญา
เล่ม 2 พ.ศ. 2431 - 2462 สนธิสัญญาและความตกลงทวิภาคี ระหว่างประเทศไทย
กับ ต่างประเทศ และองค์การระหว่างประเทศ หน้า 63 - 72

ในแวนแคว้นเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน เป็นของฝ่ายไทย ให้เป็นผลดียิ่งขึ้น และที่จะเกื้อกูลแก่ทางค้าขายในระหว่างเมืองพม่าฝ่ายอังกฤษกับ แวนแคว้นที่โคกลาวเข้ามาแล้วแต่ตนั้น จึงได้มีพระราชหฤทัยตกลงพร้อมกันที่ยกเลิก หนังสือสัญญาฉบับหนึ่งทางหากที่ไคทำเมื่อวันที่ 14 เดือนธันวาคม 1874 คือวันพุธเดือนนี้ แรมสิบสองค่ำปีระกา เบญจศก 1235 นั้น และทำสัญญาใหม่ขึ้นแทน เพราะเหตุนี้ จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ มีอำนาจที่จะทำสัญญาทั้งสองฝ่าย คือว่า

สมเด็จพระนางเจ้าราชินีของกรุงเกรตบริเตนแลไอร์แลนด์อันรวมกัน แล
บรมราชาธิราชแห่งอินเดียน

วิลเลียมเฮนรีบิวแมน เอสไควร์เสอมาเยสติเอตติงเอเยนคัลแลงตุลเยเน
รอลที่กรุงเทพมหานคร ของสมเด็จพระนางเจ้าในกรุงสยาม

พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม บรมราชาธิราชแห่งลาว มลายู
กระเหรี่ยง แลอื่น ๆ จึงได้ตั้งเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี ผู้ได้รับเครื่อง
ราชอิสริยยศมณฑลสยาม ชั้นที่ 1 ชื่อมหาสุรภรณ์ แลเครื่องราชอิสริยยศสำหรับตระกูล
ชั้นที่ 1 ชื่อประมุขจุลจอมเกล้า เครื่องราชอิสริยยศข้างเพือกชั้นที่ 2 ชื่อจุลวรภรณ์
เสนาบดีว่าการต่างประเทศ แลเป็นปรีวิเคาน์ซิลลอกับพระยาเจริญราชไมตรี ซึ่งได้
รับเครื่องราชอิสริยยศข้างเพือกชั้นที่ 2 ชื่อจุลวรภรณ์ แลเครื่องราชอิสริยยศสำหรับ
ตระกูลชั้นที่ 2 ชื่อ หุติยจุลจอมเกล้าวิเศษ ที่มีฐานาราชการแผ่นดินปรีวิเคาน์ซิลล
แและเป็นผู้บังคับการศาลต่างประเทศ พระยาเทพประชน ซึ่งได้รับเครื่องราชอิสริยยศ
มณฑลสยามชั้นที่ 1 ชื่อ มหาสุรภรณ์ แลราชอิสริยยศสำหรับตระกูลชั้นที่ 2 ชื่อ
หุติยจุลจอมเกล้า เป็นปรีวิเคาน์ซิลลอส แลปลัดทูลฉลองในกรมพระกระลาโหม
ทั้งสามนี้เป็นผู้มีอำนาจเต็ม แลผู้มีอำนาจเต็มทั้งสองฝ่ายนั้น เมื่อได้ส่งหนังสือสำคัญ
มอบอำนาจให้ซึ่งกันและกัน แลเห็นว่าเป็นการถูกต้องตามแบบแล้วได้ตกลงทำเป็นสัญญา
มีข้อความเป็นอย่างขอตั้งต่อไปนี้

ข้อ 1 หนังสือสัญญาในระหว่างคอเวอนเมนต์เมืองอินเดียนกับคอเวอนเมนต์
ของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม ลงวันที่ 14 เดือนธันวาคม คฤศตศักราช 1874 คือ

วันพุธเดือนยี่แรมสิบสองค่ำปีระกา เบญจศก 1235 จะไต่ยกเล็กเสียไม้ไซ้ขอไปด้วย
สัญญาฉบับนี้

ข้อ 2 ว่า เจ้าพนักงานสยามที่เมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง
เมืองลำพูน จะต้องช่วยป้องกันคนในบังคับอังกฤษซึ่งไปค้าขายและมีธุระอื่น ๆ ใน
เมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน โดยสมควร

แลคอเวอนแมนอังกฤษในฝ่ายอินเดียจะช่วยป้องกันคนในบังคับสยาม ซึ่ง
มาจากเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ไปค้าขายตามมีธุระอื่น ๆ
เข้าไปในเขตแดนอังกฤษเหมือนกัน

ข้อ 3 ว่า คนในบังคับอังกฤษมาแต่เมืองพม่าฝ่ายอังกฤษเข้าไปเมือง
นครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ต้องมีหนังสือเดินทางสำหรับตัวของ
บุตรของเมืองพม่าฝ่ายอังกฤษ ภาษุนางซึ่งบุตรของเมืองพม่าฝ่ายอังกฤษตั้งให้เป็น
เจ้าพนักงาน ในหนังสือเดินทางสำหรับตัวนั้น ให้ลงชื่อแลตำแหน่งว่ามาด้วยธุระสิ่งใด ๆ
มีเครื่องอาวุธอย่างไรมาด้วย หนังสือเดินทางนั้นต้องเปลี่ยนใหม่ทุกครั้ง แต่หนังสือ
เดินทางสำหรับตัวนั้น เจ้าพนักงานซึ่งตั้งอยู่ในเขตแดนชั้นนอกภาคขึ้นใน เมืองนคร
เชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน จะเรียกดูต้องให้ดู ถ้าผู้ที่มีหนังสือเดิน
ทางไม่มีสิ่งของต้องห้ามตามหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ลงวันที่ 18 เดือนเอปิล
คณศักราช 1855 ปี แลข้อเพิ่มเติมลงวันที่ 13 เดือนเม คณศักราช 1856 ปี
มิได้ขีดขวางไว้ ต้องยอมให้ไปตามระยะทาง ถ้าผู้หนึ่งใดที่ไม่มีหนังสือเดินทาง
สำหรับตัว จะให้กลับก็ได้ แต่อย่าให้อันตรายควยประการใด หนังสือเดินทางนั้น
กงสุลเยเนรอลของสมเด็จพระนางเจ้าที่กรุงเทพมหานคร แลกงสุลฤาษีของกงสุลของ
สมเด็จพระนางเจ้าที่นครเชียงใหม่ จะเป็นผู้ออกให้ก็ได้เหมือนกัน เมื่อเป็นเหตุที่
หนังสือเดินทางเดิมสูญหายไป ถ้าพนักกำหนดหนังสือเดินทางนั้นถ้าเป็นเหตุคล้ายกับที่
วามานัน

ถ้าคนในบังคับอังกฤษจะเที่ยวไปมาในแวนแคว้นแดนดินสยามต้องรับหนังสือ
เดินทางของเจ้าพนักงานฝ่ายสยาม

ถ้าคนในบังคับไทยที่ออกจากเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ไปยังเมืองพม่าฝ่ายอังกฤษ ต้องมีหนังสือเดินทางของนครเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ในหนังสือเดินทางนั้น ให้ลงชื่อแลตำแหน่งมาด้วยกระใด ๆ มีเครื่องอาวุธอย่างไรมาด้วย หนังสือเดินทางนั้นต้องเปลี่ยนใหม่ทุกครั้ง แลถ้าเจ้าพนักงานซึ่งอยู่ในเขตแดนชั้นนอกชั้นในฝ่ายพม่าอังกฤษจะเรียกดูท้องใหญ่ ถ้าผู้ที่มีหนังสือเดินทางไม่มีสิ่งของของคองห้าม มีให้ชักขวางไว้ คองยอมให้ไปในระยะทาง ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดไม่มีหนังสือเดินทางจะโทษกลับก็ได้ แลอย่าให้หาอันตรายด้วยประการใด

ข้อ 4 ว่า คนในบังคับอังกฤษซึ่งมาแต่พม่าฝ่ายอังกฤษ เข้าไปในเขตแดนสยาม สิ่งของของพิศภักดีจะต้องเสียภาษีตามธรรมเนียมเมืองนั้น ถ้าคนในบังคับสยาม เข้าไปในเขตแดนอังกฤษ สิ่งของของพิศภักดีจะต้องเสียภาษีตามคอเวอนแมนส์โค้ด ทั้งไว้ บันคาพิศภักดีอากรทั้งหลายนี้ จะได้ตีพิมพ์สำหรับที่จะให้คนทั้งปวงทราบทั่วกัน

ข้อ 5 ว่า สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามจะให้เจ้านครเชียงใหม่ตั้งด่านกองตระเวน แลให้เจ้าพนักงานกำกับริมฝั่งแม่น้ำสรวินที่เปนเขตแดนเมืองนครเชียงใหม่ ซึ่งเป็นของฝ่ายสยาม แลให้ไปลี้ตั้งอยู่พอสมควร จะใคร่ระงับห้ามโจรผู้ร้ายและการอื่น ๆ ที่เป้นสำคัญ

ข้อ 6 ผู้หนึ่งผู้ใดของกะคี่ถ้าเป้นโทะอยู่ด้วยเป้นโจรผู้ร้ายคนปล้นทรัพย์ ถ้าการที่เป้นฉกรรจ์หมิ่นโทษ ในเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน หนีรอดไปในเขตแดนอังกฤษ เจ้าพนักงานอังกฤษแลโทะ จะช่วยติดตามจับผู้ร้ายโดยแข็งแรง ถ้าใครตัวผู้ร้ายเช่นนั้นเป้นคนในบังคับสยามแล้ว ถ้าเป้นคนในบังคับประเทศอื่นนอกจากประเทศสยามแลอังกฤษ จะส่งให้เจ้าพนักงานสยามที่เมืองนครเชียงใหม่ แต่ที่ถูกตามกฎหมาย การส่งคนโทะเมืองต่อเมืองที่มีอยู่ในเมืองอินเดียของอังกฤษในเวลานั้น ถ้าเป้นคนในบังคับอังกฤษ จะส่งให้เจ้าพนักงานไทย ถ้าจะให้เจ้าพนักงานอังกฤษจัดการก็สุดแต่ข้าหลวงอังกฤษที่เมืองพม่าฝ่ายอังกฤษ ถ้าขุนนางผู้ใดที่ข้าหลวงได้มอบการไว้นั้นตัดสิน ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดของกะคี่ ถ้าเป้นโทะอยู่ด้วยเป้นผู้ร้ายชาวคนปล้นทรัพย์ ถ้าการที่เป้นฉกรรจ์หมิ่นโทษในเขตแดนอังกฤษ หนีรอดไปในเขตแดนเมืองนคร

เชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน เจ้าพนักงานฝ่ายสยามกับโปลิสจะช่วย
ติดตามจับผู้ร้ายโดยแข็งแรง ถ้าใครตัวผู้ร้ายเช่นนั้นเป็นคนในบังคับอังกฤษ ต้องส่ง
ให้เจ้าพนักงานอังกฤษ ตามกฎหมายการส่งคนโทษที่มีอยู่ในประเทศสยามในเวลา
นั้น ถ้าเป็นคนในบังคับสยาม ถ้าเป็นคนชาติอื่นที่ไม่มีหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี
กับประเทศสยาม จะส่งให้เจ้าพนักงานอังกฤษ เจ้าพนักงานไทยจะชำระเอง ก็
แล้วแต่เจ้าพนักงานไทยจะตัดสิน เมื่อไปปรึกษากับกงสุลอาวซงกงสุลแล้ว

ข้อ 7. ผลประโยชน์ของบันดาคนในบังคับอังกฤษที่มายังเมืองนครเชียงใหม่
เมืองนครลำปาง เมืองลำพูนนั้น จะให้กงสุลอาวซงกงสุลอังกฤษผู้ใดตั้งขึ้นไป
อยู่ที่เมืองนครเชียงใหม่นั้น เป็นผู้ตรวจการระวางรักษา และมีอำนาจที่จะพิจารณาความ
มโนสาเร่แลความนกรบาด ตามเนื้อความที่มีในข้อ 2 ของไซ้ข้อสัญญาเพิ่มเติม
วันที่ 13 เดือนเม คมุตศักราช 1856 คือวันอังคารเดือนหกขึ้นเกาค่ำปีมะโรง
อัฐศักราช 1218 แต่ต้องทำตามความที่ว่าไว้ในข้อ 8 ของหนังสือสัญญานี้

ข้อ 8 สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามจะตั้งผู้ซึ่งสมควรให้เป็นตระลาการอา
ชาหลวงคนเดียวอาหลายคนอยู่ที่เมืองนครเชียงใหม่ เพื่อประโยชน์ที่จะว่าไว้ในที่
ต่อไป ตระลาการนั้นต้องทำตามกำหนดเนื้อความที่มีอยู่ในสัญญานี้แล้ว มีอำนาจที่จะ
พิจารณาความมโนสาเร่ ความนกรบาดก็ได้ทุกเรื่อง ในถ้อยความที่จะเกิดมีขึ้นใน
เมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน บันดาความในระหว่างคนใน
บังคับอังกฤษ ถ้าในความที่คนในบังคับอังกฤษจะเป็นผู้กล่าวโทษก็ดี ถ้าเป็นผู้ถูกฟ้อง
ต้องคดีต้องเรียกมาพิจารณาก็ดี ถ้าเป็นโจทก์ดี เปนจำเลยก็ดี ชำระไต่หมัด
ตามกฎหมายฝ่ายสยาม แต่ต้องให้อยู่เป็นนิจว่าในบันดาความที่วามาเหล่านี้
กงสุลอาวซงกงสุลจะต้องไปอยู่ในเวลาที่จะชำระได้ แลในความที่สัปเยกอังกฤษเป็น
จำเลย ถ้าผู้ถูกฟ้องนั้น จะต้องคิดคำนวณความให้กงสุลอาวซงกงสุล ไม่คิดค่า
ธรรมเนียมที่จะคิดเทียบถ้อยคำคำนวณนั้น แลถ้ากงสุลเห็นว่าเป็นการสมควรในผล
ประโยชน์ทางยุติธรรม จะแนะนำให้ตระลาการใดควรต้องทำตามข้อความนี้ถือว่าในเวลา
ก่อนที่จะตัดสินความนั้น ในความที่จำเลยถูกฟ้องเป็นสัปเยกอังกฤษ ถ้ากงสุล

ไวขงสกุลเห็นสมควรในผลประโยชน์ทางยุติธรรม โดยจะเขียนหนังสือคำขอด้วยลายมือ
ของกงสุลฎาไวขงสกุลเองเป็นการชี้ให้ตระสาการ เพื่อจะสำแดงความปรารถนาของ
กงสุลฎาไวขงสกุล ในความเรื่องใดเรื่องหนึ่งซึ่งโจทจำเลยเป็นคนในบังคับอังกฤษทั้ง
2 ฝ่าย ถ้าในความเรื่องซึ่งคนในบังคับอังกฤษผู้ต้องคดีถูกฟ้องต้องเรียกหาฎาเป็น
จำเลยนั้น ให้ส่งไปยังศาลกงสุลที่เมืองนครเชียงใหม่ เพื่อจะไต่ถามบทกฎหมายทั้งนี้
กงสุลฎาไวขงสกุลนั้นมีอำนาจที่จะทำได้ แลความเรื่องนั้นก็ส่งไปยังศาลที่กล่าวมา
เมื่อก่อน ตามการที่กงสุลฎาไวขงสกุลขอด้วย แลความเรื่องนั้นก็ส่งแก่กงสุลฎา
ไวขงสกุลจะตัดสิน ตามความขอ 2 ในข้อสัญญาเพิ่มเติม วันที่ 13 เดือนเม
ษษศักราช 1856 คือวันอังคาร เดือน 6 ขึ้นเพาค่ำ ปีมะโรง อัฐศก
ศักราช 1218 กงสุลฎาไวขงสกุลนั้นในเวลาที่มีเหตุสมควรจะเข้าหาคนในบังคับอังกฤษ
ผู้ต้องจำอยู่โดยโทษฎาโดยคำตัดสินของตระสาการนั้นได้ตลอดเวลา แลถ้ากงสุลเห็น
สมควรว่าจะย้ายคนโทษนั้นมาจำเสียที่ ๆ ซึ่งของกงสุลต่อไปให้ครบกำหนดตามคำตัดสิน
นั้นก็ได้อั การธรรมเนียมความสำหรับศาลซึ่งจะเรียกเสมอเหมือนกันทั้ง 2 ฝ่าย จะเป็น
คนในบังคับอังกฤษก็ดี คนในบังคับไทยก็ดี จะประกาศให้รู้ทั่วกัน

ข้อ 9 ว่า ในความแห่งแลความนครบาลซึ่งสัเปกอังกฤษเป็นโจทเป็นจำเลย
แลซึ่งตระสาการนั้นต้องเป็นผู้ชำระ ฝ่ายโจทฎาฝ่ายจำเลยจะร้องอุทธรความถึง
กรุงเทพมหานครได้ แลผู้ที่เป็นสัเปกอังกฤษนั้นโดยได้รับอนุญาตของกงสุลฎาไวขงสกุล
อังกฤษ ถ้าเป็นความอย่างอื่นโดยอนุญาตตระสาการนั้น

บรรดาความเช่นนี้ต้องส่งสำนวนความกับความเห็นของตระสาการมาที่
กรุงเทพมหานคร แลความอุทธรนั้นเจ้าพนักงานฝ่ายสยามกับกงสุลเยเนราลของ
สมเด็จพระนางเจ้าจะปรึกษาพร้อมกันตัดสิน แต่ต้องถืออยู่เป็นเสมอว่า บรรดาความ
ที่จำเลยฎาผู้ต้องฟ้องเป็นสัเปกสยาม เจ้าพนักงานฝ่ายสยามเป็นผู้ตัดสินความ
อุทธรนั้นเคจขาด แลบรรดาความอุทธรอื่น ๆ ที่สัเปกอังกฤษเป็นคู่ความ กงสุล
เยเนราลของสมเด็จพระนางเจ้าเป็นผู้ตัดสินความอุทธรนั้นเคจขาด ในเวลาที่มีความ
ยังอุทธรค้างอยู่ คำตัดสินที่ศาลเมืองนครเชียงใหม่จะต้องคงไว้ตามกำหนดเวลาที่

ได้มีไว้ ตามแต่ระลาการกับองสุทธาไวชกงสุลจะตกลงกัน

ในความอุทธรณ์เช่นวามาข้างบนนี้ต้องขอเวลาศาลเมืองนครเชียงใหม่ในกำหนด
เดือนหนึ่ง นับตั้งแต่วันที่ไต่ตัดสินความเค้นนั้น แลต้องมารองอุทธรณ์ที่กรุงเทพมหานคร
ตามเวลาที่สมควร ตามที่ศาลเมืองนครเชียงใหม่จะกำหนด ถ้าไม่มารองอุทธรณ์ตาม
กำหนดความนั้น จะไม่รับฟ้องอุทธรณ์คำตัดสินนั้น

ข้อ 10 เจ้าพนักงานอังกฤษที่เขตรแดนพม่าฝ่ายอังกฤษ แลเจ้าพนักงานไทย
ที่เมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน จะจัดหาแลส่งคำพยานแลผู้
เป็นพยาน ซึ่งต้องการจะไต่ตัดสินความโมโนสาเรแลความนครบาลที่ยังชำระไม่แล้ว
ในศาลกงสุลแลศาลไทยที่กรุงเทพมหานคร แลที่เมืองนครเชียงใหม่ซึ่งกันแลกันที่เป็น
การสำคัญควรจะส่ง

ข้อ 11 ว่า คนในบังคับอังกฤษมีความปรารถนาจะซื้อไม้ตัดไม้กานไม้ที่ป่า
เมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ต้องทำหนังสือสัญญาต่อเจ้าของ
ป่าให้มีความคงปี หนังสือสัญญานั้นทำเป็นสองฉบับเอาไว้คนละฉบับ ต้องประทับตรา
กงสุลอาไวชกงสุลอังกฤษ แลตราการไทยภาษาหลวงที่เมืองนครเชียงใหม่ ซึ่งได้
ตั้งตามหนังสือสัญญานี้ข้อ 8 แลประทับตราเจ้าของเมืองนั้นด้วย แลหนังสือสัญญา
เขาป่าไม้นี้ จะต้องจดบัญชีไว้ที่ศาลกงสุลอังกฤษแลศาลไทยที่เมืองนครเชียงใหม่
ทุกฉบับ ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดตัดไม้กานไม้ในป่า ตำบลหนึ่งตำบลใด เจ้าของป่าไม้มิยอม
ถ้าเกินกำหนดหนังสือสัญญาที่ทำไว้แล้ว ต้องไชราคาค่าผลประโยชน์ที่เสียไปให้แก่
เจ้าของป่า ตามกงสุลอังกฤษที่เมืองนครเชียงใหม่จะตัดสินการที่จะเปลี่ยนชื่อผู้เขาป่า
ถ้าเปลี่ยนชื่อผู้เขาป่าถ้าเปลี่ยนชื่อผู้เจ้าของป่านั้น จะต้องทำตามธรรมเนียมประทับตรา
แลจดบัญชีใหม่อีกเหมือนกัน

ค่าธรรมเนียมลงชื่อประทับตราแลจดบัญชีหนังสือสัญญาทำป่าไม้นั้น จะกำหนด
ไว้แต่พอประมาณแลตีพิมพ์ให้ทราบทั่วกัน

ข้อ 12 ว่า ราชการแลข้าหลวงไทยที่เมืองนครเชียงใหม่ ซึ่งได้ตั้งไว้ตามหนังสือสัญญาข้อ 8 แลพร้อมด้วยเจ้าพนักงานในเมืองนั้น จะห้ามอย่าให้เจ้าของป่าทำหนังสือสัญญาขายไม้ป่าไปมาในป่าตำบลเดียวเป็นสองรายเป็นสามราย แลห้ามอย่าให้คนหนึ่งใดไปตีตราถูบลตราที่เป็นเจ้าของแต่ใดตัดไม้ตราไว้ แลต้องช่วยลูกค้าที่ตัดไม้ซื้อไม้ตามสมควรจะได้เก็บไม้ของตัวใด ถ้าเจ้าของป่าไม่ให้ตัดไม่งานไม้ ถ้าไม่ให้ยอมไม้ตามหนังสือสัญญาซื้อไม่ว่าไว้ในหนังสือสัญญานี้ ข้อ 11 ให้ราชการแลข้าหลวงไทยที่เมืองนครเชียงใหม่ กับ เจ้าพนักงานในเมืองนั้น บังคับให้เจ้าของป่าเสียค่าป่วยการให้แก่อำเภอซึ่งได้ทำหนังสือสัญญานี้พอสมควรตามกฎหมายฝ่ายสยาม

ข้อ 13 ว่า ข้อความที่มีอยู่ในสัญญานี้ ไซ้ได้เฉพาะที่ได้สัญญาต่อกันเต็มในหนังสือสัญญาใหม่นี้ ไม่มีข้อหนึ่งข้อใดในหนังสือสัญญานี้จะยกข้อความหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีแลทางค้ายขาย ในระหว่างสมเด็จพระนางเจ้ากับสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม ที่ลงวันที่ 18 เดือนเอปริล คฤศตศักราช 1855 วันพุธ เดือนหก ขึ้นสองค่ำ ปีเถาะสัปตศก ศักราช 1217 กับหนังสือขอสัญญาเพิ่มเติม วันที่ 13 เดือนเม คฤศตศักราช 1856 วันอังคาร เดือนหก ขึ้นเก้าค่ำ ปีมโรงอัฐศก ศักราช 1218

ข้อ 14 หนังสือสัญญานี้ทำไว้เป็นภาษาอังกฤษแลภาษาสยาม เนื้อความอันเกี่ยวข้องกัน ใดตกลงกันถ้าเป็นเหตุการณ์เดียวกันในสัญญานี้ต้องเอาคำอังกฤษเป็นแน

ข้อ 15 หนังสือสัญญานี้จะไซ้ได้ในทันทีเมื่อได้รื้อไฟกันแล้ว แลจะไซ้ต่อไปได้ใน 7 ปี ตั้งแต่วันที่รื้อไฟนั้นไป เว้นเสียแต่ที่คอเวอนแมนตัญหาสัญญาทั้งสองฝ่ายนี้จะแจ้งความประสงคว่าควรจะเลิกเสียก่อนถึงกำหนด 7 ปีนั้น ถ้าไม่ได้แจ้งความประสงค์ต่อกันในเวลาก่อนสิ้นกำหนด 7 ปีแล้ว คงยังเป็นอันไซ้ต่อไปกว่าจะสิ้นกำหนดปีหนึ่ง นับแต่วันที่คอเวอนแมนตัญหาหนังสือสัญญานี้ได้แจ้งความประสงค์ที่จะเลิกเสีย คอเวอนแมนตัญหาหนังสือสัญญาทั้งสองฝ่ายนี้ อย่างไรๆ ก็ดี ยังรักษากำหนดที่จะแก้ไข

ข้อความเหล่านั้น โดยการที่จะยอมตกลงพร้อมกันทั้งสองฝ่าย ว่าข้อความนั้นใช่ไป
เห็นควรจะต้องแก้ไขเสีย

ข้อ 16 หนังสือสัญญานี้จะใคร่พิไฟแลแลกเปลี่ยนกันที่กรุงเทพมหานครโดยเร็ว

ในการที่จะให้เป็นพยานสำคัญในหนังสือสัญญานี้ ผู้มีอำนาจทั้งสองฝ่ายไต่ลงชื่อ
ไว้เหมือนกันทั้งสองฉบับ แลโตประทับตราลงไว้ด้วย

ไต่ทำที่กรุงเทพมหานคร เมื่อ ๗ วันที่สาม เดือนเชบเตมเบอ ปีมี
คฤศศักราช 1883 ตรงกับวันจันทร์ เดือนสิบ ขึ้นสองค่ำ ปีมแม เบญจศก
จุลศักราช 1245

แล

กฎหมายอังกฤษที่จะต้องส่งคนโทษ 10 อย่าง
ตามที่ไต่ลงไว้ในหนังสือสัญญานี้
ในผู้ที่จะต้องส่งคนโทษเข้าใจ
ตามข้อความในกฎหมายอังกฤษที่เรียกว่า 10 อย่าง

ที่ 1 เมอร์เดอ โทษฆาตมนุษย์ คือมหันตโทษ ให้ถือว่า

- (1) ถ้าผู้ฆาตคนนอกกฎหมายไต่ทำด้วยการแกล้งแลการโกรธทำให้ผู้หนึ่งผู้ใดตาย
- (2) ถ้าไต่ทำแกล้งที่จะทำอันตรายแก่ตัว ซึ่งผู้ทำรู้ว่าเป็นเหตุที่จะให้ตาย
- (3) ถ้าแกล้งจะทำอันตรายแก่ผู้หนึ่งผู้ใด อันพอควรจะเป็นเหตุตายตามธรรมดา
- (4) ถ้าผู้ทำ ๆ สิ่งหนึ่งสิ่งใด ซึ่งเขานึกว่าเป็นเหตุอันตรายแก่ชีวิต แต่ไม่มีที่
จะแก้ตัว

ที่ 2 กาลปเบลดอมิไซท์ คือฆาตคนผิดกฎหมายไม่ถึงมหันตโทษ ให้ถือว่า
คือถ้าผู้หนึ่งผู้ใดมาทำเหตุให้โกรธเหลือที่จะอดได้ แลในทันใดนั้นเขาจึงฆาตคนที่ทำให้
โกรธนั้นตาย ถ้าเขาผู้นั้นคิดไปเป็นการไม่แกล้ง ถ้าป้องกันรักษาทรัพย์ แลป้องกันตัว
โดยสุจริต แลไต่ทำเกินกฎหมายห้ามจึงใคร่ฆาตผู้อื่นตาย

ที่ 3 คือเตกอยเต ตั้งกองเป็นนายปล้น ให้ถือว่า ถ้าตั้งกองของสมเ้า
เป็นพวกกันตั้งแต่ห้าคนขึ้นไป แลคิดตั้งใจจะไปปล้นขโมยที่ซึ่งวังราวก็ คือใดลงมือ
ทำความร้ายแก่เขาแล้ว

ที่ 4 รอบเบอริ คือกดขี่กันโงกเอาทรัพย์ ให้ถือว่า คือเอาทรัพย์เขาที่
เจ้าของมิได้ยอมอนุญาต คือกดขี่กันโงกเอาทรัพย์

ที่ 5 เทพ คือขโมย ให้ถือว่า ขโมยลักขอมทรัพย์สิ่งของเขาไป แลสิ่งของ
ที่เจ้าของมิได้อนุญาตให้มาหยิบฉวยเอาไป แลยกหยิบให้เคลื่อนจากที่ไปเป็นประโยชน์
ของตน

ที่ 6 พอยะเร คือทำหนังสือปลอมแถมปลอมแก้หนังสือ ให้ถือว่า ทำหนังสือ
ปลอม ขูด ลบ แก้หนังสือ จะให้ผู้อื่นผู้ใดเสียประโยชน์

ที่ 7 เกาเคอผีซ คือทำเงินทำทอง ซึ่งมีตราแผ่นดินปลอมใช้แลแกะตราปลอม

ที่ 8 กิดแนฟ ว่าลักคนหนี

ที่ 9 เรป คือข่มขืนทำชำเราหญิง ให้ถือว่า

(1) ข่มขืนหญิงทำชำเรา หญิงไม่ยอมขัดเคืองห้าม

(2) หญิงไม่ไยยอม

(3) หญิงยอมควายกลั่ว

(4) หญิงยอมเพราะคิดว่าเป็นผู้

(5) ทำชำเราข่มขืนหญิงยังไม่ครบ 11 ปี

ที่ 10 มิสซิปไบไฟ ออไบเอนีเอสโปลีฟ คือตั้งไฟ แลคินระเบิดต่าง ๆ
ที่จะให้เป็นอันตรายแก่ชีวิตทรัพย์สินสมบัติ

(ลงชื่อ)

เจ้าพระยาภาณุวงษ์

(ลงชื่อ)

พระยาเจริญราชไมตรี

(ลงชื่อ)

พระยาเทพประชม

(ลงชื่อ)

คัลยเอชนิวแมน

ภาคผนวก ข .

Treaty

between

His Majesty the King of Siam and Her Majesty the Queen of the United Kingdom of Great Britain and Ireland, for the Prevention of Crime in the Territories of Chiengmai, Lakon, and Lamphoonchi, and for the Promotion of Commerce between British Burmah and the Territories aforesaid.¹

Whereas relations of Peace, Commerce, and Friendship happily subsisting between Siam and Great Britain are regulated by a Treaty bearing date the 18th April, 1855, and a Supplementary Agreement dated 13th May, 1856; and, as regards the territories of Chiengmai, Lakon, and Lamphoonchi, by a special Treaty between the Government of His Majesty the King of Siam, and the Government of India, bearing date the 14th January, 1874;

And whereas His Majesty the King of Siam, Sovereign of Laos, Malays, Kareans, &c., &c., &c., and Her Majesty the Queen of the United Kingdom of Great Britain and Ireland, Empress of India, with a view to the more effectual prevention of crime in the territories of Chiengmai, Lakon, and Lamphoonchi, belonging to Siam, and to the promotion of commercial intercourse between British Burmah and the territories aforesaid, have agreed to abrogate the said Treaty Special concluded on the 14th January, 1874, and to substitute therefor a new Treaty and have named their respective Plenipotentiaries for this purpose, that is to say;

His Majesty the King of Siam, Sovereign of Laos, Malays,

¹ กรมสนธิสัญญา, กระทรวงการต่างประเทศ (หนังสือชุดประมวลสนธิสัญญา เล่ม 2 พ.ศ. 2431 - 2462 สนธิสัญญาและความตกลงทวิภาคี ระหว่างประเทศ ไทยกับ ต่างประเทศ และองค์การระหว่างประเทศ หน้า 84 - 91

Kareans, &c., his Excellency Chow Phya Bhanwongse Maha Kosa Thibodi, Grand Cross of the Most Honourable Order of the Crown of Siam, Grand Cross of the Most Noble Order of the Chula Chom Klao, Grand Officer of the Most Exalted Order of the White Elephant, Member of the Privy Council, Minister for Foreign Affairs; Phya Charon Raj Maitri, Grand Officer of the Most Exalted Order of the White Elephant, Knight Commander of the Most Noble Order of the Chula Chom Klao, Member of the Privy Council, Chief Judge of the International Court; and Phya Thep Prachun, Grand Cross of the Most Honourable Order of the Crown of Siam, Knight Commander of the Most Noble Order of the Chula Chom Klao, Grand Officer of the Most Exalted Order of the White Elephant, Member of the Privy Council, Under Secretary of State of the War Department;

And Her Majesty the Queen of the United Kingdom of Great Britain and Ireland. Empress of India, William Henry Newman, Esquire, Her Majesty's Acting Agent and Consul-General in Siam.

The said Plenipotentiaries, after having communicated to each other their respective full powers, found in good and due form, have agreed upon and concluded the following Articles:-

ARTICLE I

The Treaty between the Government of His Majesty the King of Siam and the Government of India, bearing date the 14th January, 1874, shall be and is hereby abrogated.

Article II

The Siamese authorities in Chiengmai, Lakon, and Lamponchi will afford due assistance and protection to British subjects carrying on trade or business in any of those territories; and the British Government in India will afford similar assistance and protection to Siamese subjects from Chiengmai, Lakon, and Lamponchi carrying on trade or business in British territory.

ARTICLE III

British subjects entering Chiengmai, Lakon, and Lamponchi must provide themselves with passports from the Chief Commissioner of British Burmah, or such officer as he appoints in this behalf, stating their names, calling, and the weapons they, carry, and description. Such passports must be renewed for each journey, and must be shown to the Siamese officers at the frontier stations, or in the interior of Chiengmai, Lakon, and Lamponchi on demand. Persons provided with passports and not carrying any articles prohibited under the Treaty of the 18th April, 1855, or the Supplementary Agreement of the 13th May, 1856, shall be allowed to proceed on their journey without interference; persons unprovided with passports may be turned back to the frontier, but shall not be subjected to further interference.

Passports may also be granted by Her Majesty's Consul-General at Bangkok and by Her Majesty's Consul or Vice-Consul at Chiengmai, in case of the loss of the original passport or of the expiration of the term for which it may have been granted, and other analogous cases.

British subjects travelling in the Siamese territory must be provided with passports from the Siamese authorities.

Siamese subjects going from Chiengmai, Lakon, and Lamponchi into British Burmah must provide themselves with passports from the authorities of Chiengmai, Lakon, and Lamponchi respectively, stating their name, calling, description, and the weapons they carry. Such passports must be renewed for each journey, and must be shown to the British officer at the frontier stations or in the interior of British Burmah on demand.

Persons provided with passports and not carrying any prohibited article shall be allowed to proceed on their journey without interference. Persons unprovided with passports may be turned back at

the frontier, but shall not be subjected to further interference.

ARTICLE IV

British subjects entering Siamese territory from British Burmah must, according to custom and the regulations of the country, pay the duties lawfully prescribed on goods liable to such duty.

Siamese subjects entering British territory will be liable, according to the regulations of the British Government, to pay the duties lawfully prescribed on goods liable to such duty.

Tables of such duties shall be published for general information.

ARTICLE V

His Majesty the King of Siam will cause the Prince of Chiangmai to establish and maintain guard stations, under proper officers, on the Siamese bank of the Salween River, which forms the boundary of Chiangmai belonging to Siam, and to maintain a sufficient police force for the prevention of murder, robbery, dacoity, and other crimes of violence.

ARTICLE VI

If any persons accused or convicted of murder, robbery, dacoity or other heinous crime in any of the territories of Chiangmai, Lakon, and Lamponchi escape into British territory, the British authorities and police shall use their best endeavours to apprehend them. Such persons when apprehended shall, if Siamese subjects, or subjects of any third Power, according to the extradition law for the time being in force in British India, be delivered over to the Siamese authorities at Chiangmai; if British subjects, they shall either be delivered over to the Siamese authorities, or shall be dealt with by the British authorities as the Chief Commissioner of British Burmah, or any officer duly authorized by him in this behalf, may decide.

If any persons accused or convicted of murder, robbery, dacoity, or other heinous crime in British territory, escape into Chiengmai, Lakon, or Lampoonchi, the Siamese authorities and police shall use their best endeavours to apprehend them. Such persons when apprehended shall, if British subjects, be delivered over to the British authorities, according to the Extradition Law for the time being in force in Siam; if Siamese subjects, or subjects of any third Power not having Treaty relations with Siam, they shall either be delivered over to the British authorities, or shall be dealt with by the Siamese authorities, as the latter may decide, after consultation with the Consul or Vice-Consul,

ARTICLE VII

The interests of all British subjects coming to Chiengmai, Lakon, and Lampoonchi shall be placed under the regulations and control of a British Consul or Vice-Consul, who will be appointed to reside at Chiengmai, with power to exercise civil and criminal jurisdiction in accordance with the provisions of Article II of the Supplementary Agreement of the 13th May, 1856, subject to Article VIII of the present Treaty.

ARTICLE VIII

His Majesty the King of Siam will appoint a proper person or proper persons to be a Commissioner and Judge, and Commissioners and Judges, in Chiengmai for the purposes hereinafter mentioned. Such Judge or Judges shall, subject to the limitations and provisions contained in the present Treaty, exercise civil and criminal jurisdiction in all cases arising in Chiengmai, Lakon, and Lampoonchi, between British subjects, or in which British subjects may be parties as complainants, accused, plaintiffs or defendants, according to Siamese law; provided always, that in all such cases the Consul or Vice-Consul shall be entitled to be present at the trial, and to be furnished with copies of the proceedings, which, when the

defendant or accused is a British subject, shall be supplied free of charge, and to make any suggestions to the Judge or Judges which he may think proper in the interests of justice: provided also, that the Consul or Vice-Consul shall have power at any time before judgment, if he shall think proper in the interests of justice by a written requisition under his hand, directed to the Judge or Judges, to signify his desire that any case in which both parties are British subjects, or in which the accused or defendant is a British subject, be transferred for adjudication to the British Consular Court at Chiangmai, and the case shall thereupon be transferred to such last-mentioned Court accordingly, and be disposed of by the Consul or Vice-Consul, as provided by Article II of the Supplementary Agreement of 13th May, 1856.

The Consul or Vice-Consul shall have access, at all reasonable times, to any British subject who may be imprisoned under a sentence or order of the said Judge or Judges, and, if he shall think fit, may require that the prisoner be removed to the Consular prison, there to undergo the residue of his term of imprisonment.

The Tariff of Court Fees shall be published, and shall be equally binding on all parties concerned, whether British or Siamese.

ARTICLE IX

In civil and criminal cases in which British subjects may be parties, and which shall be tried before the said Judge or Judges, either party shall be entitled to appeal to Bangkok; if a British subject, with the sanction and consent of the British Consul or Vice-Consul, and in other cases by leave of the presiding Judge or Judges.

In all such cases a transcript of the evidence, together with a Report from the presiding Judge or Judges, shall be forwarded to Bangkok, and the appeal shall be disposed of there by the Siamese authorities and Her Britannic Majesty's Consul-General in consultation.

Provided always that in all cases where the defendants or accused are Siamese subjects the final decision on appeal shall rest with the Siamese authorities; and that in all other cases in which British subjects are parties the final decision on appeal shall rest with Her Britannic Majesty's Consul-General.

Pending the results of the appeal, the Judgment of the Court at Chiengmai shall be suspended on such terms and conditions (if any) as shall be agreed upon between the said Judge or Judges and the Consul or Vice-Consul.

In such cases of appeal, as above set forth, the appeal must be entered in the Court of Chiengmai within a month of the original verdict, and must be presented at Bangkok within a reasonable time, to be determined by the Court at Chiengmai, failing which the appeal will be thrown out of Court.

ARTICLE X

The British Authorities in the frontier districts of British Burmah, and the Siamese authorities in Chiengmai, Lakon, and Lamponchi, will at all times use their best endeavours to procure and furnish such evidence and witnesses as may be required for the determination of civil and criminal cases pending in the Consular and Siamese Courts at Bangkok and in Chiengmai respectively, when the importance of the affair may render it necessary.

ARTICLE XI

British subjects desiring to purchase, cut, or girdle timber in the forests of Chiengmai, Lakon, and Lamponchi must enter into a written agreement for a definite period with the owner of the forest. The agreement must be executed in duplicate, each party retaining a copy, and each copy must be sealed by the British Consul or Vice-Consul and a Siamese Judge and Commissioner at Chiengmai,

appointed under Article VIII of this Convention, and be countersigned by a competent local authority, and every such agreement shall be duly registered in the British Consulate and in the Siamese Court at Chiengmai. Any British subject cutting or girdling trees in a forest without the consent of the owner of the forest obtained as aforesaid, or after the expiration of the agreement relating to it, shall be liable to pay such compensation to the owner of the forest as the British Consular officer at Chiengmai shall adjudge.

Transfers of agreements shall be subject to the same formalities.

The charges for sealing, countersigning, and registration shall be fixed at a moderate scale, and published for general information.

ARTICLE XII

The Siamese Judges and Commissioners at Chiengmai appointed under Article VII shall, in conjunction with the local authorities, endeavour to prevent the owners of forests from executing agreements with more than one party for the same timber or forests, and to prevent any person from illegally marking or effacing the marks on timber which has been lawfully cut or marked by another person, and they shall give such facilities as are in their power to the purchasers and fellers of timber to identify their property. Should the owners of forests hinder the cutting, girdling, or removing of timber under agreements duly executed in accordance with Article XI of this Convention, the Siamese Judges and Commissioners of Chiengmai and the local authorities shall enforce the agreement, and the owners of such forests acting as aforesaid shall be liable to pay such compensation to the persons with whom they have entered into such agreements as the Siamese Judges and Commissioners at Chiengmai shall determine, in accordance with Siamese law.

ARTICLE XIII

Except as and to the extent specially provided, nothing in this Treaty shall be taken to affect the provisions of the Treaty of Friendship and Commerce between the Kings of Siam and Her Majesty of the 18th April, 1855, and the Agreement supplementary thereto of the 13th May, 1856.

ARTICLE XIV

This Treaty has been executed in Siamese and English, both versions having the same meaning; but it is hereby agreed that in the event of any question arising as to the construction thereof, the English text shall be accepted as conveying its true meaning and intention.

ARTICLE XV

The Treaty shall come into operation immediately after the exchange of the ratifications thereof, and shall continue in force for seven years from that date, unless either of the two Contracting Parties shall give notice of their desire that it should terminate before that date. In such case, or in the event of notice not being given before the expiration of the said period of seven years, it shall remain in force until the expiration of one year from the day on which either of the High Contracting Parties shall have given such notice. The High Contracting Parties, however, reserve to themselves the power of making, by common consent, any modifications in these Articles which experience of their working may show to be desirable.

ARTICLE XVI

This Treaty shall be ratified, and the ratifications exchanged at Bangkok as soon as possible.

In witness whereof the respective Plenipotentiaries have signed the same in duplicate, and have affixed thereto their respective seals.

Done at Bangkok, the third day of September, in the year one thousand eight hundred and eighty-three of the Christian era, corresponding to the second day of the waxing moon of the tenth month of the year of the Goat, one thousand two hundred and forty-five of the Siamese era.

(L.S.) (Signatures of the
(L.S.) Siamese Plenipo-
(L.S.) tentiaries.)
(L.S.) W.H. Newman.

ภาคผนวก ข.

Treaty
between

the Governments of Siam and India,
for promoting Commercial Intercourse
between

British Burmah and the adjoining Territories of
Chiangmai, Lakon, and Lampoonchi, belonging to Siam.¹

Whereas the Siamese Government and the Government of India desire to conclude a Treaty for the purpose of promoting commercial intercourse between British Burmah and the adjoining territories of Chiangmai, Lakon, and Lampoonchi, belonging to Siam, and of preventing dacoity and other heinous crimes in the territories aforesaid: The High Contracting Parties have for this purpose named and appointed their Plenipotentiaries, that is to say: His Majesty Somdetch Phra Paramindr Maha Chulalong Korn Bodindthong Depaya Maha Mongkut Purusaya Ratorerayarawiwongse Varutmawongse Pribat Warakattriya Raja Nikradom Chaduranta Porom Maha Chakrabantiray Sangkat Poromdham Mik Maharaja Dhiray Porommat Pobit Phra Chula Chom Klaw Chow Yu Hua, Supreme King of Siam, fifth of the present Royal Dynasty, who founded the Great City of Bangkok Amaratne Kosindr Mohindr Ayuthia, has on his part named and appointed Phya Charon Raja Maitri, Chief Judge of the Foreign Court, First Minister Plenipotentiary, Phya Samud Puranurax, Governor of the District of Samudr Prakar, Second Minister Plenipotentiary, and Phra Maha Muntri Sriongrax Samuha, Chief of the Department of the Royal Body Guard of the Right Adviser; and Edward Fowle, Esquire, Luang Siamanukrob, Consul for Siam at Rangoon, Adviser; and His Excellency the Right Honourable Thomas George Baring, Baron Nothbrook of Stratton, and a Baronet, Member of the Privy Council of Her Most Gracious Majesty the Queen of Great Britain and

¹ กรมสนธิสัญญา และกฎหมายต่างประเทศ (หนังสือชุดประมวลสนธิสัญญา
เล่ม 2 พ.ศ. 2431 - 2462 สนธิสัญญาและความตกลงทวิภาคี ระหว่างประเทศ
ไทยกับต่างประเทศ และองค์การระหว่างประเทศ หน้า 39 - 44

Ireland, Grand Master of the Most Exalted Order of the Star of India, Viceroy and Governor-General of India in Council, has on his part named and appointed Charles Umpherston Aitchison, Esquire, Companion of the Most Exalted Order of the Star of India; And the aforesaid Plenipotentiaries having communicated to each other their respective full powers, and found them to be in good and due form, have agreed upon and concluded the following Articles:-

ARTICLE I

His Majesty the King of Siam will cause the Prince of Chiangmai to establish and maintain guard stations, under proper officers, on the Siamese bank of the Salween river, which forms the boundary of Chiangmai, belonging to Siam, and to maintain a sufficient police force for the prevention of murder, robbery, dacoity, and other heinous crimes.

ARTICLE II

If any persons, having committed dacoity in any of the territories of Chiangmai, Lakon, and Lamponchi, cross the frontier into British territory, the British authorities and police shall use their best endeavours to apprehend them. Such dacoits, when apprehended, shall, if Siamese subjects, be delivered over to the Siamese authorities at Chiangmai; if British subjects, they shall be delivered over to the Siamese authorities at Chiangmai; if British subjects, they shall be dealt with by the British officer in the Yoonzaleen district.

If any persons, having committed dacoity in British territory, cross the frontier into Chiangmai, Lakon, or Lamponchi, the Siamese authorities and police shall use their best endeavours to apprehend them. Such dacoits, when apprehended, shall, if British subjects, be delivered over to the British officer in the Yoonzaleen district; if Siamese subjects, they shall be dealt with by the Siamese authorities at Chiangmai.

If any persons, whether provided with passports under Article IV of this Treaty or not, commit dacoity in British or Siamese territory and are apprehended in the territory in which the dacoity was committed, they may be tried and punished by the local Courts without question as to their nationality.

Property plundered by dacoits, when recovered by the authorities on either side of the frontier, shall be delivered to its proper owners.

ARTICLE III

The Siamese authorities in Chiangmai, Lakon, and Lamponchi will afford due assistance and protection to British subjects carrying on trade or business in any of those territories, and the British Government in India will afford similar assistance and protection to Siamese subjects from Chiangmai, Lakon, and Lamponchi carrying on trade or business in British territory.

ARTICLE IV

British subjects entering Chiangmai, Lakon, and Lamponchi from British Burmah must provide themselves with passports from the Chief Commissioner of British Burmah, or such officer as he appoints in this behalf, stating their names, calling and description. Such passports must be renewed for each journey, and must be shown to the Siamese officers at the frontier stations, or in the interior of Chiangmai, Lakon, and Lamponchi on demand. Persons provided with passports and not carrying any articles prohibited under the Treaty concluded between His Majesty the King of Siam and Her Majesty the Queen of England on the 18th April, 1855, and the supplementary Agreement concluded between certain Royal Commissioners on the part of the Siamese Government and a Commissioner on the part of the British Government on the 13th May, 1856, shall be allowed to proceed on their journey without interference; persons unprovided with passports may be turned back to the frontier, but shall not be

subjected to further interference.

ARTICLE V

For the purpose of settling future disputes of a civil nature between Siamese and British subjects in Chiangmai, Lakon, and Lamponchi, belonging to Siam, the following provisions are agreed to:-

(a) His Majesty the King of Siam shall appoint proper persons to be Judges in Chiangmai with jurisdiction (1) to investigate and decide claims of British subjects against Siamese subjects in Chiangmai, Lakon, and Lamponchi; (2) to investigate and determine claims of Siamese subjects against British subjects entering Chiangmai, Lakon, and Lamponchi from British Burmah, and having passports under Article IV, provided such British subjects consent to the jurisdiction of the Court;

(b) Claims of Siamese subjects against British subjects entering Chiangmai, Lakon, and Lamponchi from British Burmah, and holding passports under Article IV, but not consenting to the jurisdiction of the Judges at Chiangmai appointed as aforesaid, shall be investigated and decided by the British Consul at Bangkok, or by the British officer of the Yonzaleen district;

(c) Claims of Siamese subjects against British subjects entering Chiangmai, Lakon, and Lamponchi from British Burmah, but not holding passports under Article IV, shall be investigated and decided by the ordinary local Courts.

ARTICLE VI

Siamese subjects in British Burmah having claims against each other may apply to the Deputy Commissioner of the district in which they may happen to be to arbitrate between them. Such Deputy Commissioner shall use his good officers to effect an amicable settlement of the dispute, and if both parties have agreed to his arbitration his award shall be final and binding on them. Similarly

British subjects in Chiangmai, Lakon, and Lamponchi having claims against each other may apply to any of the Judges at Chiangmai appointed under Article V, who shall use his good offices to effect an amicable settlement of the dispute, and if both parties have agreed to his arbitration his award shall be final and binding on them.

ARTICLE VII

Native Indian subjects of Her Britannic Majesty entering Chiangmai, Lakon, and Lamponchi from British Burmah, who are not provided with passports under Article IV, shall be liable to the local Courts and the local law for offences committed by them in Siamese territories. Native Indian subjects as aforesaid, who are provided with passports under Article IV, shall be dealt with for such offences by the British Consul at Bangkok or by the British officer in the Yonzaleen district, according to the British law.

ARTICLE VII

The Siamese authorities in Chiangmai, Lakon, and Lamponchi, and the British authorities in the Yonzaleen district, will at all times use their best endeavours to procure and furnish to the Courts in the Yonzaleen district and the Consular Court at Bangkok and to the Court at Chiangmai respectively such evidence and witnesses as may be required for the determination of civil and criminal cases pending in these Courts.

ARTICLE IX

In cases tried by the British officer of the Yonzaleen district, or by the Judges at Chiangmai appointed under Article V, in which Siamese or British subjects may respectively be interested, the Siamese or British authorities may respectively depute an officer to attend and listen to the investigation of the case, and copies of the proceedings will be furnished gratis to the Siamese or British

authorities respectively, if required.

ARTICLE X

British subjects provided with passports under Article IV, who desire to purchase, cut, or girdle timber in the forests of Chiangmai, Lakon, and Lamponchi, must enter into a written agreement for a definite period with the owner of the forest. Such agreement must be executed in duplicate, each party retaining a copy, and each copy must be sealed by one of the Siamese Judges at Chiangmai appointed under Article V, and by the Prince of Chiangmai. A copy of every such agreement shall be furnished by the Judge at Chiangmai to the British officer in the Yonzaleen district. Any British subject cutting or girdling trees in any forest without the consent of the owner of the forest obtained as aforesaid, or after the expiry of the agreement relating thereto, shall, if provided with a passport, be liable to pay such compensation to the owner of the forest as the British Consul at Bangkok or the officer of the Yonzaleen district may deem reasonable; if unprovided with a passport, he may be dealt with by the local Courts according to the law of the country.

ARTICLE XI

The Judges at Chiangmai appointed under Article V, and the Prince of Chiangmai, shall endeavour to prevent owners of forests from executing agreements with more than one party for the same timber or forest, and to prevent any person from improperly making or effacing the marks on timber which has been lawfully cut or marked by another person, and shall give such facilities as are in their power to purchasers and fellers of timber to identify their property. If the owners of forests prohibit the cutting, girdling, or removing of timber under agreements duly executed in accordance with Article X, the Judges at Chiangmai appointed under Article V, and the Prince of Chiangmai, shall enforce the agreements, and the owners of such forests acting as aforesaid shall be liable to pay such compensation

to the persons with whom they have entered into such agreements as the Judges at Chiangmai appointed as aforesaid may deem reasonable.

ARTICLE XII

British subjects entering Siamese territory from British Burmah must, according to custom and the regulations of the country, pay the duties lawfully prescribed on goods liable to such duty.

Siamese subjects entering British territory must, according to the regulations of the British Government, pay the duties lawfully prescribed on goods liable to such duty.

ARTICLE XIII

The British officer of the Yoonzaleen district may, subject to the conditions of this Treaty, exercise all or any of the powers that may be exercised by a British Consul under the Treaty concluded between His Majesty the King of Siam and Her Majesty the Queen of England on the 18th April, 1855, and the supplementary Agreement concluded between certain Royal Commissioners on the part of the Siamese Government and a Commissioner on the part of the British Government on the 13th May, 1856.

ARTICLE XIV

Except as and to the extent herein specially provided, nothing in this Treaty shall be taken to affect the provisions of any Treaty or other Agreement now in force between the Siamese and British Governments.

ARTICLE XV

After the lapse of 7 years from the date on which this Treaty shall come into force, and on 12 months' notice given by either party, this treaty shall be subject to revision by Commissioners appointed on both sides for this purpose, who shall be empowered to decide on and adopt such amendments as experience shall prove to be desirable.

ARTICLE XVI

This Treaty has been executed in Siamese and English, both versions having the same meaning; but as the British Plenipotentiary has no knowledge of the Siamese language, it is hereby agreed that in the event of any question of construction arising on this Treaty, the English text shall be accepted as conveying in every respect its true meaning and intention.

ARTICLE XVII

The ratification of this Treaty by his Excellency the Viceroy and Governor-General of India having been communicated to the Siamese Plenipotentiaries, this Treaty shall be ratified by His Majesty the King of Siam, and such ratification shall be transmitted to the Secretary to the Government of India in the Foreign Department at Calcutta within 4 months, or sooner if possible.

The Treaty having been so ratified shall come into force on the 1st January, A.D. 1875, corresponding with the first day of the third Siamese moon in the year of Choh, 1236 of the Siamese era, or on such earlier date as may be separately agreed upon.

In witness whereof the respective Plenipotentiaries have signed in duplicate in Siamese and English the present Treaty, and have affixed thereto their respective seals.

Done at Calcutta this 14th day of January, in the year 1874 of the Christian era, corresponding to the twelfth day of the second month of the twelfth waning moon of the year of Raka 1235 of the Siamese era.

- (L.S.) (Signature of the first Siamese Enyoy.)
- (L.S.) (Signature of second Siamese Enyoy.)
- (L.S.) G. U. AITCHISON, Plenipotentiary on behalf of the Viceroy and Governor-General of India.